

Уводна реч

Пред вама је седми број *Књиженства*, часописа за студије књижевности, рода и културе, покренутог у оквиру истраживачког пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Први текст у часопису, у рубрици *Женска књижевност и култура*, говори о стваралаштву Смиље Таковић, ауторке која је писала под псеудонимом Јованка Петровић. Њене приповетке су биле штампане искључиво у часопису *Мисао* чија је власница била од 1927. године, а с обзиром на то да је псеудоним тек недавно разрешен, текст је једна од пионирских студија о ауторки, учесници Првог светског рата и јунакињи међуратне српске књижевности и културе. Следе два текста која говоре о раду Јелице Беловић Бернаджиковске, изложена на скупу у организацији пројекта *Књиженство* у новембру 2016. године. Први рад бави се протоавангардним програмом ове ауторке, а други њеним етнографским и фолклористичким радом као откривањем „духа народног“.

Наредни чланак један је од неколико у овом броју посвећених делу Јелене Ј. Димитријевић, и говори о њеној вези са оријенталном културом. Следи рад који се бави учешћем Јелене Димитријевић у женским друштвима, а потом текст настао као истраживање о награди коју је Јелена Димитријевић наводно добила за роман *Нове*. Овај одељак заокружује текст о Фатми Алије, првој турској романијерки, савременици Јелене Димитријевић, коју је српска књижевница читала. Уз приказе обновљених издања – путописа *Седам мора и три океана* и *Писама из Индије*, то је својеврстан темат посвећен Јелени Димитријевић.

Теме уредништва, ауторства и ратних околности, отворене првим текстом у часопису, настављају се у раду који говори о стратегијама преживљавања у роману *Равнотежа* и часопису *ПроФемина*, ауторке и уреднице Светлане Слапшак. И наредни чланак бави се деведесетим годинама прошлог века, и то пројектом мапирања мизогиније, родне анализе многих појава у тадашњем друштву такозване транзиције. Анализом родних стереотипа у лингвистичком смислу бави се текст о уџбеницима шпанског језика као

страног језика. Рубрику *Женска књижевност и култура* закључује есеј о сликарки Лизи Крижанић.

У овом броју разговарамо са Светланом Слапшак. Радови у рубрици *Библиографија* посвећени су часопису *Женски свет: листу добротворних задруга Српкиња* IV део (1899-1903), као и чланцима из серијских публикација о српским музичаркама у периоду од 1825. до 1914. године. Поред поменутих приказа, представљене су и књиге Ане Коларић о уредничким политикама у часописима, Леле Вујошевић о историји Крагујевца из женске перспективе те Славице Поповић Филиповић о Ани Христић.

Часопис закључује рубрика *Догађаји* у којој извештавамо о свечаној предаји радова др Наташе Теофиловић које је Филолошки факултет добио на конкурс Министарства културе и информисања.

Introduction

This is the seventh issue of *Knjiženstvo, Journal for Studies in Literature, Gender and Culture* established within the research project *Knjiženstvo, Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*, financed by the Ministry of Education, Science and Technological development of the Republic of Serbia.

The first text in the journal, in the section *Women's Writing and Culture*, deals with the work of Smilja Đaković, an author who wrote under the pseudonym Jovanka Petrović. Her short stories were printed exclusively in the magazine *Misao [Thought]*, which she owned since 1927. Since the pseudonym has only recently been revealed, this text represents one of the pioneering studies on the author, who participated in World War I and was a hero of the interwar Serbian literature and culture. It is followed by two texts that deal with the work of Jelica Belović Bernadzikowska, which were presented at the conference organized by the project *Knjiženstvo* in November 2016. The first text discusses the (proto)avant-garde program of this author; and the other – her ethnographic and folklore work as the discovery of “the national spirit.”

The next paper is one of the few in this issue that were dedicated to the work of Jelena J. Dimitrijević, and it elaborates on her ties with Oriental culture. The subsequent paper focuses on Jelena Dimitrijević's participation in women's societies, and it is followed by a text concerning a research on the award Jelena Dimitrijević supposedly received for the novel *Nove*. This section is completed with a text on Fatma Alije, the first Turkish female novelist, a contemporary of Jelena Dimitrijević, whom the Serbian author read extensively. In addition to this section, there are two reviews of her republished editions – the travelogue *Sedam mora i tri okeana [Seven Seas and Three Oceans]* and *Pisma iz Indije [Letters from India]*.

The topics of editing, authorship and war circumstances, which are opened in the first text in the journal, are continued in the paper that deals with survival strategies in the novel *Ravnoteža [Balance]* and the journal *ProFemina*, founded and co-edited by Svetlana Slapšak. The next paper discusses the nineties within a project of mapping misogyny, the gender analysis of many occurrences in the then society of the so-called transition. The paper on textbooks of Spanish as L2 analyzes gender stereotypes through the linguistic lens. The section *Women's Writing and Culture* is completed by an essay on the painter Liza Križanić.

In this issue, we interviewed Svetlana Slapšak. The papers in the section *Bibliographies* are dedicated to the magazine *Ženski svet: list dobrotvornih zadruga Srpkinja IV deo* (1899-1903) [*Women's World: The Newsletter of Charity Cooperatives of Serbian Women part IV* (1899-1903)], as well as articles from serial publications on Serbian female musicians from 1825 to 1914. Aside from the aforementioned reviews, the books of Ana Kolarić on editorial policies in magazines and Lela Vujošević on the history of Kragujevac from the women's perspective, as well as the book of Slavica Popović Filipović on Ana Hristić, are presented.

This issue is concluded by the section *Events*, in which we report on the official presentation of the art piece of Nataša Teofilović, PhD, which the Faculty of Philology acquired through a call for submissions of the Ministry of Culture and Information.

Искуство рата у прози Смиље Ђаковић¹

У раду се анализира стваралаштво Смиље Ђаковић. У првом делу текста даје се преглед истражених података о животу ове ауторке, као и анализа досадашње рецепције њеног стваралаштва и коментара о њеном животу. Главни део рада чини тумачање приповедака Смиље Ђаковић у контексту (женске) ратне прозе и експресионистичких књижевно-уметничких поступака и тематских оквира. Реч је о ауторки која је писала под псеудонимом и чије су приповетке штампане искључиво у часопису *Мусао* чија је власница била од 1927. године. Псеудоним (Јованка Петровић) под којим је штампала приповетке тек је недавно разрешен што је довело до сазнања да је власница часописа уједно и једна од његових ауторки и сарадница. Овакав стицај околности учинио је да до сада стваралаштво ове ауторке, као и њен политичко-културни рад, нису били предмет систематичнијег научног истраживања и књижевно-историјског тумачења. Услед тога, ова студија се сврстава у пионирске текстове о књижевници, власници часописа, учесници Првог светског рата и хероини међуратне српске књижевности и културе, а базирана је на настојању да се невелик опус ове ауторке контекстуализује не само у периодичком окружењу у коме је штампан, већ да се из њега екстрахује и смести у оквир (женске) међуратне приповетке, те да се покаже тематско-мотивска, композициона, симболичко-значањска специфичност, као и иновативност у увођењу и изградњи нових главних јунакиња.

Кључне речи: Смиља Ђаковић, часопис *Мусао*, Први светски рат, ратна проза, женска књижевност

I was never a friend to her, but she certainly was to me.
М. Ђилас

Смиља Ђаковић, власница часописа и приповедачица

Смиља Ђаковић је још једна од трагичних јунакиња међуратне епохе и још једна ауторка коју историја српске културе, књижевности и штампе не бележи. Њено име је потписано на насловној страници часописа *Мусао*,² као име власнице, почевши од књиге 25, свеске 3/4 из 1927. године. Осим што је уложила новац у часопис и што је била његова власница и један од стожера редакције, током тридесетих година је под псеудонимом Јованка Петровић објавила три приче у овом часопису: „Послератни путници“,³ „Ујак Аксентије“⁴ и „Безвлашће“.⁵ Њен рад у редакцији часописа *Мусао* обележава последњу деценију „живота“ овог, уз *Српски књижевни гласник*, водећег часописа епохе, односно, часописа који је, како је то поднасловима дефинисано, имао фокус на књижевне, политичке и социјалне теме. О власници и ауторки једног од

најзначајнијих међуратних часописа зна се веома мало. Интензивне процесе заборављања и потискивања, који су уобичајена пракса када је о историји женске књижевности и културе реч, додатно је олакшала чињеница да је сама Смиља Ђаковић интенционално скривала своје ауторство, то јест, да је објављивала под (неупечатљивим) псеудонимом Јованка Петровић, те да је реч о невеликом опусу. Уз то, три приче из часописа *Мисли*, једини за сада познати текстови ове ауторке, тек недавно су повезани са именом власнице часописа, а тиме и јасније контекстуализовани.

Према истраживањима Зорице Хаџић о Смиљи Ђаковић су писале две ауторке: Исидора Секулић у есеју „Забележити име Смиље Ђаковић“ премијерно штампаном у *Републици* 22. октобра 1946. године⁶ и Јелена Скерлић Ћоровић у својим мемоарским записима, који су објављени тек 2014. године.⁷

Исидора Секулић, и поред тога што насловом свог текста позива на памћење имена Смиље Ђаковић, што у њему позитивно оцењује њен књижевни рад и жали јер није могла бити књижевнокритички процењена под правим именом, ипак не разрешава псеудоним под којим је она писала, нити наводи наслове њених приповедака. Дакле, иако позива на важност памћења лика и дела ове готово трагичне хероине српске међуратне културе, Исидора Секулић не оставља никакав траг на основу кога би могао да се реконструише њен књижевни идентитет. О разлозима оваквог поступка, о „прогоретини“ текста Исидоре Секулић, како то место исправно дефинише Зорица Хаџић,⁸ данас можемо само спекулисати, али је чињеница да је, и поред прећуткивања имена, овај текст значајан за реконструкцију живота Смиље Ђаковић.

Најзначајније сведочанство о њој оставила је Јелена Скерлић Ћоровић, која је и открила да се под псеудонимом Јованка Петровић крије управо власница *Мисли*, а захваљујући штампању њених мемоарских текстова 2014. године, Смиља Ђаковић је на изванредан начин актуелизована. Према наводима Јелене Скерлић Ћоровић ни тадашњи уредник *Мисли* Велимир Живојиновић, када је објавио приповетке, није знао да је Јованка Петровић псеудоним, нити ко се крије иза овог имена.⁹

Приређивачица мемоара Јелене Скерлић Ћоровић, Зорица Хаџић, започела је савремену рецепцију и реактуелизацију Смиље Ђаковић. Скрнула је пажњу на судбину ове заборављене књижевнице и на њене приповетке и тиме што је у часопису *Прича* приредила мини-темат о њој¹⁰ објавивши при том две њене приповетке и кратак текст о овој књижевници.¹¹ У уводном делу чланка Зорица Хаџић пише:

Судбина Смиље Ђаковић била је, уистину, необична и несрећна. Живот је провела уз књижевност и књижевнике, трудила се да им буде од помоћи и користи, а многе од њих задужила је несебичном добротом и прегнућем. Њена добротина нису се заустављала само на помоћи књижевницима – она је тежила да помогне свима којима је помоћ била неопходна. Упркос свему, данас је заборављена – и на њеном примеру потврдила се суморна извесност да добра дела нису увек залог за незаборав.¹²

Зорица Хацић наводи, такође, да је судбина Смиље Ђаковић у великој мери била трагична, а да данас не знамо ни године њеног рођења ни смрти. Из текста Исидоре Секулић сазнајемо да је пред крај живота била изузетно болесна, да је живела у великом сиромаштву и да је живот окончала радећи у киоску на Теразијама. Смиља Ђаковић је била, како о њој пише Исидора Секулић, добри дух редакције часописа *Musa* где је предано и ентузијастички радила трудећи се да часопис што дуже опстане и да има што респектабилније сараднике.¹³ Имала је значајне и интензивне контакте са књижевницима, а посебно са књижевницама (Милица Јанковић,¹⁴ Анђелија Лазаревић, Десанка Максимовић, Исидора Секулић) којима је на различите начине помагала.

Поред Исидоре Секулић и Јелене Скерлић Ђоровић о Смиљи Ђаковић писао је и Милован Ђилас у књизи *Memoir of revolutionary* [*Memoari revolucionara*]¹⁵ која је објављена у Њујорку 1973. године, а на шта до сада није скренута пажња.¹⁶ У овој мемоарској књизи Милован Ђилас сведочи о међуратним и послератним деценијама XX века и исписује изузетно драгоцену сећања на низ жена које су чиниле културну и политичку јавност тог доба, међу којима су Јелена Скерлић Ђоровић, Десанка Максимовић, Јара Рибникар, Спасенија Цана Бабовић, и као најважнија Митра Митровић којој је и цела књига посвећена. О Смиљи Ђаковић Милован Ђилас пише у контексту његове сарадње са часописом *Musa*. Ђилас овде даје сличне закључке као и Исидора Секулић, о њеној улози у раду часописа, о томе да је била добри дух редакције. Она је, како Ђилас наводи, наследила извесну количину новца коју је желела да уложи у културу и тако је постала власница часописа *Musa*. А попут њених савременица, сарадница и пријатељица и он истиче њену преданост раду која је била изузетна: од раног јутра до вечери проводила је време у редакцији часописа бавећи се како административним, тако и уредничким пословима. Његова сарадња са часописом је започела преко Велимира Живојиновића, главног уредника, али је због тога што¹⁷ „Живојиновић није био комуникативна особа и није било лако схватити шта му је на

памети“,¹⁸ Ђилас убрзо почео да комуницира и сарађује са Смиљом Ђаковић за коју каже да је одувек волела његово писање, али и да је највећи део редакцијског посла управо она обављала:

Он (В. Живојиновић – прим. Ј.М) долазио је у редакцију само да би примио сараднике, а највећи део прљавог „посла“ радила је власница (...) Постоје људи који себе несебично дају идејама упркос пуној свести да им то неће донети никакву личну корист. Смиља Ђаковић је била једна од њих.¹⁹

Милован Ђилас описује Смиљу Ђаковић тако да она, иако иначе располажемо врло оскудним подацима, пред нама оживљава, што даје посебну вредност његовом тексту:

Први утисак који се може стећи о овој жени јесте потпуно непријатан. Била је непривлачна, маљава, са буљавим очима иза дебелих наочара и са похлепним нервозним осмехом, а утиску нису помагале ни руке попут канџи, и прсти са мрљама од дувана. Међутим, када је човек упозна овај утисак брзо нестаје и њена глава са кратко подшишаном седом косом, и њен пријатан став постају промишљени, чак младалачки, а њене речи зраче старовременском мудрошћу и човекољубљем.²⁰

Текст Милована Ђиласа, такође, помаже да реконструишемо време смрти Смиље Ђаковић. Наиме, он помиње да су њих двоје имали контакт након рата, да му се обратила за помоћ/услугу око стамбеног проблема који је имала, те да су у том периоду разговарали о актуеленим друштвено-политичким темама и новоуспостављеној власти. Ђиласово сведочење нам потврђује да је Смиља Ђаковић преживела II светски рат. Са друге стране, Исидора Секулић 1946. године објављује текст у коме апелује на јавност да не заборави преминулу Смиљу Ђаковић. Због тога можемо претпоставити да је она умрла непосредно након ослобођења, односно између краја 1944. и 1946. или управо 1946. године, када је штампан текст Исидоре Секулић у *Републици* који у том случају постаје својеврсни некролог.

И Исидора Секулић и Јелена Скерлић Ђоровић и Милован Ђилас пишу о Смиљи Ђаковић као о изузетној жени, преданој и посвећеној послу, као о некоме ко је насупротив личне користи стављао добробит других, као о жени која је била у духу свог

времена и која је била покретачка снага низа културних и хуманитарних дешавања касних двадесетих и раних тридесетих година XX века. Иако је једна од малобројних жена власница часописа у историји српске периодике, а једина жена међу власницима тзв. великих, канонских листова у првој половини XX века, њена животна прича је трагична, обележена сиромаштвом и болешћу, а готово анонимна смрт, за коју Ђилас каже да је сазнао годинама касније, најавила је анонимност у коју ће лик и допринос Смиље Ђаковић уронити. И можемо рећи да управо таква рецепција смрти, односно њен изостанак, једне по свему иконичне фигуре, представља парадигму и наговештај њене судбине у колективном сећању/забораву српске културе и књижевности. Захваљујући свом начину рада, али и необичном и несвакидашњем понашању, пословима које је предузимала, као и препознатљивом и упечатљивом физичком изгледу (кратка коса, цигарета) она може да постане једна од „женских икона“ међуратног периода, „један од узорних женских ликова који су важни за женску историју“.²¹ Уз то обимом невелик, и недавно откривен, прозни опус Смиље Ђаковић представља значајан допринос српској приповеци међуратног доба, те њено име без сумње треба да буде забележено како у историји књижевности, тако и у историји штампе и културе српског међуратног доба.

Све три приповетке ове ауторке, објављене у часопису *Musa*, тематски су везане за Први светски рат и укључују се у ратни наратив међуратног доба. Међутим, ови књижевни текстови објављени су тридесетих година двадесетог века када књижевни фокус више није био толико на ратној причи и тематизацији ратне трауме, већ се литература кретала ка надреалистичким и социјалним поетикама. Својом тематско-мотивском структуром, топосима и емотивношћу, приповетке Смиље Ђаковић најближе су експресионистичкој прози која је свој врхунац имала током двадесетих година двадесетог века. Ова извесна анахроничност, деценијско поетичко кашњење, може бити један од узрока њихове књижевноисторијске невидљивости. Међутим, мотив путовања, топоси воза, кафане, послератна траума, тема ратних повратника, фрагментаризованост и неконзистентност фабуле, децентрализованост приповедачког фокуса, омогућавају да се ове приповетке тумаче и у експресионистичком кључу.

Експресионизам у женској књижевности

Када је о женској експресионистичкој причи реч, потребно је напоменути да је то један од модернистичких, или уже авангардних, покрета који је остварио највише утицаја на женску књижевност. Дебитантска прича Данице Марковић „Крст“,²² писана је у експресионистичком кључу. Ову приповетку је као протоекспресионистичку анализирао Гојко Тешић:

Прву приповетку „Крст“ Даница Марковић је објавила у часопису *Покрет* (1902): да не знамо временску одредницу ова прича би се с доста разлога могла уклопити у сегмент експресионистичке прозе с почетка двадесетих година, дакле у времену кад радикални авангардистички преврат, прелом, деструкција и на плану садржине и на плану форме и у прози даје своје блиставе резултате (Црњански, Растко Петровић, С. Винавер, Д. Васић, С. Краков итд.) Тамни, трагични тонови ратне апокалипсе, изразита експресивност нарације у „Крсту“ Данице Марковић – у многим детаљима као да је била узор за експресионистичку нарацију, пре свих, Црњанског, Кракова, Васића.²³

Кристина Стевановић, такође, сматра да „ова прича у многим аспектима одговара моделу експресионистичке прозе.“²⁴

Када је о анализи женског експресионизма реч, посебно је значајна (пионирска) студија Жарке Свирчев која тумачи експресионизам у приповеткама Милице Јанковић показујући елементе овог међуратног књижевног покрета на тематско-мотивском, стилском и наративном плану.²⁵ Закључујући свој текст Жарка Свирчев поставља низ питања која се чине релевантним: „Да ли је могуће говорити о женској поетици/поетикама експресионизма у српској књижевности? (...) На који начин реконцептуализовати поетичку мапу српског експресионизма (авангарде) укључивањем списатељица у игру?“²⁶ Чини се да је могуће говорити о женском експресионизму јер анализа приповедака само неких од међуратних књижевница међу којима су, на пример, Милица Јанковић, Даница Марковић или Смиља Ђаковић у експресионистичком кључу може да покаже и контекстуализује женски модернистичко-експресионистички „крик“.

Чињеница да се авангардне поетике перципирају као искључиво мушке изнова указује на рестриктивност канона српске књижевности који било какав облик женског

авангардног испољавања не препознаје и не маркира. Препознавање авангардних и уже експресионистичких елемената у женском стваралаштву нужно упућује на ревизију како канона тако и корпуса експресионистичко-авангардних тема, мотива, симбола који су дефинисани као централни и доминантни и логично га проширује и преобликује. Женска експресионистичка приповетка уноси другачији поглед на међуратно доба, она даје поглед искоса или боље речено поглед са *друге* стране, поглед са маргине и из позадине. Ауторке користе неке од типичних експресионистичких техника, стилско-изражајних средстава и симбола, пишу о типичним темама и мотивима, али их књижевно-уметнички обрађују на други начин, посредован другачијим обликотворним искуством и, што је посебно значајно, уводе нове ликове/јунакиње.

Од три приповетке Смиље Ђаковић за две можемо рећи да су класичне експресионистичке приповетке: „Послератни путници“ и „Ујак Аксентије“. Трећа, последња објављена приповетка „Безвлашће“, нешто је поетички традиционалнија.

Сви елементи приповетке „Безвлашће“: хронотоп, ликови, тематско-мотивски и фабулативни ниво показују до које мере рат снижава достојанство човека и претвара га, како ауторка каже, у „пацова“. Међустање, то јест, време између повлачења српске и доласка аустријске војске и тренутно безвлашће локални становници користе како би опљачкали магацине болница, фабрика, продавница у свом граду. Ауторка приказује сву бесмисленост крађе анализирајући поступке и мотиве једног брачног пара. Психолошка анализа ових ноћних лопова је веома добро дата, а неупотребљивост покрадених предмета који се претварају у разбијену стакларију, показује додатан бесмисао оваквог поступања. Готово са приповедачким цинизмом ауторка поцртава узалудност гомилања покућства усред рата и свеопштег разарања, и психолошки изузетно нијансирано илуструје укидање моралних скрупула паланачког становништва.

Послератни путници: рат и модерност

Као типична експресионистичка прича са тематском основом заснованом на кретању/путовању која користи топос воза, као и случајне сусрете непознатих јунака који делећи возни купе размењују своја искуства, издваја се приповетка „Послератни путници“.²⁷ Већ наслов ове приповетке упућује на послератно време и на ратом условљено понашање и животне судбине. Ауторка насловном синтагмом уопштава приказану ситуацију упућујући читаоца на закључак да су приказане судбине одабраних путника неке од типичних судбина послератног времена. Хронотоп

приповетке је јасно детерминисан, реч је о путовању возом из Београда ка унутрашњости Србије непосредно након рата. Као једну од препознатљивих карактеристика експресионистичке прозе Радован Вучковић издваја управо експресионистички ефекат кретања јунака у простору,²⁸ а говорећи о путовању возом пише следеће:

У књижевности експресионизма (у драми и прози) пут и путовање, у концепту динамичког дела времена садашњег у коме се збијају прошлост и будућност играју значајну улогу. (...) У прози ратног експресионизма воз постаје стварни и симболични репрезент пута и путовања.²⁹

У приповеди Смиље Ђаковић хронотоп путовања возом је и искоришћен како би се укрстиле све три временске перспективе: ратна прошлост, трауматизована садашњост и бесциљна, неизвесна будућност младе генерације. Приповетка почиње изузетно успешним и сугестивним описом гужве и метежа на станичном перону: низ гласова који одговарају један другом, брзо смењивање слика, кратке реплике доприносе утиску ужурбаности, а уједно представљају и један од типичних експресионистичких поступака приказивања ситуације. Осим уводних сцена којима се дочарава атмосфера на железничкој станици, међу перонима, где се описује ишчекивање воза и убрзано укрцавања путника, радња целокупне приповетке смештена је у једном од вагона.

Приповетка је првих неколико страница наизглед конципирана као приповедање у трећем лицу са екстрадијагетичким/неутралним/објективним приповедачем. Међутим, након описа гужве следи реченица: „Провлачећи се кроз наерена рамена, пакете, галаму и свађу путника, прешла сам перон и пошла ка поштанској згради. Шиштање локомотиве ме заустави.“ (стр. 15–16, истакла Ј.М.). Приповедање се у свом даљем току остварује као приповедање у првом лицу, а објективни наратор са почетка трансформише се у лик заинтересоване младе девојке која приповеда о сусретима током путовања и животним судбинама људи са којима дели купе. Дакле, наизглед објективни приповедач, двоструко се разоткрива: 1) као не-објективни заинтересовани причом инволвирани приповедач, 2) као женски приповедач – приповедачица.³⁰ Због таквог поступка опис гужве са почетка приповетке престаје да буде објективни приказ станичног метежа и постаје доживљај младе девојке која је и сама учесница гужве, у потрази за слободним местом у возу. Захваљујући поступку демаскирања приповедне инстанце, тренутак у коме се приповедачица разобличава ретроактивно осветљава

претходне догађаје у причи, преламајући их кроз призму субјективног искуства, чиме се одбацује реалистички објективни проседе: сви гласови, узвици, звуци, слике, утисци постају чињенице преломљене кроз свест, кроз унутрашње ја младе приповедачице.

Изузетно је важно то што је Смиља Ђаковић одабрала да путовање непосредно након рата представи кроз женски фокус. Ова женска перспектива у знатној мери одређује и природу наратива, то јест, тематски оквир унутар кога ће се конструисати исприповедане ситуације. Женска страна рата, то јест, женско сагледавање свих облика послератне трауме другачије је од мушког погледа. Приповедачица ће се фокусирати на „мале” животне приче, на породичне судбине, на слике жена и деце, али ће тематизовати и елементе освојене слободе којима „располажу” нове/поратне (младе) жене. Прича о женском ослобађању које Први светски рат доноси, о промењеној слици женских могућности једна је, поред тематизације пострауматског стреса, од главних идејних равни које наткриљују ову, али и женску ратну приповетку уопште. На сличан начин приповедању о рату приступила је и Милица Јанковић у својим ратним приповеткама.³¹ И као што је Милан Богдановић коментарисао ратни наратив *Прича о мушком* (1920) Милоша Црњанског рекавши да овај аутор не развија догађаје, већ „свој предмет просто слика, узима га у неколико ’позитуре’, хвата у више момената“,³² тако и Смиља Ђаковић послератну атмосферу приказује сегментирано и фрагментаризовано, кроз низ малих личних историја у којима људи не страдају на бојном пољу, већ у позадини рата, у својим кућама или у избеглиштву. Због тога се женска слика рата открива као она која дестабилизује централизовану слику света и у том смислу се укључује у општу дестабилизацију и фрагментацију коју авангардне тенденције доносе.

Приповедачица у причи Смиље Ђаковић није идентитетски у већој мери одређена, о њеном животу не сазнајемо готово ништа, а она нам не саопштава ни који је разлог, нити дестинација њеног путовања. За разлику од идентитетски *магловите* главне јунакиње, животне приче осталих путника у купеу можемо реконструисати до детаља. Ситуација у којој се девојка налази симболизује бесциљност, дезоријентисаност и трауматизованост младих поратних генерација. Главна јунакиња, нараторка, такође показује личну несигурност и изостанак самопоуздања, па коментаришући једну од сапутница каже: „Црвена у лицу, са навученим обрвама испод тог шешира гледала ме је у углу, збијену, ситну и безбојну, као орао на мало пиле. Само својим оком, црним и крупним, да је хтела, могла ме је смрвити, а камоли шаком или стопалом“ (стр. 19) Жена коју описује заиста ће је и напасти, али вербално, а у

сукобу са њом искристалисаће се неки од значајних момената за разумевање природе приповедачице, као и целокупног значења приповетке.

Реминисценције које приповедачица има на рат указују на трауматизованост ратним искуством. У центру њеног сећања су застрашујући звуци експлозија: „Слушајући је, преда мном се појави слика страшног рата, пуног експлозија и крвопролића, где су се милионима бајонета укрштали и толики животи падали као јесење лишће.“ (стр. 20) На питања која јој сапутница поставља млада девојка одговара сасвим неодређено.

„Ви путујете сами?“ „Да.“ „А куда идете?“ „Не знам“ – слегнувши раменима, одговорих јој. Она погледа по путницима и климајући главом рече: „Данашњи свет!“ А затим се окрете мени у намери да забавља друштво и упита ме: „А чиме се бавите?“ Ја сам ћутала, нисам знала шта да јој одговорим. „Од чега живите, ко вас издржава?“ – понови она питаће. „Не знам ни сама, госпођо, живим тако као остали свет?“ (стр. 19)

На овај одговор госпођа коментарише дијагностикујући стање: „Страшно! (...) Данашњи свет... све је то отишло у суноврат. Не зна где путује, ни од чега живи! Па то значи, ко вас заустави и позове, ви ћете тамо.“ (стр. 19). Млада девојка коју под строгим испитивањем старије госпође остали путници посматрају и која, како сама каже, иако воли да слуша исповедања других путника, не жели са њима да дели свој живот, одлучује да додатно скандализује своје сапутнике: „да би чудо било веће запалих цигарету“ (стр. 19).

Два момента откривена у разговору, а везана за приповедачицу, указују на то да је она девојка новог времена: она путује без пратње и слободно пали цигарету у јавности што изазива бурну реакцију сапутника. Поступак паљења цигарете изазива старију госпођу у истом купеу која коментарише: „Ето, због таквих ми удате жене страдамо. Има преко пута мене две такве несреће. На слами спавају, а кад изађу из куће, на њима сама свила. У зору се враћају, а отац им у јехтичавим баракама умире“ (стр. 19). Дакле, цигарета је била довољна да старија жена, која у овој приповеци симболизује традиционалистички патријархални поглед на свет, смести девојку у конкретан контекст.

О женском конзумирању цигарета готово да је постојала јавна расправа у послератно време, па је тако на насловној страници *Политике* од 19. новембра 1919.

године штампан чланак „Жене-пушачи” који почиње реченицом: „Жене које пуше више нису реткост, као што је то било пре рата”. Аутор овог текста покушава да одговори на два питања: Зашто жене пуше? и Умеју ли жене да пуше?. Озбиљност и аналитичност са којом приступа овом проблему/феномену чини из данашње перспективе овај текст изузетно духовитим. Међутим, закључци до којих аутор долази уско повезују већ 1919. године женски ритуал пушења са ратом са једне стране и са еманципацијом и ослобађањем са друге стране: „Било како било, жене пуше. И то је једна последица рата у низу осталих рефорама, које је он и против наше воље извршио.” и „Има жена које искрено верују да је свет још реакционаран, у погледу на жене, и да се са њиме треба, ма и пушењем, борити.”³³

Цигарета, а посебно њено конзумирање на јавном месту, након рата престаје да буде искључиво мушки ритуал и постаје један од атрибута модерне, нове жене: „Стара добра табакера и стара добра муштикала, дотле у искључивом поседу мушкарца, добиле су убрзо придев ’женска’ и постале су део садржаја и женских ташни“.³⁴ Говорећи о променама које су након рата настале у јавном понашању девојака и жена Радина Вучетић констатује да је у Београду у деценијама након рата створен

нови тип жене – жене која, ако хоће, може да носи кратку косу (тада популарни бубикопф), да се шминка, да носи кратку сукњу или сукњу и високе потпетице, да се бави спортом или да с пријатељицама седи у ресторану и кроз колутове дима од цигара, уз пиће, води разговоре о феминизму. (истакла Ј.М.)³⁵

Реакција *послератних* путника у купеу показује да је запаљена цигарета у женским рукама нешто на шта се са традиционалистичке, патријархалне тачке гледишта не одобрава. Тако се цигарета у овој приповеци утврђује као детаљ који сугерише савременост младе путнице, њен бунт против патријархалног морала и владајућих норми које прописују пожељно женско понашање. Ма колико изгледало банално, цигарета показује да је девојка, послератна путница, захваћена процесима којима се у међуратно време модернизовало српско друштво.³⁶

Бесциљност путовања младе девојке, шеталаштво које се наслућује иза недоречености њених одговора, као и реминисценције које на рат има, упућују на судбину повратнице из рата каква ће бити приказана и у наредној причи Смиље Ђаковић „Ујак Аксентије“. Јунакиња, приповедачица, послератна путница подсећа на Бодлеровог *flâneura*, шетача који наизглед бесциљно лута посматрајући ствари,

личности и догађаје око себе, и који својом перцепцијом уједињује опажене фрагменте реалности која га окружује. Типичан модернистички мотив овде је донекле промењен јер није реч о градском шетачу, већ о путници у возу, чиме је мотив шетње спојен са експресионистичком темом путовања.

Као индикативан симболички детаљ издваја се опис вагона у који се након трагања сместила приповедачица и који је главни простор приповетке. Вагон је мрачан, налази се одмах иза поштанских кола, и за разлику од осталих, потпуно је празан, што је с обзиром на гужву и пренатрпаност воза изузетно необично. Вагон својом непопуњеношћу која је у супротности са сценама гужве са почетка приповетке, а посебно због чињенице да је у потпуном мраку, делује надреално. Како је приповедање у првом лицу, ова недовољна видљивост утиче на поузданост приповедачке тачке гледишта, додатно дестабилизује нарацију, удаљава је од реалистичког и приближава модернистичком проседеу. Мрак и недовољну видљивост Смиља Ђаковић искористиће маестрално у приповеци „Ујак Аксентије“ у којој ће се поузданост и перцепција приповедачице, њеног опажања и знања још више довести у питање. Путници у возном купеу иза поштанских кола, захваљујући мраку у коме су, изгледају измештени из реалног времена и окружења.

Друга половина приповетке „Послератни путници“ нешто је традиционалније концепирана и фокусира се на судбину брачног пара са села који путују у истом купеу. Сељак путницима исповеда свој живот како би објаснио разлоге због којих се разводи од жене. Њихов развод је директна последица рата, па сељак започиње причу, исповедни сказ, констатујући: „рат нас раздвоји“ (стр. 21). Сељак и сељанка као и остали послератни путници нису именовани, што указује на параболичност и парадигматичност исприповеданих прича. Сељаков живот је упропашћен ратом: браћа су му погинула у борбама, отац и мајка су умрли од тифуса, он је био рањен, па је прошао не само кроз ратне положаје, већ и кроз болницу, али и кроз заробљеништво. По повратку кући схвата да му се жена, мислећи да је мртав, преудала. Сељанкин живот је такође, без обзира на то што није директно учествовала у рату, потпуно измењен: мислећи да јој је муж мртав, а како је у сеоској кући потребна „мушка рука“, она се удала за надничара који је радио код њих на имању. Сазнавши да јој је муж ипак жив и поред његовог опроста и беспоговорног разумевања, „јер природа живота на селу је таква да када умре муж или жена, то место мора да се попуни“, она се самокажњава тако што живи са човеком кога не воли и покреће развод од првог мужа. У овој приповеци укрштен је антички, а у модернизму реактуелизовани, мотив Одисејевог

повратка из рата и Пенелопиног чекања, са мотивом Бановић Страхиње из народне епске поезије који опрашта „неверство” жени. Имплементирајући причу о животу сељака, Смиља Ђаковић у ову приповетку инкорпорира мотив војника-повратника и тако додатно учвршћује експресионистички проседе своје приповетке.

Ујак Аксентије: приповетка о немогућем

Ратна траума је у тематско-мотивском средишту приповетке „Ујак Аксентије“;³⁷ која је једна од малобројних приповедака у српској књижевности које наративизују (после)ратну трауму повратнице из рата. Наиме, главна јунакиња и приповедачица је девојка, која је током рата радила као болничарка³⁸ у војној болници у Нишу, разболела се од тифуса и након тога са мајком и оцем у избеглиштву у Лесковцу покушава да преболи последице ове тешке болести док рат још увек траје. Попут Милоша Црњанског или Драгише Васића који су приказивали повратак и болест војника ратника, као и њихова специфична психолошка и халуцинантна стања, Смиља Ђаковић у овој приповеци даје слику болничарке повратнице из рата. Говорећи о женским ликовима у експресионистичкој прози Радован Вучковић закључује да је жена у експресионизму приказана у уској вези са еросом и са сатанским/демонским, разорним елементом.³⁹ Дакле, док је у авангардној експресионистичкој прози међуратног доба као последица преокупације еросом доминантно приказана жена као блудница, проститука, развратница, где се женска енергија тумачи као сатанска деструктивност, женска књижевност нуди друге женске типове. Смиља Ђаковић у приповеци „Послератни путници“ даје лик типичне послератне жене, приказује представницу младе генерације, а у причи „Ујак Аксентије“ обликује лик болничарке, која оболева од тифуса лечећи друге болеснике. Ауторка, такође, упечатљиво осликава живот избегличких породица смештајући ликове девојчице и њене мајке у окрутне околности које трагично кулминирају у другом делу приповетке. Ако је у „Послератним путницима“ Смиља Ђаковић приказала женску варијанту шетача, онда је овде дала женску верзију повратника из рата. Захваљујући овоме приповетке ове ауторке дају нове, до тада необрађене типове женских јунакиња и померају фокус ратне приче измештајући га са доминатне мушке позиције на женску.

Радња приповетке „Ујак Аксентије“ смештена је у време епидемије пегавог тифуса. Нарација је у првом лицу: главна неименована јунакиња је приповедачица која приказује догађаје и личности са којима је долазила у контакт. Радња приповетке се

највећим делом одвија једне зимске, изузетно хладне и ветровите, ратне ноћи. „Ујак Аксентије“ је превасходно приповетка о чекању јер обе јунакиње, и приповедачица и тринаестогодишња девојчица, узалуд чекају: приповедачица своју пријатељицу Марусу, а девојчица свог ујака. И Маруса и Аксентије су идеализоване фигуре. Приповетка је насловљена по имену девојчициног ујака, који је одсутан из приче. Он је идеалан тип који се до краја приповетке не појављује, а у кога девојчица полаже последње наде за помоћ, наде које остају изневерене. Поетика наслова у овом случају указује на то да је ово приповетка о немогућем, о одсуству и празнини, о разочарању. Судбина Марусе и Аксентија није саопштена, али се наслућује да су, у општој епидемији, страдали од пегавог тифуса. Током (узалудног) чекања случајне ноћне познанице проводе време у станичној кафани, а након доласка воза у коме нема очекиваних путника одлазе у неусловни смештај где девојчица живи. Мањи део радње приповетке догађа се након ове ноћи и прати болест и опоравак од болести главне јунакиње, као и њен поновни одлазак на место на коме је била „кобне“ ноћи. Као и у претходно анализираној приповеци, ауторка и овде користи мрак као главни визуелни ефекат, али и као један од начина, како би руски формалисти рекли, да *очуди* приповедање. Главна јунакиња у мраку среће девојчицу и читаво њихово познанство се дешава током ноћи. Покушај са краја приповетке да је, неколико недеља касније, пронађе остаје неуспешан и додатно субјективизује и дестабилизује ионако субјективно, нестабилно и непоуздано приповедање.

Попут сугестивног описа станичне гужве из претходне приповетке, ауторка и овде изузетно уверљиво описује атмосферу на пустој и мрачној железничкој станици, као и сурове временске (не)прилике: хладноћа, изузетно јак ветар. Путовање возом из претходне приповетке замењено је пешачењем које је уједно и борба са хладноћом и ветром. Ветар има разорну моћ, а описујући његову снагу ауторка користи поређења и метафоре као што су „тутањ топова“, „налети одреда“ те се ветар може тумачити као метафора за рат:

Напољу ме дочепа ветар пун студи. Са свих страна. Лупа капака, а на једној напуштеној турској кући капци су тукли као топови. Тетурала сам се улицама и уличицама, док не дођох до главне улице која је водила право на станицу. Од борбе са ветром и од нагомиланог одела знојила сам се док ми је ветар бријао образе. Ивице ноздрва као да су биле опточене челиком. (стр. 162–163)

Или, опис из другог дела приповетке:

Ветар ме је замарао и почела сам да малаксавам. Дошле смо до моста на Ветерници. Ветар је у одредима један за другим јурио као помаман. Осетих да ће ме оборити. Ухватих се за ограду моста. Довикнух девојчици да се и она ухвати. Стајале смо тако једно време и чекале да налет ветра прође. Од истопљеног снега Ветерница је надошла и испод нас се мрачна са тутњем ваљала. (стр. 173)

Ови редови подсећају на сјајне описе временских непогода Растка Петровића у *Дану шестом* (1955) којима је била изложена колона избеглица и војника који су се повлачили преко Албаније.

Иако је „Ујак Аксентије“ приповетка о рату, у њој се не страда од ратних дејстава, већ од хладноће, болести и безусловних животних услова. Разорно дејство природе може се тумачити као симболички приказано разорно дејство рата које је незаустављиво попут природних катастрофа. Са друге стране, ауторка показује страдања у позадини фронта и далеко од њега, илуструје трагичне људске судбине које су примарно изазване ратом, а секундарно условљене другим невољама као што су болест, сиромаштво, хладноћа. Оваквом приповедном констелацијом поступака и тема доприноси реконструкцији приватних историја којима се ауторке међуратне књижевност баве.

Приповетка је реализована неким од типичних модернистичких поступака: интроспективно приповедање, наратија у више временских равни, асоцијативно приповедање, дестабилизована приповедачка позиција и приповедачево знање, приказивање халуцинација изазваних болешћу. Такође, сви ликови у приповеци су измештени, јер ауторка приказује или војнике или избеглице, а њихова помереност из домова, интернираност и екскомуницираност из уобичајених животних околности додатно илуструје потрес који је са ратом настао. Захваљујући мешању временских перспектива, опсег читаочевог сазнања се проширује, а простори приповетке се гранају: најављени долазак Марусе покреће сећања приповедачице, тако да се прожимају садашњост и прошлост и дочарава се атмосфера војне болнице и страх од пегавог тифуса; сусрет са војником у кафани покреће асоцијативна сећања на њихове сусрете у Београду, а овим сценама даје се кроки предратног живота (студирање, шетње Калемегданом, љубавни односи); видевши мртву девојчичину мајку приповедачица се присећа смртних случајева у болници. Мешање прошлих и садашњих догађаја, готово

неприметан прелазак из једне у другу временску раван последица је другачијег разумевања и доживљаја темпоралности које је модернизам са собом донео. Још један вид симултаности остварен је представљањем истовремених дешавања: паралелно са сећањима приповедачице тече разговор девојчице и војника кога нараторка није свесна јер је утонула у сопствена сећања и мисли – овакав поступак учвршћује симултанizam приповедања, што је типичан авангардни и уже експресионистички наративни модус.

Смиља Ђаковић је настојала да своје приповетке прожме социјалистичким идејама, чија је присталица била. Јелена Скерлић Ђоровић за њу каже да је била „трећа од наших жена“ која је „подсекла себи косу и употпунила тако свој тип нихилисткиње“.⁴⁰ Она такође пише да је власница *Мисли* по убеђењу била „левичарка“, те да су је звали „муза Револуције“.⁴¹ Исидора Секулић сведочи о њеној наклоности према комунизму и пише да је увек била спремна да се заузме за слабије, за људе у невољи, те да је помагала и комунистима илегалцима: „Студента комунисту је већ у врло опасно време држала као писара у редакцији, крила га и покривала безазленим занимањем“.⁴² Такође, Јелена Скерлић Ђоровић сведочи да је имала намеру да напише социјални роман, који је „највероватније сачуван, али како се чини није за штампање“.⁴³ На фону социјалистичких идеја реализован је разговор између војника и девојчице о ујаку Аксентију. Њихов дијалог је оквир за расправу о значају новца, о (не)праведној расподели капитала, о односу богатих и сиромашних, о људској доброту и мржњи условљеној класном припадношћу. Овде Смиља Ђаковић инкорпорира своје социјалистичке идеје, али се и укључује у расправу о социјалим темама која је била актуелна тридесетих година XX века.

Око лика девојчице груписан је низ готских, хтонских и хорор мотива. Већ у опису првог сусрета приповедачице и девојчице, у мрклом мраку на прагу канцеларије на железничкој станици, лик девојчице је повезан са недокучивим, невидљивим, подсвесним, али и са граничним просторима које праг симболизује:

На станици су обе капије биле затворене. Перон неосветљен. Попех се на ограду од филарета не бих ли сагледала стражара. Нигде никог. Кроз осветљен прозор поред ограде видела се канцеларија са телефонским апаратима, а с времена на време, кад ветар одуши, јасно се чуло куцање тастера. Попех се уз степенице да закуцам на врата, како бих дозвала дежурног чиновника. Али се на прагу, уз сама врата, ударих у нешто. Сагох се и загледах. „Ко је то?“, запитах. „Ја сам“, одговори дечји глас. (стр. 165)

Девојчицу приповедачица описује као изузетно необичну: мала, мршава, готово кржљава, тамнопута, изузетно проницљивих црних очију, а израз лица „и сувише уман за њене године“ (стр. 165). Посматрајући је, приповедачица закључује: „Жилавост, нека чудна жилавост, коју често имају ситни црни људи била је из тог малог бића. Црна и густа коса као да ми је то и потврђивала“ (стр. 165–168). Касније приповедачица коментарише како ју је девојчица док ју је носила на сопственим леђима пољубила у врат и каже: „Девојчица је спустила усне на мој врат и пољубила ме. На том месту осетих као опекотину“ (стр. 173). Доминантна боја која окружује девојчицу је црна: упознају се у мраку, њена пут је тамна, очи и коса су јој црне. Овако колорисана девојчица, али и атмосфера око ње, нужно упућује на симболичко тумачење и повезивање са низом значења која црна боја има, али и са експресионистичким поступком симболизације колоритом. Црна боја традиционално симболизује жалост, тугу и песимизам, везује се за смрт, хтонско и подземно, симболизује хаос, тескобу и ништавило, али је везана и за несвесно.⁴⁴ Обојивши девојчицу у црно, Смиља Ђаковић изграђује симболичку фигуру, она је и веза са смрћу, али и са несвесним у јунакињи-приповедачици. У експресионизму црна боја „сугерише елементарне архетипове, најчешће смрт, празнину, непостојање“.⁴⁵ Релативизација истинитости опаженог којој ауторка прибегава на крају приповетке додатно усмерава тумачење девојчициног лика као везе са архетипским и подсвесним, са неконтролисаним делом личности. Контекстуализујући портрет девојчице ратним окружењем и смештајући је у време епидемије пегавог тифуса ауторка је додатно повезује са разорним силама, са страхом, неизвесношћу, умирањем, са смрћу. Најинтензивнија веза између лика девојчице и смрти остварена је при сусрету приповедачице са девојчицином мртвом мајком, чији је леш натуралистички описан:

Погледах око себе. То је била празна штала. У једном углу сламњача на којој је лежала болесница. Приђох јој. Била је мртва. Лице као од воска. Усне испуцане и црне. На зубима се видела густа црна превлака. Све оно чиме је била прекривена, обема је рукама одгурала до трбуха. Лева дојка јој је била напољу. Око главе у нереду падала је црна густа коса. У очима је остао траг погледа који је гледао за нечим што је одлетело. (стр. 174)

Контраст између ноћне посете насељу у коме је девојчица са мајком живела и посете након прележане болести је остварен вишеструко. Други долазак се реализује током дана и сунчано је. Приповедачица одлази у део града у коме је оставила девојчицу, али не може да пронађе ни шталу у којој су спавале, нити се девојчице и мајке ико сећа, а пејзаж је у потпуности измењен. Последња реченица приповетке гласи: „Само горак мирис, који се са воћки расипао и опијао човека наговештавао је да није све баш тако како изгледа.“ (стр.177). Овакав закључак уноси додатну сумњу у поузданост приповедне инстанце, а читавим епилогом се сугерише да је једна од тема приповетке „Ујак Аксентије“ нестабилност приповедног знања, нестабилност која проистиче из идеје о примарној субјективности догађаја и нужности њиховог сагледавања из унутрашње перспективе, из уверења да унутрашња перспектива мења опажене реалије, да је реалност продукт подсвеног.

У контексту историје приватних живота Смиља Ђаковић је, заједно са другим ауторкама епохе попут Милице Јанковић, приказала оне елементе које историчари мапирају као важне промене овог дела живота међуратних деценија. Говорећи о променама које су са ратом дошле, Милан Ристовић констатује

Ратови су донели растављање породица, кидали старе личне везе, али и стварали нове (...) Масовно одсуство мушкарца (погинулих, у заробљеништву, у одметништву, на фронтима, у избеглиштву), довело је до изнуђене замене улога полова у вођењу осакаћених домаћинстава, препуштених женама и недораслој деци. Тако је, на пример, фрустрирајућа одвојеност брачних другова, родитеља и деце, трајала у случају српских војника, са мањим прекидима, готово осам година (1912–1920) и морала је да остави последице на њихове односе, да измени или приватности да посебну димензију. (...) Трауматично искуство живота у рову, на бојном пољу, мешало се са искуством новог: рат је увек значио и „видети света”, нека врста первертованог туризма. (стр. 177)⁴⁶

Тако, на пример, судбина пара из возног купеа у приповеци „Послератни путници“, показује управо ову трауматичну породичну раздвојеност, живот девојчице из приповетке „Ујак Аксентије“ илуструје трагизам дечијих живота, а готово сви јунаци и јунакиње ових приповедака због своје интернираности и шеталаштва могу се тумачити у контексту первертованих туриста о којима Ристовић пише. Такође, ауторке, међу којима је и Смиља Ђаковић, приказују и ону страну рата која је „живот у позадини, под туђом окупацијом, у затишју између битака, болести и болнице, посете борделима и

кафанама“.⁴⁷ Приповетке Смиље Ђаковић чине битан део значајног и замашног корпуса текстова о рату у часопису *Musaio*, чија је власница, скривена уредница и непозната сарадница била. Ове приповетке су, такође, изузетно важан допринос женској ратној причи, али и ратном наративу уопште. (Не)фикционални жанровски разноврсни текстови о рату, објављују се у часопису *Musaio* током читавог периода његовог излажења, као, уосталом, и на другим местима током 20-их и 30-их година ХХ века: у дневној штампи, економско-политичким магазинима, књижевним часописима, књигама; тј, ратно искуство се тих година подједнако тематизује у белетристици, есејистици, публицистици, чиме се ова траума изнова проживљава, осмишљава и тумачи, а континуитет и истрајност у обради ратних тема и мотива показује сву сложеност процеса који су са ратом настали и који су се трансформисали, модификовали, первертовали током две међуратне деценије.

Закључак: женски поглед на историју

Смиља Ђаковић и остале ауторке међуратне епохе исписују приватне/личне историје на фону европских и светских догађаја и оваквим приступом утичу на промену начина (о)пис(ив)ања историје једног времена. Анализирајући књижевно интересовање за личну историју и за историју која се пише на маргини, Игор Перишић каже да је извор овог занимања у жељи да књижевност „оспори централизоване, тотализоване, хијерархизоване, затворене системе. Фокус интересовања пребачен из центра, из велике приче историје, на маргину, на појединачну судбину, нужно производи дестабиловање тоталитета по чијим рубовима корозивно делује“.⁴⁸ Перишићеви закључци се тичу постмодерне књижевности, међутим, могу се применити и на женску књижевност и визију историјских догађаја у њој. Пишући о великом историјском догађају какав је Први светски рат, укључујући се у овај историјски наратив ауторке су показале актуелност и заинтересованост за сопствено време. Са друге стране, оне су својим причама дале женску страну рата, изградиле су нове женске фигуре, показале су догађаје иза фронта, догађаје на селу и у избеглиштву, судбину слабих, жена и деце у рату, писале су о наизглед секундарном, о малим људима и споредним догађајима, разграђују тоталитет мушке приче о рату, те њихове, женске приче „корозивно делују“ на његовим рубовима, па и на рубовима књижевног канона. На тај начин оне дестабилизују *приче о мушком* као тотализујући ратни наратив који нам српски књижевни канон нуди. Дакле, рат није, читамо из женских прича, (само)

трагедија мушкарца, већ је прича о мушкарцу у рату и након њега само једна од низа ратних прича. Ипак, како тврди Перишић: „На тај начин судбина 'малог' човека као симболичког представника једног одређеног тренутка постаје парадигматична за судбину колектива и персонификација општег духа времена у одређеном историјском периоду“.⁴⁹ Окретање ка историјама приватног живота доводи у питање односе приватног и јавног, личног и општег, што су теме које се истражују и у феминистичким и гинокритичким тумачењима књижевности, а истовремено оцртава, тзв. *Zeitgeist*, односно, општи дух времена. Приватно је, како тврди Жорж Диби, приређивач вишетомене *Историје приватног живота*, „присно место, домаће, тајно“,⁵⁰ али то је и место на које се утискује како лично, оно што нам је „најдрагоценије, што припада само нама“,⁵¹ тако и оно што је опште. На том пресеку личног (појединачне судбине) и општег (велики историјски догађај) Смиља Ђаковић (али и Милица Јанковић и друге књижевнице) изграђују своје ратне приповетке. Први светски рат се уписује и утискује у животе малих људи као разорна сила која утиче на телâ (болест, рањавања), психу (меланхолија, анксиозност, безизлазност, неизвесност), конкретне животне околности (избеглиштво, номадизам, осиромашење). Приказивањем свих ових елемената женска ратна приповетка илуструје општи дух времена, приказује приватни живот и због тога представља значајан текстуални траг међуратне епохе.

¹ Текст је настао као део докторске тезе *Женска књижевност у часопису Мисао (1919–1937)* у оквиру пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (бр. 178029). Рад је допуњен, измењен и уобличен као оригинални научни рад за часопис на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (бр. 178024). Оба пројекта финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

² Часопис је излазио од 1919. до 1937. године, у тренутку оснивања уредници су били Сима Пандуровић, Велимир Живојиновић, а власник Милан Ст. Јанковић.

³ Објављена у Мисао, књ. 34, св. 1–2 (1930), 14–27.

⁴ Објављена у Мисао, књ. 38, св. 3–4 (1932), 160–177.

⁵ Објављена у Мисао, књ. 44, св. 5–8, (1937), 169–176.

⁶ Исидора Секулић, „Забележити име Смиље Ђаковић“ у *Изабрани есеји* (Нови Сад: Академска књига, 2010), 397–380.

⁷ Јелена Скерлић Ћоровић, *Живот међу људима* (Нови Сад: Академска књига, 2014).

⁸ Зорица Хаџић, „Белешка о заборављеној Смиљи Ђаковић и њеним причама“, *Прича*, бр. 28–29, (2014): 231–238.

⁹ *Ibid*, 188.

¹⁰ Реч је о часопису *Прича*, бр. 28–29 (2014). Уредник часописа је Славољуб Марковић.

¹¹ Поред текста З. Хаџић „Белешка о заборављеној Смиљи Ђаковић и њеним причама“ у овом броју часописа штампане су приповетке „Ујак Аксентије“ и „Безвлашће“.

¹² Зорица Хаџић, „Белешка о заборављеној Смиљи Ђаковић и њеним причама“, *Прича*, бр. 28–29 (2014): 231.

¹³ Исидора Секулић, нав. дело: 379.

¹⁴ Милица Јанковић и Смиља Ђаковић су се веома добро познавале и имале пријатељски однос. О овом односу сведочи писмо Милице Јанковић Јелени Скерлић Ђоровић штампано у њеним мемоарским записима [в. Јелена Скерлић Ђоровић, *Живот међу људима* (Нови Сад: Академска књига, 2014), 143–144]. Такође, на иницијативу Смиље Ђаковић је организовано хуманитарно вече подршке Милице Јанковић како би се прикупила средства за њено лечење. У великој сали Новог Универзитета 27. октобра 1927. године одржано је књижевно вече, где су учествовале угледне личности тадашње књижевне сцене Павле Поповић, Сима Пандуровић, Исидора Секулић, Владимир Ђоровић, Десанка Максимовић, Велимир Живојиновић Massuka, на коме је прикупљена одређена свота новца која је послата Милице Јанковић у Париз за лечење. О овоме је остављен податак у часопису *Мисао*, где је објављен кратак извештај са ове вечери (в. „Књижевно вече Милице Јанковић”, *Мисао*, књ. 35, св. 3–4 (1927): 249) и штампан текст Симе Пандуровића о ауторки и њеном стваралаштву (као први прилог броја) који је том приликом читао (в. Сима Пандуровић, „Милица Јанковић”, *Мисао*, књ. 35, св. 3–4 (1927): 129–136). У наредном броју часописа штампана је приповетка „Пред јесен“ Исидоре Секулић коју је ова књижевница читала на вечери подршке Милице Јанковић [Исидора Секулић, „Пред јесен”, *Мисао*, књ. 35, св. 5–6, (1927): 264–266]. О улози Смиље Ђаковић у организацији ове вечери Јелена Скерлић Ђоровић пише: „А кад је требало помоћи Милице да покуша лечење у Паризу, њена замисао је била, и она је уствари извела Миличино књижевно вече. Нашла је суделоваче, организовала приватну продају улазница, све прегла на посао док није Милице предала за онда велику своту новца.“ (Јелена Скерлић Ђоровић, нав. дело: 186).

¹⁵ Ђилас је књигу написао на српском, међутим, објављена је једино у енглеском преводу Дренке Вилен (Drenka Willen).

¹⁶ Захваљујем се колегиници Станислави Бараћ која ме је упутила на ову књигу Милована Ђиласа.

¹⁷ Сви преводи Ђиласовог текста су моји – прим. Ј.М.

¹⁸ Milovan Djilas, *Memoir of a Revolutionary*, (New York: Harcourt Brace Yovanovich, Inc, 1973), 80. [Živojinović was not a communicative person and it was not to easy learn what was on his mind.]

¹⁹ Ibid. [He came to the office only to receive contributors; the bulk of the 'dirty work' was done by the owner“ (...) „There are people who give themselves unselfishly to an idea although fully aware that it will bring them no personal gain. Smilja Djaković was one of them.]

²⁰ Ibid, 80. [The first impression one got of this woman was downright unpleasant. She was unattractive, hairy, with bulging eyes behind thick glasses and a greedy nervous smile which was not helped by her clawlike hands, and tobacco-stained fingers. However, as one got to know her this impression was quickly erased, and her head, with its short-cropped gray hair, and her pleasant posture struck one as thoughtful, even youthful, and her words reflected an oldfashioned wisdom and humanity.]

²¹ Svetlana Slapšak, *Ženske ikone XX veka*, (Београд: XX век, 2001), 5.

²² Објављена у часопису *Покрет*, бр. 6 и 7 (1902): 114–117.

²³ Гојко Тешић, „Приче на размеђи: између реализма и модернизма”, у *Тренуци Данице Марковић*, уредила Слободанка Пековић (Београд, Чачак: Институт за књижевност и уметност, Градска Библиотека Владислав Петковић Дис, 2007): 54–55.

²⁴ Кристина Стевановић, „Кратка проза Данице Марковић – приповетке као уточиште или као клопка”, *Прича*, бр. 15–16 (2011): 112.

²⁵ Жарка Свирчев, „Експресионизам Милице Јанковић”, *Свеске*, бр. 111 (2014): 127–134.

²⁶ Ibid, 133.

²⁷ Сви цитати из приповетке се наводе према *Мисао*, књ. 34, св. 1–2 (1930): 14–27. У наредним цитатима уз текст ће бити наведен само број стране.

²⁸ Радован Вучковић, *Проза српске авангарде* (Београд: Службени гласник, 2011), 42.

²⁹ Ibid, 44.

³⁰ Исти поступак постепеног разоткривања приповедача применила је Анђелија Лазаревић у приповеци „Лутања”.

³¹ Јелена Миљковић, „Рат као тема у српској књижевности и периодици почетком XX века“, *Књиженство*, бр. 3 (2013), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=89>, (преузето 15. 09. 2017).

-
- ³² Цитирано према Радован Вучковић, нав. дело: 38.
- ³³ П. „Жене-пушачи”, Политика, бр. 4238, (19. Новембар 1919): 1–2.
- ³⁴ Радина Вучетић, „Жена у граду, између резервата приватног и освајања места у јавном животу (1918–1941)”, у *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, уредио Милан Ристовић (Београд: Клио, 2007): 146.
- ³⁵ Ibid, 147.
- ³⁶ Описујући Смиљу Ђаковић Јелена Скерлић Ћоровић наводи да је била једна од првих жена која је почела да носи кратку косу (Јелена Скерлић Ћоровић, нав. дело, 184), а Милица Јанковић у свом писму коментарише њену страст према цигаретама: „Ваљда Смиља не пуши више“ (Ibid, 142). Кратку косу и мрље од дувана на прстима, како смо видели, примећује и бележи и Милован Ђилас. Сама Смиља Ђаковић је, дакле, представљала нови тип жене, била је жена модерног међуратног времена са већином његових обележја, те је своје „атрибуте модерности” пренела на јунакиње сопствених приповедака.
- ³⁷ Сви цитати из приповетке се наводе према Мисао, књ. 38, св. 3–4 (1932): 160–177. У наредним цитатима уз текст ће бити наведен само број стране.
- ³⁸ Ово је аутобиографски елемент. Смиља Ђаковић је током Првог светског рата радила као болничарка у болници у близини Ниша и попут своје јунакиње прележала је пегави тифус: „Затим је дошао Први светски рат, кад је Смиља најмање могла да седи скрштених руку. Она је ступила у болницу да се бори са ранама и болестима. Пегавац и рекуренс је прележала, да се опет после прихвати посла.“ (Јелена Скерлић Ћоровић, нав. дело, стр. 184).
- ³⁹ Радован Вучковић, нав. дело, стр. 39–40.
- ⁴⁰ Јелена Скерлић Ћоровић, нав. дело: 184.
- ⁴¹ Ibid, 188.
- ⁴² Исидора Секулић, нав. дело: 379.
- ⁴³ Јелена Скерлић Ћоровић, нав. дело: 189.
- ⁴⁴ Alan Gerbran i Žak Ševalije, *Rečnik simbola*. (Beograd: Stilos, 2004), 108–112.
- ⁴⁵ Војана Стојановић Pantović, *Morfologija ekspresionističke proze*, (Beograd: Artist, 2003), 80.
- ⁴⁶ Милан Ристовић, „Од конструкције до деконструкције приватности и (назад)”, у *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, уредио Милан Ристовић (Београд: Клио, 2007), 17–18.
- ⁴⁷ Ibid, 18.
- ⁴⁸ Igor Perišić, *Gola priča* (Beograd: Plato, 2007), 236.
- ⁴⁹ Ibid, стр. 233.
- ⁵⁰ Жорж Диби, *Историја приватног живота I* (Београд: Клио, 2000), 7.
- ⁵¹ Ibid.

Литература

Примарна литература (приповетке Смиље Ђаковић)

„Послератни путници”, Мисао, књ. 34, св. 1–2 (1930): 14–27.

„Ујак Аксентије”, Мисао, књ. 38, св. 3–4 (1932): 160–177.

„Безвлашће”, Мисао, књ. 44, св. 5–8 (1937): 169–176.

Секундарна литература

Аноним. „Књижевно вече Милице Јанковић”, Мисао, књ. 25. св. 3–4, (1927), 249.

Диби, Жорж. „Предговор”. У *Историја приватног живота I*. Уредили Филип Аријес, Жорж Диби, 5–8. Београд: Клио, 2000

Вучетић, Радина. „Жена у граду, између резервата приватног и освајања места у јавном животу (1918–1941)”. У *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*. Уредник Милан Ристовић, 129–164. Београд: Клио, 2007.

Вучковић, Радован. *Проза српске авангарде*. Београд: Службени гласник, 2011.

Gerbran, Alan i Žak Ševalije. *Rečnik simbola*. Београд: Stilos, 2004.

Dilas, Milovan. *Memoir of a Revolutionary*. New York: Harcourt Brace Yovanovich, Inc, 1973.

Милинковић, Јелена. „Рат као тема у српској књижевности и периодици почетком XX века“. Књиженство, бр. 3 (2013) доступно на <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=89>, (преузето 15. 09. 2017).

П. „Жене-пушачи”. Политика, бр. 4238, (19. Новембар 1919): 1–2.

Пандуровић, Сима. „Милица Јанковић”. Мисао, књ. 25, св. 3–4 (1927): 129–136.

Perišić, Igor. *Gola priča*. Београд: Plato, 2007.

Ристовић, Милан. „Од конструкције до деконструкције приватности и (назад)”. У *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*. Уредник Милан Ристовић, 5–25. Београд: Клио, 2007.

Свирчев, Жарка. „Експресионизам Милице Јанковић”. Свеске, бр. 111 (2014): 127–134.

Секулић, Исидора. „Пред јесен”. Мисао, књ. 25, св. 5–6 (1927): 264–266.

Секулић, Исидора. „Забележити име Смиље Ђаковић”. У *Изабрани есеји*, 397–380. Нови Сад: Академска књига, 2010.

Скерлић Ђоровић, Јелена. *Живот међу људима*. Нови Сад: Академска књига, 2014.

Slapšak, Svetlana. *Ženske ikone XX veka*. Београд: XX vek, 2001.

Стевановић, Кристина. „Кратка проза Данице Марковић – приповетке као уточиште или као клопка”. Прича, бр. 15–16 (2011): 109–120.

Stojanović Pantović, Vojana. *Morfologija ekspresionističke proze*. Београд: Artist, 2003.

Тешић, Гојко. „Приче на размеђи: између реализма и модернизма”. У *Тренуци Данице Марковић*. Уредница Слободанка Пековић, 54–55. Београд, Чачак: Институт за књижевност и уметност, Градска Библиотека Владислав Петковић Дис, 2007.

Хацић Зорица. „Белешка о заборављеној Смиљи Ђаковић и њеним причама”. Прича, бр. 28 – 29 (2014): 231 – 238.

The Experience of War in Smilja Đaković's Fiction

The paper analyzes the works of Smilja Đaković. In its first section, the paper provides an overview of previously researched information about the life of this authoress and an analysis of the previous reception of her work, as well as comments about her life. The central part of this paper is an analysis of short stories by Smilja Đaković in the context of (female) war prose and expressionist literary-artistic procedures and thematic frameworks. Smilja Đaković is an authoress who wrote under a pseudonym and whose stories were printed exclusively in magazine *Misao* [Thought], which she had owned since 1927. The pseudonym (Jovanka Petrović) that she used to publish short stories was only recently uncovered, which led to the revelation that the owner of the magazine was also one of its authors and associates. These circumstances led to the fact that the literary, political and cultural work of this authoress so far has not been the subject of more systematic scientific research and literary-historical interpretation. Hence, this study is one of the pioneering texts about this writer, magazine owner, participant of the First World War and heroine of Serbian interwar literature and culture. This paper is based on an attempt to contextualize the small opus of this authoress in the periodical surroundings in which it was printed, but also to extract it from these surroundings and place it in the framework of the (female) interwar story, and, ultimately, to show the thematic-motive, compositional and symbolic-semiotic specificity and innovation in the introduction and construction of a new type of literary protagonists.

Keywords: Smilja Đaković, magazine *Misao* [Thought], First World War, war prose, women's literature

Протоавангардни програм Јелице Беловић Бернаджиковске¹

Књига *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (1907) сагледава се у контексту модернистичких и авангардних тенденција уочи и након Првог светског рата. Издвојени су концепти и наративи који је смештају на позицију весника ових тенденција у српској култури – полицентризам, периферија као простор иновације, бергсоновско разумевање традиције, привилеговање неепских стваралачких образаца, „напад на институцију уметности“ у грађанском друштву. Рад је замишљен и као прилог проучавању авангардне уметности коју су стварале жене у српској култури.

Кључне речи: Јелица Беловић Бернаджиковска, вез, женско ауторство, традиција, модерност, авангарда.

Интензивнија истраживања обимног и слојевитог стваралаштва Јелице Беловић Бернаджиковске последњих година све сигурније и темељније реактуелизују ауторку изузетног интелектуалног профила, прегалаштва, посвећености и иновативности.² Ауторкино дело, превасходно публикација *Српкиња* (1913) коју је уредила и за коју је написала бројне чланке, реактуелизовано је понајвише у феминистичким истраживачким круговима³. Чињеница да су за њен опус још увек најзаинтересованији истраживачи из области феминистичких и родних студија не изненађује ако имамо у виду његову гиноцентричност. Феминистички дискурс јесте платформа која обликује разгранату мисао и интердисциплинарне истраживачке захвате и циљеве Јелице Беловић Бернаджиковске, међутим, њено дело представља арену у којој се преплићу, па и сучељавају бројни дискурси, било да их ауторка оспорава кроз афирмацију сопствених идеја, било да њима поткрепљује сопствена становишта.

Дело Јелице Беловић Бернаджиковске спада у ред стваралачких опуса који представљају огледало једне епохе, прецизније казано, кроз њега се преламају сложени и противуречни процеси модернизације српског друштва и културе. Посебност њеног дела се огледа у ауторкином осећању позвања да активно учествује у обликовању тих процеса или да са позиције (феминистичке) контрајавности провоцира и оспорава мериторне ставове и норме. Додатну особеност, па и провокативност њеног дела и активизма, чини стратешки осмишљено присвајање позиције женског ауторства и његова афирмација са еманципаторских и феминистичких становишта.⁴ Захваљујући

тој стратегији, у њеном делу можемо да мапирамо конститутивне елементе (женске) модерности, односно да продубимо наше разумевање многоликости модерности и модернизма унутар српске културе почетком 20. века.

Ауторкином делу, још увек недовољно истраженом и на адекватан начин представљеном савременој јавности,⁵ приступам са додатним опрезом јер га у садашњој фази свог истраживања нисам обухватила у целини. Моју истраживачку пажњу је привукла и заинтриговала студија *Српски народни вез и текстилна орнаментика*, објављена у Новом Саду у Матици српској 1907. године, са напоменом да је књига „награђена из задужбине Јована Остојића и жене му Терезије“. Студија *Српски народни вез и текстилна орнаментика* у много чему се чини парадигматичном за стваралаштво Јелице Беловић Бернаджиковске. Она сабира осе њених интересовања (фолклористику, етнографију, антропологију, педагогију, историју уметности) под окриљем женског ауторства и у њој можемо да пратимо линије њених преокупација, било да их је у ранијим делима већ артикулисала или је у овој књизи тек приметила засаде будућих пројеката.

Концептуално осмишљавање женског ауторства, односно освајање ауторских позиција у српској култури⁶ представља стожер *Српског народног веза*. Поетика и политика женске стваралачке културе меандрира књигом у различитим видовима, те се њихово предочавање и истраживање, такође, може подузети са различитих позиција. Ауторкина амбиција је да везилско писмо укључи у главне токове српске културе. „Српска и хрватска жена исписала је обилне странице словенске културне историје „словима и словашима“, „бејтовима и вијестима“, писала је ситном „биљур иглом“ по префину своме платну“⁷ и те странице треба да постану интегрални део културноисторијске и традицијске (само)свести. Истраживање народног веза стога прераста у наратив који ступа у дијалог са доминантним дискурсима конституисања националног и културног идентитета почетком прошлог века.

Вез Јелице Беловић Бернаджиковски постаје плодотворно средство културне и политичке борбе. Етнографија је, уосталом, крајем 19. и почетком 20. века и била инструментализована за потребе изградње или снажења националних и културних образаца. Пишући о Колу српских сестара, Јелена Савић је указала на идеолошко позиционирање женског стваралаштва у активностима удружења:

Схватајући улогу и значај народне уметности у афирмацији нације, друштво је још на почетку свог постојања формирало Секцију за вез која је као главни

задатак имала неговање традиционалне народне културе путем преношења, очувања, усавршавања и популаризовања народних рукотворина.⁸

Међутим, идеолошки профил Кола српских сестара, који је условио промоцију женског стваралаштва, односно његову прагматизацију, диспаратан је са женским ауторством како га представља Јелица Беловић Бернаджиковски. Јер, корен подршке коју је Коло српских сестара добијало од државних институција лежи у његовој програмској усаглашености са званичном политиком:

...државна управа, свесна потенцијала женских покрета који су запљуснули Европу, имала је намеру да женска удружења у Србији придобије за своје циљеве, те нису протежирана она која су пропагирала нов положај и већа политичка права жена, већ су подржавана само она која су представљала добар инструмент владања, а која су или пропагирала традиционалну улогу жене као мајке, супруге и домаћице или предано радила на остваривању идеја и циљева државне политике, али у оквирима поменутих традиционалних улога жене.⁹

Намера Јелице Беловић Бернаджиковске била је да у свом истраживању изложи неконвенционални и нетрадиционалан поглед на женске стваралачке могућности, поглед лишен родних стереотипа који су дисквалификовали жену – ауторку. Њена концептуализација веза и мотивација за његову (ре)афирмацију чине се много ближим сифражетским пројектима јер је веза између веза и женскости нешто што је сифражетски покрет искористио у својој борби. На основу анализе бројних извезених застава и транспарената Розика Паркер је констатовала да је везиљска уметност послужила покрету за потребе промене идеје о жени и женскости. Далеко од тога да су желеле да ослободе вез од конотација женскости, истиче Паркер, оне су желеле да вез евоцира женскост – али женскост представљену као извор снаге, а не женине слабости¹⁰.

Када Јелица Беловић Бернаджиковска констатује, на пример,

Није лако ни школовану чељадету саставити из главе геометријски цртеж, а српска сељанка чини то управо савршено, и још мора да прилагоди цртеж дебљини жица на ткиву за вез! Колико је ту бистра разума, здраве маште, јаке воље, духовних домислица и минуцијозне пажње у конструкцији орнамената!¹¹,

она директно засеца у доминантну представу о женскости и њеним атрибутима, тежећи да превазиђе њене учинке у процесу рецепције (модерног) женског ауторства. Стога везиљско стваралаштво контекстуализује у широку мрежу идентитетских политика, вешто украјајући наратив о женском ауторству у актуелну националну, културну, уметничку, педагошку и економску проблематику.

Ауторка је и сама свесна широке платформе са које отпочиње своје истраживање, сугеришући да „износећи ову радњу, мислим, да удовољавам не само родољубивој дужности, него и захтјевима модерног духа уопће“¹². Разматрање народног веза као одговора на захтеве модерног духа отворило је теме које су обележиле дискурс модернизације српске културе и уметности (књижевност, сликарство, музика) у деценији уочи Првог светског рата – однос домаћег и страног и однос традиције и модерности у процесима формирања савременог културног и стваралачког идентитета. Овај сегмент књиге данас се чини посебно инспиративним за истраживање. Јер, идеје изложене у *Српском народном везу...* сродне су идејама аутора који су настојали да обликују културни образац и стваралачке тенденције чији ће елементи постати део програмских платформи међуратних модерниста и авангардних аутора. Другим речима, културолошка, друштвено-политичка, естетичко-поетичка парадигма *Српског народног веза...* у сагласју је са поетичким исказима међуратних модерниста и авангардних аутора (Димитрије Митриновић, Стеван Христић, Станислав Винавер, Светислав Стефановић, Растко Петровић, Милош Црњански, Момчило Настасијевић итд.). У наставку текста ћу издвојити идеје и концепте који Јелицу Беловић Бернаджиковски кандидују за теоретичарку протоавангардног програма и поетичких начела у српској култури.

Једна од кључних идеја, идеја која прожима књигу јесте, да се послужим речником традиционалне компаратистике, „зрачећи утицај“ словенског веза, односно његова позиција адресанта у полисистему европске културе. „Словен је без сумње одавна почео да ради на усавршавању огромног храма европске културе [...] словенска орнаментика служила [је] као узор осталој Европи и увјетовала својим утјецајем такођер увелике развој средовјечних, па касније и модерних орнаменталних стилова“¹³ или

Словени су не само из давне давнине вјерно очували многе прекрасне технике ручног рада, *него су и касније*, у XV. вијеку, када је падом витештва завладало у свој Европи варварство у укусу, *оплодили и оплеменили* везиље европске својим

техникама и својим непоквареним и свијежим и племенитим укусом у текстилима. А чине то поновице и у најновије доба, почевши од година 1870-тих, па све до данас.¹⁴

Ауторка брижљиво предочава словенски утицај на везиљске школе и технике широм Европе – италијанска, немачка, француска и шпанска култура узимале су чипку и керу, „словенске горе најдрагоценији лист“. Истицање француске културе као рецептивне у односу на словенске посебно је било провокативно с обзиром на то да је током прве деценије 20. века српска култура интензивно преузимала француске образце у различитим сферама (политика, економија, култура, уметност).

Ауторкина идеја о стваралачкој, а не рецептивној позицији словенског веза унутар европске културе може се локализовати у различите контексте. Она је одзив на доминантни идеолошко-политички дискурс времена, успон романтичарског национализма услед претеће опасности од империјалних претензија. Један од базичних ауторкиних наратива у *Српском везу...* јесте наратив конституисања („измишљања“) традиције за потребе оснаживања националне самосвети и идентитета.¹⁵ У том кључу ваља читати елементе наратива попут *аутохтоност*, *националне особености и посебности*, чак *изузетности и супериорности*, „словенска крв“ итд. Међутим, ауторка самосвесно раздваја критику западног културног империјализма од шовинизма:

Нећу да ме ико обиједи са шовинизма или са неправедности. [...] У њиховом (т.ј. туђинском, талијанском, француском, њемачком) интересу било је, да нико не дочује за ту стрпљиву и уносну краву музару... На Паг долазили би талијански трговци доселе сваке друге године, да покупују *све* кере. Они су знали, да ће онде наћи оно, што нема нигдје на свијету: непрестани прираст читма и кера, који они могу *јефтино* купити, а онда у иноземству *скупо* продати као „мљетачке“ или „грчке“ кере.¹⁶

Вез је елемент опште стваралачке комуникације, линија додира и интеракције јер „дакако са најбитнијим и најфинијим својим огранцима спаја орнаментика људе свих народа и свих времена“¹⁷. У једној широј перспективи, ауторкине идеје се сливају у концепт полицентризма и идеје периферије као простора иновације. Њене идеје су блиске увидима, рецимо, савремених теоретичара културе и књижевности који истичу, попут Итамара-Евена Зохара, да категорије центар и периферија нису статичне и

непроменљиве у дијахронијској перспективи, те да су и, на пример, „велике“ западноевропске књижевности биле у позицији пријемника у односу на античку књижевност¹⁸. Амбиција Јелице Беловић Бернаджиковске је била да покаже да су западноевропске културе имале у контексту везиљске уметности рецептивну позицију и да, како је то показао Франко Морети, средишта немају монопол над инвенцијама које потенцијално имају светски значај, јер се оне рађају и у рубним културама, с тим што, наравно, културе центра имају више извора и материјалних средстава, располажући, пре свега, развијенијим, моћнијим и утицајнијим каналима за њихово међународно представљање¹⁹.

Култура (везиљска) Словена није искључиво рецептивна и у подређеном положају, већ је она један од центара европског цивилизацијског круга. Ауторка артикулише културну и традицијску самосвест која ће бити поетички топос стваралаштва међуратне генерације писаца. Беловић Бернаджиковска није посвојила дискурс централистичког космополитизма „великих“ култура, нити се приволела искључиво дискурсу културног национализма „малих“ народа. Културни национализам који провејава из појединих ауторкиних закључака, а који никако не прераста у методолошки национализам у чему лежи њена снага, резултат је њеног покушаја реконцептуализације српског (југословенског) културног идентитета, као и одбијања имитаторског става спрам западноевропских тековина и покушај превазилажења осећања културне и уметничке инфериорности „мале“ културе.

Присуство културног национализма у анализама Јелице Беловић Бернаджиковске скопчано је, такође, са „програмским циљевима“ њеног рада. Она је писала на српско(хрватско)м језику за публику у својој култури. *Српски народни вез...* није имао за циљ да промовише српску/југословенску културу у европском контексту, већ да интервенише у полисистему сопствене културе, настојећи да својим интервенцијом преобликује њене канонске вредности. То ће бити један од манифестних и програмских циљева српских авангардиста и њихвих пројеката, попут Библиотеке „Албатрос“, *Основа и развоја модерне поезије*, *Алманаха Бранка Радичевића* или „Младићства народног генија“ итд.

Једна од противречности српске културе на почетку 20. века се огледала у отклону од националне патријархалне традиције, са једне стране, и транспозицији њених стваралачких облика у различитим видовима, са друге стране. Национални образац био је доведен у питање, те је отпочео процес превредновања фолклорне традиције који се одвијао кроз сучељавање актуелних европских струјања и идеје

националне аутохтоности. Расправа о модерном и традицији, заподенута у првој деценији прошлог века, обележиће кључне поетичке сукобе и у деценијама које ће уследити. *Српски књижевни гласник*, стваралачка институција *par excellence*, тражио је узоре у западноевропској књижевности, а не у домаћој традицији. *Српски народни вез...* се налази на прочељу текстова који су превладавали анксиозност спрам националне традиције или пак њено некритичко и механичко присвајање, разумевајући је у стваралачком кључу.

Дискурс дијалектике традиције и иновације прожимао је утемељивање музичког, ликовног и књижевног модернизма. Тако је, на пример, Стеван Христић у програмском тексту „О националној музици“ (1912) заступао другачији приступ националној музичкој баштини, инсистирајући да се он не заснива на баналној импровизацији и имитацији „на народну“, те да се национална музика не исцрпљује у бележењу, већ подразумева стварање²⁰. Весница новог ликовног израза који је надалеко превазишао хоризонт очекивања конзервативне публике, Надежда Петровић је, такође, држала да је потребна комуникација са усменом традицијом, али не путем преузимања готових образаца, већ путем њеног иновирања и усавршавања снагом уметникове личности и талента како би се од ње створила национална уметност, а „уметност права и истинита мора бити национална уметност и поред свих интернационалних основа који јој се постављају при њеном стварању“²¹, с тим да се „национално“ не своди на колективно и племенско и њихов систем вредности.

Спор око традиције и иновације у књижевности који је започео опонирањем мериторним обрасцима *Српског књижевног гласника* на страницама *Босанске виле* 1908. године, када је уредништво преузео Димитрије Митриновић, парадигматично сажимају Винаверови текстови из 1912. године. У тексту „О народној уметности“ он прави вредносно утемељену разлику између појмова „народно“ и „народско“. „Народски је правац један вештачки, неискрен правац, једна мајсторија и вештина“, а „народни правац“ је „израз душе народе, његове духовности, даровитости и генијалности“. Народска уметност је дидактична и пропагандна, а народна уметност је лишена утилитраних циљева и припада „вишој врсти“ уметности²². Залажући се у „Тријалогу за народну уметност“ за повратак у национални стваралачки простор, Винавер пледира за повратак „народној уметности“.

Концепт стваралачког дијалога са традицијом је један од стожерних у *Српском народном везу и текстилној орнаментици*. „Традиција и дуги вјекови осветили су та правила [народне колористике – нап. Ж.С.] и дали им неоспориву и трајну ваљаност,

дали им цијену, која се ипак не коси са модерним умејтничким правцем и схваћањем“²³. Поједини пасажии у књизи скоро па су програмски обликовани и интонирани:

Када ћемо већ једном разумјети, да је друго учити од традиције и од старих орнамената, а друго слијепо и бесмислено поводити се за туђим неумјетничким шаблонима! [...] Дубоко у земљи читавога мога драгог народа лежи *једнако* сјеме благословно, ама клица мора да тјера кроз наслаге тла, док не сазрије у плод *разан у разним* крајевима и под *неједнаким* сунцем. Народна умјетност треба да црпе, – преносећи се од генерације на генерацију, из сваке нове снагу и нове облике развоја. [...] И зато никоја генерација умјетника не смије, да са омаловажавањем погледа на пређашњу, нити се која смије да отргне од те карике и везе, која спаја старе традиције са модерним духом. [...] Нови правац треба само да је наставак старог. Зато и не смије да се очитује у анархијској самовољи, и нехајној разурданости или у глупом мајмунисању европске моде.²⁴

Иако је фундаментално програмско начело генерације модерниста након Првог светског рата рушење и револуционарисуње, оно није подразумевало укидање традиције, већ њено превредновање. То је опште место у стваралачким пројектима Црњанског, Винавера, Растка Петровића, Бошка Токина, Момчила Настасијевића, Годора Манојловића, Анице Савић Ребац, било да се подупирало програмско-манифестним исказима, чланцима и студијама, било да се испољавало у виду интертекстуалне комуникације.

Теоријски најзаокруженији поглед на традицију у међуратном периоду изложио је Годор Манојловић 1931. године у есеју „Традиција и доктрина“. На питање шта је традиција Манојловић одговара да је она „осећање, свест о континуалности нашег живота [...] о нашој присној повезаности са нашом прошлостју чија нам искуства, сазнања и примери разјашњавају, расветљавају будућност“.²⁵ Прошлост је узорни чинилац у дијалектици иновације: „Помоћу прошлости, ми освајамо, присвајамо или баш и просто стварамо своју будућност која се после поступно утапа у ону прву, дајући јој све више садржине, смисла и престижа. Без тог сталног, активног дејства прошлости кроз медијум наше свести и нашег сећања нема – као што је то Бергсон јасно доказао – живота, тј. развоја и напретка“²⁶. Манојловић традицији, активном

дејству прошлости кроз медијум свести и сећања, додељује улогу „условљавајуће чињенице и спроводитељке“ еволуције и обнове.

Више од две деценије раније Јелица Беловић Бернаджиковски разумева традицију, попут Манојловића, на бергсоновски начин као „стварно трајање“, трајање које је процес непрекидне промене, али и чувања прошлости у садашњости где она остаје стварна и делатна:

Живимо ли ми само у садашњости? Зар ми не носимо тајно у души и сву прошлост рода свог, све мисли и осјећаје одавно покопаних вијекова његових? Не гледамо ли осим људи, које нам живот данас показује, у тим орнаментима и сва она бића, која у нама воде тајно чаробно битисање? Јер ликови наше домаће декоративне умјетности нијесу за нас мртви ликови. Њихова на око нијема уста причају о страстима, о судбини, о љубави и мржњи српске жене од вјекова кроз вијекове. Из њихових данас укочених црта говори тамно сјећање на један живот, који као да смо и ми сами већ једном у далекој прошлости проживјели. У њихову крилу прошлост и садашњост руке веже.²⁷

Ауторка традицију повезује са модерношћу и инсистира на њеном превредновању и креативном присвајању. Дискурс колективизма и племенске свести замењује индивидуалним и субјективним, оним што представља *differentia specifica* између „стarih и младих“ у процесима промишљања традиције и иновације и уочи и након Првог светског рата. Опште место у разматрању традиције, али и савремених стваралачких образаца Јелице Беловић Бернаджиковски је критика преузимања готових шаблона и формула и залагање за индивидуални, стваралачки приступ који води ка изразу уметничког унутрашњег света и доживљаја:

Својим унутарњим доживљајима дати видљиве облике, облике такве, по којима ће уметнички доживљај постати доживљајем других људи. У последњем реду открива нам свака умјетност личност уметничкову, па нам казује, које је дјелове непрегледне васионе она у се примила и како их враћа и одразује.²⁸

Важно је истаћи да ауторка не пренебрегава укрштање различитих стилских и културолошких линија у народном везу, не затвара се у дискурс самородности, већ инсистира на стваралачком односу према грађи:

Покрај свега обилног утјецаја различних народа на развој наших домаћих декоративних облика, ипак се баш у радовима ове наше класичне епохе очито види, да српска везиља никада није механички копирали или узимала туђе, како то чини тако радо (на жалост!) данашња српска везиља. Стара српска везиља држала се вјерно и у потпуној слободи маште лијепих облика естетскога мишљења и осјећања [...] Како тада народ бијешем размјерно у доста великом благостању, па везиље нијесу такле ни везле „за друге“ [...] тако су и могле стварати иглом и чунком своје пјесмотворе и сву ту народну поезију из женске руке посве слободно, онако како им је срце желело и душа казивала.²⁹

Креативност везиље утемељена на формалним експериментима и импровизацијама, истраживању и оспољавању унутрашњег ја, стваралачка рецепција поетичких модела из страних култура, константна потрага за новим у дијалогу за традиционалним стваралачким облицима, креативност је за коју ће војевати млади нараштај модерниста и авангардиста: „Српска везиља, ако је умјетница, посве самостално поступа са бојама. Она ће боје узети на посве једноставан начин ондје, гдје добро види, да би разнолика игра рефлексива покварила дојам слике и ометала народне ритме; – али други пут за то она снажно појача жар боје, ако жели, да бојом симболизује јак осећај или мисао.“³⁰ „Нигдје у тим везовима нема досаде, шаблоне: ту влада потпуна слобода у смишљенкама [...] У једне везиље ретко ћеш када наћи два веза потпуно једнака, вазда она ствара ново, те ново неуморно у пуна ведрине!“³¹

Превладавање епског стваралачког обрасца и реактуелизација бочних традицијских токова постаће поетички топос међуратних модерниста и авангардиста. На тој линији се *Српски народни вез...*, такође, може посматрати као претходница. Реч је о авангардном позиву на једно дубље враћање у прошлост чију неопходност је констатовао и Светислав Стевановић 1923. године у тексту „Обнове уметности и појаве неопрIMITИВИЗМА“. Реч је о враћању на митске и митолошке дубине и даљине за које Вук и његови следбеници нису имали осећање, чија се обнова завршила на епском и херојском кругу, а за које сада има све дубљи смисао и чежња.³² Истраживање народне традиције, њених маргиналних токова, архаичних, магијских и синкретичних, интересовање за прехришћанска и апокрифна искуства, духовност и стваралачке форме, понирање у језичко памћење, стваралачка артикулација колективног несвесног, посезање за рудиментрним обрасцима који памте митолошко-обредне корене,

интуитивна комуникација са прапоетским изражајним средствима представљају поетичке топосе многих српских авангардних писаца.

Везиљска уметност у *Српском народном везу...* осветљена је са становишта управо авангардних поетичких и антрополошких интересовања. Вез је бременил архетипским обрасцима, „сав недосјетљиви свијет објављује му [човеку – нап. Ж. С.] своје тајне помоћу симбола из текстилних послова, ово су за њега најпоузданији медији у прастарој поезији народног шпиритизма“³³. Народним везовима струји тајна музика, магична и занимљива игра, мелодични акорди боја; „Читме су ткани глазба. Шивене пјесме без ријечи, пјесме са нада све њежним филигранским организмом, којим се провлачи акцентовани, дражесни ритам. Лагане су читме, бестјелесне готово, а вазда веселе, мирисне, поетичне“.³⁴ У вез су утиснута мистична значење облика, скривени смисао, он је саткан од флуидума, домаће лирике и завичајне ароме рођене груде.³⁵

Међутим, у српској култури вез није у оквиру авангардних поетика био стваралачки подстицај формалним истраживањима. Јеленка Пандуревић је прецизно оцртала позицију веза у стваралачким пројектима авангардиста: „Естетика и поетика веза као женског рукописа [...] може се као црвена нит пратити кроз историју српске литературе, као књижевни архетип који се открива путем алузија, метафора и симбола, у интертекстуалној интерференцији са митским, обредним, усменопоетским“.³⁶ Ауторка је истакла да нам је „моћна метафора ткања као умјетничког стварања постала [...] нарочито блиска посредством Андрићевог разговора с Гојом“. Јеленка Пандуревић је издвојила и Настасијевићеву фасцинацију „шареним везовима од којих сваки има тајанствени смисао“ која је обликовала у *Записима о даровима моје рођаке Марије* лик везиље која „у тамно везе“ и „грозу везе“, а указала је и да „метафорика веза у контексту смрти и крви разара, међутим, очекивани конотативни оквир традиционалног умјетничког и фолклорног наслеђа, и у пјесми *Народни вез* Милоша Црњанског (*Лирика Итаке*) значење конструише са иронијске дистанце“.³⁷ Додајмо да је о везу као алтернативној традицији и инспирацији која је врло богата и која иде „паралелно са оном народног рапсода“ писао Растко Петровић у есеју „Тумачење народних рукотворина, од пећинских људи до везиља у скопској Црној Гори и пиротских ткаља“ (1924). Везиљска уметност је и за Растка Петровића, као и за Јелицу Беловић Бернаджиковски, текст унутрашњег духовног света, митова, религија и страсти, те би, и према његовом мишљењу, проучавање и класификација женских радова још више допринело разумевању народног духа и културе.³⁸

Дадаисти, надреалисти и руски конструктивисти су настојали да укидањем разлике између лепих уметности и примењене уметности створе уметност која ће бити блиска и повезана са животима маса, те је придат значај вештинама и праксама које су се традиционално везивале за женску сферу кућног деловања. У Цириху су 1915. године, након оснивања Даде, Софи Тојбер (Sophie Taeuber) и Жан Арп (Jean Arp) радили вез и колаже, а Арпов прилог за први број магазина *Дада* био је вез. Тојбер и Арп су сматрали да су у везу пронашли материјал неоптерећен традицијом, међутим, управо је специфична традицијска обележеност веза позицијом „ван културе“ и статусом „не-дела“ било погодно за њихове циљеве.³⁹ Рад са везом одвео је Соњу Терк Делоне (Sonia Terk Delaunay) у правцу нефигуративне уметности. Њене таписерије и везови из 1909. године сведоче да је текстил изискивао заокрет од конвенционалне употребе боје и перспективе ка развијању апстрактног сликарства познатог као Орфизам који ће, заједно са Робером Делонеом (Robert Delaunay) основати у Паризу 1913. Године.⁴⁰ Наталија Гончарова (Натáлья Гончарóва) је такође истраживала традиционалне стваралачке обрасце, сматрајући да рад на везу проширује и продубљује „проблем боје“, истичући да вез представља универзални и интуитивни медијум. Гончарова је 1912. године изложила дела у кинеском, византијском и футуристичком стилу, у стилу руског веза и дрвореза.⁴¹

На основу традиције веза створити ренесансу уметности која би била у складу са модерним духом идеја је водила Јелице Беловић Бернаджиковске. У везу је видела не само стваралачки архетип попут других авангардних аутора, већ могућност за развијање нових формално-изражајних облика, као што су то сматрале европске уметице и уметници. Тек ће средином 20. века Станислав Винавер о везу писати као узорном поетичком источнику за савремену уметност. Винаверов есеј *Наши везови* (1951), писан сатрепетно и у конгенијалном дослуху са везиљским искуством, на многим плановима призива у своје окружје *Српски народни вез*.

Хоћемо ли успети да се изразимо? – питање је које Винавер опсесивно поставља од најранијих стваралачких дана, а окосница је и есеја *Наши везови*. Проблем израза за Винавера је централно питање опстанка једне културе. Отуда су Винаверова језичка трагања, трагања за адекватним изражајним формама, истовремено и потрага за формалним решењима која ће српску културу развијати и богатити, уписујући је на европску стваралачку мапу. Тражење нових путева повод је за усмеравање стваралачке пажње ка минулим епохама: „Преобразићемо корисну старинску грубост у још кориснију изразитост. Ова се данас није лишила снаге, али се ослободила свега

муклога и нераспеваногa, свега што није кадро да се просветли свешћу заједнице. Бојазан се јавља: нису ли нам потребни векови за то? Али кад клонемо у сумње такве – треба само да помислимо на чудотворне наше везове и чипке!“.⁴² Винавер надахнуто исписује похвалу стваралачкој свести и вештини везиља у којој се наслућује данашње доба математике, физике и машинских замршаја. Аутор не разматра вез само у поетичким координатама, већ га промишља и као културолошки и антрополошки феномен *par excellence*.

Винаверова мисао водила је да вез треба да постане архитект савременом стваралаштву. У везиљској уметности издваја елементе које жели да оствари у песничкој текстуалности – трепет неухватних ритмова и равнотежу покрета и узлета. „Основно начело“, које Винавер уочава у различитим областима људског мишљења и делања, у везу је отелотворено (исплетено) – срце космоса које „је у склопу и расклопу узлета и отпора који се усклађују“.⁴³ Вез и шару смешта на иницијалну позицију човекове изражајности: „Још од Египта, још од пећинског човека, пред очима човечанства, лебде: шара и лавиринт, као изрази унутрашњег заплета“, „везови и арабеске су још у Алтамири“, а најизразитија лавиринтска култура је минотаурска. Сложеност васионе исказале су само културе и раздобља везиља. С обзиром на то да „смо ми овде, на старом тлу веза и чипке и игре у облике, коју нико није могао да нам развеје“, а који се читава у нашем дуборезу, фрескосликарству и акценатском систему, „та чињеница доказује да ћемо бити кадри да се снађемо и данас, у овом велематематичком раздобљу“.⁴⁴

Међутим, почело је затамнило вековање „грчког класицизма“: „одједаред – у доба класичне Грчке – све се то бестрага упростило: у сврхе, у намере, у савршенства“. Превладавање грчког класицизма Винавер поставља као стваралачки императив. Грчка концепција геометрије и хармоније која корени у идеји неизбежне простоте и величанствене једносмерности, која потчињава језик, супротставља се идеји многострукости и разгранатости, те перманентним дијалектичким обртима који творе динамику израза. Музичари су се први ослободили грчког класицизма, одредивши се за „милогласне зањихане контрапункте“ и полифонију, а народ никада није ни робовао „припростом“ као елита.⁴⁵ Традиција везова се, дакле, средином прошлог века указала Винаверу као врело на које треба стваралачки да се ослањају савремени уметници, а на ту могућност је Јелица Беловић Бернаджиковски упућивала почетком века.

Поред дискурса превредновања бочних линија традиције и креативног посвајања њених изражајних облика, те промишљања поетике веза у категоријама

сродним поетикама авангарде (интуиција, ритам, магија, архетипско), у *Српском народном везу...* је присутан још један концепт који је, такође, у темељу авангардних програма – „напад на институцију уметности и револуционизовање целине живота“ (Петер Биргер). Наиме, једна од критичких мета Јелице Беловић јесте позиција уметности у животу савременог човека:

Од многих и многих ствари, које модернога човјека држе готово у напетост пажњи, умјетност је нешто што му је најмање близу. Огромне промјене десиле су се на свим подручјима душевног, социјалног и индустријалног живота. Големе су тековине, још големији су проблеми, који изгледају ријешења. И усред свега тога рада и јагме и журбе не чини ли се умјетност као нека беспослица, играчка, веселица?! [...] Прије је везилачка умјетност служила позитивним сврхама: религији, домаћој индустрији и т.д. Служила је. Данас је то некако слободна умјетност: „*l' art pour l'art*“. Па зато јој се губи тле испод ногу.⁴⁶

У својој утицајној теорији авангарде Петер Биргер (Peter Burger) је промену институције уметности („уметнички производни и дистрибутивни апарат, као и владајуће представе о уметности које у једној епохи суштински одређују рецепцију дела“), реинтерпретацију њеног места у заједници, оспоравање статуса уметности у грађанском друштву, статуса описаног појмом аутономије, као и промену њене унутрашње структуре, улоге писца, циља и смисла самих дела истакао као пројекат који авангардисти себи постављају за задатак. Обједињавање животне и уметничке праксе је утопијски циљ ове естетске делатности, истиче Биргер, стратегија револуционарне борбе и један од фронтова на коме се постојећи поредак покушава превладати.⁴⁷ Јелица Беловић Бернаджиковска је у *Српском народном везу...* самосвесно и недвосмислено напала „институцију уметности“ у (српском) грађанском друштву и попут појединих европских авангардних уметника и уметница, својих савременика и савременица (и Винавера пола века касније) у везу видела подстицај за освајање нових стваралачких обзора, те револуционарсање односа живота и уметности.

Издвојени концепти и идеје Јелице Беловић Бернаджиковске усложњавају наратив о женском ауторству, које је сама настојала да конституише и афирмише, и данас нам омогућавају да у другачијем светлу сагледамо стваралачка врења, искорак, спорове и супротстављене поетичке обрасце у деценији која је претходила Првом

светском рату. *Прича о женском* се указује као стваралачки још увек недовољно истражен наратив у процесима артикулације авангардних поетика на овим просторима.⁴⁸ Иако је у свом времену књига *Српски народни вез и текстилна орнаментика* остала по страни, не бивајући чак ни на периферији књижевног и културног полисистема који је крчио пут авангардним тенденцијама, нема разлога да је и данас оставимо ван предметног поља изучавања. А уколико опсег предметног поља у контексту авангардних студија, показује управо *Српски народни вез...*, проширимо укључивањем маргинализованих текстова, предстоји нам једно темељно преиспитивање устаљених поетичких образаца, преиспитивање ослоњено на женско ауторство и искуство. Везиља у периоду модернизације српске културе и уметности није само интертекст култивисаном дванаестерцу, ћерка и супруга, самозатајена фигура „отмене душе“, већ је бивала подстицај протоавангардним програмима, попут *Српског народног веза...* Јелице Беловић Бернаджиковске и/ли авангардним стваралачким изразима, попут *Плетиље* (1906) Надежде Петровић, прототип, дакле, *приче о женском* која преобликује наше схватање авангарде у српској култури као *приче о мушком*.

Свестраније истраживање везиљске уметности као подстицаја за авангардну *причу о женском* или доприносу уметница авангарди у српској култури тек предстоји. Године 1919. Милош Црњански не само да је објавио *Лирику Итаке* која, како нас уче историје српске књижености, представља почетак авангарде, већ на страницама *Демократије* у тексту „Једна мала ренесанса“ скреће пажњу на постојање иновативне стваралачке праксе која завређује пажњу, а која и данас завређује да буде предмет свестране рецепције. Реч је о постојању поетичке струје чији је један сегмент привукао Црњанскову пажњу. Нека његове речи послуже као подстицај будућим истраживањима и једном новом поглављу у историји наше модернистичке и авангардне уметности:

чудио сам се да нам се не рађа уметник који би везао своју душу за везове народне и ћилимове наше проткане девојачком душом и страшним притајеним боловима жене. Тада сам чуо о Анђелији Лазаревићевој и Наталији Цветковићевој. Почело је то за време окупације. Мала и мила г-ђица Цветковићева, и висока и озбиљна Анђелија Лазаревићева, малале су фирме. То свакако није весела ствар особито не за ђака паришког али је требало хлеба. Узеше ћупе сељачке, оне познате катрањаче и ишараше их шарама ћилимова наших, ћилимова које гледамо тако равнодушно а у чијим су шарама извезене

толике песме пуне мириса усева и села наших. [...] Анђелија Лазаревић и Наталија Цветковић пренеле су шаре наших ћилимова на ћупе. Идеја треба да се чује, треба да се види. Она је свежа, интимна, женска.⁴⁹

¹ Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (бр. 178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

² То нарочито потврђују истраживања стручњака различитих профила изложена на округлом столу посвећеном стваралаштву Јелице Беловић Бернаджиковске који је одржан на Филолошком факултету у Београду 26. новембра 2016. године у оквиру пројекта *Књиженство: теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* којим руководи проф. Биљана Дојчиновић. Књига сажетака доступна је на http://www.knjizenstvo.rs/Jelica%20BB_e-book_ISPRAVKE2_FIN.pdf. (линк од 16. новембра 2016).

³ Вид. Биљана Дојчиновић, „О женама и књижевности на почетку века“, *Женске студије* бр. 11/12 (2000): 22–23, Магдалена Кох, *...када сазремо као култура: стваралаштво српских списатељица на почетку XX века: канон – жанр – род* (Београд: Службени гласник, 2012), Милица Ђуричић и Јелена Јосиповић, „Српкиња из 1913. године као извор за истраживање историје женске књижевности на српском језику“, у *Књиженство. Теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, уреднице Биљана Дојчиновић, Александра Вранеш и Зорица Бечановић-Николић (Београд: Филолошки факултет, 2015), 407–422, Станислава Бараћ, *Феминистичка контрајавност: жанр женског портрета у српској периодици 1920–1941*. (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015).

⁴ Вид. Биљана Дојчиновић „'Живимо ли ми само у садашњости?'“ О покушају стварања женске културне заједнице у раду Јелице Беловић Бернаджиковске“, *Књиженство* бр. 1 (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=16> (преузето 10. 9. 2016).

⁵ Публикација *Српкиња* је поново штампана 2013. године, али је пропуштено да се приреди критичко издање које је неопходно јер је реч о публикацији која представља један од темеља српске женске културе и књижевности.

⁶ Ауторство разумем као „функцију-аутора“ Мишела Фукоа: „функција аутора је повезана са правним и институционалним системом који обухвата, одређује, артикулише универзум дискурса: она није једнаког облика, на исти начин, у свим делима, епохама, формама цивилизације: она није дефинисана кроз спонтано приписивање једног дискурса његовом ствараоцу, већ низом сложених и специфичних операција; она једноставно и чисто не упућује на неку стварну индивидуу, она може бити место више ега у исто време, више позиција субјекта које више различитих класа појединаца могу заузети“. Mišel Fuko, „Šta је autor?“, *Polja* бр. 473 (2012): 108.

⁷ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика, оригинална монографија на основу историјских докумената, са 14 оригиналних слика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 85.

⁸ Јелена Савић „Коло српских сестара – одговор елите на женско питање“, *Гласник Етнографског музеја у Београду* књ. 73 (2009): 121.

⁹ Ibid, 130.

¹⁰ Rozsika Parker, *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine* (New York: I.B.Tauris & Co Ltd, 2010), 197.

¹¹ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика, оригинална монографија на основу историјских докумената, са 14 оригиналних слика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 76.

¹² Ibid, 15.

¹³ Ibid, 9.

¹⁴ Ibid, 106.

¹⁵ У том смислу стваралаштво и ангажман Јелице Беловић Бернаджиковски сродан је активизму Савке Суботић о којем је писала Марина Цветковић: „Основни мотив, покретачка снага и идејна основа активности Савке Суботић, како у теорији тако и у пракси, били су управо борба за очување српског националног идентитета у мултикултуралној Аустроугарској. Национално освешћивање довело би до кохезије, осећања припадности и повезаности свих друштвених слојева. Њена борба се одвија на више поља. У складу са ставовима омладине српске креће у просвећивање сеоских жена. [...] Други ниво борбе Савке Суботић подразумева афирмацију, презентацију и реформе народне женске домаће радиности као једне од одредница традиционалне уметности и наше културне баштине“. Марина Цветковић, „Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радиности“, *Гласник Етнографског музеја у Београду* књ. 70 (2006): 278. Такође, може се уочити комплементарност на плану стваралачких подстицаја две ауторке. Марина Цветковић је истакла да су на гледишта и ставове Савке Суботић „о модернизацији и преобликовању сеоске текстилне радиности, и схватању народне уметности, орнаментике и ћилимарства утицали модерни европски токови: покрет у уметности Arts & Crafts Movement, сецесија, еволуционисти, материјалистички правац у немачкој и руској филозофији, женски покрет и др. Подстицај за њене активности у теорији и пракси био је политичке природе. Настао је као вид националне борбе и отпора хегемонистичкој угарској и германофилској политици. Она је покушала да укаже на аутентичност и старост српске народне уметности, односно текстилне радиности и орнаментике што само по себи доказује српски национални идентитет. Јавним ангажовањем покушава да утиче и да анимира различите слојеве Српкиња с циљем да све оне, на адекватан начин учествују у борби за националне интересе.“. Ibid, 287.

¹⁶ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика, оригинална монографија на основу историјских докумената, са 14 оригиналних слика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 119.

¹⁷ Ibid, 22.

¹⁸ Itamar Even-Zohar, “Polysystem Studies”, *Poetics Today* No. 1 (1990).

¹⁹ Franco Moretti, “More Conjectures”, *New Left Review* No. 20 (2003): 73–81.

²⁰ Стеван Христић, „О националној музици“, *Звезда* бр. 8 (1912): 557.

²¹ Надежда Петровић, „Четврта југословенска изложба“, *Босанска вила* бр. 11–12 (1912): 179.

²² Винавер, Станислав, „О народној уметности“, у *Рани радови 1908–1919. Дела Станислава Винавера*, приредио Гојко Тешић (Београд: Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012), 332–336.

²³ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика, оригинална монографија на основу историјских докумената, са 14 оригиналних слика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 139.

²⁴ Ibid, 166.

²⁵ Тодор Манојловић, „Традиција и доктрина“, у *Нови књижевни сајам*, приредио Михајло Пантић, (Зрењанин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, 1997), 16.

²⁶ Ibid, 17.

²⁷ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика, оригинална монографија на основу историјских докумената, са 14 оригиналних слика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 248.

²⁸ Ibid, 245–246.

²⁹ Ibid, 55.

³⁰ Ibid, 186.

³¹ Ibid, 79.

³² Светислав Стефановић, „Обнове уметности и појаве неопрIMITИВИЗМА“, *Мисао* књ. 13, св. 1 (1923): 1217–1232.

³³ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика, оригинална монографија на основу историјских докумената, са 14 оригиналних слика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 202.

³⁴ Ibid, 87.

³⁵ Ibid, 63.

-
- ³⁶ Јеленка Пандуревић, „Рукотворине – умотворине – књижевност: плетеније смисла“, *Филолошке студије* бр. 1 (2015): 291.
- ³⁷ *Ibid*, 299.
- ³⁸ Rastko Petrović, „Тумачење народних рукотворина, од пећинских људи до vezilja а у skopskoј Crној Gori i pirotskih tkalja“, у *Poezija*, urednik Zoran Mišić (Beograd: grupa izdavača, 1964), 318, 319.
- ³⁹ Rozsika Parker, *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine* (New York: I.B.Tauris & Co Ltd, 2010), 191.
- ⁴⁰ *Ibid*, 192.
- ⁴¹ *Ibid*, 193.
- ⁴² Станислав Винавер, „Наши везови“, у *Одбрана песништва. Дела Станислава Винавера*, приредио Гојко Тешић (Београд: Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012), 135.
- ⁴³ *Ibid*, 148.
- ⁴⁴ *Ibid*, 143.
- ⁴⁵ *Ibid*, 142.
- ⁴⁶ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика, оригинална монографија на основу историјских докумената, са 14 оригиналних слика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 235.
- ⁴⁷ Вид. Peter Birger, *Teorija avangarde* (Beograd: Narodna knjiga, 1998).
- ⁴⁸ О новим тумачењима српске (југословенске) авангарде и модернизма која проистичу из гинокритичких и феминистичких приступа писала је Станислава Бараћ, поделивши их, условно, у три групе истраживања: „1) периодичка, 2) поетичко-нараторолошка и 3) идеологематско-тематска“. Ауторка је, такође, истакла да ова истраживања, било да су тек у зачетку или су увелико у току, још увек нису стекла широку легитимацију у овдашњој академској средини. Stanislava Barać, „Žena peva posle rata – da li je pažljivo slušaju?“, у *En Garde 20/21*, urednik Branislav Dimitrijević (Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2016), 52.
- ⁴⁹ Нав. прем. Зорица Хацић, поговор у *Говор ствари*, Анђелија Л. Лазаревић (Београд, Службени гласник, 2011), 157.

Литература

Barać, Stanislava. „Žena peva posle rata – da li je pažljivo slušaju?“. U *En Garde* 20/21. Urednik Branislav Dimitrijević, 52–59. Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2016).

Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност: жанр женског портрета у српској периодици 1920–1941*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

Беловић, Бернаджиковска Јелица. *Српски народни вез и текстилна орнаментика, оригинална монографија на основу историјских докумената, са 14 оригиналних слика*. Нови Сад: Матица српска, 1907.

Birger, Peter. *Teorija avangarde*. Beograd: Narodna knjiga, 1998.

Винавер, Станислав. „Наши везови“. У *Одбрана песништва, Дела Станислава Винавера*. Приредио Гојко Тешић, 135–143. Београд: Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012.

Винавер, Станислав. „О народној уметности“. У *Рани радови 1908–1919, Дела Станислава Винавера*. Приредио Гојко Тешић, 332–336. Београд: Службени гласник, Завод за уџбенике, 2012.

Дојчиновић, Биљана, „О женама и књижевности на почетку века“, *Женске студије* бр. 11/12 (2000): 22–23, текст доступан на www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12/185-o-zenama-i-knjizevnosti-na-pocetku-veka (преузето 10. 9. 2016).

Дојчиновић, Биљана, „Живимо ли ми само у садашњости?“ О покушају стварања женске културне заједнице у раду Јелице Беловић Бернаджиковске“, *Књиженство* бр. 1 (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=16> (преузето 10. 9. 2016).

Ђуричић, Милица и Јелена Јосиповић. „Српкиња из 1913. године као извор за истраживање историје женске књижевности на српском језику“. У *Књиженство. Теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Уреднице Биљана Дојчиновић, Александра Вранеш и Зорица Бечановић-Николић, 407–422. Београд: Филолошки факултет, 2015.

Even-Zohar, Itamar, “Polysystem Studies”, *Poetics Today* No. 1 (1990).

Кох, Магдалена. ...*Када сазремо као култура: стваралаштво српских списатељица на почетку XX века: канон – жанр – род*. Београд: Службени гласник, 2012.

Манојловић, Тодор. „Традиција и доктрина“. У *Нови књижевни сајам*. Приредио Михајло Пантић, 16–22. Зрењанин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, 1997.

Moretti, Franco, „More Conjectures“, *New Left Review* No. 20 (2003): 73–81.

Okrugli sto Jelica Belović Bernadžikovska – etnografinja, pedagoškinja, književnica: knjiga sažetaka. Uredile Biljana Dojčinović i Jasmina Katinski. Beograd: 2016, http://www.knjizenstvo.rs/Jelica%20BB_e-book_ISPRAVKE2_FIN.pdf.

Пандуревић, Јеленка, „Рукотворине – умотворине – књижевност: плетеније смисла“, *Филолошке студије* бр. 1 (2015): 283–304.

Parker, Rozsika. *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine*. New York: I.B.Tauris & Co Ltd, 2010.

Петровић, Надежда, „Четврта југословенска изложба“, *Босанска вила* бр. 11–12 (1912): 179–180.

Petrović, Rastko. „Tumačenje narodnih rukotvorina, od pećinskih ljudi do vezilja u skopskoj Crnoj Gori i pirotskih tkalja“. У *Poezija*. Priredio Zoran Mišić, 316–320. Beograd: grupa izdavača, 1964.

Савић, Јелена, „Коло српских сестара – одговор елите на женско питање“, *Гласник Етнографског музеја у Београду* књ. 73 (2009): 115–132.

Стефановић, Светислав, „Обнове уметности и појаве неопрIMITИВИЗМА“, *Мисао* књ. 13, св. 1 (1923): 1217–1232.

Fuko, Mišel, „Šta је autor?“, *Polja* br. 473 (2012): 100–112.

Хацић, Зорица. Поговор у *Говор ствари*. Анђелија Л. Лазаревић, 153–168. Београд, Службени гласник, 2011.

Хритић, Стеван, „О националној музици“, *Звезда* бр. 8 (1912): 557.

Цветковић, Марина, „Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радиности“, *Гласник Етнографског музеја у Београду* књ. 70 (2006): 271–289.

The (Proto)Avant-Garde Program of Jelica Belović Bernadzikowska

In her book *Srpski narodni vez i tekstilna ornamentika* [Serbian Folk Embroidery and Textile Ornaments, 1907] Jelica Belović Bernadzikowska opened topics which marked the discourse of the modernization of Serbian culture and art (literature, painting, music) in the decade leading up to the First World War – the relationship between domestic and foreign and the relationship between tradition and modernity in contemporary cultural identity. The ideas of this author are, firstly, perceived in the context of the epoch in which they were articulated. Their alternative position regarding the dominant cultural pattern, which was promoted by ‘the pivot of the epoch’, *Srpski književni glasnik* [Serbian Literary Gazette], is pointed out. What is also accentuated is their kinship with authors who molded the cultural pattern, whose elements would go on to become a part of the program platforms of a generation of avant-garde authors (Dimitrije Mitrinović, Stanislav Vinaver, Stevan Hristić, Nadežda Petrović, Isidora Sekulić). The focal point of the paper is the comparative analysis of the author’s key ideas presented in the work *Srpski narodni vez i tekstilna ornamentika* (polycentrism, the periphery as a space of innovation, non-epic folkloric stream as the poetic support of contemporary art, a creative dialogue with tradition and the creative reception of Western European paragons, the aesthetics of suggestion, mysticism, improvisation etc.) with poetic remarks of interbellum, avant-garde authors (Stanislav Vinaver, Svetislav Stefanović, Rastko Petrović, Miloš Crnjanski, Momčilo Nastasijević).

Keywords: Jelica Belović Bernadzikowska, embroidery, women’s authorship, tradition, modernity, avant-garde

Јелица Беловић Бернаджиковска о „духу народном“¹

Етнографски рад Јелице Беловић Бернаджиковске, усмерен ка класификацији и развоју орнаментике, као и везилачким техникама, обележило је снажно позиционирање народне текстилне уметности у контексту јужнословенског фолклора. Овакав научни приступ обојен је идејама о индивидуалности јужнословенског веза, специфичном народном духу који прожима овај вид стваралаштва и изразитом прожимању различитих врста уметности, пре свега поезије и текстилне орнаментике. Посматрајући народни вез у контексту ширег фолклорног наслеђа, ауторка указује на значај и комплексну природу стваралачког процеса као споја традиције и индивидуалног талента. Схватање народног веза као материјализације народне мисли, осећања и традиције допринело је да студије Јелице Беловић Бернаджиковске представљају праве ризнице кратких фолклорних форми, одломака, веровања и других одјека народног духа.

Кључне речи: Јелица Беловић Бернаджиковска, вез, везиља, текстил, народна традиција

Књижевни, педагошки и етнографски рад Јелице Беловић Бернаджиковске² свеукупно прожима тежња ка афирмацији стваралаштва савременица, али и претходница.³ Међу ова три поља њеног деловања посебно се издваја етнографски његов део, посао сакупљања, тумачења, класификације текстилне уметности, који је резултирао бројним („више него двијесто“⁴) чланцима на ту тему а кулминирао монографијом *Српски народни вез и текстилна орнаментика* из 1907. године. Бернаджиковска свој рад описује као „камичак к оној велебној згради, којој су удариле здрав народни темељ наше старије жене“⁵, чиме одређује своја истраживања, сакупљање, описивање и класификацију народне текстилне грађе као посао који и сама обавља у народном духу, настављајући традицијски низ. Афирмативни тон и настојање да представи свеобухватну слику фолклорне текстилне уметности доминирају ауторкиним коментарима и запажањима.⁶ У том смислу њено дело представља не само научну класификацију и преглед већ и једну општу, често лично интонирану, поетизовану слику поетике народног (текстилног али и књижевног) стваралаштва.

Проучавање народног веза имало је двоструко афирмативну сврху.⁷ С једне стране Јелица Беловић настоји да афирмише народну уметност и стваралаштво као естетски феномен, културно наслеђе и уметнички вредна дела словенског народа „да

јаче истакне његову животну снагу и стваралачки дух народног генија“.^{8, 9} С друге стране, у оквирима социјалног контекста, статуса жена и борбе за признање њиховог статуса у јавном животу, афирмација женског ручног рада, умећа и талента имала је за циљ да ову неправду исправи. У томе је важну улогу имала анонимна везиља, сплет колективног, традиционалног наслеђа и индивидуалног талента, еквивалент народном певачу или певачици у песничкој уметности.

„Портрет“ српске везиље наставља се у том смислу на низ „женских портрета“ датих у *Српкињи*, чиме ауторка показује изразито познавање поетике народног стваралаштва у пољу односа колективног¹⁰ и индивидуалног, традицијског и модерног. Овај однос у процесу стварања народне текстилне уметности за Јелицу Беловић Бернаджиковску је узајаман, прожимајућ и, грубо посматрано, наизменичан. Он се креће од колективног наслеђа и традицијског уплива ка индивидуалном таленту, да би се, након настанка уметничког дела, оцењивао и тумачио у традицијском кључу. У том смислу чин текстилне уметности је, попут усмене народне поезије, схваћен истовремено као чин сећања и чин стварања.¹¹ Попут народног песника, и везиља користи корпус из фолклорне традиције и наслеђа, који својом ограниченошћу и формулативношћу пружа могућност индивидуалног усавршавања и комбиновања знања и вештина у виртуозна и хармонична сагласја. Традиција се кумулативно генерацијама формира, скупља, и даље испољава и отеловљује кроз везиљин рад. У њој се огледа читава култура, очувана и обогаћена. Народни вез је материјализација народне мисли, осећања и традиције.¹² Међутим, упркос великом упливу колективног, у везиљином раду могуће је препознати неке од особина личности уметника – појединаца и одређене психолошке процесе у вези са њима.¹³

Јелица Беловић, иако везиљу уопштено посматра као анонимну интерпретаторку традиције, не занемарује уплив и утицај индивидуалног талента и рада:

Себе саму надмашити, данас постидити свој јучерашни највећи успјех, то је гонило везилу на напредак у везу, а то је уједно врло плодна формула за напредак индивидуе уопће. Друге надмашити, данас ону побиједити, која нас је јучер претекла: животворне ли формуле за друштвени напредак.¹⁴

Иако би се на основу честог и упорног наглашавања да је везиља медијатор, интерпретатор народног духа, темперамента и искуства заједничког за све Србе и Хрвате, могло закључити да колективни уплив доминира над индивидуалним

стваралачким бићем, такав закључак би био преураћен – уметност која је репродукција колективног ауторка види као „безбојну“, „општу“. Лепоту, посебност и једрину овом стваралаштву даје управо његов „пролазак“ кроз појединачне куће, њихове приче, трагедије, успомене, додир са конкретним, живим људима и њиховим животним приликама и неприликама. Упркос великом упливу колективног духа, Јелица Беловић не занемарује слободу у стварању, у интерпретацији традиције. Народна везиља не познаје шаблоне. Традиција и инспирација су естетска начела, која угрубо усмеравају поетику веза, али сам резултат је индивидуално отелотворење, стваралачки чин, уметничко дело, а не репродукција.

Везиља коју Јелица Беловић описује је жена – „српска сељанка – чуварица везилачке и ткачке традиције“.¹⁵ Без образовања и формалног знања, без познавања математике, музике, боја, она вешто и непогрешиво везе, показујући притом тачност, савесност, симетрију, осећај за боје.¹⁶ Њено знање није књишко, нити је икада проучавала геометрију – ипак, интуитивно схвата и разуме геометријске облике, хармонично комбинује нијансе, везе – складно, прецизно, тачно. Извор свих ових вештина и знања Јелица Беловић проналази у општем духу, особинама словенског народа. „Њена“ везиља поседује природни уметнички осећај,¹⁷ она везе „из народне душе“,¹⁸ њене способности су наиндивидуалне и утемељене у карактеру народа и поднебљу коме припада.

У српском везу се, тврди ауторка, огледа народна душа, па у појединим типовима веза уочава „типску лијеност Славена“, или „мир и анђеоску стрпљивост“. У везовима Бернаджиковска види народну индивидуалност, јединственост, они су огледало карактера, маште, естетских начела, животне филозофије и родољубља, чувари успомена и традиције. Народна колористика није књишка, већ и она проистиче из народног живота и темперамента („више од ока него по писму“).¹⁹ Колорит одаје утисак склада, хармоније, благе слике. Принцип слагања боја је такав да се никада не ређају светла боја до тамне, увек су прелази лагани, оку пријатни, и то је правило без изузетка на читавом словенском подручју. Шаренило није естетски примамљиво, није на цени.²⁰ Слагање боја ауторка пореди са музичким слагањем тонова у акорде – природно, из душе, молски пре него дурски – као у народној поезији. Преплитање поетика усменог песништва, веровања, знања, читавог фолклорног наслеђа и њихове паралеле са народним везом показују не само ауторкино добро познавање народног корпуса већ и специфичну слику народног духа као свепрожимајућег, јединственог и драгоценог: „Тко жели да проучава декоративну умјетност кога народа, тај мора да

прије тога добро упозна народно пјевање и причање, његово празноверје, његово гатање, чарање, вјеровање, па и лијечење“.²¹ Беловићева покушава да докаже оригиналност јужнословенске орнаментике, не одбијајући спољне утицаје, али у први план истичући индивидуалност и особеност јужнословенске везиље, која сваком мотиву даје лични печат.²² Народна уметност ствара народну заједницу обједињујући прошлост и садашњост, јача народни идентитет. Традиција, знање, мисли и осећања utkани су тесно из читаве прошлости у садашњост. Тако и симболика и значења које носе орнаменти веза представљају сложене слојеве, које није само потребно растумачити у традицијском кључу, већ их разумети у контексту како прошлости, тако и садашњости. Тумачење традиције Јелица Беловић посматра као сећање. Сваки вез је процес актуелизовања, ускрснућа, оживљавања сваког момента и сваког аспекта прошлости који је уткан у значење и стварање тог орнамента. Народни вез представља по Бернаджиковској симбиозу како историјских, као и психолошких сведочанстава о народном духу, те представљају „најаутентичније споменике наше духовне културе из средњег века“.²³

Приликом тумачења настанка народне традиције и уметности Бернаджиковска полази од антрополошке теорије – примитивни народи на истом ступњу културе, иако географски удаљени, имају отприлике исто схватање, једнакост мисли и осећаја, иста опажања и исте предоцбе. Орнаменти у везу су „део говора народног“²⁴ и могу се уочити основне одлике њиховог развоја на различитим просторима, у различитим културама. Ауторка често истиче географске и расне утицаје на сам стил народног стваралаштва, који је условљен традицијом одређеног поднебља. На карактер, начин живота, окружење, знања, веровања, а самим тим и на тип и врсту веза који су свим овим условима одређени, утичу географски положај, клима, околина, природа и религија, сматра Бернаджиковска. Регионалне утицаје често истиче као важне: „Другојачије се дојимала питома љепота домовине убаве наше моме из низине Дунава, Саве, Дрине и Драве, а другојачије је на њезин умјетнички поглед утјецао поносити, хладни крш Приморја, или богата сликовитост српских планинских крајева!“²⁵ Упркос томе, у њеним радовима доминира тежња да прикаже јужнословенске народе као јединствене, текстилну уметност свих Јужних Словена као целовиту.²⁶

Преplet колективног и индивидуалног²⁷ у текстилном стваралаштву Јелица Беловић Бернаджиковска уочава на пољу корпуса мотива и техника који се у везу користе. Иако истиче симболички потенцијал, традицијски формиран, као најважнији елемент при избору мотива, иако и сама показује добро познавање симболике бројева и

народних веровања уопште, ауторка запажа изумирање изворних значења одређених орнамената и симбола, губљење њихове симболичке функције²⁸ и свођење на визуелну, формалну фигуру. Међутим, иза облика, који никада није само то, стоје читави слојеви традиције и значења који се откривају само зналачком оку – симболика боја и фигура, која има одређене намене, циљеве да донесе добро или зло. Бернаджиковска не пориче постојање чисто декоративне сврхе ове уметности, „чисто весеље“²⁹ – напротив – сматра је посебношћу словенске душе, оригиналношћу и вредношћу саме текстилне уметности. Везиља, тврди ауторка, не зна ништа о постанку и симболичкој сложености шара које везе – очували су се само називи и намене, који се, попут хијероглифа, развијају до непрепознатљивости и које само везиља уме да растумачи, попут неког тајанственог језика (Беловић Бернаджиковска 1907: 28). Насупрот форме, естетичке лепоте, стилизације, која често изостане, оно што је основа готово свих орнамената је – поетика, тон, „баш као у народне пјесме“.³⁰

„Осећај“, оно невидљиво, неухватљиво у самом чину стварања, осим природним факторима (самом припадности одређеном народу, поднебљу, и сл.), условљен је и дубоким и темељним познавањем свеобухватне народне традиције. Вештина везиље, домишљатост, вез пун „смисла, значења и симбола, пун поезије“³¹ у тесној су вези са народном историјом и народном културом уопште, те их само добар познавалац може разумети у пуној вишезначности. „Вољети можемо само оно што познајемо и чију вриједност цијенити умемо.“³² Колико народну и везиљину интуицију и аутентичност цени више него знање и образовање говори чињеница да Беловић Бернаджиковска народног ствараоца ставља изнад образоване интелигенције, свих проучавалаца и зналаца када је ауторитет у питању. Задатак проучавалаца је (само) да очувају народно стваралаштво, да селекују квалитетна остварења и одрже их, а затим и да материјално подрже и мотивишу вредне ствараоце. Њихов задатак је да дају иницијативу, покрену нове идеје на основу свог знања, а на везиљама је да те идеје реализују у складу са искуством и вештинама.

Вез је за Јелицу Беловић израз целокупног бића, интегрисаног искуства, уметност и живот истовремено.³³ Захтев за познавањем целокупне народне уметности да би се не само уживало у њему већ и да би се разумело и ценило народно стваралаштво везиља, њихови стилови и материјали, Јелица Беловић Бернаджиковска наводи као императив. Свест о нужности широког знања о народном животу уткана је у читав њен рад. Бернаджиковска је познавала и у проучавању контекста користила разне материјале о народном животу: инвентаре, опорукe, женидбене уговоре, свадбене

огласнице, позиве, рачуне, ред јела, породична писма, цивилне и казнене парнице, локалне хронике, итд.³⁴ Насупрот овим документима, који дају обиље информација о грађанском друштву, о српском сељаку и народној уметности није скоро ништа сачувано. Управо ту ауторка види важну улогу српске везиље.

Национални контекст подразумевао је јасно одређену поетику националног, што није увек било могуће. Ипак, Јелица Беловић настојала је да опише и разграничи националне везове од „туђинских“, пре свега немачких, енглеских и француских. Народне шарене везове пореди са њима, у којима уочава доминацију натурализма. „Кад Нијемкиња или Францускиња везе, то је посве други посао, него кад Српкиња везе“.³⁵ У естетском смислу за њу је од натурализма вреднија стилизација мотива, карактеристична за словенско подручје.³⁶ Насупрот шаренилу, које само на први поглед прија оку лаика, Бернаджиковска поставља склад линија и боја, садржај слике и технику веза.³⁷ Српска везиља је сликарка – импресиониста, и у том је смислу много испред свог времена. Комбинујући везове и мотиве у читаве слике, композиције, она је зачетник импресионизма много раније него што је овај уметнички правац постао познат и дефинисан у остатку Европе.³⁸ Везиља чак и када преузима утицаје, што је неминовно, никада то не чини аутоматски – већ креативно, у духу свог стваралаштва и народне традиције. На тај начин се традиција обогаћује. У сувременим токовима Беловић примећује повећан уплив директних утицаја и преузимања, што сматра великом штетом и осиромашењем саме везилачке уметности у естетском смислу. За Бернаджиковску је лепо оно што је у духу народном, било да то сматра у потпуности обележјем веза, или је тај народни дух само начин преобликовања страних утицаја.

Народни утицај се у радовима Јелице Беловић поставља насупрот модерном, при чему њихов однос није искључив, напротив. Модерни утицаји „поевропили“ су везиљу и замутили њено инстиктивно осећање чисто народне лепоте. Иако сматра да потпадајући под утицај модерног, савременог, везиља „квари и унаказује свој лепи посао“,³⁹ као значајну особеност словенског народа у односу на остатак Европе истиче окренутост традицији, очување традиције ручним радом, те самим тим самосталност народне уметности и културе. Другим речима, уплив и утицај модерног не мења суштински национални поглед на свет, а посебно не нарушава целокупан естетски утисак. Комбиновање колорита и техника традиционалног и модерног за Јелицу Беловић је естетски неприхватљиво, а истиче се да је било осуђивано и од стране других проучавалаца. Као пример наводи изложбу ћилима с народним мотивима који су преузели модеран колорит, и осуду Савке Суботићке таквих метода.⁴⁰ Вековима

формирана и чувана, нетакнута индивидуалност словенског текстилног стваралаштва покривала је потребе свих класа и генерација, те је тако јачала и постала формирана, јасна и дефинисана. Модерност српског традиционалног веза Јелица Беловић види у једноставности његових форми, наивности, природности, јасноћи.⁴¹ Модерност је за ауторку – нужност – нарочито у новијим генерацијама. Ипак, она истиче да она мора бити у складу и духу са „индивидуалитетом југословенскога начина гледања на лепо“,⁴² да би била вредна. Удаљавање од традиционалног и аутентично народног упливом модерних и страних утицаја није непоправљив и једносмеран процес. Излаз из тога Јелица Беловић види пре свега кроз проучавање, образовање, и неговање укуса који се квари али не губи. Овим је ставом ауторка и сама показала модерне тенденције при схватању традиције. Стога наглашава посебан, само словенским народима својствен укус, стил у везу и ткању, којим су касније „оплеменили Европу“.⁴³

Потврду за изузетност овог заната који је много више од тога ауторка налази у народном песништву, где се „на много мјеста говори о везиљи, о народном одијелу и накиту, израђеном бијелом руком ваљане жене“.⁴⁴ Везиља је за Бернаджиковску песникиња која пише иглом. Бројни примери из народног песништва то потврђују,⁴⁵ а Јелица Беловић показује завидно познавање народне поезије. Сматрајући да народна фразеологија, народна историја и еротика, народна мелодија и музика свеукупно имају важан утицај на развој народних везова, Бернаджиковска је пре свог истраживачког и сакупљачког рада на пољу везова детаљно проучила народну књижевност.⁴⁶ Иако су стихови наведени углавном да потврде постојање или друштвену улогу, примену одређених типова везова, паралела између „веза“ народног певача стиховима и оног који везиља обавља иглом – неоспорива је. Разумевање народног певача у српски вез, тачна и детаљна употреба његова на појединим местима у песмама доказ је Бернаджиковској да је реч о важном елементу традиције и тадашњег културног живота. Попут лирске поезије, народни вез је пратио сваку „згуду и незгуду“ у животу традиционалног човека, и тако уско повезан са религијом и религијском праксом, добро се очувао, више него ма која друга грана уметности.⁴⁷ Стил или слог у говору и песништву за ауторку је еквивалентан стилу у декоративној уметности и оба представљају израз начина мишљења и осећања. Ту сличност и везу потврђује закључак ауторке о изумирању старог текстилног заната, техника и вештина, што потврду и снагу добија тек када се подвуче контекстом у коме

не пјевају се више оне народне пјесме, које су у класичном облику силазиле с усана народног певача, нема више народних пословица, пуних филозофије и поетичких афоризама, које су испоређивали са најлепшим сентенцијама европских народа, нема више припросте сељачке наивности, која је замишљала дражесне народе приче, народну књижевност и гласбу, која је задивила свјетске књижевнике и умјетнике новог столећа.⁴⁸

Ипак, у вредносном смислу, Бернаджиковска издваја текстилну уметност као најискренији, најнепосреднији и најинтимнији аспект народне уметности. Нестајање овог вида стваралаштва она тумачи као повлачење пред развојем тзв. „високе културе“, што доживљава као ништа више него нужност и природан ток ствари. Изумирање текстилног заната ауторка изједначује са изумирањем врлина које су га узороковале и подстицале. И на том нивоу, на нивоу пропадања, нестајања народне везиље као јунакиње народног стваралаштва, као ауторке, као медијатора између старих и нових генерација, на том нивоу се јасно оцртава надмоћ колективног уплива, потреба и знања која он носи. Тако од нужности и потребе народна везиља долази до веза као „имитације, забавице и дангубице“. Улога Јелице Беловић у читавом овом процесу била је вишеструка – улога посматрача, научника, али и улога ствараоца – везиље која и сама, сопственим искуством⁴⁹ и трудом чини део колективног лика који тако гласно афирмише.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду (ON 178011) Института за књижевност и уметност у Београду, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Друго презиме Јелице Беловић Бернаджиковске пољског је порекла, и Јелица га је додала удајом за Пољака Јанка Бернаджиковског. Услед тог порекла се различито транскрибује у српском језику – Бернациковска, Бернаджиковска и Бернадзиковска. Ми смо се у раду определили за један од облика транскрипције и њега ћемо се држати у читавом тексту.

³ Два рада Јелице Беловић Бернаджиковске објављена у алманаху *Српкиња* из 1913. године представљају тематску и идејну окосницу њеног деловања на пољу рецепције женског уметничког ангажовања – како ауторског, књижевног, тако и оног „надауторског“, традицијског, народног, оличеног у текстилној уметности. Идеја о издању које описује и афирмише рад „српских списатељки, учитељица, добротворки и свих жена које су радиле у култури и биле признате, сама по себи говори о степену у ком је била свесна маргинализације женског доприноса“. Видети: Биљана Дојчиновић, „Живимо ли ми само у садашњости?“ О покушају стварања женске културне заједнице у раду Јелице Беловић Бернаджиковске, *Књиженство*, часопис за студије књижевности, рода и културе год. I, број 1 (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=16> (преузето 21. 11. 2017).

⁴ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), I.

⁵ Јелица Беловић-Бернадзиковска, *Мала везиља*, ур. Јосип А. Краљић (Пула: Н.П., 1911), 3.

⁶ Душан Јелкић, *Четрдесет година књижевног рада Јелице Беловић-Бернаџиковске* (Сарајево: Н.П., 1925), 15; „Радила је само за то, да у што ширим и даљим круговима рашири не само боље разумевање, но и већу љубав за ту нашу народну уметност“.

⁷ Катарина Новаковић у свом магистарском раду истраживања текстилне уметности с почетка 20. века одређује као „Покрет за истраживања народних текстилних рукотворина“, описујући га као проучавање које је за циљ имало употребни приступ народној уметности, преобликовање и коришћење њених производа у политичке и економске сврхе. Један од главних представника тог покрета била је Јелица Беловић Бернаџиковска. Видети: Катарина Новаковић, *Истраживање народних текстилних рукотворина код Срба крајем 19. и почетком 20. века* (магистарски рад) (Београд, 2003), 1.

⁸ Јелица Беловић-Бернаџиковска, *Мала везиља*, ур. Јосип А. Краљић (Пула: Н.П., 1911), 2.

⁹ Катарина Новаковић, *Истраживање народних текстилних рукотворина код Срба крајем 19. и почетком 20. века* (магистарски рад) (Београд, 2003), 17; „Културна политика Угарске везана за народну уметност била је од великог значаја за појаву Покрета код Јужних Словена. Тренд који се тада развио подразумевао је укључивање народне уметности у културни и економски програм, а циљ је био борба против хегемоније Аустрије и Запада уопште. Трагало се за свеобухватном 'националном уметношћу', која се често уливала у стихију националистичке еуфорије. У основи овог тренда била је идеја '...која културу и уметност сматра бојним пољима на којима нације и расе има да бију битку“.

¹⁰ Ирена Филеки, „Народна уметност – потреба за стварањем и доживљавањем“, Гласник Етнографског музеја, књ. 72 (2008): 116; „Сви аутори који се баве народном уметношћу истичу да је она у ствари колективна по начину на који настаје. Без обзира на то што је углавном појединац стваралац, он се понаша и ствара према правилима колектива и канонима заједнице у којој живи. О самом појединцу и његовом личном печату у процесу стварања има мало података. Изузетно талентовани ствараоци се појединачно издвајају и помињу у етнолошкој литератури, као и подаци како је њихова уметност доживљавана, тј. шта је значила у средини у којој су живели и радили. Израђујући и украшавајући предмет који ће користити у различите сврхе, стваралац није свестан да ствара уметничко дело. Та својства су му приписивана касније у његовој и у другим срединама. Креативне способности су, наравно, цењене у средини у којој дело настаје, али на други начин, чини се као да су схватане као сва остала умећа у осталим пословима.“

¹¹ Нада Милошевић Ђорђевић, *Казивати редом: прилози проучавању Вукове поетике усменог стварања* (Београд: Рад, 2002), 22.

¹² Јелица Беловић Бернаџиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 3.

¹³ Ирена Филеки, „Народна уметност – потреба за стварањем и доживљавањем“, Гласник Етнографског музеја, књ. 72 (2008): 118.

¹⁴ Јелица Беловић Бернаџиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 20.

¹⁵ Јелица Беловић Бернаџиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), II.

¹⁶ Јелица Беловић Бернаџиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 17.

¹⁷ Ibid, 2.

¹⁸ Ibid, 29.

¹⁹ Ibid, 36.

²⁰ Јелица Беловић Бернаџиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 160.

²¹ Јелица Беловић Бернаџиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 27.

²² Катарина Новаковић, *Истраживање народних текстилних рукотворина код Срба крајем 19. и почетком 20. века* (магистарски рад) (Београд, 2003), 66.

²³ Јелица Беловић-Бернаџиковска, *Југословенски народни везови* (Нови Сад: П-Ц-К, 1933), 8.

- ²⁴ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 2.
- ²⁵ Ibid, 81.
- ²⁶ Ibid, 51.
- ²⁷ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 39; „Здрав садржај извире из уметничког темперамента, а темперамент је у човеку из народа у складу са читавим духом и сазнањем народним, из њега проистиче“.
- ²⁸ Формулативна употреба боја у народном песништву чини тежим уочавање њихове значењске важности. Формулативност је једна од главних одлика усменог народног стварања, која му омогућава трајање и преношење. Али формулативно распоређивање боја, иако се ослања на искуство и знање, често умањује њихову семантичку позадину. Видети: Дејан Ајдачић, „Боје у народној поезији“, у *Прилози проучавању фолклора балканских Словена* (Београд: Научно друштво за словенске уметности и културе: Хелета, 2004), 160.
- ²⁹ Јелица Беловић-Бернаджиковска, *Мала везиља*, ур. Јосип А. Краљић (Пула: Н.П., 1911), 9.
- ³⁰ Ibid.
- ³¹ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 9.
- ³² Јелица Беловић-Бернаджиковска, *Мала везиља*, ур. Јосип А. Краљић (Пула: Н.П., 1911), 9.
- ³³ Биљана Дојчиновић, „Живимо ли ми само у садашњости?“ О покушају стварања женске културне заједнице у раду Јелице Беловић Бернаджиковске, *Књиженство*, часопис за студије књижевности, рода и културе год. I, број 1 (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=16> (преузето 21.11.2017).
- ³⁴ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), II.
- ³⁵ Јелица Беловић-Бернаджиковска, „Српска марамица“, у *Српкиња*, уредник Јелица Беловић-Бернаджиковска и др. (Сарајево: Пијуковић и друг, 1913), 104.
- ³⁶ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 34.
- ³⁷ Јелица Беловић-Бернаджиковска, *Мала везиља*, ур. Јосип А. Краљић (Пула: Н.П., 1911), 9.
- ³⁸ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 56.
- ³⁹ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 9.
- ⁴⁰ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 167.
- ⁴¹ Ibid, 23.
- ⁴² Јелица Беловић-Бернаджиковска, *Југословенски народни везови* (Нови Сад: П-Ц-К, 1933), 10.
- ⁴³ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 12.
- ⁴⁴ Јелица Беловић-Бернаджиковска, *Мала везиља*, ур. Јосип А. Краљић (Пула: Н.П., 1911), 7.
- ⁴⁵ Снежана Самарџија, *Од казивања до збирке народних прича* (Бања Лука: Књижевна задруга, 2006), 377; Јелица Беловић се и сама бавила сакупљањем народних прича, које је даље прерађивала. Снежана Самарџија уочава да су те приче „од записа народне приче и написане 'уметничке бајке' подједнако удаљене“.
- ⁴⁶ Душан Јелкић, *Четрдесет година књижевног рада Јелице Беловић-Бернаджиковске* (Сарајево: Н.П., 1925), 15.
- ⁴⁷ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика* (Нови Сад: Матица српска, 1907), 24.
- ⁴⁸ Јелица Беловић Бернаджиковска, *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба* (Загреб: Тисак дионичке тискарне, 1906), 50.
- ⁴⁹ Душан Јелкић, *Четрдесет година књижевног рада Јелице Беловић-Бернаджиковске* (Сарајево: Н.П., 1925), 28; „У њезиној биографији дигнуто је много нашег југославенског женског живота

из тужне некрystalизоване стварности и друштвеног хаоса, и изнесен је пред нас као једно велико огледало, дато нам, да се загледамо у њега, да се замислимо над њим, над нама самим.“

Литература

Ајдачић, Дејан. „Боје у народној поезији“. У *Прилози проучавању фолклора балканских Словена*. 158–195. Београд: Научно друштво за словенске уметности и културе: Хелета, 2004.

Беловић Бернадиковска, Јелица. *Како би ваљало инсталирати наше народне умјетнине из женске руке у изложбама*.

Belović-Bernadzikowska, Jelica. *O renesansi naše veziljačke umjetnosti*. Trst: Tršćanski Lloyd. 1905.

Беловић Бернадиковска, Јелица. *Везилачка умјетност у Хрвата и Срба*. Загреб: Тисак дионичке тискаре, 1906.

Беловић Бернадиковска, Јелица. *Српски народни вез и текстилна орнаментика*. Нови Сад: Матица српска, 1907.

Беловић-Бернадиковска, Јелица. *Мала везиља*. Уредник Јосип А. Краљић. Пула: Н.П., 1911.

Беловић-Бернадиковска, Јелица. „Српска марамица“. У *Српкиња*. Уредник Јелица Беловић-Бернадиковска и др., 103–115. Сарајево: Пијуковић и друг, 1913.

Беловић-Бернадиковска, Јелица. *Југословенски народни везови*. Нови Сад: П-Ц-К, 1933.

Дојчиновић, Биљана. „О женама и књижевности на почетку века“. *Женске студије*. 11/12 (2000): 23–33. <http://www.zenskестудие.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12>.

Дојчиновић, Биљана. „Живимо ли ми само у садашњости? О покушају стварања женске културне заједнице у раду Јелице Беловић Бернадиковске“. Књиженство,

часопис за студије књижевности, рода и културе год. I, број 1 (2011)
<http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=16> (преузето 21. 11. 2017).

Јелкић, Душан. *Четрдесет година књижевног рада Јелице Беловић-Бернациковске*. Сарајево: Н.П., 1925.

Карацић Стефановић, Вук. *Српске народне пјесме. Књига прва*. Сабрана дела Вука Карацића. Књига четврта. Београд: Просвета, 1975.

Милошевић Ђорђевић, Нада. *Казивати редом: прилози проучавању Вукове поетике усменог стварања*. Београд: Рад, 2002.

Новаковић, Катарина. *Истраживање народних текстилних рукотворина код Срба крајем 19. и почетком 20. века* (магистарски рад). Београд, 2003.

Пандуревић, Јеленка. „Рукотворине – умотворине – књижевност: Плетеније смисла“. *Филолошке студије*. год. XIII, број 1 (2015).

Самарџија, Снежана. *Од казивања до збирке народних прича*. Бања Лука: Књижевна задруга, 2006.

Филеки, Ирена. „Народна уметност – потреба за стварањем и доживљавањем“. *Гласник Етнографског музеја*, књ. 72 (2008): 115–127.

Jelica Belović Bernadžikovska on the “National Spirit”

The ethnographic work of Jelica Belović Bernadžikowska, aimed at the development and classification of ornaments and embroidery techniques, was marked by the strong positioning of folk textile art in the context of South Slavic folklore. This scientific approach is characterized by ideas on the individuality of South Slavic embroidery, specific national spirit that permeates this kind of creative art and distinct intertwining of different types of art, especially poetry and textile ornamentation. By observing national embroidery in the context of larger folklore heritage, the author points to the significance of the creative process as a compound of tradition and individual talent, as well as its complex nature. The notion of national embroidery as the materialization of the national thoughts, feelings and traditions has contributed to the fact that the study of Jelica Belović Bernadžikowska represents a veritable treasure trove of short forms of folklore, passages, beliefs and other echoes of national spirit.

Keywords: Jelica Belović Bernadžikowska, embroidery, embroiderer, textile, national tradition

Biljana Dojčinović
Faculty of Philology
University of Belgrade

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.4>

UDC: 821.163.41.09 Димитријевић Ј.
141.72(560-89)"1897-1912"
Original Scientific Article

Magdalena Koch
"Adam Mickiewicz" University
Poznan

Turkish in Cyrillic: Deep Transgression in Jelena Dimitrijević's Writings¹

The paper points to the unique cultural project in the works of Serbian writer Jelena Dimitrijević (1862–1945), inspired by the imagery of Turkish harems and relations among women living in them. Dimitrijević distinctly oscillated between two cultural paradigms: that of the East (Orient) and that of the West (Occident). We can distinguish three stages of Dimitrijević's "Turkish project" – stage one is represented by her works *Letters from Niš on Harems* 1897, or a tame and hybrid world of the Turkish-Serbian province; stage two by *Letters from Salonika* (1908), or the fascination with the Young Turk revolution and the cover cloth controversy; and stage three by the novel *Nove* (1912), which speaks about the disappointment with the westernization of Turkish women. All these works were marked by *deep transgression*, the transforming process that reaches deep under the surface of normative societies. *Deep transgression* denotes the historical and geopolitical (also geopoetical) conjuncture in which a character, a group of characters, or a represented culture as a whole, cannot be designated by any single label. This means that he or she (or they) belongs to more than one established category, which makes them outsiders in all the cultural contexts they are attached to. In most of the cases, overcoming these differences is a utopian project, breeding conflicts the plot is based on, eventually yielding difficult situations and an unhappy outcome.

Keywords: Jelena Dimitrijević, women's writing, modernism, feminism, deep transgression, transculturalism, East, West

Jelena Dimitrijević (1862–1945)² was born in the Principality of Serbia, post Ottoman Empire, and died in the Federative Republic of Yugoslavia. She spent most of her life in the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (since 1929, the Kingdom of Yugoslavia). She was 16 when, at Berlin Congress, Serbia gained independence after almost 500 years under the Ottoman empire rule. She witnessed the Balkan wars of 1912 and 1913 (involved as a nurse in them), lost her husband in World War I and died a month before the World War II ended. She travelled extensively, becoming familiar with Western and South-Eastern Europe, North America, North Africa and Asia. This experience induced Jelena Dimitrijević not simply to combine, but rather to merge the East-West categories, as well as

the discourse along the Orient-Occident axis, with reflection on other cultures and gender issues. Dimitrijević took up the challenge of bringing cultures that stemmed from different traditions (Slavic and non-Slavic) in profound dialogue and engaging “the pluralistic idea of transculturalism (seeing oneself in the other)”.³ This, in effect, produced a hybrid cultural identity, defying any precise demarcation between the familiar and the foreign and, thus, making for an exquisite example of transcultural narration.

One of the most important factors fostering the construction of such an extensive project was her **polyglotism**, which – after Rosi Braidotti – may be called a linguistic nomadism.⁴ Apart from her native Serbian, Dimitrijević taught herself Turkish and spoke fluent French, English, German, Russian and Greek. The command of these – both eastern and western – languages enabled her to engage directly and intensely with various cultures and, at the same time, facilitated an adoption of a transnational and transcultural perspective. That perspective did not surface in many other women-travelers from Western Europe journeying in the Orient, equipped only with the knowledge of English and/or French.

Another extremely important factor contributing to her transcultural perspective was the frontier quality inherently characteristic of her own country and culture. Hers was a complicated context, as she was a woman-writer from the Balkans. The position of her native culture, at the margins of Europe, meant that it had a relatively weak capacity to exert influence and was much more on the receiving end. It was a period of modernization and accelerated development of the culture⁵ for centuries entangled in the relations between empires – the Ottoman Empire in the East and the Habsburg Monarchy in the West, not to mention the influence of other European empires – Great Britain and France – which had their vested interests in the area. As emphasized by Maria Todorova in her book *Imagining the Balkans*, the Balkans are usually perceived as a “transition zone,” an area of “being-in-between,” a bridge between the West and the Orient, between Europe and Asia, and between Christianity and Islam.⁶

It is no wonder then that many works of Jelena Dimitrijević feature what may be usefully named *deep transgression*. *Deep transgression* denotes the historical and geopolitical (also geopoetical) conjuncture in which a character, a group of characters, or a represented culture as a whole, cannot be designated by any single label. This means that he or she (or they) belongs to more than one established category, which makes them outsiders in all the cultural contexts they are attached to. In order to “normalize” their lives, they seem to be compelled to go through a process of a political, ethnical and/or ethical adjustment, which is often not possible. It also means that what is perceived as a complete turnaround needed for

an individual outsider or a group of them, could most often be solved by proper education and by giving up the normative judgment of the dominant society. Deep transgression is best seen as a transformative process, which requires a deep transition of a society, rather than of an individual character or a group of characters, in order to acknowledge and accept those who are different. In most of the cases, it is a utopian project, breeding conflicts the plot is based on, eventually yielding difficult situations and an unhappy outcome. It should be understood that *deep transgression* does not only refer to situations portrayed in literary fictions. This is an essential point, because, in literature, even in its documentary and non-fictional genres, *deep transgression* is an expression of free imagination, a play of seemingly impossible combinations, an experiment that breaks up with tradition, normativity, stereotypes.

Yet, the motif is also entangled in actual experiences of the author or prototypes of literary characters. With her choice of topics, genres and specific language usages, Jelena Dimitrijević rendered processes of modernization which were taking place away from what are considered mainstream modernist loci. The specificities of the historical circumstances, of her personal life and education, as well as of her emotional and cultural involvements, all added up to produce works which defy any easy classification and description. In this paper, the works by Jelena Dimitrijević which feature *deep transgression* will be viewed from the point of view of their content and their generic build-up.

The basic issue we should start from is the modernization in the Balkans. At a major conference of the Women's Society in early 1901, Savka Subotić (1834–1918), a pioneer of Serbian women's movement, pointed out that in 1860 all the cities in Serbia, including Belgrade, were under the Turkish rule. "In the West there were not obstacles to modernization, at least not so many, because there was no rooted prejudice against women's autonomous and public work, while the prejudice thrived here and in the East."⁷ Savka Subotić thus foregrounded the main difference between the Balkan and Western processes of modernization as resulting from geopolitical factors. Similarly to some voices in the current debates, she also stressed that the status of woman was a measure of the emancipation of whole society. In the same year (1901) that Savka Subotić explained the specificities of the complicated Balkan modernization, Jelena Dimitrijević published a novella titled *Đul Marika's Story* (*Đul Marikina prikažnja*). The novella is written in a dialect – a local speech of the Serbian population of Niš at the turn of the century.⁸ Although the characters in the story all cherish hopes for the Ottomans' withdrawal and yearn for the Christian state (the child of Đul Marika is named Sotir, which means Saviour), their lives are indelibly marked by the conqueror's culture. This perspires at all the levels of *Đul Marika's story* the Serbian

language spoken by the narrator and the characters is full of Turkish words, their clothes attest to a similar mixture of influences, just as the very name of the main character is a combination of a Turkish word for “rose” and a Christian name “Marika”, that is, Maria. It shows emphatically the sheer impossibility of separating the East from the West, of restoring them to the state of purity. Serbia could be no “West” - its culture was so deeply imprinted and influenced by the culture of the conqueror that a fusion of opposites was produced, a typical trait of the Balkans.

Turkish culture occupies an important position in Jelena Dimitrijević’s writing, much as it was perceived from an unusual perspective. Dimitrijević was first and foremost interested in the world of Turkish women and the life of the harem. As many as five out of twelve works published in her lifetime addressed these issues, beginning with the volume of *Jelena’s Poems* (1894), *Letters from Niš on Harems* (1897), short stories *Fati-sultan*, *Safi-hanum*, *Mejrem-hanum* (1907), a reportage *Letters from Salonika* (1908, published as a book in 1918) to the novel *Nove* (1912), all of which were written during the first phase of her writing career which can be named a “Turkish period.”

The first “Turkish period” of Jelena Dimitrijević’s writing career spanned from the 1890s till 1912, and had a considerable impact on her subsequent work as a whole. Description of women in the harem exemplifies characteristic features of her transcultural dialogues which, by definition, are “based on the breaking down of boundaries”⁹. An important element in the transcultural common ground for communication is the fact that the binary division into the familiar and the foreign becomes almost unimportant, being replaced by the category of **closeness**. In this Welschian concept, the world is a non-dual entity existing in its continuous flowing movement, while **fascination** becomes the basic premise for the recognition of other cultures.¹⁰ It emerges when the other culture is perceived as meaningful, thus ceasing to be distant (and frequently hostile), becoming integrated with our own, yielding a new quality in the situation of cultural dialogue. Such a transcultural impulse rooted in fascination, closeness and openness to the world of harem and Turkish women may be identified in Jelena Dimitrijević’s works. However, in the context of the mainstream Serbian literature of that period, fascination with Turkish culture in general and the world of women in particular was branded as specific abuse.¹¹ The main reason for that was that in the official policy of the Kingdom of Serbia at the end of the 19th century – until the outbreak of

both Balkan wars in 1912 and 1913, aiming at the ultimate termination of Turkish influence in the Balkans – the Ottoman Empire was an enemy, while Turkish culture was perceived as hostile. Fascinated with Turkish women and the harem, the writer highlighted a new dimension of the Serbian-Turkish “transition zones,” in which she, so to speak, swam against the tide of the official discourse. We can distinguish three stages of Dimitrijević’s “Turkish project,” the works based on deep transgression, the transforming process that reaches deep under the surface of normative societies.

Stage one: *Letters from Niš on Harems 1897, or a tame and hybrid world of the Turkish-Serbian province*

Two works are characteristic of the first phase of this stage, covering the 1890s. The first is a debut volume of Dimitrijević’s early poetry *Jelena’s Poems* from 1894, which presents images of multicultural Istanbul/Constantinople, where two elements – the Ottoman and the Byzantine – intertwine and merge. In this way, the author combines culturally remote Oriental and Turkish components with the integral constituents of her own culture – the tradition of Orthodox Christianity, so dear to her. Therefore, apart from the name “Istanbul”, the poems evoke the image of Orthodox Christian “Carigrad”/Constantinople as the cradle of her faith. In the text, these two worlds engage in a relationship based on intercultural dialogue. The poems conjure up an image of the appealing and vibrant East redolent of the phantasms and traditions of the late 19th-century Serbian poetry. At first, it was speculated that the author was a Turkish woman – a fugitive from a harem who converted to Christianity¹². The Oriental elements predominate, even though from the start Dimitrijević subversively tries to dismantle the stereotypes in place: she explores the motif of a “forbidden” love between a Muslim woman and a “giaour” (a Christian man). Some poems declare love to the heterogeneous, multicultural, multi-ethnic, multi-religious East represented by Istanbul and Bosphorus. However, in the context of Serbian culture of the 19th century the most subversive were her poems devoted to homoerotic love, openly thematizing lesbian love, which earned her the name of a “Serbian Sappho”¹³ and crystallized the motif which would later reappear in her prose.

The second phase is distinctly connected with the publication, in 1897, of Dimitrijević’s epistolary novel *Letters from Niš on Harems* in 1897, which presents in detail the world of Turkish women, residents of the city of Niš (Latin Naissus) recaptured by the Serbs from the Turks in 1878. Niš is one of the oldest cities in the Balkans and Europe, which

from ancient times has been considered a gateway between the East and the West, the birthplace of Constantine the Great, the first Christian Emperor and the founder of Constantinople/Istanbul. Jelena Dimitrijević lived in the multicultural and multinational Niš with her husband, a Serbian officer, from her marriage in 1881 till 1898. There she made friends with Turkish Muslim women and learnt Turkish. The experience contributed to intensification and advancement of intercultural dialogue and induced her to relinquish the patronizing perspective and orientalizing prevalent at that time. Devoted to the description of the Turkish harems in Niš, the novel still lacks emancipation motifs, not to mention feminist aspects, but it does attest to anthropological curiosity and fascination with the transcultural character of the city as manifest in its languages, customs and religions. It presents a meticulous, if not just ethnographic, description of the women's part of a Turkish home, known as a harem. Dimitrijević devotes a lot of space to the wedding rites, preparations for the nuptial ceremony, descriptions of the clothes, the interior of the house and the intimate relations among women enclosed within the world of harem in isolation from the outside world. In the *Letters from Niš*, the writer focuses mainly on the relationship between the Serbian and Turkish cultures, adopting the **xenophilous** perspective, becoming a "Turkophile," as it were, and rejecting the xenophobic, hostile position typical of the official Serbian discourse on Turkish culture and the Ottoman Empire as an embodiment of all evil. The author views the Turkish culture of the Serbian Niš very favorably, showing a friendly interest and respecting dialogue involving cultural values. Seeing her as a guest in harems in Niš, we also realize that she remains aside, watching and recording the world she lives in, with great empathy for her "Muslim sisters", though the empathy does not eschew occasional detached critical commentary. The Serbian and Turkish worlds are brought together by specific linguistic techniques: Dimitrijević creates a peculiar, transculturally loaded idiom by beginning the narration in Serbian, but gradually introducing elements of the Turkish language into it. The Turkish insertions, however, are not rendered in their original form, but in the Cyrillic script conveying them phonetically and accompanied by translation, either in the main body of the text or in the footnotes. The further the reader progresses in reading the *Letters from Niš*, the more frequently Turkish phrases and whole sentences appear in the text, up to the point when it becomes hardly possible to understand the letters without a reference to the glossary of Turkish phrases appended to the book. In this way, a Serbian reader was steeped in the literary world created by a linguistic hybrid of the Turkish language in Cyrillic script. The technique aimed not only at enhancing the exotic local colour evoked by the atmosphere of the transcultural Niš, but also at "immersing" the reader in the language of the

harem and Turkish women. Jelena Dimitrijević purposefully employs the artistic technique of intertwining two languages – Turkish and Serbian – to convey the transcultural flavor characteristic of Niš.

Importantly, Turkish in Cyrillic demands more knowledge and interest than a “regular” language or script does. It is a linguistic and graphic concoction of two divergent traditions, a combination impossible to comprehend unless one speaks and reads both languages, be it with the help of the glossary. *Letters from Niš* provides thus a discursive example of deep transgression Jelena Dimitrijević was creating. One of multiple striking illustrations thereof is an episode in which an elderly Turkish woman admonishes the narrator, who does not want to have her eyebrows dyed. “I do not like it,” says the narrator, “I am a woman, but, I am old.” The Turkish woman tells her then that she should take care of herself and put some makeup on so as to be beautiful for her husband. In the excerpt quoted below, Turkish words are underlined to highlight the proportion of Serbian and Turkish, while the translations of Turkish words in parentheses are as in the original text:

Вала исла сулејс’н (вала добро збориш)! Како си се забатлија и припшеш (личиш) на старе жене. Куде ти акл’к (белило), па боја, ја (или) к’на... не ли видиш дек ти је коса бело? Немој, џан’м, такој. Ако иска жена да му муж бидне догри (прав, веран), треба да се мало дузленише к’д га чека на ручак ја на вечеру. Малко белилце, па веђице, па на очи сурме... ¹⁴

Letters from Niš about Harems clearly imply that Jelena Dimitrijević envisages herself as belonging to more than one society, while, if we think in terms of the mainstream, though superficial, perceptions of these societies, she does not belong anywhere. The letters could also be construed as a travelogue, although Dimitrijević did not exactly travel. The other world was there in the very city of Niš, where she actually lived in, yet that world was not accessible to everyone. In order to be let in and accepted in it, she needed to do more than simply move in space. It demanded also patience, knowledge, respect and empathy – much more than just a train ticket.

Stage two: *Letters from Salonika* (1908), or the fascination with the Young Turk revolution and the cover cloth controversy

The second stage in Jelena Dimitrijević’s Turkish literary project is constituted by

Letters from Salonika published in 1908 and openly devoted to feminist motifs, emancipation of Turkish women and attempts at modernizing their lives. Jelena Dimitrijević headed eastwards in order to check out the information that Turkish women had unveiled themselves published in Belgrade weekly *Politika* (21.07.1908)¹⁵. It is 1908, and the Young Turk revolution is in progress. Dimitrijević dates her first letter August 2, 1908 and the last, tenth one, September 11, 1908. All ten letters are addressed to her friend, Lujza Jakšić, Professor of English at the Women's High School in Belgrade.¹⁶ In the opening letter, Dimitrijević explains to her friend the motivation that prompted her enterprise:

You know that I was ready to go to Europe, well... You know why I turned around and departed for Asia. An article reporting that Turkish women unveiled, that they walked in the streets with men, wives and their husbands together, had made a great impression on me...¹⁷

Soon she will discover that the news is not true, that the revolution has only just started and that many things have remained unresolved yet. What she finds there is a big, oriental celebration with the sounds of „Marseillaise“ and shouts *Vive la Liberte*. Once again she describes the multi-ethnic Salonika, the enthusiasm following the declaration of the constitution, her visits in respected homes (primarily Turkish households, but also the homes of Salonika Greek and Jewish women (called Donme), their discussions on the advantages and disadvantages of the charshaf. While in her previous work (*Letters from Niš*) the voice of the Serbian narrator prevails, in this book Turkish women are given the right to articulate their ideas and concerns. The book also renders the local colour by introducing many Turkish words transcribed in Cyrillic, though their incidence is not as pronounced as in *Letters from Niš*. Additionally, numerous French phrases appear, which results from the fact that the Young Turk revolution was orchestrated in France (the Ottoman opposition collaborated with the French government). Young Turks (men and women alike) spoke French fluently.

In the fourth letter of *Letters from Salonika*, Jelena Dimitrijević transcribes for her friend Lujza Jakšić a full length interview with Gülistan İsmet Hanım – a woman educated at the Robert College in Istanbul and a polyglot speaking six languages (in addition to her mother tongue, she spoke also French, English, German, Greek and Armenian), who worked for the Committee of Union and Progress in Salonika. The Turkish intellectual was interested in the participation of educated women in the Ottoman Women Movement, such as Emine Semiye Önasya (1864–1944) and Fatma Aliye Topuz (1862–1936). In the interview, Gülistan

İsmet discusses the effects of modernization/Europeanization on the upbringing of Turkish girls and the education they received from their French or English governesses. To some extent, the interview comes across as a draft for the novel *Nove*, published four years later. At one moment, Gülistan İsmet expresses her reservations about the cultural confusion experienced by young Turkish women under the influence of their French teachers, which is exactly the subject of the novel *Nove*. Gulistan Ismet says that she would enroll her daughters in a French school, but that she would teach them to love everything Turkish “in order never to feel unhappy.” She continues: “Even now, I describe to them all the advantages of our prison, especially of our upper garment, the charshaf”.¹⁸ The passage exemplifies the failure of attempts at drawing a safe line between the East and the West. The issue of education is tackled indeed, but superficially only and education-related problems are seen in an almost individual perspective. It is implied that if the French ladies who educated young Turkish women had been better, no confusion would have been produced. The French and the Turkish are separated in Gülistan İsmet’s intention to properly educate her own children in a blend of French teaching and Turkophile upbringing.

Finally, as expected, the sartorial issues make their way to the foreground, as clothing has its both symbolic and very practical roles to play. This seems to be the central point of the interview, because the conservative attitude of Gulistan Ismet, a young and educated woman whose daughters wear “little empire dresses,” reveals her hypocrisy, fear, or dishonesty when the Ottoman women’s position is at stake. She also quotes various opinions concerning the charshaf, which gestures at a multiplicity of distinct points of view on the subject endorsed by the Young Turk women. She ironically names the cover “a prison” only to produce a tirade on its benefits, both practical and ideological. She concludes: “Madame, the Constitution is not for us to show our faces, but to set our spirit free...”¹⁹.

After leaving Gülistan İsmet’s home, Jelena Dimitrijević encounters three covered women who ask her where she is coming from and whether her hostess spoke in favor of the charshaf. Then they criticize Gulistan Ismet, saying that she only did not want to upset her good husband. The three women in black conclude that it is their husbands’ egoism, and not their religion, that holds them in captivity. The authenticity of this scene is highly questionable. It is very likely that it serves as a comment of Jelena Dimitrijević herself, disguised as disappointed women’s utterances. Seeing that revolution has not really effected a significant change for women, she may have wanted to stage this little drama to assert that a “next revolution” was necessary. If a young and educated woman who plays piano, reads *Review of Review*, and deliberates with political awareness who should be the next sultan,

says simply “For us, women, the charshaf is good,” the work has not been finished yet apparently. A micro-essay on the covering cloths which takes up one of the letters enumerates a whole catalogue of such pieces– from a thin muslin scarf to a fully enveloping charshaf. For Jelena Dimitrijević, the various interlocutors’ attitude to these covering cloths serves as a touchstone of their progressiveness. Frequently disappointed, sometimes nicely surprised, she repeatedly asserts that it is not Islam that covers women, but the „jealousy of their husbands.“²⁰

Letters from Salonika seek first of all to depict women’s positioning and ideas, capture the hybrid integration of Turkish and French values as well as reveal the old-new divide within the culture, a rift between the Ottoman and the Young Turk components. However, the most important aim was to describe the cultural community of women, allowing them to speak and articulate their stand on the current events. In Jelena Dimitrijević’s book the silence of the harem is exploded from within.

In that respect, the passages devoted to a large community of Jewish women of Islamic creed make up the most interesting part of *Letters from Salonika*. The women, pejoratively called Donme, embodied a hybrid identity which Jelena Dimitrijević found irresistibly fascinating. She wrote to her friend that these women combined Muslim religion and European conduct („like us,“ she wrote to Lujza Jakšić, which could not have meant only „Serbian women“). In her seventh letter, dated 3 September, she wrote to Louise:

Nobody interested me so much as these poor Donme. People here do not blame their men, on the contrary, they praise them; but women... Everybody blames them and scolds them; they are threatened by many, as every religious and even social blame is ascribed to them.²¹

Dönme are the sacrificial objects of the transition, they are *the* deep transgressors – everything that is seemingly unacceptable in clothes and mores is blamed on them. A Greek woman named Maria Paskalides explains the specificities of Donme to Jelena Dimitrijević. They live only in Salonika, and they are completely different from Turkish women – they speak loudly, talk a lot, are very curious and do not hide their curiosity. In the street, they do not cover their heads. They marry within the community, and Ottoman men do not marry them. Tuberculosis is very frequent and fatal among them since they marry their close kin, as Paskalides informs Dimitrijević. They are divided in two religious sects, and in general they

do go to mosques but pray in privacy. Jelena Dimitrijević notes that although their windows are open, nobody glances into their rooms from the street.

Jelena Dimitrijević then goes to a wedding and notes the differences and similarities between Donme and Turkish women. Just like in Turkish weddings, men and women are strictly separated, and she spends time in the exclusively female company. Girls “resemble European ones,” which probably refers to the clothes they wear, windows are open, there is no fence, and the languages spoken are Turkish and French. Clearly, Donme are not only more open on the subject of uncovering – Jelena Dimitrijević sees their hybridity as a very real source of strength and liberation: “Young Donme walk bravely, raise their heads high and look ahead freely”.²²

Dönme are the very embodiment of deep transgression and exemplification of the price paid for being different. Paradoxically, the norm by which they are judged is provided by Muslim women, who are already excluded from the mainstream on the basis of their gender. Yet, normativity is based on hierarchy (or vice versa), which in the case of Donme, scapegoats of both Ottoman society and Ottoman women subculture, becomes patently absurd. This may be the key factor in their openness and freedom, which proved so absorbing to Jelena Dimitrijević.

Stage three: *Nove* (1912), or on the disappointment with westernization of Turkish women

Jelena Dimitrijević compellingly revisits the motifs of women’s emancipation and attempts to combine two cultural models of female upbringing (eastern and western, old and new, traditional and modern, national and cosmopolitan, familiar and foreign) in the novel *Nove* (*New Young Turk Women*) from 1912. The eponymous “nove” denotes the Young Turk women brought up in the harem, but enacting a modern pattern transplanted onto the Turkish soil from Western-European cultures (and literatures) – primarily French, but also English and German – and forming a special transcultural space. The protagonists are Turkish women from affluent families which make up the elite of Salonika – two eighteen-year-old cousins Emir-Fatma and Zehra Mersyie, who were educated by governesses from London, Paris and Vienna, speak European languages fluently, read western literature in the original, play the piano, sing opera arias in Italian and dream of living in Paris. Brought up mainly on French literature (Chateaubriand, de Lamartine, Flaubert, Maupassant, Musset, Loti), they construct their Eastern dream of the West, which is subjected here to verifying scrutiny. After many

twists and turns of life, the protagonist Emir-Fatma escapes with her husband, a “new” Turk, from Salonika to Paris, where after a period of initial fascination, she descends into loneliness only to die feeling uprooted and disappointed. Before her death, she sends her newly-born daughter back to Turkey, pleading her father to bring his granddaughter up in the old tradition. Her cousin Zehra Mersyie remains in Turkey, but dying young, she still dreams of France. The attempts the “new Turks” undertake to adjust their identities to European models, to “westernize” or “culturally modernize” them, to build them upon the destabilizing act of hybridization are presented as a failure and a disillusionment²³. The pervasive argument of the novel is that the split between the East and the West in the conditions of the harem can not be successfully integrated in one personal experience, unless all girls in that society receive proper education.

The novel also offers a panoramic view of the harem, a secluded circle of women.²⁴ The writer sketches an appealing picture of the concealed, invisible part of society, hidden from the world: she surveys its inner, intimate relationships from an ethnographic, anthropological point of view, describing its customs, education, rites, relations among women, their friendships and rivalries, until she finally thematizes lesbian love. She approaches this world, yet new and unfamiliar to her, adopting the contemporary point of view characterized by anthropological curiosity.

Presumably, Jelena Dimitrijević drew on three main sources of inspiration while writing *Nove*. The first was her own experience from a stay in Salonika in 1908 and conversations she had with the women involved with the Young Turk movement. The second, offering opportunities of intertextual and transcultural dialogue, was in all likelihood a 1906 novel titled *Disenchanted (Les Désenchantées)* by the French writer Pierre Loti (Louis Marie Julien Viaud, 1850-1923). In the *Letters from Salonika* Dimitrijević mentions the author and explicitly refers to this very book, which she must have read in French. Ample similarities and thematic parallels imply that the Serbian novel was affected not only by the world of harem and Turkish women but also by the intertextual dialogue with Pierre Loti’s rendering of the world of Turkish Muslim women from the harem in his novel, which was actually extremely popular in the West. Both writers knew and probably followed the story of two sisters, Zennour and Nurye de Chateaufort, who escaped from Istanbul to Paris²⁵. Their fortunes were extensively covered by the French press in 1906. While that material was deployed by Pierre Loti in his book, with the sisters serving as the models for the protagonists of *Disenchanted* – i.e. Zeynep Hanım and Melek Hanım – the accounts could have become the third source of inspiration for the Serbian writer²⁶. For both Loti and Dimitrijević, literary fiction provides

information about Turkish harems and presents them in the context of native culture. However, the difference in the writers' attitudes is fundamental, with a simple disparity of the male (Loti) and female (Dimitrijević) perceptions of the harem constituting only one point of divergence. Pierre Loti is primarily a representative of a great, dominating literature and language, an author seeking the exotic Other to be colonized and orientalized, interested in creating Oriental fantasies, focusing mainly on the past and preserving the ancient mysterious aura of the Orient, the essence of the old Istanbul. He represents French culture, which provided a formative mould for many cultures, "colonizing" them intellectually, forcing them to emulate it, becoming a pattern to be imitated. Jelena Dimitrijević, even if she does engage with Loti's novel intertextually and absorbs elements of his text, takes a different position and adopts a different, transnational perspective. Firstly, she is interested in contemporary and future situation of Turkish women, viewing the relations among women from a feminist point of view. Secondly, hers is an attitude of a minority language writer who, additionally, epitomizes the culture colonized by the Turks and subjected to the Ottoman rule for several centuries, which conjuncture has in a sense generated a close transcultural and transnational dialogue-fostering relationship (as she proved earlier in the example of Niš). Dimitrijević confines the hermetic world of the Turkish harem to the Serbian Cyrillic, thus making it accessible only to a narrow circle of readers, users of a minority language. Her aim is not to colonize but to discover, present, and introduce the world of Muslim women and demystify their stereotypical (mostly negative) image in her own culture, refusing to surrender to the memory made up of fears and anxieties concerning Turkish culture.

Deep transgression and genres

Transition, trespass, transgression, hybridity are ubiquitous in these works – historically, the time was ripe for it, and the generic build-up of the texts also confirmed plurality as a way of liberation, as a gate to the freedom of choice. Jelena Dimitrijević's *Letters from Salonica* and *Nove* transgress many of the generic categorizations, yet, the roots of this trespass are evident as early as in *Letters from Niš* in her private-public transgression. The book features an episode in which a woman cries because Niš does not belong to Turks any more. What first sounds almost like a political declaration ultimately turns out to be something different.

– “Oh, Niš! Our beautiful Niš!”

– My heart aches for Niš, and for Belgrade, both soul and heart” – she is joined by some other mourner.²⁷

It is soon revealed that the woman is brought to the verge of despair by unresponsiveness of a woman she is in love with. However, the prevalence of the private meaning over the public one is not a rule for Jelena Dimitrijević²⁸. On the contrary, Dimitrijević warns her addressee, a female friend of hers, that the secrets revealed in her letters are to remain known only to her. Yet, Dimitrijević publishes these letters almost instantly. This generic trespass is also one of features recurring in her other works, such as *Letters from Salonika* and *Nove*.

The fact is, however, that already *Letters from Salonika* encapsulate the impossibility of finding a “pure” intimate genre, as the letters were written upon two opposite impulses – of intimate communication with a close friend and of publishing intent. This means that even as she was writing letters, dated and addressed as common epistles, Jelena Dimitrijević was creating a text comprised of many generic traits divergent from intimate writing forms.

Letters from Salonika is a multi-generic text in which we can trace such forms as letters, travelogue, micro-essay, epistolary novel, historical record, anthropological record, reportage, interview, apology, dramolette. If approached with the intention of the text, rather than the intention of the author, on one’s mind, *Letters from Salonika* can be read as an epistolary novel. The collection seems then to be arranged in a plot unfolding toward a kind of conclusion with all the varied – humorous, poetical, anthropological and dramatic – components having their proper function and place in it. Yet, it is also a travelogue, a text which relates on rather unfamiliar landscapes and/or situations from a subjective point of view.

Produced initially as a private text, *Letters from Salonika* became a public text when printed in newspapers and published in a book form. Written (actually or ostensibly) for one addressee, the letters attracted a much wider audience. Their appeal to a broader readership is bound up with their affinity to journalistic genres. We could legitimately posit that Jelena Dimitrijević’s basic idea was to undertake a journalist investigation, and, consequently, what she sent to her friend were reports on the issue she had set out to research. The historic events are both the background of the things she was interested in and the impetus of that interest.

Apart from reports, the collection of letters contains also an interview – one with Guli Gülistan İsmet. That interview reveals how a private and intimate space may actually turn public and political. It starts when Jelena Dimitrijević asks her hostess about two objects:

– And what is this on the piano?, I asked and stood up in order to take a closer look: on the white surface (the color of their revolution) decorated as if by needlework in big red Turkish letters (and this was framed in gold).

– This is to gratify my work, she said modestly.

– What about the picture of this young man above the gratification?

– That is Medjid-ephendy, the son of Abdülaziz... We want him for the sultan.

– Where were the meetings held?

– Here, in my home, with men; we helped them, we worked what they could not, so that our State can have Constitution, our Country Freedom. This is why the meetings were held in my home, I did not have a servant, so that she could not spy on us and betray us. We were afraid of the spies and traitors all the time; and there were many of them. And, besides, I am alone, and have children.

Two beautiful girls, as pretty as dolls could be, entered the room. They were dressed in empire dresses, with ribbons in their hair.²⁹

The scene abounds in multiple meanings – it speaks about genre, politics, and literature. While in the novel *Nove*, interviews will expand into oral histories, story-telling about private lives, here the interview reveals there is no non-political space, that each of secluded location is invested with public, political meanings and activity.

Nove is another example of a generic mixture. Its anthropological import is so considerable that it probably weighed on assigning a label of a realistic work to it. Actually, *Nove* has a much stronger modernist than realist potential. Not to say things completely, to select, to choose what to express – the mores of Islamic culture with its emphasis on evasion and indirectness are stricter than the control-and-suppression based customs of society which Henry James depicts. A glance, instead of a direct stare into one's eyes, speaks more than tacit scenes in the novels of the father of the anglophone Modernism. However, while restraining speech was not a major problem, providing an insight into intimacy within this culture proved a real challenge. In the omniscient, „objective“ narration of the novel, letters and diary entries serve as a gate to intimate, first-person accounts. Letters may be named an intimate genre here, because they remain enclosed within the novel's world. As a parallel to interview, there are women's confessions, oral histories they tell to each other in the privacy of harems.

Interestingly, the novel contains also a poem, albeit one which is not at all lyrical. This is a pamphlet-like text which describes the position of women at that moment. An excerpt of

the poem was later used in the publication *Srpkinja*, 1913, to illustrate Jelena Dimitrijević's attitude, although it was actually composed by a character in her novel. This maneuver implies yet another type of generic transformation depending on the reception of a text. At the same time, the title *Poem* is given to the diary notes of the protagonist, a young woman named Fatma, as this is a lyrical account of her feelings when far away from home.

There are numerous parallels between the scenes and events in the *Letters* and *Nove*. In these two works on rebellion and transition, not only borders of fiction and fact, poetry and historiography are transgressed. Therefore, their primary generic classifications – letters and novel – should be treated rather tentatively. Their reception, by the readers and publishers also has an effect on our understanding of the private, intimate and public elements in them. The works, as complete entities and in their particular parts, insist on inadequacy of any definite classification since transition, transgression, even impurity, contamination and infection by *other* genres, cultures, religions, and customs, are pervasive in them. This is expressive of *deep transgression*, a transforming process and its artistic result – diversity, multiplicity, variety, ambivalence, polyvalence.

Conclusion

Constructing her concept of feminism in the first phase of her writing career, Jelena Dimitrijević was inspired by the imagery of Turkish harems and relations among women living in them. She distinctly oscillated between two cultural paradigms: that of the East (Orient) and that of the West (Occident), though she finds the Balkan, Turkish East (Niš, Istanbul, Salonika) the most familiar. In her writing, it is represented by the Ottoman Empire, Turkish women and the harem. Within Serbian culture, she created a unique project connected with Turkish culture.

As a Christian (a member of the Orthodox church), Jelena Dimitrijević remained outside the Muslim culture, which she could approach from two distinct points of view. Firstly, she could adopt the point of view of an enlightened Western woman exercising the energy of a colonizer (initially she adopted this attitude in the *Letters from Niš on Harems* only to relinquish the stance soon). Secondly, as a woman from the Balkans, an “intermediary” mediating between the East and the West, between Christianity and Islam, she was able to perceive the world of the Orient from the position of a local, Balkan expert. She saw Muslim Turkish women as an element of the Balkan culture and thus, with her books, she

could – emphasized by Svetlana Slapšak – perform a Balkan expert examination³⁰ of the worlds of the Orient and the West from the Serbian perspective.

The two categories – women (feminism) and the Orient (especially Turkish) – which she found the most fascinating were the reason why Serbian culture, and especially its official canon, renounced her. In all likelihood, it was prompted by the state and national programme of denying Turkish culture³¹ and erasing the vestiges of the Orient in the local culture that began at in the early 19th century. Thus, right from the start, her efforts aiming at stirring the readers' interest in the harem and Turkish women were doomed to marginalization. The subject of women and the Orient opened for her a very interesting complex of issues, but for many years it proved only a niche in her native culture. Her position is only seemingly similar to that of the “white sisters” from the countries with an established colonial tradition – in contrast to them, Jelena Dimitrijević (possibly like women travelers from other Balkan countries, e.g. Bulgaria, Greece) has nowhere to go back to in a symbolic sense, as in her culture there is no one who is interested in her story of harems, there are no positively predisposed male recipients of her prose, there is no tradition of fashionable exoticism and colonialism, which would constitute a framework for the reception of her writing. Perhaps the situation of women travelers (such as Britain's Grace Ellison³²) and men travelers (such as France's Pierre Loti) from Western Europe was different, as on publishing the accounts of their journeys in the East after their return, their works were favourably received due to the prevalence of fashionable interest in the Orient and the exotic in their own cultures and a recognition of their effort at familiarizing the public with the colonial images or participating in literary/textual colonization of the Other.

One more remark in conclusion. The process of reclaiming Jelena Dimitrijević's writing in Serbian culture began in the 1980s. In 1913, Zeynep Hanım wrote in her book *The Turkish Woman's European Impressions* (1913, London):

How I wish that nine out of the ten books written on Turkey could be burned! [...] Every book I have read has been in some way unfair to the Turkish women. Not one woman has credited us with possession of a heart, a mind, or a soul.³³

Evidently, she did not know the books by her contemporary Jelena Dimitrijević, who carried out her literary and cultural project devoted to Turkish women with passion, love and conscientiousness implementing it with Serbian Cyrillic – a tool unavailable for Zeynep Hanım. Perhaps now the time is ripe for Turkish culture, and especially for the circle of local

feminists, to familiarize themselves with the writings of a Serbian woman writer who was certainly devoted to Turkish women with her heart, mind and soul.

¹ This text has been written within the COST Action IS0901, *Women Writers in History*, as well as within the project *Knjiženstvo, Theory and History of Women's Writing in Serbia until 1915* (No. 178029) of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

² More information about this author one can find on <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr> and <http://www.womenwriters.nl/>.

³ Donald Cuccioletta, 'Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship', *London Journal of Canadian Studies*, 2001/2002, 17, pp. 1–11 (p. 1).

⁴ Rosi Braidotti, *Nomadic Subject: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, New York, 1994. See also: Svetlana Slapšak, 'Harems, Nomads: Jelena Dimitrijević', <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/istrazivanja/zavera-necitanja/62-harems-nomads-jelena-dimitrijevic> [accessed 24 July 2014].

⁵ Magdalena Koch, ...kiedy dojrzejemy jako kultura. Twórczość pisarek serbskich na początku XX wieku (kanon – genre – gender) [...when we mature as a culture... Early 20th-century Serbian Women's Writings (canon – genre – gender)], Wrocław, 2007, p. 11.

⁶ See: Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, New York 1997, especially p. 57–60.

⁷ *Domaćica*, XXIV, Beograd, 1901, 12. See also: Slobodanka Peković, 'Ženski časopisi u Srbiji na početku 20. veka' [Women's magazines in Serbia at the beginning of 20th century], *Slavica Tergesina*, Trieste, 2004, 11–12, pp. 123–137 (p. 114).

⁸ Biljana Dojčinović-Nešić, 'Стварност, језик и пол у Бул-Марикиној приказњи Јелене Димитријевић' [Reality, language and gender in Gul-Marika's Story], *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/2, MSC, Beograd, 2008, pp. 261–266.

⁹ Donald Cuccioletta, 'Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship', *London Journal of Canadian Studies*, 2001/2002, 17, pp. 1–11 (p. 8).

¹⁰ Wolfgang Welsch, 'Transculturality – the Puzzling Form of Cultures Today' *Spaces of Culture: City, Nation, World*, ed. by Mike Featherstone and Scott Lash, London: Sage 1999, 194–213. This text available also <http://www2.uni-jena.de/welsch/> [accessed 14 February 2013].

¹¹ Svetlana Slapšak, 'Haremi, nomadi: Jelena Dimitrijević' [Harems, Nomads: Jelena Dimitrijević], *Pro Femina*, Beograd, 15/16, 1998, jesen–zima, pp. 137–149 (p. 141).

¹² Biljana Dojčinović / Биљана Дојчиновић, 'Хронолошки преглед живота и дела Јелене Димитријевић' [Chronology of Jelena Dimitrijević's life] [in:] Jelena Димитријевић, *Нове*, Beograd, 2012, pp. 259–266 (p. 260).

¹³ Celia Hawkesworth, *Voices in the Shadows. Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, Budapest, 2000, p. 141.

¹⁴ Jelena Dimitrijević, *Писма из Ниша о харемима* [Letters from Nis on Harems], Beograd, 1897, p. 66.

Vala isla sulejs'n (yes, you are right)! You have so zabatlija - neglected yourself – that you pripšeš (look like) an old woman. Where is your akl'k (white powder), and the dye, ja (or) k'na –henna- ... don't you see your hair is white? Don't, džanm – my dear -, do not do it that way. If a woman wants her husband to be dogri (right, faithful), she needs to duzleniše a little – to make herself up – when she is expecting him for lunch or supper. A little white powder, eyebrows, and to put surme – some color (black or silver) – on the eyelids...

¹⁵ Svetlana Tomić, 'Dve vrste Pisama iz Soluna: feminističko istraživačko novinarstvo Jelene J. Dimitrijević naspram nepouzdanog izveštavanja Branislava Nušića o feminizmu' [Two kinds of *Letters from Salonika*: Jelena J. Dimitrijević's feminist research journalism contrary to Branislav Nušić's unreliable reporting about feminism], *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, 2011, књига 59, свеска 3, страна 621–639. Full text: [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0543-1220/2011/0543-12201103621T.pdf#search="svetlana tomic"](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0543-1220/2011/0543-12201103621T.pdf#search=)

¹⁶ Lujza Jakšić was the author of the book *English Grammar for the Students of the Women's High School*, Beograd: Kraljevsko-srpska književna štamparija, 1900.

¹⁷ Jelena Dimitrijević, *Pisma iz Soluna* [Letters from Salonika], dvojezično izdanje (srpsko-grčko), preveli Dimostenis Stratigopoulos i Vladimir Bošković, Loznica, Karpos, 2008, p. 14.

¹⁸ Ibidem, p. 42.

¹⁹ Ibidem, p. 14.

²⁰ In the novel *Nove* women use the upper cover cloth – charshaf – to transfer political messages between man in the preparation of the revolution. There, the symbolic and practical meanings of the charshaf are mixed.

²¹ Jelena Dimitrijević, *Pisma iz Soluna*, p. 59.

²² Ibidem, p. 63.

²³ For more details see Zorica Bečanović Nikolić, 'Paradoxes of Hybridity, Orientalism (Balkanism) and the Subaltern Status of Women in Jelena Dimitrijević's Novel *The New Women*' 1, *Knjiženstvo*, 1, 2011 <http://www.knjiženstvo.rs/magazine.php?text=14> [accessed 14 July 2014].

²⁴ Slavica Garonja Radovanac, 'Роман *Нове* Јелене Димитријевић као парадигма трагичне побуне жене у оријенталном друштву' [The Novel *Nove* by Jelena Dimitrijević as Paradigm of Tragic Rebellion in an Oriental Society], 1, *Knjiženstvo*, 1, 2011. <http://www.knjiženstvo.rs/magazine.php?text=13> [accessed 14 July 2014].

²⁵ The inspiration for doing the research on the connection of Jelena Dimitrijević's novel *Nove*, Pierre Loti's *Disenchanted* and Zennour and Nurye de Chateaufort's lifestory was a paper by Senem Timuroğlu (Ozyegin University, Istanbul) presented at the international workshop organized within COST Action IS 0901 in Bucharest 26–28. 04. 2012 (<http://www.womenwriters.nl/>).

²⁶ Magdalena Koch, '...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку 20. века (какон-жанр-род)' [...when we mature as a culture... Early 20th-century Serbian Women's Writings (canon – genre – gender)], превела Јелена Јовић, Београд 2012, p. 200.

²⁷ Jelena Dimitrijević, *Pisma iz Niša o haremima*, Beograd 1897, p. 106.

²⁸ http://www.zenskestudie.edu.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=242&Itemid=45

²⁹ Jelena Dimitrijević, *Pisma iz Soluna*, p. 41.

³⁰ Svetlana Slapšak, 'Harems, Nomads: Jelena Dimitrijević', <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/istrazivanja/zavera-necitanja/62-harems-nomads-jelena-dimitrijevic> [accessed 14 February 2014].

³¹ Svetlana Slapšak, 'Haremi, nomadi: Jelena Dimitrijević', p. 141.

³² Who published in London in 1915 a book: Grace Ellison, *An Englishwoman in a Turkish Harem* with an introduction by E.G. Browne, London 1915. See <http://archive.org/details/englishwomanintu00ellirich> [accessed 15 February 2014].

³³ Zeyneb Hanoum, *A Turkish Woman's European Impressions*, ed. by Grace Ellison, J.B. Lippincott Co., Philadelphia, London 1913, p. 178. <http://archive.org/details/aturkishwomanse00elligoog> [accessed 14 February 2014].

Bibliography

Većanović-Nikolić, Zorica.

Бечановић-Николић, Зорица „Парадокси хибридности, оријентализма (балканизма) и субалтерности у роману *Нове* Јелене Димитријевић”. *Књиженство* 1, (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=14> (accessed 14 July 2014).

Braidotti, Rosi. *Nomadic Subject: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York: Columbia University Press, 1994.

Cuccioletta, Donald. “Multiculturalism or Transculturalism: Towards a Cosmopolitan Citizenship”. *London Journal of Canadian Studies* 17 (2001/2002): 1–11.

Dimitrijević, Jelena J.

Димитријевић, Јелена Ј. *Писма из Ниша о харемима* (Letters from Niš on Harems). Београд: Народна библиотека Србије, 1897.

Димитријевић, Јелена *Писма из Солуна* (Letters from Salonika), dvojezično izdanje (srpsko-grčko). Превели (Translation by) Dimostenis Stratigopoulos и Vladimir Bošković. Лозница, Карпос, 2008.

Dojčinović (Dojčinović-Nešić) Biljana

Дојчиновић, Биљана. „Хронолошки преглед живота и дела Јелене Димитријевић” (Chronology of Jelena Dimitrijević's life). In *Нове*. Београд: Службени гласник, 2012.

Дојчиновић-Нешић, Биљана. „Стварност, језик и пол у Ђул-Марикиној приказњи Јелене Димитријевић” (Reality, Language and Gender in Gul-Marika's Story). *Научни састанак слависта у Вукове дане* 37/2 (2008): 261–266.

Domaćica (Magazine for Women – *Houswife*)

Домаћица XXIV, 12 (1901)

Ellison, Grace. *An Englishwoman in a Turkish Harem* with an introduction by E.G.

Browne. London: Methuen & Co., Ltd., 1915.

Garonja Radovanac, Slavica

Гароња Радованац, Славица. „Роман Нове Јелене Димитријевић као парадигма трагичне побуне жене у оријенталном друштву” (The Novel Nove by Jelena Dimitrijević as Paradigm of Tragic Rebellion in an Oriental Society). *Књиженство* 1 (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=13> (accessed 14 July 2014).

Hanoum, Zeyneb. *A Turkish Woman's European Impressions*, ed. by Grace Ellison. London: Philadelphia, J.B. Lippincott Company, 1913. <http://archive.org/details/aturkishwomanse00elligoog> (accessed 14 February 2014).

Hawkesworth, Celia. *Voices in the Shadows. Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Budapest: Central European University Press, 2000.

Koch, Magdalena. *...kiedy dojrzejemy jako kultura. Twórczość pisarek serbskich na początku XX wieku (kanon – genre – gender)*(...when we mature as a culture... Early 20th-century Serbian Women's Writings (canon – genre – gender). Wrocław: University of Wrocław Publishing House, 2007.

Кох, Магдалена. ...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку 20. века (какон-жанр-род) (...when we mature as a culture... Early 20th-century Serbian Women's Writings (canon – genre – gender), превела Јелена Јовић. Београд: Службени гласник, 2012.

Пековић, Слободанка. „Женски часописи у Србији на почетку 20. века”(Women's Magazines in Serbia at the Beginning of 20th Century). *Slavica Tergesina* 11-12 (2004): 123–137.

Slapšak, Svetlana. ”Harems, Nomads: Jelena Dimitrijević”, <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/istrazivanja/zaveranecitanja/62-harems-nomads-jelena-dimitrijevic> (accessed 24 July 2014).

Slapšak, Svetlana. “Haremi, nomadi: Jelena Dimitrijević”(Harems, Nomads: Jelena

Dimitrijević. *ProFemina* 15/16 (1998): 137–149.

Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.

Томић, Светлана.

Томић, Светлана. „Две врсте Писама из Солуна: феминистичко истраживачко новинарство Јелене Ј. Димитријевић наспрам непоузданог извештавања Бранислава Нушића о феминизму” (Two Kinds of *Letters from Salonika*: Jelena J. Dimitrijević's Feminist Research Journalism Contrary to Branislav Nušić's Unreliable Reporting about Feminism). Зборник Матице српске за књижевност и језик књига 59, свеска 3 (2011): 621-639.

Welsch, Wolfgang. “Transculturality - the Puzzling Form of Cultures Today”. *Spaces of Culture: City, Nation, World*, ed. by Mike Featherstone and Scott Lash (1999): 194-213.

Биљана ДОЈЧИНОВИЋ

Филолошки факултет
Универзитет у Београду

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.4>

УДК: 821.163.41.09 Димитријевић Ј.

141.72(560-89)"1897-1912"

Магдалена КОХ

Универзитет „Адам Мицкјевич“
Познањ

Оригинални научни чланак

Турски на ћирилици: дубока трансгресија у делу Јелене Димитријевић

Рад указује на јединствени културни пројекат у делима српске књижевнице Јелене Димитријевић (1862–1945), инспирисан сликама турских харема и односа међу женама које су живе у њима. Јелена Ј. Димитријевић је изразито осцилирала између две културне парадигме: источне и западне. Можемо разликовати три фазе њеног „турског пројекта“ – прву фазу представљају *Писма из Ниша о харемима* из 1897. године о питомом и хибридном свету турско-српске провинције; другу фазу чине *Писма из Солуна* (1908), или фасцинација Младотурском револуцијом и контроверзама у вези са покривком; а трећу роман *Нове* (1912) који говори о разочарању европеизацијом турских жена. Сви ови радови обележени су *дубоком трансгресијом*, процесом трансформације који досеже дубоко испод површине нормативних друштава. *Дубока трансгресија* имплицира историјски и геополитички (такође и геопоетички) стицај прилика у којима се појединац, група или представљена култура у целини не могу сврстати ни под једну ознаку. То значи да он или она (или они) припада већем броју утврђених категорија, што их чини странцима у свим културним контекстима са којим су повезани. У већини случајева, превазилажење ових разлика јесте утопијски пројекат, умножавање сукоба на којима се заснива заплет, и на крају препуштање конфликтним ситуацијама и несрећном исходу.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, женска књижевност, модернизам, феминизам, дубока трансгресија, транскултуралност, исток, запад

Јелена Димитријевић и женска друштва

Јелена Димитријевић је више позната по својој књижевној делатности него по свом друштвеном, патриотском и хуманитарном раду. Била је чланица три женска друштва у којима је активно радила. Тај део живота Јелене Димитријевић до сада није био довољно познат и представљао је прави изазов за истраживање. Показало се, на крају, да је редовна чланица Нишке подружине Женског друштва први пут постала 1881, а од 1898. била је и члан Литерарног одбора часописа *Домаћица*. До сада није било познато да је Јелена 1903. године била и чланица друштва Одбора госпођа „Књагиња Љубица“ о чему су пронађени подаци. Нешто је боље позната њена делатност у оквиру Кола српских сестара, а нарочито њена сарадња у календару *Вардар*. У овом периоду упознала је и започела дугогодишње пријатељство са Делфом Иванић, са којом ће сарађивати и у Народном женском савезу. Све ово указује и на то да је Јелена Димитријевић била посвећена, осим књижевном стваралаштву, заштити слабијих, пре свих жена, деце, али је подржавала и борбу за национално ослобођење српског народа на територији Османског царства и Хабзбуршке монархије.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, Женско друштво, Одбор госпођа „Књагиња Љубица“, Љубица Луковић, Коло српских сестара, Делфа Иванић, књижевница

Јелена Димитријевић и Женско друштво

Прво удружење жена у Србији основано је 1875. године под називом Женско друштво. Основано је на иницијативу Катарине Миловук, управнице Више женске школе, а у првој управи су, између осталих биле и Даница Христић, супруга истакнутог дипломате Филипа Христића, Јелена Грујић, супруга српског министра и председница владе Јеврема Грујића, као и супруге угледних лекара и професора Велике школе. Основни циљеви овог друштва били су хуманитарни, чланице су помагале сиромашнима и болеснима, а најважнији циљ који су оствариле било је отварање Раденичке школе 1879. године, намењене образовању сиромашних девојчица.¹ Друштво је задобило велику пажњу јавности 25. августа 1875. године када је одржан први скуп друштва, а кнегиња Наталија Обреновић прихватила да буде покровитељица и „висока заштитница“ друштва. Тако је започета традиција покровитељства владарки

над Женским друштвом која је трајала до 1941. године. То је Женском друштву осигурало углед и прихватање њиховог рада у ширим друштвеним круговима.

Први српско-турски рат почео је 1876. године. У време рата чланице Женског друштва помагале су у Београду и унутрашњости Србије на прикупљању прилога и шивењу рубља и санитетског материјала, старању за ратну сирочад. У Београду су формирале своју прву болницу која је радила од 11. јула 1876. до 1. априла 1877. године. Кнегиња Наталија Обреновић, мада већ у поодмаклој трудноћи, отворила је радионицу за шивење одеће и санитетског материјала у самом двору.² Чланице Женског друштва активно су радиле и током свих потоњих ратова.

Како су у време ратова стекле велико поштовање становништва целе Србије због пожртвованог рада по болницама, кухињама и на прикупљању прилога за породице погинулих ратника, подружине (пододбори) Женског друштва су почели да се оснивају у свим већим градовима Србије. Ниш је од Турака ослобођен 11. јануара 1878. године, а већ 1. децембра је основана подружина Женског друштва. Основана је на иницијативу Анке Павловић, супруге нишког окружног начелника. Она је постала и прва председница подружине у чијој управи су биле касирка Каја Павловић, деловоткиња Јулка Милић и управне чланице: Јелена Рашић и Марија Коцић. Током 1879. године подружина је имала и 72 редовне чланице.³ У почетку су прикупљале прилоге организовањем забава, а већа новчана средства су добијале и од кнегиње Наталије. Тим новцем су помагале ратну сирочад којој су сваког месеца исплаћивале одређену суму новца и снабдевале их одећом и обућом. У каснијем периоду помоћ су давале сиромашним ђацима у Нишу, а имале су и једну питомицу коју су послали на даље школовање у Београд.

(Прилог 1. Ниш после ослобођења 1878. године)

Нишка подружина је временом почела да стиче леп углед. Од 1881. године чланице су основале фонд за подизање школе и цркве у Александрову на Мрамору⁴, а од 1883. до 1886. су издржавале једног питомца, сина свештеника који је погинуо у рату, кога су после гимназије послале у Београд, у Богословију. Прекретницу у раду подружине означило је оснивање занатске школе за девојчице. Школа је основана по угледу на Раденичку школу у Београду и у почетку су уписиване само сиромашне девојчице које су је похађале бесплатно. Уз то су им чланице друштва набављале одећу и обућу, а од треће године школовања ученице су добијале и део зараде која је остварена од продаје сашивеног рубља и хаљина. Успешан рад подружине и школе зауставио је Српско-бугарски рат 1885/86. године. Чланице су почеле да раде у болницама, а једну, са 35 кревета су саме опремиле свим потребним стварима, постељином и санитарским материјалом.⁵

Јелена Димитријевић се у Ниш преселила после удаје за Јована Димитријевића, фебруара 1881. године и у њему је боравила до 1898. године. Ово време је провела учећи језике, допуњујући своје образовање, упознајући оријентални Ниш, али је била упућена и у друштвене догађаје у самом граду. Према наводу Јелене Лазаревић на прослави 1928. године, Јелена Димитријевић је била чланица Нишке подружине од 1881. године и то као најмлађа управна чланица.⁶ У извештајима Нишке подружине за 1881. годину, до јуна месеца је било укупно 64 чланице, а под бројем 55 је уписано име Ленке Ј. Димитријевић. Може се претпоставити да је реч о Јелени Ј. Димитријевић, чије је средње слово означавало, као и код других удатих жена тога доба, име супруга, у овом случају Јована.⁷ На списку чланица се налазила и наредне 1882. године, али је нема у списку за 1883, као и списковима из наредних година.⁸ Имена Јелене Димитријевић, а ни Ленке Димитријевић нема у списковима Нишке подружине све до 1893. године. Тада се у записнику са XV. редовне седнице подружине која је одржана 3. фебруара 1893. године помиње да је Милева Гленер, тада деловоткиња подружине, предложила за редовну чланицу Ленку Димитријевић.⁹ Тај предлог је примљен на истој седници. По члану 6. *Правила Женског друштва* која су измењена 1890. године, чланица друштва или подружине се могло постати на следећи начин: „Ко жели бити редовна чланица Женског Друштва може се писмом или усмено обратити председници или којој управној чланици. Ова ће је у седници предложити Управи, која ће тајним гласањем простом већином гласова решити је ли примљена.“¹⁰ Да ли је у питању била Јелена Димитријевић није могуће проверити. Оно што је извесно је да се име Ленке Ј.

Димитријевић губи из списка чланица подружине оног тренутка када се на списку нашло име Јелене Ј. Димитријевић.

Тих година Нишка подружина се највише бавила питањима финансирања и развоја своје занатске школе. Велико интересовање за упис у школу навело је чланице друштва да донесу одлуку да се не прима више од 45 ученица, јер нису имале довољно простора за већи број. И даље су уписивале углавном сиромашне девојчице, али је било и све више оних које су своје школовање плаћале. За издржавање школе, куповину материјала и плату наставницама, чланице подружине су често организовале пригодне забаве са лутријом, игранке и концерте, углавном у време прославе имендана краљице Наталије и краља Александра. Како су чланице Женског друштва, па и Нишке подружине биле супруге високих државних чиновника, официра, професора и лекара, њихови чести премештаји су утицали и на промене у управи подружине. Председнице и управне чланице су често подносиле оставке због премештаја својих мужева. Једна од њих била је и Љубица Луковић која је у Ниш стигла 1883. године пратећи свог супруга Стевана Луковића, касније генерала, који је те године био постављен за команданта гарнизонске управе. Вероватно је тада и почело дугогодишње пријатељство Јелене Димитријевић и Љубице Луковић, које су, осим што су биле супруге официра, делиле и наклоност ка литератури, писању и превођењу. Љубица је неколико година провела у Нишу и била веома активна редовна, а потом управна чланица подружине. После овог првог боравка Љубица се поново вратила у Ниш почетком 1894. године и опет је постала чланица подружине, а октобра 1895. изабрана је и за прву потпредседницу подружине. Своје пријатељство њих две ће наставити и касније у Београду, прво у Литерарном одбору часописа *Домаћица*, а потом и у Колу српских сестара.

(Прилог 2. Улица у Нишу, припрема потке за ткање, 1890. године)

Почетком 1894. године одржан је Главни скуп Нишке подружине, али Јелена Димитријевић није на њему учествовала, мада је писмено гласала за чланице нове управе које су се на годишњем скупу бирале. Током 1893. и почетком 1894. године ретко је учествовала у раду подружине, вероватно заузета радом на својој збирци песама. Како је сама најавила у часопису *Дело* планирала је да збирка „Јеленине песме“ изађе до 15. децембра 1894. године.¹¹ У огласу се још наводи да ће књига имати до осамнаест табака, да ће бити у меком повезу и коштати два и по динара. Од друге половине 1894. године Јелена почиње редовније да посећује састанке подружине и учествује у њеном раду. Овог пута је потписана својим пуним именом – Јелена Димитријевић, редовна чланица. То доказује да је Јелена Лазаревић у свом, већ помињаном говори, донекле имала право. Јелена Димитријевић јесте први пут постала чланица подружине 1881. године, али за кратко време, док је за управну чланицу изабрана тек на XI редовној седници подружине која је одржана 1. октобра 1894. године.¹² Једно време, током 1895. године, Јелена Димитријевић је заступала одсутну деловоткињу Милеву Гленер. Њена је обавеза била да води целокупну преписку подружине и управе Женског друштва, преписку са званичним органима, другим подружинама, води записнике седница и др. Током те године Јелена је опет била изабрана за управну чланицу и редовно је долазила на готово сваку седницу подружине. На тим седницама се говорило углавном о раду школе, решавана су питања финансирања, као и могућност да општина додели плац за градњу зграде школе подружине. По угледу на управу Женског друштва у Београду, а и према прописаним *Правилима* друштва, сваке године на Годишњем скупу у фебруару месецу, тајним гласањем је вршен избор нове управе и управних чланица за ту годину. Тако је Јелена Димитријевић поново изабрана за управну чланицу и за 1896. годину, а почетком марта је предложила да се као редовна чланица Нишке подружине прими Еаде-ханум Али-Спахић.¹³

Најзначајнији догађај за Нишку подружину у њеном дотадашњем раду био је долазак краљице Наталије у пратњи свог сина краља Александра Обреновића у Ниш 4. марта 1896. године. Покровитељица Женског друштва и њен син су у Нишу били петнаест дана. Током тог боравка краљица-мајка је примила чланице Нишке подружине у аудијенцију 10. марта, потом је 13. марта посетила Раденичку школу, а затим је присуствовала и седници подружине која је одржана 14. марта. Међу присутним чланицама подружина на свим овим догађајима била је и Јелена Димитријевић. Том приликом је краљица Наталија дала прилог од 300 динара у злату да се подели

сиротињи. Крајем године, 8. децембра 1896. на славу династије Обреновић, Св. Николу, краљ Александар је између осталих, одликовао Јелену Димитријевић орденом Св. Саве V реда.¹⁴ Поред Јелениног књижевног рада који је краљица Наталија веома ценила, на краљеву одлуку да јој додели орден вероватно је имао утицаја и дочек који им је приређен у Нишу и Нишкој подружини, а у чијој припреми је учествовала и Јелена као управна чланица. Ово потврђује и то што је у исто време одликована орденом Св. Саве III реда још једна, и то редовна чланица Нишке подружине, Милева Констандиновић. Свој рад у Нишкој подружини Јелена Димитријевић је завршила 16. септембра 1897. године када је поднела оставку на место управне чланице.¹⁵ Наредне године је већ била на списку редовних чланица Београдског женског друштва за 1898. године, јер се те године са супругом преселила у Београд.

Од августа 1879. године Женско друштво је покренуло свој часопис *Домаћица*, који је излазио све до 1941. године, са прекидом током Великог рата. То је био први женски часопис у Србији који је подржавао женско стваралаштво, књижевност и ширио нове идеје о еманципацији жена. Како је по важећем закону о штампи, уредник могао да буде само мушкарац, који је за уређивање листа одговарао и правно и материјално, то су часопис све до 1937. године уређивали мушкарци, најчешће као хонорарни уредници. Тек су 1937. уређивање листа преузеле прво Вера Николић Богдановић, а потом Јелена Ђорђевић. Управа друштва је 26. новембра 1888. године решила да, поред званичног уредника, у уређивању листа учествују и чланице друштва, па је основала Литерарни одбор.¹⁶ Први Литерарни одбор је имао 8 чланица које су се састајале бар једном месечно и разматрале пристигле радове, договарале се око материјала за наредни број. Рад Литерарног одбора је посебно пратила краљица Наталија, која је и сама имала књижевних склоности и писала афоризме и друге кратке форме, а неки њени радови су и објављени у *Домаћици*. Неколико састанака Литерарног одбора је одржано у двору, кад год је краљица Наталија боравила у Београду.¹⁷ Интересантно је да је почетком 90-их година 19. века у *Домаћици* сарадница била и будућа српска краљица Драга Машин која је редовно објављивала преводе књижевних новела, филозофских текстова, песама. Од 1890. године сарадница *Домаћице* постала је и Љубица Луковић.

Литерарни одбор је 1895. године добио своја *Правила* којима је предвиђено да укупно буде 15 чланица.¹⁸ Одбор је као и до тада имао председницу и деловоткињу. Предвиђено је да чланица одбора мора да говори бар један страни језик и да „познаје литературу“, а дужна је да редовно доноси или превод неког дела или оригинални рад.

Одмах по доласку у Београду, осим што је постала редовна чланица Београдског женског друштва, Јелена Димитријевић је постала и чланица Литерарног одбора. Ту се опет сусрела са својом старом познаницом Љубицом Луковић.¹⁹ У овом периоду *Домаћица* је излазила углавном једном месечно и то у тиражима од 1600 до 1700 примерака, што је и за данашње услове одличан тираж часописа. Од 1901. године председница Литерарног одбора је била Љубица Луковић, али су крајем септембра 1902. године и она и Јелена Димитријевић поднеле оставке на чланство. Поред њих оставке су поднеле дугогодишња деловоткиња друштва Катарина Холец, Христина Ристић и Косара Цветковић.²⁰ Шта је био узрок томе да пет врло активних и учених чланица напусти Литерарни одбор није могуће установити. Вероватно су у питању били неспоразуми у самој управи друштва, а можда и однос према тадашњој покровитељици друштва краљици Драги Обреновић.

Мајски преврат и убиство краља Александра и краљице Драге Обреновић донеће велике политичке и друштвене промене, на које није било имуно ни Женско друштво. Јелена Димитријевић је и у наредним годинама остала редовна чланица Женског друштва, али се није више ангажовала као раније. Позив управе друштва која ју је изабрала за Уређивачки одбор *Домаћице* 1907. године, који је заменио дотадашњи Литерарни одбор, Јелена Димитријевић је одбила без образложења. Исто су урадиле скоро све предложене чланице, а између осталих и Делфа Иванић, Љубица Луковић, Христина Ристић и друге.²¹ Међутим, везе са друштвом није потпуно прекинула и 1912. године Јелена дарује Женском друштву књиге „Писма из Ниша“ у вредности од 300 динара, а на име овог поклона уписала је своју покојну мајку за добротвора друштва.²² Њен допринос књижевности, али и патриотски ангажман запазио је и краљ Петар I Карађорђевић који јој је доделио орден Св. Саве IV реда 14. јануара 1911. године.²³ Удаљавање Јелене Димитријевић од активног рада у друштву није значио и њен излазак из њега, већ њен ангажман у неким другим друштвима која су имала и другачије циљеве.

Јелена Димитријевић и Коло српских сестара

Одбор госпођа „Књагиња Љубица“ је основан 1899. године као женско друштво које је имало пре свега патриотске, а затим хуманитарне циљеве. Ово друштво је водило бригу о српском народу у Старој Србији и Македонији и њихов рад је био усмерен ка прикупљању и слању помоћи у ове крајеве, за шта су користиле сва

доступна средства. Оснивачица и председница овог друштва била је Милка Вуловић, наставница Више женске школе, добровољна болничарка и дугогодишња чланица Женског друштва. Врло брзо јој се прикључила Љубица Луковић која је постала потпредседница друштва, а чланице су биле и многе чланице Женског друштва. Чланство у једном друштву није искључивало чланство у још неком друштву, а поготову када су им циљеви били потпуно другачији. Једно време током 1903. године њима се прикључила и Јелена Димитријевић, али већ наредне године њеног имена нема на списку чланица друштва.²⁴

Те 1903. године у Београду је основано још једно женско друштво са сличним, патриотским циљевима. Било је то Коло српских сестара које су покренуле Делфа Иванић и Надежда Петровић. Јелена Димитријевић није била у Београду у време оснивања овог друштва. Са супругом је у лето 1903. године дуже боравила у Дубровнику, а на повратку за Београд кратко време боравили су и у Сарајеву. Редакција *Босанске виле* која је већ добро познавала стваралаштво Јелене Димитријевић је о њеном боравку у Сарајеву и посети редакцији листа донела текст под насловом „Мио гост“.²⁵ Забележили су да се Јелена том приликом распитивала за српске обичаје, интересовала се за ношњу и начин живота.

Јелена Димитријевић се врло рано заинтересовала за положај српског народа у Турској. Честа путовања у Скопље и околна места, као и у Солун подстакли су је да напише низ патриотских чланака под називом „Писма Пријатељици“ које је од 1890. до 1906. године слала Љубици Луковић, а које је она објављивала у *Домаћници*, *Бранковом Колу* и *Делу*. Ови чланци су били апел да се помогне српском народу под османском влашћу. Када је Љубица Луковић 1905. године постала председница Кола српских сестара Јелена је изабрана 1906. године за управну чланицу тог друштва. На иницијативу, између осталих, и Јелене Димитријевић која је у Старој Србији и Македонији спознала утицај бугарске пропаганде која је ширена путем различитих календарских издања, Коло је 1906. одлучило да покрене свој календар који је назван *Вардар*. Делфа Иванић, која је са супругом дипломатом Иваном Иванићем неколико година провела у Скопљу такође је била заинтересована да Коло покрене своје гласило. На уређивању *Вардара* им је у почетку много помагао баш Иван Иванић.

Пријатељство Делфе Иванић и Јелене Димитријевић почело је највероватније још у Скопљу 1900. године када је Јелена боравила у том граду, а Делфа радила као наставница француског и биологије у Српској женској гимназији. Јелена се у Скопљу сусрела са митрополитом Фирмилијаном који јој је препоручио учитеља Пагошевића

као водича по граду и Скопској Црној Гори. У Скопљу Јелена се упознала и дружила са учитељицом Јеленом Панковић, па су заједно одлазиле у српске куће и разгледале чаршију. Наилазила је по српским кућама на часопис *Домаћину* који се читао кришом од турских власти. Пријатељство са Делфом се касније наставило оснивањем Кола и издавањем *Вардара* и трајало дуги низ година.²⁶

Прилог 3. Наставници српских основних и средњих школа у Скопљу 1899–1900. године. Делфа, тада Мусић, стоји десно од митрополита Фирмилијана, а учитељица Јелена Панковић седи у другом реду, прва с леве стране. (*Вардар*, календар Кола српских сестара за 1939. годину, Београд, 1938, 96–98.)

Своју наклоност ка Колу и његовом гласилу *Вардар* Јелена је одмах исказала дозвољавајући Љубици Луковић да једно писмо које јој је упутила са Косова 1900. године објави у првом броју календара.²⁷ Већ наредне године у *Вардару* објављује и песму „Авала“.²⁸ У календару за 1910. годину објављена је њена потресна песма „Побуњена душа“.²⁹ Балкански ратови су донели и нове теме, па у *Вардару* за 1914. годину, који је штампан 1913. објављује потресну приповетку „А где ти је брала, сине?“ у којој је описала оно што је видела и доживела радећи као добровољна болничарка у само једном дану.³⁰

Проводећи окупацију током Првог светског рата у Београду, Јелена је наставила да пише, а песме је објавила после рата. У *Вардару* за 1926. годину објавила је две „Песме из црних дана“ – „Револт“ и „Утешење“, писане 1915. када је написала и песму „Утеха“, објављену у календару за 1929. годину. У истом броју објављена је и њена

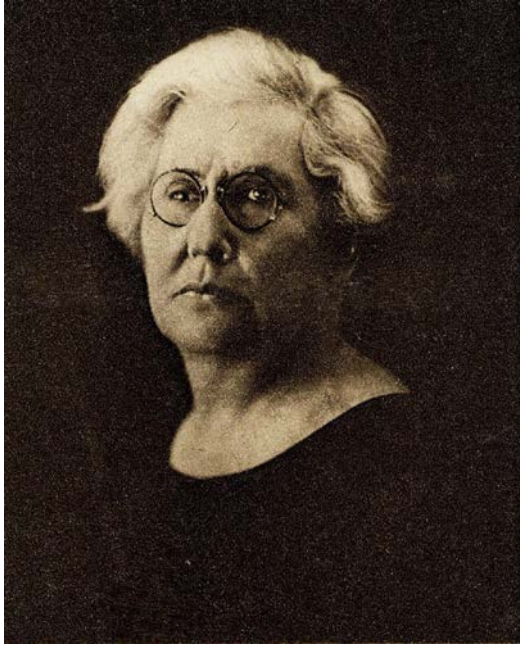
песма „На броду“.³¹ Велику репортажу са свог путовању по Палестини, писану 30 децембра 1926. године у Јерусалиму, објавила је Јелена Димитријевић у *Вардару* за 1931. годину. У истом броју су објављене још две њене песме писане 1915. године: „Асоцијација“ и „У децембру 1915“.³² Успешну сарадњу са редакцијом *Вардара* наставила је и наредних година па је објавила је још једну репортажу, овог пута са пута по Југославији у септембру 1931. године. Занимљиво је да је у истом броју, на молбу Делфе Иванић штампана поново и приповетка у стиху, како то сама Јелена наводи, „Баба-Краса“ како би се обележило 40 година од њеног првог објављивања у божићном броју *Видела* 1892. године. Уз песму је објављено и писмо захвалности Јелене Димитријевић упућено Делфи Иванић. Интересантна је опаска штампана у фусноти да је „забрањено прештампавање у целини и у изводу – Писац“.³³ Последње текстове Јелена је штампала у *Вардару* за 1938. и 1939. годину. Први текст је аутобиографски запис о њеном животу у Нишу и тренутку када је успела да уђе у харем и упозна свет Туркиња. Други текст је приповетка „Николаћ малебашија“, објављен у *Српском књижевном гласнику* у јануару 1903. године.³⁴ Ова два текста која говоре о њеној младости у Нишу као да су заокружила животни пут Јелене Димитријевић.

Осим заједничког рада на литерарном пољу Делфа Иванић и Јелена Димитријевић су радиле и на хуманитарном плану, али и на побољшању положаја жене у Краљевини Србији. Њих две су у договору са Јеленом Лозанић,³⁵ почеле да раде на обнови рада Народног женског савеза 1911. године. Заједничким снагама успеле су да рад овог савеза оснаже, прикључе се међународним савезима и учествују на многим важним феминистичким конференцијама у Европи. Интересантно је да су у исто време, септембра 1911. године њих три радиле и на оснивању Друштва за заштиту животиња.³⁶ Иницијатор стварања првог друштва овог типа у Србији била је леди Лајла Пеџет.³⁷ Под њеним председништвом је друштво почело да ради, а састанке су одржавале у згради енглеског посланства. Други план на коме су се интересовања Делфе и Јелена преплела био је хуманитарни рад. Као управна чланица Кола српских сестара Јелена Димитријевић је помагала Делфи Иванић и Љубици Луковић да отворе резервну болницу овог друштва, која је радила током балканских ратова. Делфа и Јелена су у њој радиле и као добровољне болничарке. Осим у болници Кола, Јелена Димитријевић је радила и у VII резервној болници у Дунавској основној школи, у Душановој улици на Дорћолу.

Женска друштва Јелени Димитријевић у част

Јелена Димитријевић је дочекала да њено дело буде признато још за њеног живота. Свечано је прослављен и њен јубилеј, тридесетогодишњица рада, 30. децембра 1928. године. У Великој сали Универзитета, уз присуство краљевог изасланика министра просвете, председника Београдске, Нишке и Алексиначке општине, многобројних пријатеља и пријатељица из свих женских друштава, свечаност је организовао Савез југословенско-руских студената на чијем челу је био професор Павле Поповић.³⁸ Почаст Јелени су одали и професори Милан Јовановић Батут и Брана Петронијевић, многобројни књижевници на челу са Браниславом Нушићем, док је галерија била препуна ученица свих београдских средњих школа. Први је говорио професор Иван Ђаја истичући посебно хуманост Јелене Димитријевић која је у многим приликама материјално помагала студентима. Потом је прочитао писмо одсутног председника савеза Павла Поповића који је, уз извињење због изостанка, навео да је своју каријеру почео управо објављујући једну повољну критику песама Јелене Димитријевић.³⁹

На прослави је у име Београдског женског друштва говорила Јелена Лазаревић, а затим су говориле и представнице Народног женског савеза, Кола српских сестара, Одбора госпођа „Књагиња Љубица“ и других женских и струковних удружења.⁴⁰ Иако у том тренутку односи између четири најстарија и највећа женска удружења у Србији, Београдског женског друштва и Одбора госпођа „Књагиња Љубица“, с једне, и Кола српских сестара и Народног женског савеза, с друге стране, нису били добри, тј. били су заоштрени до крајњих граница, ипак су сва друштва послала своје представнице на ову прославу. Признање је стигло и од краља Александра I Карађорђевића који је 1929. године одликовао Јелену Димитријевић орденом Св. Саве III реда. Планирана је била још једна прослава јубилеја Јелене Димитријевић. Женска академска омладина је организовала прославу на Коларчевом народном универзитету у јануару 1929. године, али је вероватно на крају овај догађај отказан због завођења шестојануарске диктатуре.⁴¹

(Прилог 4. Јелена Димитријевић, *Жена и свет*, 1928.)

Јелена није престала да сања и машта ни у позним годинама. Била је активна на многим пољима, отвореног духа, радознала и космополита. Била је члан Енглеског клуба у Београду, где је често читала своје нове песме. Сарађивала је са групом филмских радника који су 1932. године снимали филм „На капији оријента“.⁴² У пролеће 1940. у једном од последњих интервјуа рекла је:

Ето видите, опет бих ишла. Има још доста крајева на овој нашој лопти које бих желела да прокрстарим... Нови људи, нова лица, чак и нови сјај у очима људи разних континената, то је драж коју је тешко изрећи речима, то је драж осећања отвореног земаљског простора пред собом...⁴³

¹ „Правила Женског друштва“, *Српске новине*, бр. 124, 6. јун 1875. стр. 684–685.

² *Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва*, (Београд: Женско друштво, 1926), 5–6; 16–18; Кнежевић Александар Обреновић је рођен 14. августа 1876. године.

³ *Домаћица, орган Женскога друштва и његових подружнина у спомен прославе 25-годишњице Женског друштва 1875–1900* (Београд: Женско друштво, 1900), 55–57; Интересантно је да су у свим списима Женског друштва, као и у часопису *Домаћица* коришћени термини за управне функције и професије у облику који данас називамо родно равноправним. Тај обичај се изгубио после Првог светског рата и све више су коришћене функције и називи занимања само у мушком облику.

⁴ Тада село на обали Јужне Мораве, данас саставни део Ниша, у општини Палилула.

⁵ *Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва*, Београд: Женско друштво, 1926, 185–189.

⁶ „Прослава јубилеја гђе Јелене Димитријевић“, *Домаћица*, XLIV, 1–2 (1929), 13; Вид. *Домаћица*, 1881–1893.

⁷ „Списак чланица нишке Подружине Женског друштва за 1881 . год.“, *Домаћица*, III, 8 (1881), 360.

⁸ „Списак чланица Нишке Женске Подружине за I-во пол. 1883.год.“, *Домаћица*, V, 8 (1883), 65–66; *Домаћица* VI, 2 (1884), 58–59.

⁹ „Извештај о раду Нишке Подружине Женског друштва за II. полугође 1892. године“, *Домаћица*, XVI, 5 (1893), 173–174.

¹⁰ *Правила Београдског Женског друштва и Његових Подружина*, Београд: Женско друштво, 1890, 6.

¹¹ „Белешке“, *Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот*, IV (1894), 350: „Јелена Јов. Димитријевић објављује, да ће до 15. децембра изићи из штампе прва књига њених песама под називом „*Јеленине песме*“. У овој књизи биће „сарајске“, „патриотске“, „севдалијске“ и друге песме. Карактер је поглавито, вели се, харемски. Све што у харемима својих поштованих пријатељица видела и по свом нахођењу сматрала да треба да сазна њен српски род, који се озбиљно интересује за живот и прилике, у којима се проводе ови већ од толико векова наши мусломански суседи, Јелена је изнела у поменутих песмама.“

¹² „Извештај Нишке Подружине Женског друштва за 1894. год.“, *Домаћица*, , XVIII, 3 (1895), 76.

¹³ „Главни скуп држан 25. фебруара 1896. год.“, *Домаћица*, , XIX, 9 (1896), 301–302, 304; Чланом 2. *Правила* друштва било је предвиђено ко може постати члан друштва: „Редовна чланица може бити свако женскиње удато или неудато, без разлике вере и народности, које има пуних 17 год. а пристаје на ова правила.“ Женско друштво је у својим редовима имало и знатан број Јеврејки, али је број муслиманки био мали. Више их је било после балканских ратова, а још већи број је приступио друштву после 1919. године.

¹⁴ *Српске новине*, бр. 269, 8. децембар 1896, 1.

¹⁵ „Извештај Нишке Подружине Женског друштва за II. полгође 1897. год.“, *Домаћица*, XX, 6 (1898), 196.

¹⁶ „Извештај о раду управе Женског друштва за годину 1888.“, *Домаћица*, XI, 2 (1889), 60: „Да би *Домаћица* својом садржином што боље одговорила оној цели, за коју је и намењена Управа је на предлог председнице у XIII. својој седници од 26. Новембра 1888. год. решила, да се од чланица Женског Друштва образује један одбор, који ће са страних језика преводити лепе новеле и друге ствари које су подесне за *Домаћицу* а ако је могуће и оригиналне ствари спремати.“

¹⁷ После развода од Милана 1888. године, краљица Наталија је протерана из Србије 1. јуна 1891. године. Касније је дуже време боравила у Србији 1895. и 1897. године.

¹⁸ „Правила Литерарног одбора за Домаћицу“, *Домаћица*, XIX, 3 (1896), 78–79.

¹⁹ „Извештај Литерарног Одбора за Домаћицу за 1898. годину“, *Домаћица*, XXII, 3 (1899), 99–100.

²⁰ „Извештај Литерарног Одбора за 1902. годину“, *Домаћица*, XXVI, 3 (1903), 98; Христина Ристић и Косара Цветковић су објавиле у *Босанској вили* 1895. године приказ песама Јелене Димитријевић „Јеленине песме“.

²¹ *Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва*, Београд: Женско друштво, 1926. стр. 52–55.

²² *Исто*, стр. 70.

²³ *Српске новине*, 14. јануар 1911, бр. 10, 1.

²⁴ *II. споменица четворогодишњег рада Одбора госпођа „Књагиња Љубица“ 1903, 1904, 1905. и 1906. год.* (Београд: Одбор госпођа „Књагиња Љубица“, 1907), 22.

²⁵ „Мио гост“, *Босанска вила*, XVIII, 17–18 (1903), 327.

²⁶ Јелена Димитријевић и Делфа Иванић, рођ. Мусић биле су у исто време и сараднице часописа *Зора*, у коме је 1901. године Јелена објавила две песме „С Босфора“, и „Мртва Љубав“, а Делфа свој први превод приповетке G. Guillomota „Цвјетно море“, *Зора*, април 1901, бр. III–IV, 4, 110–112, 281.

²⁷ „На Косову“, *Вардар, календар за редовну годину 1906*, I, (1906), 32–40.

- ²⁸ „Авала“, *Вардар, календар за редовну годину 1907*, II, (1906), 58.
- ²⁹ „Побуњена душа“, *Вардар, календар за просту годину 1910*, V (1909), 43.
- ³⁰ „А где ти је брала, сине?“, *Вардар, календар за просту годину 1914*, IX (1913), 69–81.
- ³¹ „Револт“, „Утешење“, *Вардар, календар за просту годину 1926*, XV (1925), 35; „Утеха“, „На Броду“, *Вардар, календар за просту годину 1929*, XVII (1928), 63, 64.
- ³² „Од Каира до Јерусалима“, „Асоцијација...“, „У децембру 1915“, *Вардар, календар за просту годину 1931*, XIX (1931), 43–48, 69–70.
- ³³ „Утисци с Пута по Нашој Земљи“, *Вардар, календар за просту годину 1933*, XXI (1932), 51–58; 124–133.
- ³⁴ „Света вода“, *Вардар, календар за просту годину 1938*, XXVI (1937), 52–55, „Николаћ малебација“, *Вардар, календар за просту годину 1939*, XXVII (1938), 43–50.
- ³⁵ Јелена Лозанић (1885–1972), кћи Симе Лозанића <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/autorke/jelena-lozanic-frothingham>. Радила је као болничарка добровољац када је избио Први светски рат. Крајем 1914. послата је у САД, у име Црвеног крста Србије, да подстакне прикупљање помоћи за Србију. У Њујорку је јануара 1915. упознала Џона Фротингама (John Frothingham) са којим се венчала 1921. у руској цркви у Њујорку. Џон Фротингам (1879–1935) један од највећих америчких добротвора у Србији. Последњих двадесет година живота је готово у потпуности посветио помоћи српским ратним невољницима, подизању и образовању српске ратне сирочади. Поред многих хуманитарних акција, финансирао је и опремио Американски дом за ратну сирочад у Врању.
- ³⁶ Делфа Иванић, *Успомене*, приредила Јасмина Милановић, (Београд: Институт за савремену историју, 2011), 138, 143.
- ³⁷ Леди Лајла Пеџет (Leila Paget 1881–1958) хуманитарна радница. Супруга енглеског посланика у Краљевини Србији сер Ралфа Пеџета (Ralph Paget). У Првом и Другом балканском рату радила је као добровољна болничарка. На почетку Првог светског рата долази до Скопља доносећи велику помоћ у санитетском материјалу и доводећи медицинско особље са којим формира болницу. До краја живота је помагала многим Србима који су се обрели у Енглеској, па је помогла и Милошу Црњанском да добије енглеско држављанство. Даровала је и велику материјалну помоћ за уређење српске цркве и Српског клуба у Лондону, док је у цркви Светог Саве подигла бронзану плочу генералу Михаиловићу. На Србе је потрошила сву готовину, па је продала и своју кућу.
- ³⁸ У литератури се погрешно наводи да је Богдан Поповић био на челу овог Савеза. Председник је био Павле Поповић који је у тренутку прославе био на путу. Савез је створен крајем 1924. године и од самог почетка за председника је изабран професор Павле Поповић, ректор Универзитета у Београду. Потпредседници су били професор Иван Ђаја и професор математике Рус Николај Николајевић Салтиков. У извештају који је објављен у *Домаћинци* 1929. године погрешно је наведено име Богдана, уместо Павла Поповића, али је и професор Иван Ђаја, физиолог и биолог, ректор Универзитета и академик, наведен као Јован, који је био његов стриц и истакнути члан Радикалне странке.
- ³⁹ Павле Поповић, „Јубилеј г-ђе Јелене Димитријевић“, *Мисао*, књ. 29, 1/2 (1929), 124.
- ⁴⁰ „Јучерашња прослава 35. годишњице књижевног рада гђе Јелене Димитријевић на београдском Универзитету“, *Време*, 31. децембар 1928, 3; „Прослава јубилеја гђе Јелене Димитријевић“, *Домаћинци*, XLIV, 1–2 (1929), 9–19.
- ⁴¹ Историјски архив Београда, Фонд породице Главинић, 1119, 50.3.2.7. Текст Добриле Главинић Кнез-Милојковић о Јелени Димитријевић који је требало да том приликом изложи као представница Друштва „Књагиња Љубица“.
- ⁴² „На капији оријента, нови домаћи филм“, *Правда*, 14. јул 1932, бр. 196, 6.
- ⁴³ „Наша књижевница која је обишла скоро цео свет“, *Време*, 14. април 1940, бр. 6547, 17.

Извори

Историјски архив Београда, Фонд породице Главинић, 1119, 50.3.2.7.

Правила Београдског Женског друштва и Његових Подружнина, Београд: Женско друштво, 1890.

Домаћица, орган Женскога друштва и његових подружнина у спомен прославе 25-годишњице Женског друштва 1875–1900, Београд: Женско друштво, 1900.

Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва, Београд, 1926.

II. споменица четворогодишњега рада Одбора госпођа „Књагиња Љубица“ 1903, 1904, 1905. и 1906. год, Београд: Одбор госпођа „Књагиња Љубица“, 1907.

Делфа Иванић, *Успомене*, приредила Јасмина Милановић, Београд: Институт за савремену историју, 2011.

Литература

Стјеља Ана, „Јелена Ј. Димитријевић – трагом прве признате српске књижевнице“, *Књижевна историја*, год. 44, 147 (2012), 341–354.

Поповић Павле, „Јубилеј г-ђе Јелене Димитријевић“, *Мисао*, књ. 29, 1/2 (1929), 124.

Домаћица, орган Женскога друштва и његових подружнина, III– XLIV (1881–1929).

Вардар, календар Кола српских сестара, I– XXVIII, 1906–1939.

Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, IV (1894).

Босанска вила, XVIII, 17–18 (1903).

Време, 1928, 1940.

Правда, 1928, 1932.

Жена и свет, 1928.

Српске новине, 1875, 1896, 1911.

Jasmina MILANOVIĆ

Institute for Contemporary History

Belgrade

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.5>

UDC: 061.23-055.2(497.11)"186/192"

364.4:929 Димитријевић Ј.

316.662-055.2(497.1)"186/192"

Original Scientific Article

Jelena Dimitrijević and women's societies

Jelena Dimitrijević is better known for her literary work than for her social, patriotic and humanitarian achievements. She was a member of three women's societies in which she actively worked. Until now, that part of Jelena Dimitrijević's life was not fully discovered and represented a real challenge for research. Eventually, it has been revealed that she became a regular member of the Women's Society branch in Niš for the first time in 1881 and then, after a short break, joined again in 1893, only to become an executive member in late 1894. Beginning from 1898, she became a regular member of the Belgrade Women's Society and member of Literary Committee of the magazine *Domaćica* [*Homemaker*]. Her friendship with Ljubica Luković, also member of the Women's Society, which began in Niš, continued in Belgrade as well. Until now, it was unknown that in 1903, Jelena became a member of the Society Knjeginja Ljubica, as shown in latest discovered data. Her work within *Kolo srpskih sestara* [*Circle of Serbian Sisters*] is slightly better known, especially her work in the magazine *Vardar*. During this period, she met Delfa Ivanić, the founder of *Kolo srpskih sestara* and so began their long-lasting friendship and collaboration in the National Women's Alliance. Information has been found that Jelena was awarded with her first medal in 1896. She received her second medal in 1911 and the third in 1928 during the celebration of her jubilee. All of this shows that, apart from her literary work, Jelena Dimitrijević was also deeply committed to protecting the weak, children and women, as well as supporting the fight for national liberation of the Serbian people on the territory of the Ottoman Empire and Habsburg Monarchy.

Keywords: Jelena Dimitrijević, Women's Society, Committee of Women "*Knjeginja Ljubica*", Ljubica Luković, *Kolo srpskih sestara*, Delfa Ivanić, writer/author

Роман *Нове* Јелене Ј. Димитријевић у контексту књижевних награда¹

У жељи да укаже на књижевно-историјски значај романа *Нове* Јелене Димитријевић, овај рад истражује недоследности у вези са наводним награђивањем овог романа, које се у литератури појављују већ више од једног века. Преиспитујући текстове где се говори о награди Матице српске, ауторке одбацују ту могућност позивајући се на релевантне записнике ове институције. У наставку се разматра знатно учесталији и, по свему судећи, старији податак да је награду доделила Српска књижевна задруга, која је роман и штампала. Резултати у великој мери потврђују хипотезу да је само објављивање романа у Српској књижевној задрузи награда о којој се касније почело писати као о независном признању. Кључни доказ ауторке проналазе у *Историји Српске књижевне задруге*, где се наводи да су на расписан конкурс приспела четири рукописа, а да је прихваћени роман *Нове* Јелене Димитријевић „штампан као и свако друго дело, а не као победник на конкурс”.

Кључне речи: Јелена Димитријевић, роман *Нове*, књижевна награда, Српска књижевна задруга, Матица српска.

Да се о роману *Нове* српске књижевнице и светске путнице Јелене Ј. Димитријевић (1862–1945) говорило још 1913. године, непосредно по изласку из штампе, сведочи цитат из публикације *Српкиња*, где се каже да је „роман *Нове* недавно тек штампан, а одликован првом наградом од „Српске Књижевне Задруге” [sic] (по мишљењу наших првих компетентних људи, који су га читали, њено најбоље дело) нос[и] на себи сасвим ново обележје.² У питању је тек први роман Јелене Димитријевић, који је Српска књижевна задруга 1912. године објавила у едицији „Коло” (XXI), под редним бројем 147. Од изласка романа, који је за објављивање препоручио Павле Поповић, књижевни критичар и тадашњи секретар Српске књижевне задруге, као својеврсно романескно освежење, у литератури се до данас појављује податак о награди за роман *Нове*, коју је наводно доделила Српска књижевна задруга, при чему се аутори у бројним научним радовима и дисертацијама махом позивају на наведени фрагмент из *Српкиње*. Међутим, док већина извора наводи да је роман овечан наградом Српске књижевне задруге, у појединим изворима говори се о награди Матице српске. Мишљења су подељена и док се стваралаштву Јелене Димитријевић све

више посвећује пажња, подаци о наградама већ читав век остају неразрешени. Овај рад настоји да прикаже резултате једног текстолошког истраживања, насталог у оквиру пројекта *Књиженство*, као и да покуша да расветли забуну која је настала око наводног награђивања романа Јелене Димитријевић.

Текстолошко истраживање у вези са потенцијалном наградом или, пак, наградама за роман *Нове* текло је у три фазе: прва фаза обухватала је прикупљање документарне грађе и електронски доступних извора, попут дигитализованих новина с почетка XX века, књижевних часописа и нешто новије релевантне литературе засноване на архивској грађи, записницима, извештајима и стенографским забелешкама; друга фаза, аналитичке природе, била је проматрање, упоређивање, тумачење сакупљених података и постављање могућих хипотеза заснованих на фактографском материјалу; и на крају, трећа фаза представља тумачење резултата и њихово постављење у један шири књижевно-историјски контекст дела Јелене Димитријевић. Хипотеза коју смо формулисале током истраживања јесте да је само објављивање романа у Српској књижевној задрузи заправо награда, о којој се касније, грешком, почело писати као о независном признању.

Што се прве фазе тиче, имајући у виду издање *Српкиња* из 1913. и бројну потоњу литературу, податак о награди Српске књижевне задруге постаје готово библиографска константа. Насупрот томе, податак о награди Матице српске проналазимо, без навођења извора, између осталих, код Силије Хоксворт (Celia Hawkesworth) у есеју „A Serbian Woman in a Turkish Harem: The Work of Jelena Dimitrijević” [Српкиња у турском харему: дело Јелене Димитријевић], где читамо следеће:

Упркос изузетним квалитетима и присутности у културном животу Србије током њеног живота, када су сви најпознатији књижевни критичари писали о њеном делу, као и о роману *Нове* (1912), за који јој је додељена престижна награда Матице српске за књижевност, [Јелена] Димитријевић бива потпуно заборављена након смрти, све до *Писма из Ниша о харему* [sic], први пут објављених 1897, али поново издатих 1986. године у облику фототипског издања.³

У фусноти, као извор одређених биографских података које износи о Јелени Димитријевић, Силија Хоксворт наводи Слободанку Пековић, научну саветницу са

Института за књижевност и уметност у Београду, ауторку поговора факсимил издања *Писма из Ниша о харемима* из 1986. године, посебно јој се захваљујући за „сву помоћ и савете”.⁴ У поменутом поговору факсимил издања *Писма из Ниша о харемима* из 1986. године,⁵ нема речи о роману *Нове*, те претпостављамо да је до податка изнесеног у есеју, Силија Хоксворт дошла посредно, можда у разговору са Слободанком Пековић.

Податак о награди Матице српске налазимо и у два, нешто новија извора. Најпре у првом тому *Women and Gender in Central and Eastern Europe, Russia and Eurasia: A Comprehensive Bibliography* [Жене и род у Централној и Источној Европи, Русији и Евроазији: обухватан попис библиографије], где је уз одредницу романа *Нове*, без адекватног навођења литературе, додата и следећа напомена: „За овај роман, Димитријевић је освојила и престижну награду Матице српске за књижевност”.⁶ Потом и код Владимира Бошковића, у есеју „Unveiling the Male Empires: Jelena Dimitrijević in Thessaloniki“ [Скидање вела са мушког царства: Јелена Димитријевић у Солуну], где је највероватније преузет из текстова Силије Хоксворт које Бошковић наводи у библиографији.⁷ Међутим, чињеница која нам заиста даје право да искључимо могућност да је награду за роман *Нове* Јелени Димитријевић доделила Матица српска, јесте електронска преписка са Рукописним одељењем ове институције. Наиме, стручна сарадница Рукописног одељења, Александра Јовановић, којој дугујемо велику захвалност за помоћ у овом истраживању, потврдила је, на наш захтев, да Матица српска води детаљну евиденцију о додељеним наградама, као и да су одломци награђиваних дела често објављивани у *Летопису Матице српске*.⁸ Увидом у Записник из 1912, као и у Записнику из 1913. године, није пронађен никакав податак о награди за роман *Нове*. Такође, прегледом електронски доступних бројева *Летописа Матице српске* из наведених година утврђено је да нема ниједног објављеног фрагмента из романа *Нове*, што нас додатно наводи да искључимо могућност да је награду Јелени Димитријевић доделила Матица српска.

Податак да је награду доделила Српска књижевна задруга не само да је далеко учесталији, већ је и старији од оног о Матици српској. Хронолошким редоследом, податак о награди Српске књижевне задруге проналазимо, прво, у споменутој публикацији *Српкиње* из 1913. године која је унела фактографску пометњу речима да је „роман *Нове* [...] одликован првом наградом од „Српске Књижевне Задруге” [sic]”.⁹ Остаје нејасно на шта се „прва награда” односи: да ли на прву у низу награда коју је Српска књижевна задруга доделила, уколико је конкретна награда заиста постојала, или, пак, на прво место које је Јелена Димитријевић заузела на конкурс. Потом, у

часопису *Musa* из 1929. године, поводом јубилеја тридесетпетогодишњице књижевног рада Јелене Димитријевић (поводом које је одржана и свечаност у великој дворани Универзитета 30. децембра 1928. на иницијативу југословенско-руских студената), проналазимо отворено писмо Павла Поповића, тадашњег председника Југословенско-руског студентског савеза, који, уз све хвале њеном књижевном раду, експлицитно каже како је Српска књижевна задруга на његову препоруку штампала роман *Нове* 1912. године, притом не помињући никакву награду.¹⁰ Свакако, јавна писмена честитка није извештај, те није морала нужно садржати такав податак. Међутим, у његовој другој свесци *Из књижевности*¹¹ у којој су инкорпорирани годишњи допуњени извештаји које је читао као секретар на редовним скупштинама Задруге 15. априла 1912, 20. октобра 1913. и 27. маја 1914. године, чак се на целој страници говори о роману *Нове*, али опет ни помена о награди. За наше истраживање од важности је првенствено други извештај за 1912. годину, у којој је „Српска књижевна задруга дала седам књига својих редовних издања (XXI коло), без Забавника.“¹² Осврћући се на сваку књигу понаособ, говор о делу *Нове* Поповић почиње речима: „Са *Новима* Г-ђе Јелене Димитријевић Задруга даје нов роман.“¹³ Уз то, напомиње да је роман као књижевна врста изузетно слабо развијен у српској књижевности, те у извештају предлаже конкретне стратегије за развој тог жанра:

За роман, на пример [...] нека се ангажује Српска књижевна задруга. Нека Задруга тражи свим средствима – позивом, саветом, вишим хонораром, стечајем, наруџбином – да јој данашњи књижевници сваке године даду по један нов роман, па ће за десет година бити десет романа, и у њима десет пристојних покушаја обраде разних тема, десет нових листова из живота или историје који дотле у роману нису били исписани, десет нових угледа и подстицаја у том правцу.....Овим идејама вођена, С.К.Задруга је дала *Нове* од Г-ђе Јелене Димитријевић.¹⁴

Уз замерке спором и незанимљивом уводу и немотивисаној психологији, Поповић у делу Јелене Димитријевић истиче локалну боју и „предмет један који се досад у нашем роману није јављао.“¹⁵ Роман осликава свет младотуркиња, *нових*, кроз историју „једног несрећног брака који почиње идилом а свршава се убодима ножем и смрћу.“¹⁶ Поповић препоручује роман *Нове* као занимљиво штиво у којем се могу наћи клице покушаја стварања новог романа, а који би Задругиним годишњим подстицајима

досегао ступањ других знатно развијених жанрова. Но, осим значаја романа за тадашњу продукцију, помена о конкретној награди Задруге за *Нове* – нема, што нас наводи на сумњу и хипотезу да засебне награде, поред штампања дела, највероватније није ни било.

Да је Српска књижевна задруга престижан издавач и да је „Коло”, у народу познатије као „Плаво коло”, због препознатљиве боје корица, престижна едиција, говори податак да је у питању најстарија српска књижевна едиција, која се у континуитету издаје од самог оснивања Задруге 1892. године, а од 1997. заштићена је и посебним законом.¹⁷ Међутим, подаци о систему и историјату награда Српске књижевне задруге, доступни на званичној интернет страници, говоре искључиво о оним са краја двадесетог века. Наиме, „[о]д 1992. године Задруга додељује Награду Српске књижевне задруге за животно дело. Досадашњи добитници су: Десанка Максимовић, Радован Самарцић, Војислав Ђурић, Бранко В. Радичевић, Милорад Екмечић, Миодраг Б. Протић, Бранимир Живојиновић, Милорад Ђурић, Стеван Раичковић и Миодраг Павловић, Момо Капор, Милован Данојлић, Зоран Радисављевић, Љубомир Симовић”.¹⁸ Узгред се помиње и „награда за дело са историјском темом или за значајну историографску студију”, која се додељује „из Фонда Душана Баранина при Српској књижевној задрузи”.¹⁹ Будући да је Душан Баранин (1903–1978) у тренутку наведеног додељивања награде Јелени Димитријевић имао само десет година, логично је претпоставити да награда за роман *Нове* није додељена из његовог Фонда. Друге, раније, награде Српске књижевне задруге не помињу се у овом извору.

Кључни податак који подржава нашу хипотезу да засебне награде није ни било јесте пасус из *Историје Српске књижевне задруге*, издања из 1992, штампаног о стогодишњици Српске књижевне задруге, који овде наводимо у целости:

Иако се први Задругин конкурс завршио неуспешно, није се одустало од оваквог начина за добијање рукописа.²⁰ На скупштинама из 1908. и 1909. године Скерлић је покретао то питање, убеђен да се конкурсима помаже да се „преко ноћи” створе нови писци. У јануару 1909. поново је расписан стечај, овога пута за оригинално забавно дело.²¹ Награду је добио Милутин Ускоковић за роман *Дошљаци*, који је хваљен у XIX Колу. Ова отвореност према сасвим младом писцу наишла је и на похвале и на покуде: док је Скерлић сматрао да је у Задрузи „преовладало сад модерније и талентованије гледиште”²² јер су у то време објављени Стојан Новаковић с педесетогодишњим књижевним искуством

и млади Ускоковић, а и неки листови хвалили отвореност према новим именима било је и оних на које овај роман није оставио повољан утисак. Следеће године поновљен је покушај и на расписан конкурс за роман, априла 1911. године, приспела су четири рукописа. За објављивање је прихваћен роман Нове Јелене Димитријевић, који је, по сугестији Павла Поповића и Јеремије Живановића, **штампан као и свако друго дело, а не као победник на конкурс**у.²³

У белешкама часописа „Дело: лист за науку, књижевност и друштвени живот“²⁴, из 1911. наводи се да су, према годишњем извештају, који је требало да буде поднет XVIII годишњој скупштини Српске Књижевне Задруге, на расписан конкурс Задруге крајем претходне године, четири списа доспела на оцену: *Земљаци*, роман Стевана Ј. Радосављевића, *Младост*, роман Милорада Павловића, *Нове*, роман Јелене Димитријевић: и *Чудотворни крст*, роман Спасоја Ј. Илића, као и то да досад није о њима донесена никаква одлука.²⁵ Већ у јануару 1912. године „Дело“ је објавило списак књига које је Српска књижевна задруга прихватила за објављивање.²⁶ Дакле, подаци изнети у *Историји Српске књижевне задруге*, поклапају се са подацима из извештаја Павла Поповића, као и „Белешкама“ из листа „Дело“, али и у одређеној мери, потврђују нашу хипотезу да засебне награде Српске књижевне задруге није уопште било 1912. године. Релевантни фрагмент из *Историје Српске књижевне задруге* донекле објашњава и потенцијалне узроке због којих је до забуне уопште и дошло. Намеће се помисао да идеја о засебној награди највероватније потиче из чињенице да је роман Јелене Димитријевић на конкурс Српске књижевне задруге изабран наспрам остала три рукописа. Међутим, при штампању није експлицитно наглашено да је реч о победнику конкурса, већ да је дело објављено регуларно, у оквиру едиције „Коло“. Победа на конкурс погрешно је протумачена као награда која је додељена након објављивања. Задруга у овом периоду није по сваку цену успешно спороводила конкурсе и додељивала награде сваке године, које су, судећи, према претходним извештајима, биле новчане. Читањем монографије о историјату ове важне српске институције, стиче се утисак да је Задруга била врло ригидна по питању доделе награда, а тадашње културне установе попут Матице српске, Матице хрватске и Матице словенске тесно су сарађивале, па је било могуће да је у некој преписци начињен *lapsus calami*. Као значајни чиниоци културног живота, институције су деловале у синергији, док је „Задругино вођство стално наглашавало своју потребу и обавезу да њихов избор буде апсолутно непристрасан и југословенски оријентисан“²⁷ у

циљу зближавања народа и стварања југословенског духа. Узимајући у обзир све податке изнете у овом раду, закључујемо да награде Матице српске није ни било, а да је забуна око „награде” Српске књижевне задруге настала зато што је роман *Нове* Јелене Димитријевић једини од пристиглих рукописа заправо штампан, те се убрзо почело писати о томе као о независном признању.

Након што је XXI Задругино коло изашло из штампе, „Дело“ је, објавивши списак књига, између осталог, у октобарским „Белешкама“ из 1912, објавило и кратак коментар о роману *Нове*:

Нове је симпатично написан женски роман са пуно енглеско-француских фраза, у коме се оцртава живот Туркиња на врло занимљив начин. Са поразима турским у садањем рату изгубиле су и „нове“ Туркиње сваки значај. Оне ће морати постати „старе“ што је штета за труд г-ђе Димитријевићке. Она је сувише идеалистички оценила нови младотурски покрет.²⁸

У коментару се донекле злурадо оцењује роман Јелене Димитријевић, насупрот критици Павла Поповића, и уједно се нелегитимно поставља фиктивни текст у контекст актуелних дешавања, односно период када је Јелена била болничарка у Балканским ратовима, а Османско царство, тада већ увелико ослабљено Младотурском револуцијом 1908, почело да слаби и губи своје територије, а самим тим наступао и нови идеолошко-културолошки поредак. Очито је да је мишљење о роману *Нове* било подељено или бар разнолико, а у потоњим годинама готово је заобиђен у важнијим студијама о српском роману или историји жанра, стога и не чуди што се име Јелене Димитријевић појављује само једном у новијој монографији о историјату Српске књижевне задруге.

На крају, остаје да истраживање ставимо у књижевно-историјски контекст дела Јелене Димитријевић, али и да се дотакнемо питања легитимитета књижевних награда. Иако се податак о наводној награди Задруге за *Нове* већ више од века појављује у научној литератури, он сам није допринео порасту интересовања за стваралаштво Јелене Димитријевић. О роману се, дакле, не може судити по корицама, а ни по награди. Закључак да роман *Нове* највероватније није добио награду Српске књижевне задруге, а ни Матице српске, не умањује књижевну снагу новог романа коју је Павле Поповић препознао у њему – неуобичајени наративни приступ већ донекле познатим темама оријенталног живота и одгоја турских девојчица. Тематика романа *Нове*

развијала се од Јелениних *Писама из Солуна* (1908), при чему се доследно може пратити ауторкина опчињеност источњачким културама, настала у необичном полилогу етнографије, антропологије и женског погледа на свет. Отуда се о стваралаштву и необичном животу утканом у књижевни рад Јелене Димитријевић све више говори и пише. Уосталом, најбољи пут одређивања заслуге награде, постојала она или не, јесте повратак самом тексту романа *Нове*, а самим тим и егзотичним и аутентичним световима Јелене Ј. Димитријевић.

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915.* (бр. 178029) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Јелица Бернадићковска-Беловић и др, ур., „Јелена Димитријевићка”, *Српкиња: њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас, Добротворна задруга Српкиња у Иригу, Штампарија Пијуковић и друг, Сарајево* (1913): 30.

³ Celia Hawkesworth, „A Serbian Woman in a Turkish Harem: The Work of Jelena Dimitrijević” [Српкиња у турском харему: дело Јелене Димитријевић], *The Slavonic and East European Review*, бр. 77, 1 (1999): 59. „Despite her exceptional qualities and her prominence in the cultural life of Serbia during her lifetime, when all the best known literary critics wrote about her work and her novel *Nove* (New Women, 1912) was awarded the prestigious Matica srpska prize for literature, [Jelena] Dimitrijević was completely forgotten after her death until her *Pisma iz Niša o haremu* (Letters from Niš about the Harem) [sic], first published in 1897, was reissued in a facsimile edition in 1986”; треба напоменути да Силија Хоксворт, наводећи наслов романа Јелене Димитријевић, пише *Писма из Ниша о харему* уместо *Писма из Ниша о харемима*, како је оригинални назив овог дела.

⁴ Celia Hawkesworth, „A Serbian Woman in a Turkish Harem: The Work of Jelena Dimitrijević” [Српкиња у турском харему: дело Јелене Димитријевић], *The Slavonic and East European Review*, бр. 77, 1 (1999): 59. „I am indebted to Slobodanka Peković of the Institute for Literature in Belgrade, who wrote the afterword to the facsimile edition of *Pisma iz Niša o haremu* [sic] on which I draw freely here, for all her help and advice, and for this brief biography”; „Посебну захвалност дугујем Слободанки Пековић, ауторки поговора факсимил издања *Писма из Ниша о харему* [sic], који овде користим у великој мери, за сву помоћ и савете, као и за ову кратку биографију.”

⁵ Видети: Слободанка Пековић, поговор у *Писма из Ниша о харемима*, репринт, Јелена Ј. Димитријевић (Горњи Милановац – Београд: Народна библиотека Србије, 1986), 229-242.

⁶ Irina Livezeanu и June Pachuta Farris, ур., *Volume I: Women & Gender in Central and Eastern Europe, Russia, and Eurasia: A Comprehensive Bibliography* [Први том: Жене и род у Централној и Источној Европи, Русији и Евроазији: обухватан попис библиографије] (Њујорк: Sharpe, 2007), 415; „For this novel, Dimitrijević won the prestigious Matica Srpska prize for literature“.

⁷ Владимир Бошковић, „Unveiling the Male Empires: Jelena Dimitrijević in Thessaloniki“ [Скидање вела са мушког царства: Јелена Димитријевић у Солуну], *Balkan Studies* br. 50 (2015): 132-133. „As travelogues are traditionally considered a “lesser” form of literature, it is understandable that Jelena’s fiction fared better in literary history. Her stories: *The Vision of Djul-Marika* (1901), *Fati Sultan*, *Safi Hanum*, *Mejrem Hanum* (1901), and the novel *The New Women* (1912) were allowed into the mainstream of the male canon of Serbian literature, especially the first and the last among them; the *Balkan Studies* 50 (2015) 133 latter was awarded a prestigious literary prize by the influential literary society Matica Srpska“.

⁸ Наведено према приватној електронској преписци са Рукописним одељењем Матице српске у Новом Саду у периоду између 4. септембра и 6. октобра 2017. године.

⁹ Јелица Бернациковска-Беловић и др, ур., „Јелена Димитријевићка”, *Српкиња*: њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас, Добротворна задруга Српкиња у Иригу, Штампарија Пијуковић и друг, Сарајево (1913): 30. На основу тог податка, на пример, Биљана Дојчиновић један текст почиње тврдњом о награди СКЗ: „...њен роман *Нове*, објављен 1912. у престижној СКЗ и награђен наредне године”. Видети: „Живимо ли ми само у садашњости?” О покушају стварања женске културне заједнице у раду Јелице Беловић Бернациковске, *Књиженство*, часопис за студије књижевности, рода и културе год. I, број 1 (2011), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=16> (преузето 24. 9. 2017).

¹⁰ Павле Поповић, „Јубилеј г-ђе Димитријевић“, Мисао, књига XXIX, свеска 217–224, (1929): 124.

http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/Misao/P-0409-1929#page/0/mode/1up (преузето 25. 9. 2017): „Још врло млад, ја сам у главном и почео свој рад

на књижевној критици приказом Ваше књиге песама, и то ми је била прва похвална критика, којих код мене није било често. Доцније сам пратио са истим интересовањем Ваше приповетке и романе, као и путописе, и налазио сам увек све већу вредност у Вашим даљим радовима, и тиме ми је било мило да потврдим свој први похвални приказ о Вама. Као што се сећате, ја сам, препоручујући, С. К. Задрузи Ваш роман „Нове“, истакао сву високу књижевну вредност тога романа. Нисам имао прилике, да и доцније пишем о Вама, али сам исто осећање имао читајући Ваше путописе и друге ствари.“

¹¹ Према забелешци Павла Поповића у предговору, прва свеска *Из књижевности* изашла је 1906. године, док је наредна штампана пред Велики рат, у јулу 1914, с тим што се допуњено и нешто измењено издање појавило пет година касније.

¹² Павле Поповић, *Из књижевности* (Београд: Издавачка књижара Геце Кона, 1919), 246.

¹³ Ibid, 249.

¹⁴ Ibid, 250.

¹⁵ Ibid, 251.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ „Указ о проглашењу Закона о Српској књижевној задрузи”, *Српска књижевна задруга*, http://www.srpskajnizevnazadruga.com/index.php?route=information/information&information_id=7 (преузето 17.9.2017).

¹⁸ „125 година српске књижевне задруге”, *Српска књижевна задруга*, http://www.srpskajnizevnazadruga.com/index.php?route=information/information&information_id=4 (преузето 17.9.2017).

¹⁹ Ibid.

²⁰ Љубинка Трговчевић, *Историја Српске књижевне задруге* (Београд: Српска књижевна задруга, 1992), 152. Према фусноти из наведеног извора: „Тада је једино Скерлић употребљавао реч „конкурс“, док је у уобичајеној употреби, и саме Задруге, била реч „стечај“. Такође, под његовим утицајем почиње да се користи реч „секретар“, уместо званичног „тајник“ који је постојао од оснивања, али се устаљује тек када је за секретара Задруге 1930. изабран Светислав Петровић. Оба термина преузета су из француског језика“.

²¹ Ibid. Наведено према фусноти из извора: „Стечај за оригинално забавно дело (приповетку, роман, драму, спев, путопис) објављен је у *Службеном листу СКЗ* 10. јануара 1909, с роком до 1. јануара 1910. Награда за најбољи рукопис износила је 100 динара по табаку, док је за остале објављене књиге хонорар био до 80 динара“.

²² Годишња скупштина 26. априла/9. маја 1909, *Службени лист СКЗ* (1909): 80.

²³ Љубинка Трговчевић, *Историја Српске књижевне задруге* (Београд: Српска књижевна задруга, 1992), 152-153. Појачани (болдирани) део текста је наш.

²⁴ У даљем тексту: „Дело“. У часопису се наводи како читаоци „Дела“ редовно добијају годишње извештаје о раду Српске књижевне задруге. Међутим, „Дело“ је такође штампало извештаје и о раду других значајних културних институција, попут Матице српске и Српске краљевске академије.

²⁵ „Белешке“, Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, књ.59, свеска 1 (1911): 149, http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:ppliissue:UB_00048_19110401|article:article158|page:162 (преузето 25.9.2017).

²⁶„Белешке“, Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, књ. 62, свеска 1 (1912): 479, http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pplissue:UB_00048_19120101|article:article490|page:492 (преузето 25.9.2017): „На седници Књижевне Задруге од 23 децембра прошле године, према предлогу тајника П. Поповића, одлучено је да у XXI коло Задругиних издања уђу ова дела: 1. „Краће песме“ П. П. Његоша, у редакцији М. Решетара а са предговором од П. Поповића; - 2. „Нове“, роман Јелене Ј. Димитријевић. – 3. „Сањало“, од М. П. Шапчанина, у редакцији д-ра Јована Скерлића; - 4. „Антологија хрватских приповедача“, у редакцији д-ра Ђ. Шурмина“.

²⁷ Љубинка Трговчевић, *Историја Српске књижевне задруге* (Београд: Српска књижевна задруга, 1992), 304.

²⁸„Белешке“, Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, књ.65, свеска 1-3 (1912): 207,

http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pplissue:UB_00048_19121001|article:article209|page:214|block:TextBlock1 (преузето 25.9.2017)

Литература

„125 година српске књижевне задруге”. *Српска књижевна задруга*,
http://www.srpskaknjizevnazadruga.com/index.php?route=information/information&information_id=4 (преузето 17. 9. 2017).

Архив Матице српске, Записници годишњих скупштина Матице српске, 1912/1913.

„Белешке“. Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, књ. 59, свеска 1(1911):149,
http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00048_19110401|article:article158|page:162 (преузето 25. 9. 2017)

„Белешке“. Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, књ. 62, свеска 1 (1912): 479,
http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00048_19120101|article:article490|page:492 (преузето 25. 9. 2017).

„Белешке“. Дело, лист за науку, књижевност и друштвени живот, књ. 65, свеска 1–3 (1912): 207,
http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00048_19121001|article:article209|page:214|block:TextBlock1 (преузето 25. 9. 2017).

Бернаџиковска-Беловић, Јелица, Зора Прица, Мага Магазиновић, Даринка Буља, ур. „Јелена Димитријевићка”. Српкиња: њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас, Добротворна задруга Српкиња у Иригу, Штампарија Пијуковић и друг, Сарајево (1913): 29–30.

Бошковић, Владимир. “Unveiling the Male Empires: Jelena Dimitrijević in Thessaloniki” [Скидање вела са мушког царства: Јелена Димитријевић у Солуну]. *Balkan Studies*, бр. 50 (2015): 129–137, <https://www.imxa.gr/bsfiles/50/6.Boskovic-web.pdf> (преузето 24.9.2017).

Димитријевић, Јелена. *Нове*. Београд: Српска књижевна задруга, 1912.

Дојчиновић, Биљана. „Живимо ли ми само у садашњости?” О покушају стварања женске културне заједнице у раду Јелице Беловић Бернациковске. *Књиженство*, часопис за студије књижевности, рода и културе год. I, број 1 (2011) <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=16> (преузето 24. 9. 2017).

Летопис Матице српске, књига 285–296, свеска 1–6 (1912–1913), <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/pubid:31/id:0/searchPublishedSince:1912> (преузето 25. 9. 2017)

Livezeanu, Irina и June Pachuta Farris, ур. *Volume I: Women & Gender in Central and Eastern Europe, Russia, and Eurasia: A Comprehensive Bibliography* [Први том: Жене и род у Централној и Источној Европи, Русији и Евроазији: обухватан попис библиографије]. Њујорк: Sharpe, 2007.

Поповић, Павле. *Из књижевности*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона, 1919.

Поповић, Павле. „Јубилеј г-ђе Димитријевић“. Мисао, уредник Велимир Живојиновић, књига XXIX, свеска 217–224, (1929): 124, http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/Misao/P-0409-1929#page/0/mode/1up (преузето 25. 9. 2017).

Пековић, Слободанка. Поговор у Писма из Ниша о харемима, репринт, Јелена Ј. Димитријевић, 229–242. Горњи Милановац – Београд: Народна библиотека Србије, 1986.

Трговчевић, Љубинка. *Историја Српске књижевне задруге*. Београд: Српска књижевна задруга, 1992.

„Указ о проглашењу Закона о Српској књижевној задрузи”, *Српска књижевна задруга*,

http://www.srpskaknjizevnazadruga.com/index.php?route=information/information&information_id=7 (преузето 17. 9. 2017)

Hawkesworth, Celia. "A Serbian Woman in a Turkish Harem: The Work of Jelena Dimitrijević" [Српкиња у турском харему: дело Јелене Димитријевић]. *The Slavonic and East European Review*, бр. 77, 1 (1999): 56–73.

Marija BULATOVIĆ
Višnja KRSTIĆ
Faculty of Philology
University of Belgrade

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.6>

UDC: 821.163.41.09-31 Димитријевић Ј.

06.05:82(497.11)"1912/1913"

Original scientific article

Jelena Dimitrijević's novel *Nove* in the Context of Literary Awards

In the attempt to point to the literary and historical significance of Jelena Dimitrijević's novel *Nove*, this paper investigates the inconsistencies surrounding the prize allegedly awarded for this novel, which is a piece of information that has been reappearing in academic discussions for more than a century. Upon examining the texts that mention the Matica srpska Prize, the essay rejects this possibility, quoting the relevant minutes of this institution. The essay proceeds to examine a much more frequent and, in all likelihood, older piece of information – that the prize was awarded by Srpska književna zadruga [Serbian Literary Cooperative], which published the novel. The results of this study largely confirm the authors' hypothesis that the publication itself was later incorrectly interpreted as a separate prize. The key evidence supporting the hypothesis is to be found in *Istorija Srpske književne zadruge* [The History of the Serbian Literary Cooperative], which states that four manuscripts arrived in response to their call for submissions, specifying that the accepted manuscript – Jelena Dimitrijević's *Nove* – was printed as any other work, not as the winner of the literary competition.

Keywords: Jelena Dimitrijević, novel *Nove*, literary prize, Srpska književna zadruga [Serbian Literary Cooperative], Matica srpska.

Фатма Алије и рађање турског књиженства

Фатма Алије (1862–1936) је прва турска романијерка. Кћи је прослављеног историчара, правника, теолога и државника Ахмета Цевдет-паше који је био прототип конзервативног интелектуалца али и државног реформатора. Обе његове кћери, Фатма Алије и Емине Семије стекле су завидно образовање, знање француског језика, филозофије, књижевности и уметности. Фатма Алије је написала пет романа и више чланака посвећених углавном питањима положаја жене у традиционалном турском друштву. Овај рад ће бити посвећен њеном првом самосталном роману *Разговори* објављеном 1892. године у коме се по први пут у турској историји из угла једне жене дотиче питања интимног света жене, прве љубави, слободе избора. Иако је за своје време храбро покретала питања женске еманципације, Фатма Алије је остала привржена традиционалном исламском погледу на свет и положају жене. Упркос невеликој књижевној вредности њених дела, Фатма Алије је поставила темеље турског књиженства. Њено дело представља незаобилазан извор за изучавање турске женске књижевности која је до данас дала низ истакнутих имена и дела. Приметно је да се у последње време у Турској поклања све већа пажња Фатми Алије која је дуго времена била заборављена и прећукивана од стране историчара турске књижевности.

Кључне речи: Фатма Алије, *Muhadarat*, турска женска књижевност, Јелена Димитријевић, *Нове*, брак.

Фатма Алије (Fatma Aliye) (1862–1936) је прва жена у турском али и читавом исламском свету која је писала романе, преводила с француског језика, објављивала филозофске и социолошке чланке у часописима у којима је разматрала питања од значаја за живот и положај жене. Историја турског књиженства почиње њеним романом *Muhadarat* (Разговори) објављеним 1892. године, дакле када је Фатма Алије имала тридесет година.¹

Фатма Алије је кћи чувеног турског државника, правника и историчара Ахмета Цевдет-паше (Ahmet Cevdet Paşa) (1822–1895), писца првог турског грађанског законика. Заједно са старијом сестром Емине Семије (Emine Semiye) била је „пример типа интелектуалке танзиматског доба“, то јест процеса турске модернизације и европеизације у 19. веку. Дом Фатме Алије био је стециште интелектуалаца, супруга дипломата и других виђених личности.² Цевдет-паша је познат као реформатор-конзервативац, исламски учењак који се поносио својим кћерима и њиховом надареношћу за књижевност и уметност. образовање које су стицале од приватних учитеља у очевом конаку било је образовање у традиционалном стилу какво се од

давнина пружало кћерима државних и верских достојанственика. Фатма Алије и Емине Семије су осим класичних исламских дисциплина, поезије и источних језика научиле и француски језик, што је пресудно утицало на њихово упознавање са западном културом. Емине Семије је једна од првих турских жена које су се школовале на Западу. Седам година је провела у Француској и Швајцарској на студијама психологије и социологије, да би касније дуго времена живела у Паризу. Отуда је Емине Семије показивала радикалније ставове о еманципацији турских жена од сестре Фатме Алије, коју на Западу сматрају „исламисткињом“, будући да је била привржена традиционалном мишљењу у преиспитивању женског питања.³

Фатма Алије је у младости показивала живо интересовање за филозофију; благодарећи филозофским делима и расправама које је објавила сматра се и првом турском филозофкињом. У књижевни живот ушла је 1889. године преводом романа *Volonté* тада популарног француског писца Жоржа Онеа (Georges Ohnet). Име преводитељке било је изостављено и уместо њега написано само „Једна жена“. Превод је показао да Фатма Алије савршено влада и француским и турским језиком, те га је са много ласкавих речи похвалио тада водећи турски писац Ахмет Мидхат (Ahmet Mithat) у својим новинама *Тумач стварности (Tercüman-ı Hakikat)*. У предговору њеном првом роману, Ахмет Мидхат истиче да нико није могао да претпостави да је тако успео превод могао бити дело једне жене, те су га приписивали или самом Ахмету Мидхату, или Џевдет-паши, оцу Фатме Алије, или њеном брату Алију Седату (Ali Sedat).⁴ Потребу да сакрије прави идентитет није имала само Фатма Алије. Познато је да су се мушким именима потписивале и Џорџ Елиот (George Eliot) и Шарлота Бронте (Charlotte Bronte) и друге књижевнице у свету.

Постоји још једна занимљива појединост из живота ове турске списатељице. Њен супруг Фаик-бег (Faik Bey), ађутант султана Абдулхамида II (II. Abdülhamid), за кога се удала са седамнаест година, пуних десет година није дозвољавао супрузи да чита и пише, штавише био је спреман и да јој поцепа књиге које је читала. На срећу турске књижевности, забрана читања и писања потрајала је „само“ једну деценију.

Доба у којем је Фатма Алије живела и стварала било је доба друге генерације турских књижевника који су снажно носили покрет модернизације турске књижевности, такозваних танзиматских писаца на чијем челу се налазио већ поменути Ахмет Мидхат, необично плодан списатељ који је у први план стављао дидактичку улогу књижевности. Ахмет Мидхат је оличење писца који је писао зарад „промене цивилизације“, зарад просвећивања неуких маса. По његовом мишљењу,

цивилизацијски ниво народа могао се подићи тако што бисмо се „спустили на његов ниво, обратили му се његовим језиком и начином који се њему свиђа“.⁵ Романи које је писао требало је да послуже за забаву и поуку. Међу темама које је обрађивао биле су оне попут неједнакости жене са мушкарцем, при чему је бранио став да жене треба да се школују и раде једнако као и мушкарци и да треба да уживају иста права. Велика галерија ликова у његовим бројним делима углавном је приказана црно–бело, при чему су негативци обавезно на крају кажњени, а позитивни ликови идеализовани и на крају награђени за своје врлине.

Таква је била књижевна школа у којој је поникла и којој је припадала и Фатма Алије. Осим чињенице да је жена, и да је женско око обликовало њене ликове и сцене, она ни по чему другом није искорачила изван тог владајућег књижевног дискурса. Ахмет Мидхат јој је био духовни отац и заједно са њим написала је роман *Hayal ve Hakikat* (Машта и стварност), при чему се опет није усудила да потпише своје име. Прво дело под именом Фатма Алије објавила је 1892, то јест, роман *Muhadarat* по угледу на француске романтичаре у којем је снажно изнела ставове о породици, материнству, браку, верности, љубави и којих се доследно држала. Написала је укупно пет романа (*Muhadarat, Refet, Udi, Enin, Levayih-i Hayat*), неколико филозофских и историјских многографија (*Nisvan-ı İslam, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* и др).⁶ Сматрала је да је епоха 19. века „доба у коме је проза потребнија од поезије“.⁷ Фирдевс Џанбаз је у необјављеној магистарској тези под насловом *Женско питање у романима Фатме Алије* изнела став да се сви романи ове књижевнице могу сматрати великим романом у наставцима, будући да су по духу, теми, радњи веома блиски и уједначени.⁸ Фатма Алије је активно писала чланке за листове *Tercüman-ı Hakikat* (Тумач стварности), *Hanımlara Mahsus Gazete* (Новине за даме), *İkdam* (Напредак) и *Sabah* (Јутро) на различите теме из области историје, филозофије, историје ислама и шеријатског права. Текстови у којима је писала о питањима од значаја за положај муслиманске жене откривају њен конзервативни поглед на свет формиран у крилу исламске традиције коју је необично волела и бранила од напада са Запада. Вероватно је у томе велику улогу имао и отац Џевдет-паша, конзервативни реформатор који је као припадник верске елите прешао у цивилну бирократију.

Фатма Алије се залагала за већу слободу и самосталност жена, али уз поштовање традиционалних норми. Сматрала је да жене треба да се образују и читају, али да то образовање не треба да буде искључиво европско, већ традиционално исламско. „Јадне девојке савршено знају француску историју“, пише она, „али немају

појма о историји ислама! Научиле су све европске хероје и чувене личности, а ни по имену нису чуле за познате личности ислама и толике османске јунаке који су допринели слави Османлија.“⁹ Њено поимање модернизације подразумевало је очување сопствене културе и идентитета, а не слепо опонашање западних културних и образовних норми. Стога су у њеним романима жене учене, али привржене својим коренима и обичајима.

Роман *Muhadarat* (Разговори) је обимно дело чија се радња одвија у кругу једне османске породице вишег слоја. Централна личност је Фазила, љупка девојка која је одрасла у честитој породици Саи-бега, угледног представника османске елите. Фазила је рано остала без мајке принуђена да се стара о себи и млађем брату Шефику. Бригу о њима донекле преузима Муневер-ханума, удовица која живи у суседству и мајка мушког детета по имену Мукадем који је по пореклу, васпитању, друштвеном статусу идеална прилика за Фазилу. Брак између Фазиле и Мукадема договорен је између њихових родитеља још у њиховом детињству. Саи-бег, међутим, одлучује да се ожени младом, лепом и грамзивом девојком Целибе, чији долазак у Саи-бегов дом ремети устаљени начин живота и сигурност коју је Фазила имала. Целибе кује планове како да из куће што даље отера Фазилу и спречи њену удају за Мукадема. У договору са рођаком Сухом успева да оклевета Мукадема у Фазилиним и Саи-беговим очима и убеди Саи-бега да не дозволи брак између њега и Фазиле. Саи-бег ни једног тренутка не сумња у интриге своје супруге. Фазила, поражена и понижена, прихвата да се уда за Ремзија, трговца који пристаје да са њом прими и њеног млађег брата, али који јој ни по култури ни по начину живота није био ни до колена. Иако је Фазила уложила много труда да тај брак ипак успе, па чак и осетила љубав према мужу, Ремзи јој не узвраћа љубављу, него је вара. Фазила одлучује да изврши самоубиство. Ипак, у једном тренутку одустаје од своје намере и губи јој се сваки траг. За своје ближње она је одавно мртва. Фазила одлучује да под другим именом почне да ради као дадиља у једној богатој породици у Бејруту, где је продата као робиња. Породица која ју је прихватила наликује оној из које је и сама потекла. У међувремену, у Бејрут стиже и Мукадем који се лечи од туберкулозе изазване разочарањем у љубав. Судбина удешава да се сретну и препознају. Фазила, међутим, сматра да Мукадем треба да се ожени њеном штићеницом која се у њега заљубила на први поглед. Фазила, пак, за око запада младом Шебипу, сину свог послодавца, озбиљном младићу посвећеном послу. Пошто му призна да је још формално удата за Ремзија и да је брак због тога немогућ, Шебип

одлучује да се убије. У међувремену страда Ремзи, Фазилин муж, и брак са Шебином постаје стварност.

Радња романа је, очито, врло сложена, испуњена наглим обртима и узбуђењима у маниру романа 19. века. Фатми Алије се мора одати признање да је спретно планирала ток догађаја и да је приповест учинила занимљивом и читљивом. Роман се може анализирати као извор идеја Фатме Алије о низу животних питања попут љубави, љубави пре брака, брачних односа, мајчинства, верности, књижевности. Уједно, то је слика друштва у којем је Фатма Алије стасала као личност и писац и за чије вредности се доследно залагала.

Фазила (што јој и име казује – Врлина пуна) оличење је доброте, чедности и високе моралности. Изнад свега поштује оца, Мукадемову мајку Муневр, спремна је на личну жртву за млађег брата коме је заменила мајку. Када је реч о ступању у брак, Фазила је потпуно сагласна са тим да је то ствар очевог избора: „Знаш, зар не, да је право оца да изабере кћери мужа?“¹⁰ „То је очево право. Ја не могу да отнем ничије право. Да, мајчице, за мене је велика туга што остајем без вас, пристајем да умрем због ње, али не могу против оца.“¹¹ За брак, по мишљењу Фатме Алије, лепота није пресудно важна. „Кад је реч о браку, лепоту траже на другом, трећем месту.“

Љубав за Фатму Алије долази тек након склапања брака. Познанство пре брака је потребно и пожељно, и у том смислу она критикује бракове на основу провадацисања који се склапају без претходног познанства. За љубав, међутим, потребан је хармоничан брак као оквир у коме би духовне особине супружника биле у пуном складу. Иако је од детињства договорен брак са Мукадемом, Фазила успева да заволи Ремзија, човека који јој није био дорастао. Иако је била „одгојена за друкчије васпитаног мужа, а Ремзи за живот са друкчијом женом“,¹² Фазила се свим силама трудила да тај брак успе. Љубав је нешто чега се треба прибојавати, сматра Фатма Алије. „Оно што зову љубав је нешто чега се треба плашити. Ах, дете, не подлежи њеним чарима! Нек те не завара насмејано лице! Оно човека отрује.“¹³ Ипак, ишчекивала је од мужа ту „чудновату изјаву“ – „Волим те“, која „не застарева иако се толико пута изриче! Не хлади се. Ништа је не квари. У стању је да донесе унесрећеном срећу и срећнику несрећу.“¹⁴ Осим тога, њена јунакиња Фазила је кадра да одустане од своје љубави из детињства ако се за њу нису стекли неопходни законски услови. Одустала је од љубави према Мукадему и препустила га својој штићеници Ениси, а с друге стране, одбијала је и Шебинову љубав све док се није уверила да јој муж кога је

напустила више није у животу и не представља законску препреку. Према томе, љубав се за Фатму Алије реализује искључиво у брачној заједници.

Најкрупнији разлог за развод брака за Фатму Алије представља неверство. Ремзијево неверство и очева неспремност да је прими натраг у дом натерали су је на помисао на самоубиство. Ипак, иако је често прижељкивала развод, није била у стању да изговори ту реч зато што јој је звучала исувише ружно. Налазила је да јој је мање мучно да седи поред мужа који је не воли и поверава се сопственом срцу него да је сви у себи називају распуштеницом.¹⁵

Фатма Алије у роману показује толеранцију према полигамији. Фазила тако дозвољава мужу да са једном од робиња има дете, пошто она не може да га има, под условом да после рођења детета обезбеди ту жену и дете. У делу *Nisvan-ı İslam* (Жене у исламу) истакла је да полигамија није била обавезна у исламу и да се мушкарцима дозвољавало да узму више жена у посебним ситуацијама – када жена није могла да има деце, у ратним условима итд.¹⁶ То је посебно допуштала на селу, где је женама била потребна помоћ у обављању кућних и пољских радова. Ова прва турска романсијерка такође не иступа ни против постојања робиња или конкубина, које су биле саставни део богатих породица. Робиње и дадиље приказала је или као жене пуне достојанства и врлина, које су деци често замењивале мајке и другарице, попут Пејман у роману, или као опаке интриганткиње, попут Рефтар.

Мајчинство је врхунска вредност коју Фатма Алије посебно глорификује. Идеални тип мајке у роману је Муневер, Мукадемова мајка, која се после смрти мужа није поново удавала и која је пронашла снаге да изведе сина на пут и обезбеди му савршен одгој и школовање. Мајке је сматрала „првом школом“ (под тим насловом је објавила и један текст) и пресудним фактором у животу деце. Истраживачи њеног дела истичу чињеницу да у роману *Muhadarat* мајка Муневер остаје довољно снажна да се сама бори кроз живот, док Фазилин отац Саи-бег није кадар да сам одржи породицу принуђен да потражи нову жену и нову мајку својој деци.¹⁷ Он, штавише, постаје жртва своје грамзиве и препредене младе невесте немоћан да увиди сплетке које прави и несреће које изазива.

И у овом, али и у осталим романима Фатме Алије ликови су приказани искључиво као позитивни или негативни. Добро је само добро и на крају је награђено, а зло је само зло. Горка судбина Целибе и њене робиње Рефтар „награда“ је за сво зло које су проузроковале. Целибе је схватила да „срећа не долази само с богатством“ и да није знала да је цени „иако је њој дошла заједно с богатством.“¹⁸

Мушки ликови такође су приказани као крајности. Савршени мушкарци, поштени, честити, вредни људи су Саи-бег, Мукадем и Шебип. Њима су супротстављени типови попут бонвивана и ловца на мираз Набија и Фазилиног простог и неотесаног мужа Ремзија. У очи упада да су жене психолошки јаче и истрајније а да су мушкарци неретко играчке у рукама неморалних и опаких жена чије намере нису у стању да прозру. Сасвим је сигурно да је личност саме Фатме Алије у великој мери уграђена у ликове њених јунакиња. Извесно је да су породичне прилике какве је често виђала у грађанским домовима биле полазиште за романе ове књижевнице. Из тог разлога се њено дело може посматрати и као огледало стварности Османског царства с краја 19. века, и то огледало у руци једне учене и умне жене.

Први роман Фатме Алије и први „женски“ роман турске књижевности *Muhadarat* има чврст наративни ток у који се повремено убацује списатељица као наратор и тумач. Она се читаоцима обраћа непосредно, на пример: „Донекле смо описали дом у коме је свадба. А сада да усмеримо мисли и визије ка ентеријеру једног таквог свечарског дома.“¹⁹ „Ах! Јасно је о чему се ради! Јадна Февкије је ухваћена у замку и то затворених очију! Да ли ће јој Фазила успети да отвори очи? Или ће Февкије одбити руку коју јој пружа да изађе из те замке? То ће се касније видети!“²⁰

Занимљиво је и мишљење Фатме Алије о самој сврси и улози књижевности, што дознајемо из дијалога двеју другарица Фазиле и Февкије. „Обе девојке су извлачиле различит смисао иако су обе читале те романе, и доносиле сасвим друкчије судове. Романи су једну упозоравали а другу заводили. Романи су увек исти. Само су главе које их читају различите.“²¹ За Фатму Алије роман представља средство за пружање поуке. „Да, роман је лекција из етике. И то каква лекција! Лекција коју ће читаоци радо и кроз забаву научити.“²² Она сугерише да сваки читалац доживљава роман у складу са властитим искуством. Сматра да се не треба прибојавати описа зла на које се у романима може наићи и које може рђаво да утиче на омладину, јер је „боље да на папиру виде то зло“ и да „спознају да је зло зло.“²³

Одлика стила Фатме Алије јесу динамични дијалози, смисао за детаљ и леписи описи природе. „Место у Бејруту које зову Фистиклик је шеталиште – широка стаза која пролази кроз шуму стабала pistaћа са обе стране и која сеже све до подножја планине Либан и која потом прешавши њу допире до Дамаска.“²⁴ Њен роман првенац прожет је лепо обликованим мислима које су у исти мах одраз животног искуства и моралног лика Фатме Алије али и тежње да што је могуће више пружи ту моралну лекцију која је, по њеном мишљењу, основна функција романа. „Како је само машта

издашна и дарежљива! Докле само у једном трену уздигне човека. Колико сиромаша у секунди учини богатим.“²⁵ Пишући о заљубљености, Фатма Алије примећује: „Ватра која тек тиња гаси се дувањем, али све више сија што се у њу више дува када се разгори.“²⁶

Роман *Muhadarat* јесте прво дело турског женског пера, али се по радњи, стилу, наративном поступку не издваја из владајуће књижевне реалности Османског царства на крају 19. века. Ни идеје и теме Фатме Алије изнете у том роману, такође, не одступају из важећег духовног миљеа турског друштва које се мучило између Истока и Запада. Фатма Алије је пружица слику турског друштва са женом као средишњим ликом, мада јој је доделила ипак пасивну улогу у односу на мушкарца. Штавише, она је мање или више експлицитно апеловала на жене да очувају старе исламске традиције, да их се не одричу, да сачувају моралну чистоту и чедност, да прихватањем европске културе не забораве на своју, да љубав сачувају за брачну заједницу која је за њу била светиња. Ипак, истицањем неких тема попут образовања жене, брака, развода, полигамије, узимања судбине у своје руке Фатма Алије је омогућила да се убрзо чују и други храбри женски књижевни гласови попут Халиде Едип Адивар и других књижевница републиканског доба.

Фатма Алије и Јелена Ј. Димитријевић

Српска романисијерка Јелена Димитријевић (1862–1945) је у роману *Нове* више пута помињала сестре Фатму Алије и Емине Семије као перјанице нових освешћених жена у турском друштву на почетку 20. века. Посебно је истицала Емине Семије која је тражила од турских жена да се „развију“, тј. одбаце традиционалну ношњу и узму судбину у сопствене руке.

Роман Јелене Димитријевић објављен је 1912. године. Време и прилике које обрађује српска ауторка по свему су налик на оне које осветљава турска списатељица, чији је роман штампан 1892. године. То је време жилаве борбе између традиције и модерности, старог и новог, „чаробног сна Истока“ и буђења из истог. Као и у делу *Muhadarat* Фатме Алије, у фокусу је судбина младе Туркиње вишег слоја, њени несрећни бракови и колебања између жудње за слободом избора и окова патријархалних обичаја. Будући да је Јелена Димитријевић изврсно говорила турски језик, сасвим је вероватно да је читала романи Фатме Алије. „Организовали у Солуну

некакво Књижевничко друштво, па су за чланове узели и жене: Фатма-Алију и Емине-Семију, Ђулистан-Хисмету, Фатма-Фахреназу, Ниђар-хануму, још неке и – мене.“²⁷

Оба романа су по свим својим одликама примери тзв. женског текста. „По приповедном поступку окренутом унутрашњем свету ликова, подвојености младих јунакиња и самог доба о коме је реч“, пише Биљана Дојчиновић поводом новог издања романа *Нове*, „то је модернистички роман. У свакој случају и пре свега, *Нове* јесу женски текст.“²⁸ Исто се може рећи и за роман Фатме Алије. Штавише, и један и други одишу готово истом атмосфером и сентименталношћу. Обе јунакиње постављају готово идентична питања. Тема оба романа је мање-више заједничка.

За разлику од Фазиле, јунакиње Фатме Алије, Емир Фатма, јунакиња Јелене Димитријевић, показује више одлучности и потребе да сама уређује свој живот и бира себи мужа. „У Турака, затупаних као што је мој отац, још постоји један чудан, један страشان обичај, да дају девојку за непозната јој момка, и да жене момка невиђеном девојком“, пише Јелена Димитријевић. „Зашто ме отац удавао овако? Давао ме туђем човеку као неку ствар, невиђену! Па и ствар, кад се купује, тражи се да се види.“²⁹

Оно што посебно плени код српске романсијерке јесте луцидно проницање у душу младих Туркиња, тзв. „нових“. Јелена Димитријевић уочава колико се мучи и повија женска турска душа, колико је растрзана између тежње ка слободи и традиције којом је спутана. Последња два века турске историје протекла су у овој подвојености између жуђеног западног модела живота и културе и дубоко усађеног источњачког, који се поштује и носи у дубини бића. То најбоље изражава Ариф, гласноговорница „нових“, која је и сама свесна да је за промене потребна она дубока, интимна реформа која се најтеже постиже и најскупле плаћа: „Она зна да од тих што се зову `нове`, нове су дотле док не наступи неки тренутак кад из њих проговара оно што је с њима срођено, што им је у крви, чега ће се оне ослободити тек кад дође ред да их завију у неколико аршина бела платна.“³⁰ Једна пашиница то још директније каже: „Сва, цела моја душа је нова, али у њој има пуно старог.“³¹ (Подвукла М. М.)

Судбина главне јунакиње Емир Фатме то управо доказује. После све борбе, отпора породици, оцу, раскидања са вером и обичајима, започињања живота у Паризу, она постаје несрећна и болесна, дубоко разочарана и изневерена. „Сан је остварен, само што сам ја несрећна...“³² Своје тек рођено дете шаље оцу с молбом да га он васпитава, али у традиционалном духу. Иако је остварила сан да живи са човеком кога воли, да живи животом какав је упознала у француским романима, Емир Фатма, дубоко несрећна, пише оцу: „Отац, опрости ми!... Међу ђаурима сам више од годину

дана, али се нисам пођаурила; покривам главу, молим се Богу по нашем закону [...] Ја ти кћер шаљем уместо мене. *Ти јој име дај.* Ти је васпитавај; али, не као мене [...] *Прерано је за нашу мрачну земљу, за наше потпуно непросвећено друштво.*“ (Подвукла М. М.)

Јелена Димитријевић овим показује да се на почетку 20. века још нису били стекли услови за истински друштвени преображај и промену положаја турске жене. Тиме на неки начин даје за право Фатми Алије и њеној јунакињи Фазили која не руши обичаје и традицију, већ им се покоравала налазећи начина да у њиховим границама изгради за себе сопствени свет у којем ће бити срећна. Осим тога, Фатма Алије настоји да покаже да је срећа сасвим могућа и достижна у оквирима исламске традиције и да врлином и мудрошћу обдарена жена на њу има неприкосновено право.

¹ Иако је први роман из пера једне жене био роман *Aşk-ı Vatan* (Љубав према отаџбини) извесне Зухре-хануме, опште је прихваћено да је Фатма Алије прва романијерка у историји турске књижевности.

² Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, прев. Мирјана Маринковић, Српска књижевна задруга, Београд 2004, 198.

³ Şahika Karaca, “Fatma Aliye ve Emine Semiye’nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 2, February 2013, 1481–1499.

⁴ Ahmet Mithat, “Kariîn-i Kirama, u: Fatma Aliye, *Muhadarat*, Özgür Yayınları, İstanbul 2012, 11–12.

⁵ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860–1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1995, 69.

⁶ “Fatma Aliye”, *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, 413–414.

⁷ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye Hanım’ın Romanlarında Kadın Sorunu*, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2005. (необјављена магистарска теза), 72.

⁸ F. Canbaz, *Fatma Aliye Hanım’ın Romanlarında Kadın Sorunu*, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2005. (необјављена магистарска теза).

⁹ Ş. Karaca, нав. дело, 1489.

¹⁰ F. Aliye, нав. дело, 152.

¹¹ Исто, 130.

¹² Исто, 129.

¹³ Исто, 248.

¹⁴ Исто, 190.

¹⁵ Исто, 213–214.

¹⁶ Ş. Karaca, нав. дело, 1494.

¹⁷ F. Canbaz, нав. дело, 61.

¹⁸ F. Aliye, нав. дело, 194.

¹⁹ Исто, 16.

²⁰ Исто, 103.

²¹ Исто, 104.

²² Исто.

²³ Исто, 106.

²⁴ Исто, 249.

²⁵ Исто, 36.

²⁶ Исто, 117.

²⁷ Јелена Димитријевић, *Нове*, Београд 2012, 155.

²⁸ Биљана Дојчиновић, „Чаробни сан Истока“ – стварност у роману *Нове Јелене Димитријевић*, поговор роману *Нове*, Београд 2012, 275.

²⁹ Ј. Димитријевић, *Нове*, 92–93.

³⁰ Исто, 167–168.

³¹ Исто, 195.

³² Исто, 256.

Литература

Akyüz, Kenan (1995), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860–1923*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Canbaz, Firdevs (2005), *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Ankara: Bilkent Üniversitesi (необјављена магистарска теза).

Димитријевић, Јелена (2012). *Нове*, Београд: Службени гласник.

Дојчиновић, Биљана, „Чаробни сан Истока“ – стварност у роману *Нове Јелене Димитријевић*, поговор роману *Нове*, Београд: Службеник гласник, 2012.

Fatma Aliye Hanım (2012), ed. Fazıl Gökçek, *Muhadarat*, Özgür Yayınları.

Fatma Aliye”, *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, 413–414.

Mithat, Ahmet, “Kariîn-i Kirama, u: Fatma Aliye, *Muhadarat*, Özgür Yayınları, İstanbul 2012.

Ортајли, Илбер (2004). *Најдужи век империје*, прев. Мирјана Маринковић, Београд: Српска књижевна задруга.

Şahika Karaca, “Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 2, February 2013, 1481–1499.

Fatma Alije and the Birth of Turkish Women's Literature

Fatma Alije (1862–1936) is the first Turkish female novelist. She is the daughter of the celebrated historian, lawyer, theologian and statesman Ahmet Dževdet-Pasha who was a prototype of the conservative intellectual, but also a state reformer. Both his daughters, Fatma Alije and Emine Semije acquired significant education, the knowledge of French, philosophy, literature and art. Fatma Alije wrote five novels and several articles dedicated mostly to the issue of the position of women in the traditional Turkish society. This paper will be dedicated to her first independent novel, *Razgovori (Talks)*, published in 1891, in which, for the first time in Turkish history, a woman wrote about the intimate world of women, first love, freedom of choice. Although she courageously put forward the question of women's emancipation, Fatma Alije remained devoted to the traditional Islamic view of the world and the position of women. Despite the little value placed upon her work, Fatma Alije set the foundation of Turkish women's literature. Her work represents a crucial source for the study of Turkish women's literature which has until today produced various eminent names and works. Although the historians of Turkish literature forgot about Fatma Alije or purposely left her out for a significant amount of time, it is evident that recently this author has been receiving more and more attention in Turkey.

Keywords: Fatma Alije, *Muhadarat*, Turkish women's writing, Jelena Dimitrijević, *Nove*, marriage

**Женски активизам и женско стваралаштво – стратегије
преживљавања у роману *Равнотежа* Светлане Слaпшaк и часопису
*ProFemina***

Овај рад бави се анализом текстуалне политике романа *Равнотежа* и антрополошких есеја Светлане Слaпшaк, које је ауторка објављивала или као самосталне публикације или у оквиру уредничке рубрике у феминистичком и антиратном часопису из деведесетих година прошлог века – *ProFemina*. У анализи се испитује однос две супротстављене идеолошке парадигме – феминистичке и националистичке, у пољу књижевне продукције. Поставља се следеће питање: на који начин поетика романа објављеног више од две деценије након покретања *ProFemine*, као једног од гласила феминистичке и мировне контрајавности, кореспондира са њеном уредничком политиком? Та уредничка политика почивала је на уверењу да активизам, теорију и књижевне текстове повезују дискурзивне стратегије којима се афирмише или негира дати друштвено-политички контекст. Стога је за разумевање кључних места у роману *Равнотежа* неопходно узети у обзир и феминистичке идеје изнете у *ProFemini*, које су биле део стратегије отпора репресивном и националистичком режиму из деведесетих година двадесетог века.

Кључне речи: текстуална политика, *ProFemina*, феминистичка контрајавност, женска књижевност, *Равнотежа*

Интерпретативни оквири: пацифизам, женски покрет и феминистичка књижевна критика

У фокусу овог рада јесте анализа текстуалне политике феминистичког часописа *ProFemina*, који је излазио у Београду у периоду од 1994. до 2011. године, с једне стране, и романа *Равнотежа*, с друге. Светлана Слaпшaк, ауторка романа *Равнотежа*, била је главна уредница часописа *ProFemina*. Радња романа одвија се у периоду између 1993. и 1995. године, док је епилог смештен у 2006. годину, са циљем да, одговарајући на читалачку знатижељу „шта је било после“, укаже на континуитет између ратног и послератног српског друштва. Роман је освојио Виталову награду и ушао у ужи избор за НИН-ову награду. Имајући у виду да је роман објављен две деценије касније у односу на период у којем је *ProFemina* објављивана, као и да фикционални текст има иманентну динамику која се не може свести на пуко одражавање стварности, мој циљ у

овом раду није да оцимим степен веродостојности женског искуства које и један и други текст тематизују, већ да размотрим стратегије легитимације тог искуства.

Равнотежа говори о групи жена у Београду и њиховој борби да преживе у условима социјалне катастрофе која је наступила с распадом Југославије. Иако је компаративно читање часописа и романа фокусирано управо на ратне године, јасна временска омеђеност не умањује сложеност интерпретативног контекста. То је један од разлога зашто при разрешавању бројних интерпретативних изазова у обзир узимам и део научно-популарног опуса Светлане Слапшак, збирке есеја *Античка митургија, Женске иконе 20. века, Купусара*.

У анализи, часопис *ProFemina* посматрам превасходно као део антиратне контрајавности и феминистичке контрајавности¹ у настајању. Појам контрајавности увела је Ненси Фрејзер (Nancy Fraser)² како би показала да одређени друштвени консензуси не настају сами од себе или искључиво вољом најмоћније друштвене групе, већ, између осталог, мирним и ненасилним супротстављањем група. У нашем друштву владајући дискурс о ратовима из деведесетих не само да игнорише већ у потпуности негира мировну контрајавност, у чијим се оквирима издвојила и феминистичка контрајавност. Стога се лако стиче дојам да су се са ратном политиком државе Србије сви слагали, било отворено, било прећутно.

Бројне антиратне публикације, међу којима истичем *Републику*, у којој су првобитно објављени текстови из *Српске стране рата* (1996, друго издање 2002),³ књиге у којој социолози, историчари, политиколози, филозофи, новинари анализирају начине на који је национализам постао парадигма рада свих друштвених институција (универзитета, медија, цркве, културе), показују да је постојало снажно језгро антиратног отпора. Ове текстове преносили су и сплитски *Feral Tribune*, загребачки *Аркзин*, подгорички *Монитор*, тузлански *Фронт слободе*, сарајевска *Слободна Босна*. Међутим, у овом раду, фокусираћу се превасходно на гласила мировног покрета у Србији, иако ниједног тренутка не доводим у питање његов регионални и пројугословенски карактер.

Небојша Попов, оснивач Института за друштвену теорију и филозофију у Београду и приређивач *Српске стране рата*, у уводној речи за ову књигу истиче:

Отпор стихији страха, мржње и насиља приметан је и у збивањима која испитује 27 аутора у 30 огледа сабраних у овој књизи... Резултат истраживања такође показује да је било потребно много снаге и времена да се сломе отпори

поменутој стихији. А ни када је она превагнула, нису нестали сви отпори и сва трагања за алтернативом. Ова нит трагања за алтернативом сили и насиљу понекад је једва видљива, вероватно због импресивности доминантне тенденције која настоји да затре сваку наду да је ишта може зауставити, а поготово обуздати и превладати.⁴

Као што показује поднаслов књиге *Српска страна рата – траума и катарза у историјском памћењу* – уочавање везе између књижевности и политичке имагинације имало је важну улогу у артикулисању како ратних, тако и мировних стратегија. Часопис *ProFemina*, дакле, ни изблиза није био усамљен у својој мировној мисији, већ је представљао интегрални део широке антиратне и феминистичке контрајавности. Савремени феминистички ангажман у Србији утемељен је у традицији пацифистичког активизма феминисткиња, од којих су многе истакнуте интелектуалке и теоретичарке биле окупљене око редакције *ProFemine*. Тај континуитет проистиче из одређених дискурзивно-пропагандних и економских политика, као и из континуитета родних политика, у ратном и послератном друштву. Односно, континуитет произлази из чињенице да су темељи неједнакости жена у друштву продубљени и политички артикулисани управо захваљујући националистичкој агресији из деведесетих година, те социјалној девастацији којом је она била праћена – укидањем до тада постојећег нивоа ратних и социјалних права жена. Не мали значај, наравно, има и чињеница да су и данас активне организације које раде на унапређењу положаја жена – Центар за женске студије, Инцест траума центар, Аутономни женски центар, Жене у црном – основане као део феминистичке и мировне контрајавности, те да је њихове активности усмерене на решавање проблема мушког насиља према женама и недовољне политичке партиципације жена тешко разумети без разматрања ратног контекста из деведесетих и транзиције.⁵

Што се формалних одлика *ProFemine* тиче, њена обимност, спој академске теорије и савремене књижевне продукције, али и авангардни дизајн, те отвореност за младе ауторке и ауторе, сугеришу тежњу за поигравањем конвенцијама академског часописа. С друге стране, форма *Равнотеже* претежно је реалистичка. Имперсонални приповедни глас уводи нас у судбине главних јунакиња Милице и Даре и људи са којима оне деле југословенску прошлост или са којима ће делити будућност у егзилу. Милицу срећемо у тренутку када се она растаје са супругом Гораном, који, успевши да избегне мобилизацију, са својим новим партнером Пјером, одлази у Канаду. Круг

Милице најближих људи чине, пре свега, њена мајка Ела и пријатељица Дара. Све три, заједно са Миличином тетком, Елином сестром Симком, чији стан служи као физичко и ментално склониште за избеглице из свих крајева Југославије и за мушкарце који не желе да буду одведени на ратиште, учествују у пружању помоћи избеглицама, али и у психичкој, интелектуалној и логистичкој потпори мушкарцима које је насилни распад друштва и државе довео до слома. Седељке које Дара и Милица организују, на којима се најчешће дискутује о југословенској прошлости и могућностима отпора новој политичкој класи, окупљају њихове сапатнике, саговорнике и истомишљенике – Душана, Перицу, Саву, Кребу и Боа, антрополога/балканолога из Канаде, који им се испрва придружује из истраживачке радозналости. Временска равна приповести је трострука: поред југословенске прошлости, која се тематизује кроз Миличин однос са мужем, потом са љубавником из Сарајева са којим ступа у кратку везу након Горановог одласка и, коначно, са братом од тетке, Симкиним сином Јуретом, те основног приповедног времена (период 1993–1995), други део романа смештен је у 2006. годину, што закључујемо на основу тога што смрт Слободана Милошевића фигурира као повод за покушај успостављања поновног контакта између Милице и Даре. Поред тога што служи као временски оријентир, Милошевићева смрт је и важан кохезивни фактор на симболичком плану. Она симболизује смрт једне ере и једне политичке парадигме. Међутим, Дарино писмо којим се роман завршава недвосмислено настоји да укаже на континуитете између савременог друштва и те политичке парадигме. Поред реалистичког приповедања, роман се састоји и из два уметнута рукописа. Један од њих је роман који пише Милица, пастиш романа сестара Бронте, док је други роман дело Великог националног писца, пародија књижевног дела Добрице Ћосића, који Милица прекуцава, приморана да на тај начин издржава своју породицу. Будући да је Дара једина Миличина читатељка и критичарка, у роману се конституишу две интерпретативне заједнице које чине идеолошко-поетичку окосницу текста: примарна, ексклузивно женска и феминистичка интерпретативна заједница две пријатељице и шира, идеолошка, коју поред две пријатељице чине и Бо, Дарин партнер Душан, Перица, Сава и Креба.

Будући да Светлана Слапшак претендује на реалистички поступак, мотивација којом се ово текстуално ткиво уводи у роман није довољно убедљива. Роман-пастиш често служи искључиво да потцрта феминистичку аргументацију коју јунакиње и јунаци износе у међусобним дијалозима, а роман Великог националног писца губи функцију изван духовите пародије Ћосићевог национализма и квазиромантичног

„народњаштва“. Таква есејистичка тенденција ауторке очитује се и у томе што јунаци романа често имају предуге политичко-идеолошке екскурсе, који се не уклапају у реалистички тип приповедања. Но, како је *Равнотежа* роман чија је иманентна поетика антинационалистичка и феминистичка, те чија је ауторка сведокиња и активна учесница политичких превирања у периоду у који је радња романа смештена, компаративно читање *ProFemine* и *Равнотеже* свакако може да доведе до важних увида када је реч о односу националне и феминистичке културе, канонске и женске књижевности. Значај идеја које ауторка романа заговара усмерава нашу пажњу на политику текста и проучавање политичког и идејног аспекта књижевности. Интерпретативни контекст у који бирамо да позиционирамо овај роман, неопходан да га не бисмо редуковали на апстрактно антиратно штиво, природно одвлачи пажњу са појединих литерарних недостатака или квалитета. Тај контекст чине мировни покрети на територији бивше Југославије, затим целина академског и активистичког опуса Светлане Слапшак, и напоследку различити приступи у феминистичкој књижевној критици.

Дискурзивне стратегије отпора

И часопис *ProFemina* и роман *Равнотежа* представљају текстуалну легитимацију женског искуства, женског у двоструком значењу те речи: овде је заиста реч о женама као историјским субјектима, али је и политичко опредељење тих жена, и уредницâ *ProFemine*, те главне уреднице Светлане Слапшак, као и јунакиња њеног романа, женско – дакле, маргинално, другачије у односу на владајућу националистичку идеологију. Контекст у коме живе и раде ове читатељке и списатељице, а који је Жарана Папић у својим антрополошким есејима именовала као турбофашизам,⁶ односно мачистички поредак који слави физичку и сексуалну деструкцију не-Срба, омогућава Светлани Слапшак да борбу својих јунакиња окарактерише као „женску ствар“, без страха од оптужби за родни есенцијализам. На такав родни есенцијализам наилазимо, рецимо, у радовима ауторки попут Елен Сиксу (*Hélène Cixous*)⁷ и Лис Иригарај (*Luce Irigaray*), чији захтев за женским ослобођењем произлази из мистификације женске сексуалности и телесности.

Антиратна агитација и антинационализам нису последица економије даривања укорене у способности рађања и плуралности ерогених зона на женском телу (како би то Елен Сиксу у ипак једном знатно другачијем контексту рекла), већ представљају

свестан вредносни и политички избор супротстављен етничком и биолошком есенцијализму својственом националистичким дискурсу. Међутим, таквом избору жене су склоније јер постоји структурна веза између родног и етничког насиља. Ту структурну спону можемо означити као сексуалну/полну политику патријархата. Овај термин увела је истакнута феминистичка критичарка Кејт Милет (Kate Millett), дефинишући га на следећи начин: „термин политика односи се на односе које структурира моћ, (друштвене прим.прев.) аранжмане у којима једна група људи контролише другу“.⁸ Ова структурна веза у ратним околностима доведена је до крајности: оса потврђивања патријархалне моћи дисциплиновањем, мучењем и сакаћењем женског тела у рату се проширује и на тела непријатеља и њихових жена. Рат у Босни, односно систематска силовања жена, умногоме су допринели томе да међународна јавност и институције препознају силовање у рату као особен облик ратног злочина.

У есеју „Women from the XYZ country“, где акроним XYZ представља спој две кованице које сажимају реторику којом су се националистичке власти у новонасталим републикама служиле да би дискредитовале сећање на заједничку државу – eX-Yugoslavia и Yugo-Zombi – Светлана Слапшак пише о начину на који су националистичке елите ревитализовале и модификовале митолошко-антрополошке формуле рата из епске традиције балканских народа са циљем да се етничка нетрпељивост и срозавање постојећег нивоа женске еманципације нормализују.⁹

Силовање као ратна стратегија, те начин на који политичке елите дискурзивно манипулишу силовањем као чином у коме се друштвена моћ мушкарца потврђује апсолутним поништавањем менталног, физичког и сексуалног интегритета жене, или пак другог мушкарца који силовањем губи свој мушки идентитет, јесте тачка у којој постаје евидентно да је рестаурација национализама, поред етничке мржње и крвопролића, захтевала и својеврстан „рат“ против феминизма и феминисткиња, то јест „рат полова“.

У прилог оваквом читању наслеђа из 90-их година говори и то да је у Словенији једна од првих мера нове родне политике био покушај увођења забране абортуса, што је изазвало масован револт жена и феминистичких организација. У Србији је антифеминистичка пропаганда, као и ратна, великим делом спровођена помоћу (пара)државних гласила и организација. Дневни лист *Политика* и недељник *Дуга* у први план су истицали наротив о угрожености српског народа. Имплицитна порука која је произлазила из оркестрирања антиалбанске, антимуслиманске и антихрватске

хистерије била је да жене могу помоћи наводно умирућој и угроженој нацији тако што ће своје животе посветити (односно, подредити) рађању нових Срба. Отуда је оживљавање организација попут Кола српских сестара и других група чији је циљ било „национално освешћивање“ жена била логична последица клерикализације, национализације и репатријархализације свакодневице.

О дискурзивним стратегијама којима су се медији попут *Политике* и *Дуге* служили у фабриковању идеје о „догађању народа“ детаљно је писано и у *Српској страни рата*.¹⁰ Овако о томе пише Сњежана Миливојевић:

Општи појам којим би се могло дефинисати учешће *Дуге* у јавној комуникацији у читавом анализираном периоду јесте систематска национализација говора. Под национализацијом се подразумева формулисање кризне југословенске стварности у терминима и репертоаром националистичког идиома. Као семантички резервоар за ову операцију служило је више извора: популизам („догађање народа“, глорификација вође, обезвређивање социјалних институција), антикомунизам (деброзовизација, дебољшевизација) и национализам (митологизација националне прошлости, национална искључивост и ксенофобија)... Предмет овог огледа је, дакле, медијски производ а не непосредни догађаји који су му били повод: они су само спољни оријентери у дешавањима из којих је *Дуга* правила избор.¹¹

Поента је, дакле, у реторичкој и медијској манипулацији која формира оквир за тумачење догађаја. Поступак демистификације дискурса примењује и Светлана Слапшак. Њен есеј „Women from the XYZ country“ скреће пажњу на околности због којих је дискурс који је легитимисао ратове био отворено антифеминистички и женомрзачки. Најпре је, пласирањем лажне вести да Албанци на Косову силују Србе, табу силовања преведен у дискурс националног суверенитета. Када је једном питање телесног интегритета жена кодирано као питање националне супериорности и одбране практично феудалног кодекса части, рат је измештен из сфере конкретне људске патње у сферу колективне митске фантазије и мегаломаније.

Феминисткиње су то препознале, па је њихов захтев да се силовања у рату третирају као злочин против жена као жена, без етничких предзнака, истовремено представљао захтев за хуманизацијом политике насупрот њеној свеприсутној митологизацији. Феминистичка реапропријација дискурса о силовању провизира је и

субвертирала националистичке пројекте, јер је покушала да стане на пут манипулисању симболичким „силовањем нације“, које је постало фасада иза које су се дешавали стварни злочини према женама. Захтевајући да се питање силовања из надлежности државне врхушке врати у надлежност жена, активисткиње женског и мировног покрета су позвале на транснационалну солидарност жена, чиме су се отворено замериле националистичким елитама.

Отуда је одговор на мировни и женски активизам била још снажнија државотворна пропаганда у којој су национална држава и „прави“, национално освешћени „народ“ симболизовани као тело које феминизам угрожава. Најексплицитнији пример злоупотребе дискурса о силовању и инвенције нових антифеминистичких дискурса јесте текст „Хрватске феминистичке силују Хрватску“. Светлана Слапшак у *ProFemini* објашњава како је циљ писања о силовању кроз „патриотску“ призму заправо била стратегија трајног ућуткивања феминистичких гласова, међу којима су најистакнутије биле Славенка Дракулић, Дубравка Угрешић, Рада Ивековић, путем стављања табуа. Системско ућуткивање жена, као важан механизам контроле у патријархалним друштвима, савршено је кореспондирало са националистичком митоманијом.

Антропологија женског – феминизам као хуманизам

Поред пацифизма и маргиналности, који су у контексту Милошевићевог режима и ратова 90-их из визуре ауторске поетике и уредничке политике Светлане Слапшак схваћени као ствар личног избора и идеолошког опредељења, у роману постоје и слојеви *женског* који носе дубље митолошке и антрополошке конотације.

Традиционалне балканске културе остављале су женама власт над областима мушкарчевог страха: природа, магија, смрт, нарочито ово треће. У свим тим културама, мушко тело, када умре, припада женама, које га перу, облаче, оплакују.¹²

Ова антрополошка опсервације Светлане Слапшак о женама Балкана може послужити као кључ за тумачење одређених места у роману. У том светлу, Дарина изјава: „Они су сада потпуно у нашој власти, чак и они који су побегли.“,¹³ испод оптимистичног тона својственог овој модерној партизанки скрива бруталност живота у

патријархалном друштву, а посебно у околностима које представљају доследну манифестацију његових фундаменталних вредности као што је рат. Жене преузимају моћ у оним тренуцима, било да је реч о историјском било да је реч о приватном времену, који представљају кризне ситуације, односно периоде егзистенцијалне и социјалне неравнотеже.

Управо захваљући таквом односу моћи у патријархалним друштвима, женама је поверена улога посредника у комуникацији. Утолико не изненађује тврдња Светлане Слапшак да, ако би требало изабрати божанство феминизма, то би једино могао бити Хермес, јер његов положај на Олимпу одговара положају жена у патријархалном друштву: он је божанство пролаза и прелаза између две стране – природе и културе, живота и смрти. Положај комуникационог канала у комуникационом процесу заправо је реализована метафора начина на који је репродукција у патријархалном систему нормирана – жена је посуда¹⁴ кроз коју се статус грађанства преноси са оца на сина.

Оваква констелација снага јемчи невидљивост жена у јавној сфери као дијалогској арени, те је њихово учешће у јавности путем изговорене и писане речи изравна претња патријархату као систему контроле над женском сексуалношћу и репродуктивном способношћу. Српски национализам, као и сваки национализам заснован на имагинарију о заједничком пореклу припадника једне нације, унапред рачуна са женском послушношћу и невидљивошћу. Та невидљивост посредована је захваљујући опседнутости генетском чистотом нације, услед чега репродукција и родни односи представљају срж културе.¹⁵ Стога пропитивање, ширење, сламање оквира националне културе, чему су посвећене и уреднице *ProFemine* и јунакиње романа *Равнотежа*, нужно представља феминистички чин пошто посредно доводи у питање баланс родних улога, односно дихотомију мушко/женско као дихомотију културе и природе, јавног и приватног.

У уводној речи за први број *ProFemine* Светлана Слапшак истиче да жене нису имале проблем да током и после рата успоставе комуникацију која неће бити заснована на прећуткивању злочина националистичких елита и њихових следбеника, напротив: „*ProFemina* има намеру да невидљивост разбија још једним ефикасним начином: комуницирањем изван прописаног националног оквира културе.“¹⁶

Заједница која се окупља у Миличином и Симкином стану, која у извесној мери почива и на инверзији родних улога, јер је чине борбене жене и мушкарци-дезертери (Креба, Сава, Горан, Душан, краткотрајно и Миличин љубавник Слоба, избеглица из Сарајева), који одбијају да убијају у име нације, јесте заједница чије само постојање, а

пре свега циљ да се помогне избеглицама свих вера и националности из свих ратом захваћених подручја бивше Југославије, пробија оквире које национална, односно српско-националистичка култура задаје. Тек у светлу сукоба женског односно феминистичког принципа сапостојања и патријархално-националистичког принципа доминације једне друштвене групе над другом (мушкараца над женама, већинске етничке заједнице над мањинским и слично) открива се изразит значењски потенцијал насловне метафоре: ако патријархални систем жене гура у приватну сферу како би се одржала хијерархијска равнотежа то јест систем политичке доминације мушкараца, простор приватног, парадоксално, постаје место субверзије. Такво становиште јавља се и у антрополошкој есејистици Светлане Слапшак.

Са једне стране једнострана и агресивна идеологија, са друге, шарена и компликована свакодневица. Кућа и затвореност могу бити идеалан простор субверзије.¹⁷

Сарказам на рачун ратнохушачког ТВ програма, коју у карневалској атмосфери заједничке трпезе и гушења од смеха (типичан карневалски гест) креирају Дара, Милица и њихови пријатељи представља један од примера симболичке субверзије у приватном простору:

Дара је пустила снимљени дневник, са обећањем тајног оружја које је још Тесла измислио, са бојним возом који се креће без шина, новинаркама у униформи са дугим плетеницама и другим ратним атракцијама; следила су још обећања о пирамидалним схемама за оне најочајније и најглупље грађане, разговор попова и психоаналитичара о томе како су Срби луд народ, што је позитивна дијагноза, и томе слично.¹⁸

На Боово питање како успевају то да издрже, будући да је Бо страни држављанин који ситуацију посматра из „неутралног“ угла, Душан ноншалантно одговара:

Нисмо још увек успели да замислимо нешто тако лудо што се на телевизији или новинама не би изрекло за недељу-две. – Треба доследно применити дада поетику да би се било како одговорило на то.¹⁹

Фикционална стварност *Равнотеже*, заједница жена и немаскулиних мушкараца (односно мушкараца који се из политичких убеђење одричу агресивног маскулинитета) заснована на принципима заједништва, солидарности и *једнакости у различитости* представља дијаметрално супротан тип заједнице у односу на нацију као заједницу утемељену на етничкој припадности, то јест на истоветном пореклу.

Ова супротност произлази из диспаратних модела комуникације. Док је, како смо видели у уводној речи за први број *ProFemine*, циљ феминистичке контрајавности да дијалогом пробија могућности владајућег дискурса, јер је сукоб за сваку контрајавност од формативног значаја, дотле националистички дискурс тежи репресивној унификацији. То се јасно рефлектује и на однос према историји и литерарној традицији – национална култура је, захваљујући својој унисоној телеолошкој интенцији, поље фалсификације, а последично и банализације историје и традиције, што видимо на страницама романа Великог националног писца, такозваног Прекуца, чије белешке Милица прекуцава да би могла да издржава своју породицу: „Расули се бисери по ноћној измаглици, по тераси, под звездама које су пре нас гледали Словени, па Византинци, па Турци.“²⁰ Измишљање континуитета неопходно је српском национализму да би суштински политичке одлуке легитимисао као питање националне филогенезе, односно као биолошку датост. На тај су начин доносиоци политичких одлука заштићени егидом колективне судбине, те не могу бити позвани на одговорност. Књижевност у коју је уткана таква идеологија остаје изван високог регистра, који претендује на универзалну хуману вредност, те бива осуђена на кич и тривијалност. Даље, таква литература, управо захваљујући својој идејној и језичкој баналности, огољава чињеницу да се жељена национална супериорност остварује приземним фалоцентризмом, који се потврђује уписивањем националног предзнака преко женског тела. Следећи цитат то речито илуструје:

И таман се његов корен српства усправио, да јој покаже како се то ради између шумадијских брдашца, између пањева што мрмоље маховином, под брезом преломљеног струка, тамо где је српски еротизам најјачи, кад наиђе Сима.²¹

Светлана Слапшак користи „корен српства“ као метафору за фалус да би демистификовала националистички наратив, који је због претеране усредсређености на

традицију и ексклузивно порекло, чија се древност непрекидно наглашава, склон томе да измишља гротескне историјске и биолошке континуитете и аналогije.

Насупрот томе, феминистички дискурс је место критичког промишљања традиције. На једној од редовних седељки Милица, Дара, Душан, Креба, Перица и Бо дискутују о такозваном београдском стилу, што је важан лингвистички и књижевноисторијски феномен југословенске, а тиме и српске културе. Овако размишља један од јунака романа:

„Београд је поново подношљив: толико је велики да у њему можеш бити анониман“. Та изјава говори о правој природи београдског шарма: он је анониман, непретенциозан и не продаје своје најбоље штосове. Капорова амбиција да београдски шарм продаје као свој јавни бренд је успела, али је казна за злочин била превелика – утолико више што није било простора за књижевност која би београдски шарм снабдела мисленошћу и одговорношћу... Зато је, парадоксално, феномен београдског шарма претрпео кобну штету управо зато што није било најозбиљнијег феномена у српском друштву – одговорности.²²

Може се рећи да овај Перичин монолог супсемира супротност и непомирљивост начела на којима су устројени женски, феминистички колектив и националистичка, маскулистичка, андроцентрична заједница, која не може опстати без системске невидљивости жена.

Док Прекуц и други „национални писци“ попут Капора пишу са циљем индоктринације „народа“ и из материјалне користи (како то Дара описује: „Прекуц пише за лову, и да улови неку награду, славу и додатну лову. Свега већ има, али никад није довољно: рат је, снови су могућни, неки виши облик вођења народа може тек да задовољи крхко шездесетогодишње тело.“),²³ за Милицу, као феминистички настројену списатељицу, писање је вид „спасања за живот“, игра са пријатељицом, а заједничка игра је, како Светлана Слапшак објашњава, саставни део женске културе на Балкану, али и облик отпора владајућој идеологији. Отпор је кључна реч која повезује и феминистичку контрајавност и феминистичку прозу, у коју се, без сумње, убраја и роман *Равнотежа*. У контексту Милошевићевог ауторитарног режима и ратова 90-их непристајање на насилничку, недемократску власт саставни је део женског и феминистичког искуства. *ProFemina* је као феминистичко гласило, часопис за женску

књижевност и културу, меморија бескомпромисне борбе против агресивног ратничког маскулинизма пропагираног од врха власти, а роман *Равнотежа* представља јединствену поетизацију тог искуства.

Остаје још да покушамо да одговоримо на Дарино писмо Милице, које у фикционалном свету остаје без одговора. То је уједно и одговор на готово реторско питање – због чега феминистички отпор има општедруштвену и дубоко хуманистичку вредност. У тренутку када Дара пише ово писмо, са изузетком Душана, који је умро, и Миличине мајке, која је остала у Београду, сви јунаци и јунакиње су одавно емигрирали – након Душанове смрти, Дара је отишла са Боом, а Милица живи у неконвенционалној заједници са Гораном, њиховим дететом и Горановим партнером у Канади. Дара поставља питање Милице:

Јеси ли икада замишљала старост, ону праву? Зар не би било добро планирати да се негде стисне нас неколико, заједно, да крпимо заједничко сећање када почнемо сенилити? На нашем језику?²⁴

Окупљање чији је циљ да се очува заједничко сећање, а које је неколико редова раније Дара именовала као југооргију, заправо је слика једног од базичних топоса хуманистике – затвореног врта – изловане заједнице људи од пера, за које је литература, баш као и за јунакиње и јунаке Светлане Слапшак, питање спасења, стратегија менталног опстанка. Овако Петер Слотердајк (Peter Sloterdijk) објашњава идеолошку и антрополошку визију која стоји иза аисторијски схваћеног хуманизма:

Тако би се заједнички фантазам свег хуманизма могао свести на модел литерарног друштва, у којем учесници преко канонске лектире откривају љубав према инспиративном пошљаоцу. У срцу овако схваћеног хуманизма налазимо фантазију секте или клуба – сан о судбинској солидарности оних који су одабрани да буду писмени.²⁵

Судбинска солидарност јесте основна стратегија преживљавања људи са маргине, чији је колективни дух израстао из Дарине и Миличине интерпретативне заједнице. Ауторкина тежња да хуманизам ослободи елитистичког баласта и преозначи феминистичким начелом равноправне дистрибуције моћи, а тиме и знања, огледа се у томе што јунакиње и јунаци романа *Равнотежа* нису *одабрани* да буду писмени, већ

су то сами *одабрали*. Међутим, Дарин самотњачки вапај на крају указује на то да заједничко сећање не може бити „закрпљено“, што означава двоструки губитак: прогресивне идеје су претрпеле историјски пораз, а њихови носиоци нису у стању да конституишу заједничко сећање, што имплицира да је њихова борба заувек део прошлости. Без могућности да успоставе колективно памћење, они остају без могућности да утичу на садашњост и будућност.

Па ипак, слика феминистичког, литерарног и политичког, микроколлектива коју видимо у роману остаје урезана у читалачко искуство заједно са сликом напуштеног врта, из којег су Горан, Милица, Душан, Дара и Бо отишли једно по једно. Упркос песимизму који ова потоња слика изазива, текстуална политика која спаја ове две слике састоји се из идеје да критички схваћене писменост и књижевност, као кохезивно ткиво свих колектива заснованих на преференцији и избору, а не на идеологему заједничког порекла, имају капацитет да упуте изазов свим репресивним порецима попут патријархата, национализма, фашизма.

Анализа дискурзивних стратегија и субверзивних текстуалних поступака показује да периодичку, али ни прозне текстове попут *Равнотеже*, не би требало интерпретативно редуковати на сведочанства о једном времену. Ови текстови истовремено отварају могућност критичког рефлектовања прошлости управо зато што представљају специфичан скуп књижевног и теоријског знања, те активистичких стратегија отпора насилној хомогенизацији друштва, због чега су релевантни и данас.

¹ О поновном успостављању феминистичке контрајавности и улози *ProFemine* писала је Станислава Бараћ у *Феминистичка контрајавност. Жанр женског портрета у српској периодици 1920–1941*, (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015): 72–75.

² Nancy Fraser, "Rethinking the Public Sphere", *Social Texts* No. 25/26 (1990): 56–80.

³ Небојша Попов, *Српска страна рата: траума и катарза у историјском памћењу* (Београд: Самиздат Б92, 2002).

⁴ Исто, 24.

⁵ Стога овде треба нагласити да је Слапшак у *ProFemini* од почетка писала и о социјалним проблемима – сиромаштву и насиљу – изазваним политиком националистичког режима. Тако, на пример, у уводнику за први број ауторка говори о томе како се посланици у скупштини изругују усвајању закона о сузбијању насиља над женама – „ко ће њима забранити да туку своје жене“. Такође, треба имати у виду да је саморазумевање феминизма *ProFemine* засновано на опонирању како политици етнички хомогених држава на Балкану, тако и титоистичкој југоносталгији то јест идеализацији бивше државе, што је експлицирано у програмском тексту Јелене Петровић и Дамира Арсенијевића „Заједнички простор југословенских феминизма“ у последњем броју *ProFemine* из 2011, који је у целини посвећен промишљању и ауторепрезентацији југословенских феминизма. [ProFemina 02.indd - \(RRPP\) Western Balkans www.rppp-westernbalkans.net/.../downloads/.../ProFemina_specijalni_broj_letu-jesen](http://www.rppp-westernbalkans.net/.../downloads/.../ProFemina_specijalni_broj_letu-jesen)

⁶ Жарана Папић, „Еуропа након 1989: етнички ратови, фашизација друштвеног живота и политике тела у Србији“, *Трећа* бр. 1–2 (2001): 112–126.

-
- ⁷ Рад Елен Сиксу свакако познат и близак Светлани Слапшак (чувени есеј Е. Сиксу „Смех медузе“ објављен је у *ProFemini* 2006. године).
- ⁸ Kate Millett, *Sexual Politics* (Chicago: University of Illinois press, 2000), 23.
- ⁹ Према државним медијима, силовање није женско питање, већ питање националног такмичења око својине, мушке својине, што је женско тело. У балканској усменој и књижевној традицији, силовање је увек метафора сукоба између две етничке, друштвене или других мушких група. Жене су само симбол власништва (прев.аут). Svetlana Slapšak, „Women from the XYZ-country“, *ProFemina* бр. 1 (1994/1995): 138.
- ¹⁰ Александар Ненадовић, „Политика у националистичкој олуји“, у *Српска страна рата*, 2.део, приредио Небојша Попов (Београд: Самиздат Б92, 2002): 150–178.
- ¹¹ Сњежана Миливојевић, „Национализација свакидашњице“, у *Српска страна рата*, 2. део, приредио Небојша Попов (Београд: Самиздат Б92, 2002): 230–255.
- ¹² Светлана Слапшак, „Балканка“, у *Женске иконе 20. века* (Београд: Библиотека XX век, 2001): 32.
- ¹³ Светлана Слапшак, *Равнотежа* (Београд: Лагуна, 2016): 53.
- ¹⁴ Светлана Слапшак, *Купусара* (Београд: Библиотека XX век, 2013): 27.
- ¹⁵ Нира Јувал Дејвис, *Род и нација* (Загреб: Женска инфотека, 2004).
- ¹⁶ Светлана Слапшак, „Женском руком – шта?“, *ProFemina* бр.1 (1994/1995): 11–13.
- ¹⁷ Светлана Слапшак, *Женске иконе 20. века*, 33.
- ¹⁸ Светлана Слапшак, *Равнотежа*, 155.
- ¹⁹ Исто, 156.
- ²⁰ Исто, 111.
- ²¹ Исто, 55.
- ²² Исто, 129.
- ²³ Исто, 45.
- ²⁴ Исто, 338.
- ²⁵ Петер Слотердајк, „Правила за људски врт: Одговор на Хајдегерово *Писмо о хуманизму*“, *Реч*, бр. 57/3 (2000): 187–202.

Литература

Дејвис Јувал, Нира. *Род и нација*. Загреб: Женска инфотека, 2004.

Fraser, Nancy. "Rethinking the Public Sphere". *Social Texts* No. 25/26 (1990): 56–80.

Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност. Жанр женског портрета у српској периодици 1920 – 1941*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

Millett, Kate. *Sexual Politics*. Chicago: University of Illinois, 2000.

Папић, Жарана. „Еуропа након 1989: етнички ратови, фашизација друштвеног живота и политике тела у Србији“. *Трећа* бр. 1–2 (2001): 112–126.

Попов, Небојша. *Српска страна рата*. Београд: Самиздат Б92, 2002.

Слапшак, Светлана. *Женске иконе 20. века*. Београд: Библиотека XX век, 2001.

Слапшак, Светлана. *Купусара*. Београд: Библиотека XX век, 2013.

Слапшак, Светлана. *Равнотежа*. Београд: Лагуна, 2016.

Слотердајк, Петер. „Правила за људски врт: Одговор на Хајдегерово *Писмо о хуманизму*“. *Реч* бр.57/3 (2000): 187–202.

Jelena LALATOVIĆ

Faculty of Philology

University of Belgrade

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.8>

УДК: 821.163.41.09-31 Слапшак С.

050PROFEMINA

Original scientific article

Women's activism and women's writing – survival strategies in the novel

***Ravnoteža [Balance]* and journal *ProFemina* of the author and editor**

Svetlana Slapšak

This paper will carry out a comparative analysis of the textual politics in the novel *Ravnoteža [Balance]* and the anthropological essays of Svetlana Slapšak, which the author published as independent publications or as the editorial in the feminist and anti-war journal from the nineties – *ProFemina*. The aim of this analysis is to examine how opposed ideological paradigms – the feminist and the nationalist one – are reflected in the field of literary production. That is, paper wishes to show how the poetics of the novel, published more than two decades after *ProFemina* was started as one of the newsletters of the feminist and peaceful counterpublic, corresponds with Slapšak's editorial politics. That editorial politics rested on the belief that activism, theory and literary texts are connected by discursive strategies which affirm or negate the socio-political context. Therefore, to understand key places in the novel *Ravnoteža*, it was necessary to take feminist ideas presented in *ProFemina* into consideration; ideas which were an indispensable part of the resistance strategy against the repressive and nationalist regime of the 90s.

Keywords: textual politics, *ProFemina*, feminist counterpublic, women's writing

Marina Hughson
Institute for Criminological and
Sociological Research
Belgrade, Serbia

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.9>

UDC: 316.346.2(497.11)"1998/2004"

305-055.2(497.11)"1998/2004"

141.72(497.1)"198/199"

Original Scientific Article

Unpacking Silence and Distortion: Mapping Misogyny in Serbia¹

This paper aims to exhibit and discuss the outcomes of a major feminist project in Serbia, which lasted from 1998-2004, and resulted in two volumes, including more than 60 authors, under the title "Mapping Misogyny in Serbia: Discourses and Practices" (Vol. I, 2000 and Volume II, 2004). The project started after the defeat of civic protests in 1996-1997, when the civic movement in Serbia became largely discouraged in its efforts to overthrow Milošević, and was conceived and conducted with the purpose to empower and recover the feminist intellectual scene, which was at that time, severely disillusioned about the possibility of positive political and social change. The intellectual aim of the project was to deconstruct misogyny as a cultural practice and a discourse, in very different domains of social life, and at different social levels. The specificity of the project was that it was conceived and carried out as a 'patchwork' project in a post-modern sense: it was a multidisciplinary 'patchwork' project based on different genres, including essays and academic texts, as well as visual contributions. The nature of the project thus corresponded to the nature of the phenomena in question, misogyny, which takes many different forms. The contributions provided for theoretical steps towards a better understanding of the social phenomenology of misogyny and it created contextualized knowledge about the gender regime in Serbia.

Keywords: misogyny, Serbia, Balkans, contextual knowledge, women's movement

Introduction

This paper aims to exhibit and discuss the origin and results of a major feminist cultural project in Serbia, which lasted from 1998-2004, and resulted in two published volumes, including more than sixty authors, under the title "Mapping Misogyny in Serbia: Discourses and Practices" (Vol. I, 2000 and Volume II, 2004).² The project was initiated just after the defeat of civic protests in 1996-1997, which lasted for three months, but were unsuccessful in their effort to overthrow Milošević. The Misogyny project was conceived, directed and managed by the author of this text with the purpose to empower and recover feminist intellectual scene, which was at that time, severely disillusioned about the possibility of positive political and social change. The intellectual aim of the project was to deconstruct misogyny as both cultural practice and a discourse, existing in very different domains of social life, and at different social levels. Also, Misogyny Project was aiming to construct

contextualized feminist knowledge about Serbian patriarchy, which was largely missing at that point of time.

The Former Yugoslav Context: Knowledge and Movement

Misogyny Project, its nature, innovativeness and its role, could only be understood within the context of lively and brave feminist scene existing in the 90-s in Belgrade, which itself was a part of former-Yugoslav legacy.³ Both gender studies and women's movement in Serbia arose within the specific political and social context of former Yugoslavia (second Yugoslavia), the most liberal of the communist countries, which was actually out of 'the [Soviet] bloc' and which, through the non-alignment movement, played a quite specific role in Europe and globally.⁴ Although Serbia is from the early 90s on steadily "pushed" into the global "South" as opposed to the global "North", the fact is that Serbia was part of Yugoslavia, which was in many ways an ideologically advanced country. For different political and social reasons Yugoslavia was a country which introduced large-scale social experiments such as: self-management (a form of workers' participation), uniquely high level of protection of ethnic/national rights and freedoms and the non-alignment movement. After the extremely painful dissolution of (the second) Yugoslavia it is quite difficult to 'prove' that those experiments did make sense in that time and context, and maybe even on a larger scale. This confusion with historical times, back and forth movements, the author of this text succinctly described in the title of her recent book: "Tomorrow was Yesterday: Contribution to Social History of Women in Yugoslavia in the Second Part of the 20th Century" (in Serbian, Blagojević Hjuson, 2015).⁵

It is worth mentioning that feminism emerged both independently as an intellectual project of a few outstanding individuals and it was simultaneously supported by intellectual circles within the Yugoslav Communist Party. Already in 1986, a special issue of *Marksizam u svetu* (Marxism in the World),⁶ a publication of the Central Committee of the Yugoslav Communist Party, was devoted to feminism, under the title *Studije o ženi i ženski pokret* (Women's Studies and the Women's Movement), with translations of texts by Luce Irigaray, Julia Kristeva, Sheila Rowbotham, Chiara Saraceno, Betty Friedan, Kate Millett, Juliet Mitchell, Ulrike Prokop, Natalija Baranskaja, etc. Two former Yugoslav authors were also included: Rada Iveković, who was also the editor of that special issue, and Lydia Sklevicky. The balanced international approach in the selection of authors, which gave voice to different

feminist traditions, was in line with the contemporary official Yugoslav politics of ‘openness’ and non-alignment.

But, Yugoslavia was not only receptive to new theoretical developments coming from the ‘West’, but was also quite advanced in its own promotion of gender equality, both within the country and internationally. Former Yugoslavia had affirmative action, equality laws and an exemplary Constitution on gender equality and reproductive rights. At the first UN World Conference of Women in Mexico (1975), SFR Yugoslavia delegation fought a successful battle for a strong outcome document on equality at the governmental Conference. Also, Yugoslavia was one of the countries, which rallied developing countries to vote (it did so itself) for one of the first UN resolutions on violence against women, then entitled modestly ‘Resolution in support of battered women’. Yugoslavia, under Vida Tomšić’s guidance, was one of the initiators and founders of INSTRAW and its first director was from Yugoslavia (Croatia – Dunja Ferencić).⁷

From 1975 to 1990 Yugoslavia had a representative national machinery for women’s equality, headed by the secretary for Social Affairs and Labour, with representatives from the Republics, academia and various other institutions. Men were involved in this work. In some domains there was high gender awareness, as in the case of the law on equal rights of spouses (mainly women) of Yugoslav diplomats working abroad. That law, passed in 1975, gave spouses of diplomats all social benefits (including retirement) and the right to return to their previous jobs after the assignment abroad ended. This was to promote the status of younger professional women who were reluctant to leave their jobs to follow their husbands. The US Department of State, at the end of the 1980s, sent a delegation to Belgrade to study this law as a possible model.⁸

Yugoslav statistics on gender were well developed and the Yugoslav Federal Statistical Office, from the 1950s on, regularly prepared special publications about gender related socio-economic and demographic indicators. In addition, the Yugoslav Federal Statistical Office processed its data in a gender sensitive way, making it quite easy to obtain data showing the actual gender stratification and segregation in education, politics and the labour market.⁹

Feminist movements appeared as early as the 1970s in Zagreb, Belgrade and Ljubljana as did institutional and legal support for gender equity. They were marginalised but not forbidden, due to the fact that Yugoslavia was rather open to the ‘West’ and very much under the influence of Western intellectual movements.¹⁰ The first second wave international feminist conference in any communist country (*Drug-ca žena*, i.e., Comrade woman), which attracted

a large number of outstanding feminists mainly from Europe, was organised by Žarana Papić in Belgrade in 1978, and included a number of feminist intellectuals from Serbia and Yugoslavia.

In the second half of the 1980s academic feminist publications, both in translation and including original feminist contributions, were available to the academic public. Yugoslav authors of that period include Rada Iveković, Žarana Papić, Lydia Sklevicky, Ruža First, Andjelka Milić, Vera Smiljanić, Nada Ler-Sofronić, Blaženka Despot, Marina Blagojević, Tanja Rener, Maca Jogan and others. In Zagreb, in the late 1980s the scientific journal *Žena* (Woman) appeared regularly with contributions from women authors from all over former Yugoslavia. In women's magazines in Belgrade and Zagreb gender topics with a feminist edge were also welcomed, reaching a wide public. In addition, other scientific journals – *Sociologija* (Sociology), *Sociološki pregled* (Sociological Review), *Marksistička misao* (Marxist Thought) *Psihologija* (Psychology), etc. – were open to feminist issues. In the early 1980s, the Croatian Sociological Association established a section on Women and Society, with Slavenka Drakulić, a sociologist and then a member of the Sociological Association, as one of the initiators.

In Belgrade, from the late 1970s and throughout the 1980s, a group of women named *Žena i društvo* (Woman and Society), initiated by a group of Belgrade's feminists (Sonja Drljević, Lina Vušković, Lepa Mladenović, Sofija Trivunac and Žarana Papić) regularly gathered in the Student's Cultural Centre to discuss recent feminist theoretical issues and to work on consciousness raising and women's empowerment. Round tables in Belgrade often had guest-speakers from Zagreb (Rada Iveković, Slavenka Drakulić, Jelena Zupa, Biljana Kašić, Vesna Kesić, Vesna Pusić, etc.).¹¹ The Inter-university Centre in Dubrovnik organised a number of international conferences and courses that were attended by feminist academics from Serbia as well.

From the beginning of the 1990s this lively and growing feminist intellectual milieu, which had largely started as a transnational Yugoslav scholarly project, was challenged by the tragic developments of the war. Serbian feminists, however, had many precious legacies from previous times, in particular well-developed international and former Yugoslav networks and an already well-established tradition of critical thinking within academia based on a strong rejection of colonial and neo-colonial discourses.

Cultural Shift: Construction of Otherness

The 1990s have brought a strong wave of misogyny into the public discourse, which was in fact an introduction of the qualitatively new cultural pattern, a kind of profound cultural shift in comparison with gender equality ideology dominating until the end of 1980s. That pattern was deeply connected to the nationalistic political project, and intense production of ‘Otherness’, in terms of both gender and ethnicity. Since the wars were ‘introduced from the above’, from political elites, powerful and extreme war propaganda was absolutely necessary for public mobilization. Propaganda was going in two directions: 1) to make a case for necessity of Serbian ‘protection’, since Serbs were ‘threatened’, and 2) to make a case for Serbian ‘difference’, in sense of superiority over Others. Serbianhood was constructed as Manhood, and vice versa, in a circular manner: Serbianhood was Manhood was Serbianhood.¹² Both misogyny and specific masculinity constructs were closely related to increased animosity to any kind of ethnic Otherness. In that profoundly changed cultural context misogyny simply exploded. Since the change took place in a relatively short period of time, it became noticeable and tangible. Nevertheless, the question emerged: how to capture misogyny, how to “discipline” it, and how to “prove” its existence and disclose the consequences?

Learning from the Movement: The Movement of Knowledge

At the beginning of the 1990s, Yugoslav academics with backgrounds in social sciences and humanities were mobilised by different parties and movements who perceived that historic moment as a unique opportunity for societal transformation. The major ideological and practical challenges for feminist scholars from Serbia were related to the wars and Serbian nationalism: how to translate ‘Western’ feminist knowledge – which had a prevailing influence at the time but had been articulated in different contexts and was based on different experiences – into the local women’s and anti-war movements? Pressure of historical events in the early 1990s did not allow for too much reflection or too much distance. Feminist scholars became extremely proactive since they felt a great responsibility to do ‘something’, and that ‘something’ took the form of many different initiatives. At the core of those initiatives was a group of active middle-aged feminists with more than ten years of experience in the field and a well-grounded knowledge, which they were highly motivated to invest in the women’s movement and resistance to the wars.

While feminist academics looked for their own intellectual and political communities and for ways to translate knowledge into social action, feminists from the movement were looking for theoretical backgrounds for their activism. Out of these two tendencies two projects emerged simultaneously in 1992: one was the introduction of women's studies at the Faculty of Philosophy at the University of Belgrade as an optional course called *Žene i društvo* (Women and Society); and the other was the foundation of the *Centar za ženske studije* (Women's Study Centre, WSC) in Belgrade. While Anđelka Milić, Žarana Papić and Marina Blagojević worked on the establishment of 'Women and Society' and coped with resistance from the Faculty of Philosophy, they were also engaged in establishing alternative educational institutions such as the Women's Study Centre outside the university.

Gender studies in Serbia in the 1990s, both at the University of Belgrade and at the Women's Study Centre, were political projects *par excellence*. They were an 'alternative political space' in which teaching, learning, researching and resisting the regime were closely connected.¹³ The women's movement itself represented an important source of knowledge for feminist scholars and it inspired the 'knowledge movement', through atypical feminist projects on the edge between activism and academia. Misogyny Project is a primary example of the interesection between women's movement and academic feminism in Serbia.

At the moment of political defeat it was important to strengthen the movement through engagement on knowledge production and gathering around some creative epistemic project. The author of this text saw the possibility in imagining and actually managing a project on "misogyny" which created quite unique intervention into the public patriarchal discourse. The project gathered more than sixty authors, including few men, who were coming from very different disciplinary and generational backgrounds. Project resulted in two volumes, and more than 1000 pages. The volumes represent huge effort in gathering evidence related to misogyny in both traditional and contemporary Serbian culture. They are the corner stones for understanding cultural shift in the 90s, with re-traditionalisation and re-patriarchalisation of Serbian society (Both volumes can be downloaded from academia.edu, for free). The specificity of the project was that it was conceived and carried out, methodologically, as a 'patchwork' project in a post-modern sense: it was a multidisciplinary 'patchwork' based on different genres, including essays and academic texts, as well as visual contributions. The idea behind it was that the nature of the project should corresponded to the nature of the phenomena in question, misogyny, which takes many different forms and appears in different domains of public and private lives. The assumption was that putting together and connecting those pieces

of knowledge can provide for theoretical leaps towards better understanding of the social phenomenology of misogyny. Theoretical evolution achieved by this gathering and interlinking of individual contributions, resulted in some very tangible theoretical movements forward, including the theoretization on misogyny as an *immanent ambivalence*¹⁴ as well as theoretization of *specific gender regimes* in the Balkans.¹⁵ This unique feminist cultural project has critical relevance in production of the contextualized knowledge about the specific gender regime and patriarchy in Serbia, and it still maintains its considerable academic, political¹⁶ and policy impact.

Instead of a Conclusion: Mutual Empowerment

It was the women's movement that provided strong impetus for this project. The sensibility developed through and by the movement, together with an overall sense of a new purpose and meaning of feminist knowledge, motivated other similar projects. In other words, participation in the movement, engagement with women's groups, and teaching and lecturing to non-academic audiences have contributed to the empowerment of gender scholars and have increased their power to negotiate in the academy. The women's movement has created the context of the research, since research projects were closely related to the movement, and also an audience for the results obtained.

Misogyny Project was a successful response to the major challenge of gender studies at the semiperiphery, which is related to the production of contextualized, and therefore, relevant knowledge. For that purpose, a strong link between academia and the movement remains necessary. There are relevant epistemic reasons why gender studies should remain open to the women's movement and to the gendered experiences that are reflected in and represented by the movement. At the core of that contextualized knowledge about gender should be a two-track epistemic strategy, stemming from the feminist epistemic and theoretical tradition. This strategy should on the one hand re-affirm the standpoint from the semi-periphery; on the other hand, it should re-affirm the connection between the ontology and epistemology of gender.¹⁷

¹ The paper read under the title "Silencing Women in Serbian History, Education, and Society" at the Conference *48th Annual Convention of Association for Slavic, East European and Eurasian Studies: Global Conversations 17–20 November 2016*, Washington DC, USA.

² First volume could be downloaded from:

https://www.academia.edu/25984981/prvi_tom_Mapiranje_mizoginije_u_Srbiji_diskursi_i_prakse,

and the second volume could be downloaded from:

https://www.academia.edu/25985156/drugi_tom_Mapiranje_mizoginije_u_Srbiji_diskursi_i_prakse.

³ Marina Blagojević, prir., *Ka vidljivoj ženskoj istoriji: ženski pokret u Beogradu 90-tih* [Towards Visible Women's History: Women's Movement in Belgrade in the 90-ties] (Beograd: Centar za ženske studije, 1998)

⁴ The non-alignment movement was an international organisation created in the context of the bipolar world after the Second World War. It was founded in 1955 and included states that were not formally aligned with either bloc. The founders were India's first Prime Minister, Jawaharlal Nehru, the Egyptian president, Gamal Abdul Nasser and the Yugoslav president, Josip Broz Tito. The purpose of the organisation was to ensure 'the national independence, sovereignty, territorial integrity and security of non-aligned countries' (Havana Declaration, 1979) in their 'struggle against imperialism, colonialism, neo-colonialism, racism, and all forms of foreign aggression, occupation, domination, interference or hegemony as well as against great power and bloc politics'. The countries included in the non-alignment movement represented nearly two-thirds of the United Nations' members and comprised 55% of the world population.

⁵ Book could be downloaded for free from:

https://www.academia.edu/23383225/Sutra_je_bilo_ju%C4%8De_prilog_dru%C5%A1tvenoj_istoriji_%C5%BEena_u_drugoj_polovini_20.veka_u_Jugoslaviji.

⁶ Rada Iveković, ur., *Marksizam u svetu* [Marxism in the World]: Studije o ženi i ženski pokret [Thematic Issue: Women's Studies and Women's Movement] Vol 8, no. 8–9 (1981)

⁷ Personal archive: my e-mail correspondence with Šilovic, June 2004.

⁸ Ibid.

⁹ See, for example, Marina Blagojević, *Žene izvan kruga: profesija i porodica* [Women out of the Circle: Profession and Family] (Belgrade: ISIFF, 1991), where gender statistics from the 1950s on was used extensively.

¹⁰ 'East' and 'West', although imperfect and vague constructs burdened with emotions and stereotypes and a tendency to over-generalise, are still necessary to denote vast differences between the core and the semi-periphery of Europe. The danger of a premature dismantling of those concepts is greater than that of using them, despite the over-generalisation.

¹¹ See: Lina Vušković and Sofija Trivunac, "Feministička grupa Žena i društvo" [The Feminist Group Women and Society], in *Ka vidljivoj ženskoj istoriji*, ed. by Marina Blagojević (Beograd: Centar za ženske studije, 1998), 47–60.

¹² Marina Blagojević, "Serbianhood as Manhood: Politics of Gender and Ethnic Identity in Serbia", in *Frauen und Frauenorganisationen im Widerstand in Kroatien, Bosnien und Serbien*, ed. by Grsak M., U. Reimann, K. Franke, T. Bewernitz (Frankfurt am Main: Ed. AV, 2006)

¹³ See: Marina Blagojević, "Belgrade's Protests 1996/97: From Women in the Movement to Women's Movement?", in *Women and Citizenship in Central and East Europe*, ed. by Jasmina Lukić, Joana Regulska and Daria Zaviršek (London: Ashgate, 2006), 147–164.

¹⁴ Marina Blagojević, „Patriotizam i mizoginija: mit o srpskoj muškosti“ [Patriotism and Misogyny: Myth of Serbian Masculinity], u *Mapiranje mizoginije u Srbiji, diskursi i prakse* [Mapping Misogyny in Serbia, Discourses and Practices], ur. Marina Blagojević (Beograd: Azin, 2000), 281–309.

¹⁵ Book could be downloaded from:

https://www.academia.edu/20029786/Poluperiferija_i_rod_pobuna_konteksta.

¹⁶ Political impact of this project could be related to the fact, for example, that the promotion of the First Volume happened just after the change of the regime, October 5, 2000, and it was attended by the great number of the high level intellectuals in the crowded hall of Student's Cultural Scene. The book presentation gathered the core of liberal intellectuals in Belgrade at the time.

¹⁷ See: Maithree Wickramasinghe, "An Epistemology of Gender — An Aspect of Being as a Way of knowing", *Women's Studies International Forum* vol. 29, no. 6 (2006): 606-611, and Marina Blagojević, "Non-“White” Whites, Non-European Europeans and Gendered non-Citizens: On a Possible Epistemic Strategy from the Semiperiphery of Europe", in *Knowledge Production at the Semiperiphery* (Belgrade: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2009), 27–65.

The book could be downloaded from:

https://www.academia.edu/20029506/Knowledge_Production_at_the_Semiperiphery_A_Gender_Perspective).

Literature

Blagojević, Marina, prir. *Ka vidljivoj ženskoj istoriji: ženski pokret u Beogradu 90-tih*. Beograd: Centar za ženske studije, 1998.

Blagojević, Marina. *Žene izvan kruga: profesija i porodica*. Beograd: ISIFF, 1991.

Blagojević, Marina. "Serbianhood as Manhood: Politics of Gender and Ethnic Identity in Serbia". In: *Frauen und Frauenorganisationen im Widerstand in Kroatien, Bosnien und Serbien*. Eds. Grsak M., U. Reimann, K. Franke, T. Bewernitz. Frankfurt am Main: Ed. AV, 2006.

Blagojević, Marina. "Belgrade's Protests 1996/97: From Women in the Movement to Women's Movement?". In: *Women and Citizenship in Central and East Europe*. Eds. Jasmina Lukić, Joana Regulska and Daria Završsek. London: Ashgate, 2006, 147–164.

Blagojević, Marina. „Patriotizam i mizoginija: mit o srpskoj muškosti“. U: *Mapiranje mizoginije u Srbiji, diskursi i prakse*. Ur. Marina Blagojević. Beograd: Azin, 2000, 281–309.

Blagojević, Marina. "Non-“White” Whites, Non-European Europeans and Gendered non-Citizens: On a Possible Epistemic Strategy from the Semiperiphery of Europe". In: *Knowledge Production at the Semiperiphery*. Belgrade: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 2009, 27–65.

Iveković, Rada, ur. *Marksizam u svetu: Studije o ženi i ženski pokret*, Vol 8, no. 8–9 (1981).

Vušković, Lina i Sofija Trivunac. "Feministička grupa Žena i društvo". U: *Ka vidljivoj ženskoj istoriji*. Ur. Marina Blagojević. Beograd: Centar za ženske studije, 1998, 47–60.

Wickramasinghe, Maithree. "An Epistemology of Gender — An Aspect of Being as a Way of knowing". In: *Women's Studies International Forum*, vol. 29, no. 6 (2006): 606–611.

Марина ХЈУСОН
Институт за криминолошка истраживања
Београд

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.9>

УДК: 316.346.2(497.11)"1998/2004"
305-055.2(497.11)"1998/2004"
141.72(497.1)"198/199"

Оригинални научни чланак

Распакивање тишине и изокренутости: мапирање мизогиније у Србији

Овај текст има за циљ да изложи и образложи резултате великог феминистичког пројекта у Србији, који је трајао од 1998-2004, и резултирао у два тома која су укључила више од 60 ауторки и аутора, под насловом *Мапирање мизогиније у Србији: дискурси и праксе* (2000, 2004). Пројекат је започет после пораза грађанских протеста 1996/97, чији је циљ било смењивање Милошевића, у моменту када је цивилна сцена била веома обесхрабрена због тог пораза. Инициран је са циљем да оснажи и обнови феминистичку интелектуалну сцену која у том тренутку није више гајила наду у могућност позитивне политичке и друштвене промене. Интелектуални циљ овог пројекта био је да деконструише мизогинију и као културалну праксу и као дискурс, и то у веома различитим доменима друштвеног живота и на различитим друштвеним нивоима. Посебност пројекта је била да је он започет и спроведен као "patchwork" пројекат, у постмодерном смислу: он је био мултидисциплинаран, заснован на различитим жанровима, укључујући есеје и академске текстове, као и визуелне доприносе. Природа пројекта је тако кореспондирала са природом феномена о коме је била реч, мизогинијом, која има веома различите форме. Посебни текстови у ова два тома, посматрани заједно, омогућили су теоријске скокове у разумевању друштвеног феномена мизогиније и стварање контекстуализованог знања о родном режиму у Србији

Кључне речи: мизогинија, Србија, Балкан, контекстуално знање, женски покрет

Родни стереотипи у уџбеницима за шпански као страни језик за адолесценте и младе у образовном систему Србије¹

У овом раду представљамо резултате анализе родних стереотипа у уџбеницима који се користе за извођење наставе шпанског као страног језика у средњим школама у Србији. Поред резултата, наводимо и њихове импликације. Корпус чини шест уџбеника који су објављени у 21. веку од стране шпанских издавачких кућа са дугом традицијом у објављивању дидактичког материјала за шпански као Ј2. Поред теоријског дела, у ком има речи о терминима род и пол, значају школе и уџбеника у преношењу родних идеологија, испитујемо родне стереотипе у текстовима и илустрацијама, чије постојање може имати утицаја на развој родних идеологија и конструисање родних идентитета код младих. Резултати овог квалитативног истраживања указују да, упркос тенденцијама издавачких кућа да се присуство родних стереотипа у уџбеницима сведе на минимум, они и даље бивају присутни, што се објашњава патријархалним културним моделима шпанског друштва у чијим оквирима је анализиран наставни материјал настао и непостојањем општеприхваћених стандарда за избегавање сексизма у уџбеницима.

Кључне речи: пол и род, родне идеологије, уџбеник за шпански језик.

С обзиром на то да употреба језика у учионици и у уџбеничкој литератури „конструисе и реконструисе језичке идеологије како ученица и ученика, тако и наставног кадра у формалном образовању“,² циљ овог рада јесте испитивање присуства родних стереотипа и родних идеологија у уџбеницима за шпански као страни језик намењених адолесцентима и младима креираним како за ученике и ученице шпанског језика који су матерњи говорници српског тако и за глобално тржиште од стране шпанских издавачких кућа са дугом традицијом у објављивању дидактичког материјала за шпански као Ј2. Полази се од хипотезе да начин позиционирања родних односа и улога у уџбенику и у наставном процесу може имати утицаја на свест деце и адолесцената, а самим тим на изградњу родних и других идентитета. Употреба родно осетљивог или, насупрот томе, стереотипног језика може утицати и на њихове језичке изборе, на оснаживање или преиспитивање патријархалних родних идеологија које су дубоко укорене у њихову матичну културу. При томе, слични обрасци могу се перципирати и у шпанској култури чији језик уче као циљни.

У овом раду представљамо резултате истраживања у ком је испитивано присуство родних стереотипа и родних идеологија у текстовима и на илустрацијама које

се јављају у уџбенику. Циљ овог квалитативног истраживања јесте дати одговор на питања: које имплицитне поруке нам шаљу уџбеници за шпански као страни језик о родним разликама и положају мушкараца и жена у друштву и како педагошки текстови описују друштвену стварност из родне перспективе.

На самом почетку рада наводимо дистинкцију између појмова пол и род, објашњавамо језичке и родне идеологије и родне стереотипе, као и улогу школе и уџбеника у њиховом дефинисању, репродуковању и евентуалној промени. Пре навођења резултата укратко приказујемо резултате претходних истраживања из родне перспективе у области дидактичких материјала за шпански као страни језик.

Теоријски оквир

Пол и род³

„Крајем 60-их и 70-их година прошлог века у науци је доведен у питање есенцијалистички приступ по коме жене и мушкарци поседују есенцијалну природу. Дефинисан је појам рода као друштвене конструкције пола што је омогућило феминолошка истраживања и указало да се категорије женскости и мушкости не могу посматрати као природне датости“.⁴ У том периоду иницирана су истраживања језика и рода, као и испитивања сексизма у уџбеницима, о чему у наставку има више речи.

Род би требало посматрати као друштвену конструкцију мушких и женских идентитета и разлика који се базирају на друштвено прихватљивим облицима понашања, наученим очекивањима који немају везе са биологијом, већ су контекстуално условљени (политичким, економским, друштвеним и културолошким факторима).⁵ За разлику од рода, пол је биолошки одређен. Међутим, род се изграђује на основу биолошког пола, увећавајући биолошке разлике и уносећи их у домене у којима оне бивају у потпуности ирелевантне.⁶

Кључну улогу у преношењу родних неједнакости у једном друштву могу имати породица, школски системи медији. У породичном контексту деца примају информације о начинима на које би требало да се понашају зависно од свог рода, а даља изградња идентитета наставља се у школи.⁷ „Познато је да образовни системи у свим друштвима припремају децу да се понашају у складу са вредностима друштва, усађујући у њих доминантне верзије одговарајућег понашања“.⁸ Род и прихватање родних улога у директној су корелацији са задовољавањем друштвених очекивања.

„Родне неједнакости се налазе дубоко укорене у друштву, а при томе често нису видљиве“.⁹ Управо је из овог разлога неопходно радити на демаскирању идеологија које продубљују родне разлике и утичу на даљи трансгенерацијски пренос родне неједнакости у датом друштву и култури.

Језичке и родне идеологије

Кључни термини у овом раду су језичке и родне идеологије. Идеологија не представља било који систем веровања, већ је реч о доминантном политичком, образовном и културолошком систему вредности који свој легитимитет осигурава кроз институционализовани дискурс и његов утицај на читаоце/гледаоце/слушаоце.¹⁰ За разлику од ставова и веровања који се обично везују за појединце, идеологије су друштвени конструкти, оне представљају начине разумевања света.¹¹

Наш поглед на свет огледа се у нашим језичким изборима. Иза њих стоје идеологије и дубоко укорене систем вредности, чега најчешће нисмо свесни. Идеолошки прикази не постижу сами по себи искључивање, маргинализацију или подређеност жена. Њихова улога у овим процесима јесте да се однос мушкараца и жена у датом друштву прикаже као природно дат, а не као произвољан и неправедан.¹² Јелена Филиповић сматра да су културни модели и идеологије које су саставни део друштвеног живота најчешће имплицитни, а самим тим и непрепознатљиви за већину говорника, то јест припадника једне друштвене заједнице.¹³

Према томе, језик се не схвата искључиво као систем комуникације, већ и као медиј преко кога се са генерације на генерацију преносе културни модели које Јелена Филиповић¹⁴ дефинише као организоване и структуриране форме понашања унутар људских заједница. С обзиром на то да они обликују нашу друштвену стварност и имају утицаја на понашање већине, ако не чак и свих чланова одређене заједнице, језик се може схватити као показатељ и одраз културе.

Језичке и родне идеологије¹⁵ условљене су временом и местом: разликују се у различитим културама и историјским периодима¹⁶. Дакле, оне обично нису везане за сам језик и његову структуру, већ су у директној вези са екстралингвистичким факторима, у овом раду, са приказом улога жена и мушкараца у контекстима који се сматрају друштвено прихватљивим у српском и шпанском друштву.

Родни стереотипи

Родни стереотипи су у блиској вези са родним идеологијама. Они приказују начине на који би мушкарци и жене требало да се понашају како би били прихваћени чланови једне друштвене заједнице. Треба имати у виду да заузимање критичког става према родним стереотипима и свесно избегавање њихове употребе може утицати на постизање праведнијих друштвених односа у будућности. Отуда је неопходно стално преиспитивање родних и језичких идеологија уџбеника приликом њиховом креирања, а потом и акредитације.

Улога школе и уџбеника у преношењу идеологија

Институције су у центру пажње истраживача и истраживачица, јер имају велику улогу у продукцији и ширењу дискурса који промовишу доминантне идеологије на уштрб маргинализованих група, попут расних, етничких мањина, припадника нижих класа, деце, жена.¹⁷ Родна дискриминација, међутим, не потиче из школе, него се заснива на друштвеном и историјском конструисању социјалних улога које се додељују мушкарцима и женама. Школа је одраз онога што се у друштву, чији је саставни део, већ јавља. Стога, она није изоловани ентитет, већ је део културног и друштвеног система.¹⁸

Када је реч о наставним материјалима, треба имати у виду да се у њима могу јавити дискриминаторне поруке по питању рода, пошто уџбеници представљају једно од важних средстава за пренос и оснаживање доминантног дискурса и идеологије.¹⁹ Наставни материјал који у било ком сегменту фаворизује мушкарце негативно утиче на лични развој ученика и ученица ограничавајући њихове друштвене функције.²⁰ Васпитно-образовни контекст има велику улогу у продубљивању, поспешивању, али и промени и разбијању стереотипа било које врсте, па и стереотипа о роду. Посебан проблем представља чињеница да понекад ни сами аутори и ауторке уџбеника, као и наставни кадар који дате наставне материјале користи, немају развијену свест о постојању и штетности родних стереотипа. Зато је важно анализирати дидактичке материјале из родне перспективе и подизати свест о штетности родних стереотипа код свих учесника и учесница у образовном систему.

Претходна истраживања сексизма у уџбеницима за шпански као страни језик

Истраживања о роду и језику јавила су се током другог таласа феминизма. Прве студије у вези са сексизмом у наставним материјалима за стране језике биле су усмерене на уџбенике за енглески као страни језик, а интересовање за анализу приказа мушкараца и жена у уџбеницима за шпански као страни језик јавило се двадесетак година касније, 90-их година 20. века.²¹

Галијано Сијера (Galiano Sierra) сматра се зачетницом истраживања сексизма у уџбеницима за шпански као страни језик. У раду објављеном 1991. године²² она анализира начин приказа жене у седам уџбеника за шпански као страни језик за почетни ниво објављених у периоду од 1974. до 1990. године покушавајући да да одговор на питање да ли културолошки садржаји у којима се приказују припаднице женског пола одговарају социокултурном контексту у ком су настали. Резултати истраживања указују на то да су жене већином представљене као домаћице или болничарке, секретарице, продавачице, стјуардесе, то јест да имају занимања која се традиционално приписују женама.²³

До сличних закључака долази и Де Сантијаго Гуервос²⁴ који је анализирао шест уџбеника за шпански као страни језик који су објављени у периоду од 1980. до 1994. године. Упркос постојању родних стереотипа, аутор овог истраживања наводи да су анализирани уџбеници много мање сексистички, мање расистички и да у њима има мање политички некоректног језика, посебно у поређењу са оним објављеним за време и непосредно после Франкове диктатуре.

Испитивање родних стереотипа и сексизма у уџбеницима за шпански као страни језик тема је и појединих мастер радова²⁵ у којима се долази до закључка да се, упркос напорима издавачких кућа да се у приручницима прикаже родна равноправност када је реч о мушким и женским ликовима у текстовима и илустрацијама, женама и даље приписују традиционалне улоге у домену породице и занимања мање вреднована и мање плаћена у односу на мушкарце. Но, потребно је напоменути да се ипак запажа одређени напредак у позиционирању мушкараца и жена у уџбеницима новијег датума.

С обзиром на то да се у претходним студијама у вези са родно осетљивим садржајем уџбеника за шпански као страни језик запажају позитивне промене у погледу родне перспективе, Кузмановић Јовановић и Ђуричић²⁶ деловање издавачких кућа у правцу промене доминанте родне идеологије у уџбеницима за шпански као Ј2 за одрасле

ученике и ученице на језичким нивоима A1 и A2 посматрају као модел родно осетљиве језичке политике засноване на моделу „одоздо на горе“. Напоре издавачких кућа да у уџбеницима прикажу праведније односе у друштву (не само када је реч о родним односима, већ и о раси, етницитету, религији итд.) треба поздравити, јер у овом случају делатне заједнице су те које покрећу промене, а не званичне институције. Међутим, поменуто ауторке долазе до закључка да, упркос свесним и видљивим напорима аутора и ауторки и издавача да смање присуство родних стереотипа у уџбеницима за шпански као страни језик новијег датума, они не изостају у потпуности, јер су дубоко повезани са доминантним културним моделом у шпанском друштву, што отежава њихово искорењење.

Уџбеници обухваћени претходним истраживањима углавном су намењени одраслим ученицима шпанског као страног језика, те је мотивација за писање овог рада управо недостатак студија која су у центру пажње имала наставни материјал за децу и адолесценте. Међутим, један од ретких радова који се бави родним садржајем уџбеника намењених деци јесте мастер рад Ферера Суса (Ferrer Suso)²⁷ у ком се пружа анализа три уџбеника за језички ниво A1 објављених у периоду од 2004. и 2010. године од стране три издавачке куће из Шпаније са дугом традицијом у објављивању материјала за шпански као J2 за глобално тржиште. Ферер Сусо указује на то да је потребно обратити посебну пажњу на родну равноправност и подједнаку заступљеност оба рода како у језику и текстовима тако и у илустрацијама приликом креирања уџбеника како би се избегао сексизам у уџбеницима за шпански као страни језик намењеним деци од шест до девет година.

Квалитативно истраживање. Методологија истраживања

Истраживања језика и рода могу бити квалитативна, квантитативна или могу комбиновати методе и квалитативних и квантитативних анализа.²⁸ У овом раду определили смо се за квалитативно истраживање чији је циљ испитивање и интерпретација родних стереотипа у уџбеницима за шпански као страни језик објављених у периоду од 2005. до 2012. године, а не фреквенција њиховог јављања и мерење њихове заступљености у уџбеничкој литератури, те приликом овог квалитативног истраживања користимо методе критичке анализе дискурса и илустрација са циљем да се испита начин приказивања жена и мушкараца у текстовима и илустрацијама, као и давање одговора на следећа питања: да ли се мушки род користи

као генерички; које се познате личности приказују и која су им занимања; који је однос између броја мушких и женских ликова; које улоге, занимања и активности се додељују женама, а које мушкарцима; има ли стереотипних придева који се традиционално приписују мушком или женском роду; да ли има стереотипа о роду у текстовима, граматичким вежбањима и илустрацијама и фотографијама; да ли је језик који се користи родно осетљив, неутралан или стереотипан.

Поред текстова и садржаја граматичких вежби, из родне перспективе анализирамо и илустрације и слике које су дате у уџбенику. Осим експлицитног садржаја уџбеника, у овом раду испитујемо и оно што је прећутано и изостављено, за шта је критичка анализа дискурса погодан метод.

Основне поставке критичке анализе дискурса

Критичка анализа дискурса првенствено се бави питањима злоупотребе друштвене моћи, доминације и неједнакости која се репродукује у дискурсу у оквиру одређеног друштвеног и политичког контекста.²⁹ „Критичка анализа дискурса бави се идентификацијом хегемонија и моћи да се очува одређена идеологија која одликује одређене елитне, привилегиране подгрупе у датој заједници“.³⁰

Реч је о друштвено ангажованој дисциплини која се базира на идејама социјалне правде и једнакости, што је један од основних циљева феминистичких истраживања.³¹ Ово истраживање има и практичан циљ, а то је утврђивање присуства доминантних образаца у приказивању рода и родних улога у уџбеничкој литератури. Кроз анализу уџбеника који се користе на часовима шпанског као страног језика из родне перспективе жели се испитати постојање дискурзивних пракси које могу утицати на неједнакост, а могу имати утицаја и на њену промену.

Критичким проматрањем, тј. критичком анализом дискурса, истраживачи и истраживачице могу покушати да открију које се идеологије крију иза језичких избора, настојећи притом да утврде односе моћи и начин на који се путем дискурса ствара неједнакост у друштву.³²

Критичка анализа дискурса најбоље функционише са писаним текстовима креираним за ширу публику. Текстови за анализу често се бирају због њихове идеолошке намере.³³ Уџбеници за шпански као страни језик добар су пример текстова чија је циљна група многобројна у свету, па и у нашем образовном систему у ком се шпански језик учи као страни.

Представљање уџбеничког корпуса

Анализа обухвата шест уџбеника који се користе за извођење наставе шпанског као страног језика како у филолошким гимназијама тако и у другим средњим школама у Србији. Сви уџбеници акредитовани су од стране Института Сервантес и објављени су у периоду од 2005. до 2012. године у Шпанији од стране издавачких кућа са дугом традицијом у објављивању дидактичких материјала за шпански као страни језик, а то су: Единумен (*Edinumen*), Анаја ЕЛЕ (*Anaya ELE*) и Еделса (*Edelsa*).

1. *Club Prisma A2*: Bueso, Isabel et al., Madrid: Edinumen (5a impresión), 2012.
2. *Club Prisma A2/B1*: Cerdeira, P & A. Romero, Madrid: Edinumen, 2009.
3. *Sueña 1*: María Ángeles Álvarez Martínez et al., Madrid: Anaya ELE, 14.a reimpresión, 2011.
4. *Sueña 2*: María Aránzazu Cabrerizo Ruiz et al., Madrid: Anaya ELE, 11.a reimpresión (3ª edición), 2011.
5. *Sueña 3*: María Ángeles ÁlvarezMartínez et al., Madrid: Anaya ELE, 7.a reimpresión, 2010.
6. *Nuevo Ven 3*: Marín Fernando et al., Madrid: Edelsa (primera edición), 2005.

Резултати истраживања и дискусија

Након анализе утврдили смо да постоји равнотежа у представљању мушких и женских ликова у текстовима и илустрацијама. Има и текстова и илустрација где је већи број жена и девојака у односу на мушкарце. Међутим, запажа се доминација мушкараца када је у питању приказ историјских и познатих личности данашњице (*Club Prisma A2*, *Prisma A2/B1*, *Sueña 1*, *Sueña 2*, *Nuevo Ven 3*). Треба напоменути да се само спорадично појављује нека позната жена као историјска личност. На овај начин умањује се допринос жена човечанству.

Мушкарцима је намењен широк спектар занимања. Они су у свим анализираним уџбеницима приказани као писци, песници, музичари, сликари, истраживачи, политичари, спортисти итд. Мањи је број занимања за жене и у питању су углавном она која се везују за традиционалне улоге и укључују бригу о деци, старијима, болеснима, услужне послове и сл. (професорка, учитељица, конобарица, медицинска сестра,

секретарица, стјуардеса, домаћица, итд.) (*Sueña 1, Sueña 2, Sueña 3*). Но, у анализираним уџбеницима појављују се и таксисткиње, детективке, шефице, директорке, адвокатице, архитекте, жене које раде у полицији итд. (*Prisma A2/B1, Sueña 1, Sueña 3, Nuevo Ven 3*). Посебно је охрабрујућа чињеница да се у анализираном уџбеничком корпусу жене приказују и на управљачким позицијама, односно да им се не додељују искључиво пасивне, споредне и друштвено мање вредноване улоге. Ипак, приликом описа активности коју обавља једна медицинска сестра и болничарка наводи се да помаже лекару, а не лекарки, што жену смешта у традиционални оквир и додељује јој улогу помоћнице, а не главне актерке (*Sueña 1*).

Што се тиче приказивања познатих жена данашњице приказују се певачице, манекенке и глумице, што је, свакако, одраз популарне културе. Међутим, приказани мушкарци нису у свим случајевима репрезентативни за поље популарне културе. Другим речима, жене су знатно ређе представљене као књижевнице, научнице и политичарке док се познати мушкарци данашњице, као и историјске личности, приказују се у различитим професијама, од певача, глумаца и спортиста преко научника, политичара и књижевника. У овом раду заступамо став да приказивање певачица, глумица и манекенки не само да је одраз популарне културе која је ближа тинејџерима и тинејџеркама који анализирани уџбенике користе, већ уједно представља један од облика родних стереотипа у наставним материјалима с обзиром да се и том приликом жене приказују у ужем обиму професија у односу на мушкарце и да је погрешно изостављати жене које су пружиле свој допринос науци или књижевности или им посвећивати недовољно пажње.

У анализираним уџбеницима проналазимо стереотипне придеве за жене (нпр. причљива, романтична) (*Club Prisma A2; Club Prisma A2/B1*), али се јављају и придеви који одступају од стереотипа (нпр. јака, одлучна, позитивна). Такође се каже да мушкарци воле трачеве иако се то традиционално везује за жене. Упркос одступањима од традиционално мушких и женских улога и активности, у уџбеницима се проналазе и примери да је жена добра куварица (*Club Prisma A2*) и да се то позитивно вреднује у друштву док се мушкарац бави израдом столарије и у своје слободно време игра шах, кошарку, гледа фудбалске утакмице и слично. Насупрот дубоко и давно укорењеним стереотипима, који говоре о томе да је жени намењен породични домен, а мушкарцима јавни и професионални, у анализираном наставном материјалу за шпански као страни језик могу се пронаћи фотографије које приказују да мушкарци, такође, воде рачуна о деци и унуцима и да учествују у обављању кућних послова (*Club Prisma A2, Sueña 1,*

Sueña 2). Но, из уџбеника не изостају ни сцене да жена припрема ручак, а мушкарац за то време чита новине (*Sueña 1, Sueña 3*).

Од шест анализираних уџбеника само се у једном (*Nuevo Ven 3*) помињу самохрани родитељи и хомосексуални парови. У осталим уџбеницима пружа се слика искључиво традиционалног модела породице који најчешће укључује родитеље са двоје деце. У поменутом уџбенику уводи се тема родне равноправности, што може подстаћи ученике и ученице на дебату о питању родне равноправности како у њиховој тако и у циљној култури.

Када је у питању родно осетљив језик, запажа се тенденција да се у уџбеницима упутства ђацима дају само у мушком роду. Веома ретко се јављају облици за оба рода. На тај начин жена остаје невидљива у дискурсу. Има случајева да се придеви наводе само у мушком роду иако разликују облике за оба рода (*Prisma A2, Prisma A2/B1*), што је негативно и када да је реч о правилном усвајању шпанског као страног језика и промовисању идеја о родној равноправности у друштву.

Што се тиче назива професија, неретко се наводе облици само за мушки род, а спорадично и облици за оба рода, те се може закључити да не постоји одлука на нивоу система, тј. издавачке куће, о приказивању оба рода равноправно чак и у примерима где је то могуће и у облицима које признаје Шпанска краљевска академија, која, упркос променама у друштву, инсистира на употреби мушког рода као свеобухватног и немаркираног.

У уџбеницима *Sueña 1, Sueña 2* и *Sueña 3* јавља се облик *señorita* (срп. госпођица), те се на овај начин залази у брачни статус жене, што је још један од облика сексизма у језику који се преноси кроз уџбеничку литературу.

Међутим, има и облика за називе професија који препознају оба рода и на тај начин исказује се равноправна заступљеност и мушкараца и жена у различитим доменима друштва, али се у анализираном дидактичком материјалу не запажа константна свест аутора и ауторки о избегавању родне дискриминације и о избегавању приказивања сцена и ситуација које могу произвести фаворизовање мушкараца.

Педагошке импликације резултата истраживања

Имајући у виду да уџбеник преноси културне вредности једне политичке заједнице и да је креиран у одређеном друштвено-културном контексту, а шпанско друштво може се перципирати као друштво са патријархалним елементима, сматрамо да

результати истраживања показују да родни стереотипи и у новијим уџбеницима нису у потпуности ишчезли. Доминантни обрасци у приказивању родних односа и даље имају везе са патријархалним идеологијама, које у савременим уџбеницима бивају замаскирани иако постоји извесна промена родне перспективе. Сматрамо да је неопходна ревизија уџбеника упркос напорима аутора и ауторки, као и издавачких кућа, да се постигне родна равноправност. Начелно она се постиже, али се како жене тако и мушкарци и даље смештају у традиционалне оквире иако постоји напредак у приказивању родова у односу на раније објављене уџбенике шпанског као J2, што су потврдила и ранија истраживања у овој области.

Циљ савременог образовања требало би да буде усмерен на изградњу једног демократског и праведнијег друштва у ком ће сви његови чланови и чланице бити подједнако третирани без обзира на порекло, расу, класу, род итд. Стога, уџбеничка литература треба бити ослобођена стереотипа, укључујући и родне, како би се на том путу и успело.

Ограничења истраживања и сугестије за будућа истраживања

Ограничења овог квалитативног истраживања су следећа: релативно мали корпус који чине уџбеници објављени за глобално тржиште од стране само три издавачке куће из Шпаније. Исто тако, важно је напоменути да је испитивањем родно сензитивног садржаја наставног материјала за шпански као страни језик покривен само мали сегмент у школском систему Србије. Наиме, препорука за будућа истраживања у овој области јесте анализирање свих школских уџбеника који се користе у образовном систему у нашој земљи. Индикативно би било направити поређење родно осетљивог садржаја дидактичког материјала за све стране језике који постоје у нашем школском систему.

Осим тога, сматрамо да би било изузетно корисно спровести теренско истраживање чији би резултати могли пружити увид у то шта се заиста дешава у учионици, односно испитати како наставнице и наставници раде са текстовима који садрже дискриминаторне поруке, како третирају сексизам у учионици, да ли се на исти начин односе према дечацима и девојчицама, користе ли родно осетљив језик како на циљном тако и на матерњем језику ученика и ученица, придају ли теми родно сензитивног садржаја значај или не, развијају ли код својих ђака свест о родној равноправности која се манифестује и кроз језик и дискурс итд. Оваква истраживања, поред анализе уџбеника, постају императив с обзиром на то да је утицај одређеног текста

на процес учења и на родни идентитет ученика и ученица готово немогуће одредити, али се може посматрати начин на који се одређени текст користи у учионици.

Закључак

Имајући у виду да је уџбеник за страни језик посредник између две културе, а не искључиво дидактичко средство које служи за усвајање граматичких структура и вокабулара, у овом раду приказани су резултати истраживања у ком је испитиван родно осетљив садржај уџбеника за шпански као страни језик намењених адолесцентима и младима који се користе за извођење наставе у средњим школама у Србији од језичког нивоа А2 до Б2. Корпус је чинио шест уџбеника објављених у 21. веку од стране шпанских издавачких кућа са дугом традицијом у објављивању дидактичког материјала за шпански као Ј2. Током овог квалитативног истраживања анализирани су како текстови тако и илустрације.

Резултати истраживања указују да, упркос смањеном броју родних стереотипа у уџбеничкој литератури, они и даље бивају присутни, а то се објашњава патријархалним културним моделима шпанског друштва у чијим оквирима је анализирани наставни материјал настао, што може имати утицаја на развој родних идеологија и конструисање родних идентитета код адолесцената и младих који анализирани уџбенике користе у контексту своје матичне културе.

Иако постоји напредак у приказивању родова у наставним материјалима за шпански као страни језик, неопходно је напоменути да се и данас у уџбеницима могу идентификовати родни стереотипи и позиционирање жена и мушкараца у традиционални оквир када је реч о занимањима и улогама како у приватном тако и у јавном домену, што је приказано корпусним истраживањем уџбеника за шпански као страни језик који се користе у школском систему Србије. Премда постоји промена родне перспективе, у појединим сегментима жена остаје приказана у традиционалним оквирима. Дакле, у анализираном наставном материјалу, патријархалне идеологије су прикривене, али и даље присутне. Упркос напорима аутора и ауторки за постизање родне равноправности, долази се до закључка да се она се начелно постиже, али да је потребно дискурзивним средствима утицати на стереотипе како о мушкарцима тако и о женама које се и у данашње време могу пронаћи у наставном материјалу. Управо због стереотипних описа и приказа мушкараца и жена у уџбеничкој литератури, језичким изборима који не показују видљивост жене у различитим сегментима друштва, родних

идеологија наставника и наставница поспешује се трансгенерацијски пренос родне неједнакости у друштвима која су дубоко урођена у патријархалне идеологије каква су српско и шпанско.

¹ Рад је изложен у виду усменог саопштења на Трећем међународном интердисциплинарном скупу младих научника друштвених и хуманистичких наука „Контексти” који је одржан 1. децембра 2015. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

² Јелена Филиповић, „Језичка образовна политика и родно осетљив језик“, у: *Језици у образовању и језичке образовне политике*, уреднице Јелена Филиповић и Оливера Дурбаба, Београд: Филолошки факултет, 2014: 154.

³ У раду се ослањамо првенствено на секундарну литературу имајући у виду да је разлика између термина пол и род установљена још 60-их и 70-их година прошлог века, те је сада реч о општим местима и дефиницијама.

⁴ Jelena Stefanović i Saša Glamočak, „Imaju li čitanke rod?“, *Philologia*, 6 (2008): 61.

⁵ Dragana Stjepanović Zaharijevski, *Rod, identitet i razvoj*. Niš: Filozofski fakultet, 2010: 86.

⁶ Penelope Eckert & Sally McConnell-Ginet, *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge Universal Press, 2003: 10.

⁷ María Teresa Terrón Caro & Verónica Cobano-Delgado Palma, “El papel de la mujer en las ilustraciones de los libros de texto de educación primaria”, *Foro de Educación*, 10 (2008): 385, 386.

⁸ Jelena Stefanović i Saša Glamočak, „Imaju li čitanke rod?“, *Philologia*, 6 (2008): 61.

⁹ Dragana Stjepanović Zaharijevski, *Rod, identitet i razvoj*. Niš: Filozofski fakultet, 2010: 119.

¹⁰ Xiao Lan Curdt-Christiansen & Csilla Weninger, “Introduction: Ideology and the Politics of Language Textbooks”, In: *Language, Ideology, and Education. The Politics of Textbooks in Language Education*, Editors Curdt-Christiansen, Xiao Lan & Csilla Weninger, London: Routledge, 2015: 3.

¹¹ Deborah Cameron, “Gender and Language Ideologies”. In: *The Handbook of Language and Gender*, Editors Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, Oxford: Blackwell, 2003: 448.

¹² Deborah Cameron, “Gender and Language Ideologies”. In: *The Handbook of Language and Gender*, Editors Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, Oxford: Blackwell, 2003: 453.

¹³ Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Београд: Задужбина Andrejević, 2009: 134.

¹⁴ Ibid, 19.

¹⁵ Термин „родне идеологије“ преузет је из рада Дебре Камерон и односи се на веровања о улогама које би мушкарци и жене требало да имају у друштву, што је засновано на њиховој родној припадности и што занемарује њихове потребе и способности као појединаца (в. детаљније Deborah Cameron, “Gender and Language Ideologies”. In: *The Handbook of Language and Gender*, Editors Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, Oxford: Blackwell, 2003: 447-467).

¹⁶ Deborah Cameron, “Gender and Language Ideologies”. In: *The Handbook of Language and Gender*, Editors Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, Oxford: Blackwell, 2003: 452.

¹⁷ Mary Bucholtz, “Theories of Discourse as Theories of Gender: Discourse Analysis in Language and Gender Studies”. In: *The Handbook of Language and Gender*, Editors Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, Oxford: Blackwell, 2003: 57

¹⁸ Ana Sánchez Bello, “El androcentrismo científico: el obstáculo para la igualdad de género en la escuela actual”. *Educar*, 29 (2002): 95.

¹⁹ Xiao Lan Curdt-Christiansen & Csilla Weninger, “Introduction: Ideology and the Politics of Language Textbooks.” In: *Language, Ideology, and Education. The Politics of Textbooks in Language Education*, Editors Curdt-Christiansen, Xiao Lan & Csilla Weninger, London: Routledge, 2015, 3.

²⁰ Ana Sánchez Bello, “El androcentrismo científico: el obstáculo para la igualdad de género en la escuela actual”, *Educar*, 29 (2002): 101.

²¹ Потребно је напоменути да постоји низ истраживања у вези са сексизмом и родним стереотипима у уџбеницима на шпанском језику за основну и средњу школу, но у фокусу овог рада искључиво су студије у вези са родним идеологијама у уџбеницима за шпански као страни језик који су намењени изворним говорницима других језика и припадницима других култура.

²² Isabel Galiano Sierra, “La mujer en los manuales de español para extranjeros”. In: *Actas del tercer congreso nacional de ASELE. El español como lengua extranjera: De la teoría al aula*, Editores Salvador Montesa Peydró y Antonio Garrido Moraga, 119-136, ASELE: Málaga, 1991.

²³ Ibid, 124.

²⁴ Javier de Santiago Guervós, “La discriminación en los manuales de ELE: un periodo crítico”. MarcoELE. Revista de didáctica ELE, 8 (2009).

http://marcoele.com/descargas/8/guervos_discriminacion.pdf (преузето 17. 11. 2015).

²⁵ María Goretti Robles Fernández, “La mujer en los manuales de español lengua extranjera. Del estereotipo al personaje real e histórico. Mujeres insignes, mujeres comunes, mujeres sin más”, (Memoria de Máster). Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2005, http://www.mecd.gob.es/dctm/redele/MaterialRedEle/Biblioteca/2006_BV_05/2006_BV_05_07Robles.pdf?documentId=0901e72b80e3a051 (преузето 29. 7. 2015); María Esther Angulo Blanco, “La evolución del papel de la mujer en dos manuales de ELE a través de las mujeres”, RedELE: Revista Electrónica de didáctica del español como lengua extranjera, 12 (2010), 1-47, http://www.mecd.gob.es/dctm/redele/Material-RedEle/Biblioteca/2011_BV_12/2011_BV_12_22Angulo.pdf?documentId=0901e72b80dbf384

(преузето 12.1. 2016). Lola Barceló Morte, “Los estereotipos de género en los manuales de ELE. Estudio de las representaciones de varones y mujeres en cuatro libros de textos publicados en España” (Memoria de Máster, Universidad de Barcelona. Redele, 6 (2006), www.educacion.es/redele/Biblioteca2006/LolaBarcelo.shtml). (преузето 19. 5. 2016).

²⁶ Ana Kuzmanović Jovanović & Milica Đuričić, “Políticas lingüísticas sensibles al género y la deconstrucción de estereotipos de género en los manuales de E/LE”, *Verba Hispanica*, XXIII (2015).

²⁷ Albert Ferrer Suso, “La coeducación en los métodos de ELE para niñas y niños. Un estudio sobre sexismo en tres manuales”. Memoria de máster en Formación de Profesores de ELE, Universitat de Barcelona, 2011, http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/22942/1/Albert%20Ferrer_La_coeducaci%C3%B3n_en_manuales_de_ELE_para_ni%C3%B1as%20y%20ni%C3%B1os.%20Un%20estudio%20sobre%20sexismo%20en%20tres%20manuales.%20revisat.pdf (преузето 2. 6. 2016).

²⁸ Jane Sunderland, *Language and Gender*. Oxford: Routledge, 2006: 58

²⁹ Teun A. Van Dijk, “Critical Discourse Analysis”, In: *The Handbook of Discourse Analysis*, Editors Deborah. Schiffrin et al., Oxford: Blackwell Publishers, 2001: 352.

³⁰ Jelena Filipović, *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009: 133.

³¹ Ana Kuzmanović Jovanović, *Језик и род. Дискурзивна конструкција родне идеологије*. Београд: Чигоја штампа, 2013: 131, 140.

³² Teun A. Van Dijk, (ed.), *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: a Multidisciplinary Introduction*. London: Sage, 1997: 22.

³³ Jane Sunderland, *Language and Gender*. Oxford: Routledge, 2006: 58.

Литература

Кузмановић Јовановић, Ана, *Језик и род. Дискурзивна конструкција родне идеологије*. Београд: Чигоја штампа, 2013.

Филиповић, Јелена, „Језичка образовна политика и родно осетљив језик“, У: *Језици у образовању и језичке образовне политике*, уреднице Јелена Филиповић и Оливера Дурбаба, 152-168, Београд: Филолошки факултет, 2014.

Angulo Blanco, María Esther, “La evolución del papel de la mujer en dos manuales de ELE a través de las mujeres“. *RedELE: Revista Electrónica de didáctica del español como lengua extranjera*, 12 (2010), 1-47, http://www.mecd.gob.es/dctm/redele/Material-RedEle/Biblioteca/2011_BV_12/2011_BV_12_22Angulo.pdf?documentId=0901e72b80dbf384 (преузето 12.1. 2016).

Barceló Morte, Lola, “Los estereotipos de género en los manuales de ELE. Estudio de las representaciones de varones y mujeres en cuatro libros de textos publicados en España” (Memoria de Máster, Universidad de Barcelona. *Redele*, 6 (2006), www.educacion.es/redele/Biblioteca2006/LolaBarcelo.shtml). (преузето 19. 5. 2016).

Bucholtz, Mary, “Theories of Discourse as Theories of Gender: Discourse Analysis in Language and Gender Studies”. In: *The Handbook of Language and Gender*, Editors Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, 43-68, Oxford: Blackwell, 2003.

Cameron. Deborah, “Gender and Language Ideologies”. In: *The Handbook of Language and Gender*, Editors Janet Holmes & Miriam Meyerhoff, 447-467, Oxford: Blackwell, 2003.

Curdt-Christiansen, Xiao Lan & Csilla Weninger, “Introduction: Ideology and the Politics of Language Textbooks”, In: *Language, Ideology, and Education. The Politics of Textbooks in Language Education*, Editors Curdt-Christiansen, Xiao Lan & Csilla Weninger, 1-8, London: Routledge, 2015.

De Santiago Guervós, Javier, “La discriminación en los manuales de ELE: un periodo crítico”. MarcoELE. Revista de didáctica ELE, 8 (2009). http://marcoele.com/descargas/8/guervos_discriminacion.pdf (преузето 17. 11. 2015).

Eckert, Penelope & Sally McConnell-Ginet, *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge Universal Press, 2003.

Ferrer Suso, Albert, “La coeducación en los métodos de ELE para niñas y niños. Un estudio sobre sexismo en tres manuales”. Memoria de máster en Formación de Profesores de ELE, Universitat de Barcelona, 2011, http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/22942/1/Albert%20Ferrer_La_coeducaci%C3%B3n_en_manuales_de_ELE_para_ni%C3%B1as%20y%20ni%C3%B1os.%20Un%20estudio%20sobre%20sexismo%20en%20tres%20manuales.%20revisat.pdf (преузето 2. 6. 2016).

Filipović, Jelena, *Moć reči: Oglеди iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2009.

Galiano Sierra, Isabel, “La mujer en los manuales de español para extranjeros”. In: *Actas del tercer congreso nacional de ASELE. El español como lengua extranjera: De la teoría al aula*, Editores Salvador Montesa Peydró y Antonio Garrido Moraga, 119-136, ASELE: Málaga, 1991.

Kuzmanović Jovanović, Ana & Milica Đuričić, “Políticas lingüísticas sensibles al género y la deconstrucción de estereotipos de género en los manuales de E/LE”. *Verba Hispanica*, XXIII (2015): 103–121.

Robles Fernández, Maria Goretti, “La mujer en los manuales de español lengua extranjera. Del estereotipo al personaje real e histórico. Mujeres insignes, mujeres comunes, mujeres sin más”, (Memoria de Máster). Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2005, http://www.mecd.gob.es/dctm/redele/MaterialRedEle/Biblioteca/2006_BV_05/2006_BV_05_07Robles.pdf?documentId=0901e72b80e3a051. (преузето 29. 7. 2015).

Sánchez Bello, Ana, “El androcentrismo científico: el obstáculo para la igualdad de género en la escuela actual”, *Educación*, 29 (2002): 91–102.

Stefanović, Jelena i Saša Glamočak, „Imaju li čitanke rod?“, *Philologia*, 6 (2008): 61–68.

Stjepanović Zaharijevski, Dragana, *Rod, identitet i razvoj*. Niš: Filozofski fakultet, 2010.

Sunderland, Jane, *Language and Gender*. Oxford: Routledge, 2006.

Terrón Caro, María Teresa & Verónica Cobano-Delgado Palma, “El papel de la mujer en las ilustraciones de los libros de texto de educación primaria”, *Foro de Educación*, 10 (2008): 385–400.

Van Dijk, Teun A. (ed.), *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: a Multidisciplinary Introduction*, London: Sage, 1997.

Van Dijk, Teun A, “Critical Discourse Analysis”. In: *The Handbook of Discourse Analysis*, Editors Deborah. Schiffrin et al., 352-371, Oxford: Blackwell Publishers, 2001.

Уџбенички корпус

Club Prisma A2: Bueso, Isabel et al., Madrid: Edinumen (5a impresión), 2012.

Club Prisma A2/B1: Cerdeira, P & A. Romero. Madrid: Edinumen, 2009.

Sueña 1: María Ángeles Álvarez Martínez et al., Madrid: Anaya ELE, 14.a reimpresión, 2011.

Sueña 2: María Aránzazu Cabrerizo Ruiz et al. Madrid: Anaya ELE, 11.a reimpresión (3ª edición), 2011.

Sueña 3: María Ángeles Álvarez Martínez et al. Madrid: Anaya ELE, 7.a reimpresión, 2010.

Nuevo Ven 3: Marín Fernando et al, Madrid: Edelsa (primera edición), 2005.

Gender stereotypes in textbooks for Spanish as a foreign language for adolescents and young people in the educational system of Serbia

This paper analyses gender stereotypes in textbooks for Spanish as a foreign language for adolescents and young people, which are used in secondary schools in Serbia. The corpus consists of six manuals published in the 21st century by Spanish publishers with a long tradition in publishing teaching materials for Spanish as L2. Apart from the theoretical framework, in which we will discuss the terms gender and sex, and the importance of school and textbooks in transmitting gender ideology, gender stereotypes will be examined in the texts, photos and illustrations. The results of this qualitative research indicate that, despite the fact that the presence of gender stereotypes in textbooks is reduced to a minimum, they continue to be present. That is due to the patriarchal cultural models of the Spanish society, in which the analyzed textbooks have been created. This may have an impact on the development of gender ideology and the construction of gender identity among adolescents and young people who use analyzed manuals in the context of their own culture.

Keywords: gender ideology, gender stereotypes, sex and gender, textbooks for Spanish as L2 in Serbia.

Лиза Марић Крижанић: лепота и осећајност

Драгиња-Драга Марић, у сликарству позната као Лиза Крижанић (1905–1982), била је део елитних уметничких кругова међуратног Београда. Заједно са својим супругом Пјером Крижанићем, била је као стожер млађе генерације уметника који тек долазе, али ни до данас није стигла место које заслужује у историји српског сликарства. У овом раду представљена је њена биографија, као покушај да се шири академска јавност обавести о овој занимљивој личности и талентованој сликарки.

Кључне речи: сликарство, „кћери мрака“, поетски импресионизам

Историја српске уметности новијег времена често се показује неправедна према ствараоцима, нарочито женама које нису показивале наглашенију амбицију да своје стваралаштво истакну по сваку цену, и тако га учине упадљивијим на актуелној јавној сцени, или им други сплет околности то није дозвољавао. Најчешће, живећи у сенци својих познатих супруга, очева и браће или, у исти мах, због скромности свога карактера, упркос неспорном таленту, образовању и еманципованим назорима, оне су ризиковале да им имена и дела буду прећуткивана, заборављена. А неретко, након смрти, бивају потпуно изостављана из значајнијих уметничких прегледа, стручних критика и енциклопедија. Да је у нашој култури више систематичности, поштовања, слуха и разумевања за те тихе „кћери мрака“, уметничка баштина би нам данас била богатија, и корак са светом можда бржи, поузданији.

Свакако, такав је случај и са Драгињом-Драгом Марић, у сликарству познатом као Лиза Крижанић (1905–1982), необично лепом, образованом и несвакидашње привлачном инспираторком многих значајних сликара, вајара и књижевника. У елитним уметничким, и не само уметничким кругова међуратног Београда, заједно са својим супругом Пјером Крижанићем, она је упамћена као стожер млађе генерације уметника који тек долазе. Не хрлећи за славом, ипак, као да је читавог живота дубоко веровала у време које провејава дела и указује на вредности, расветљавајући запостављеним чињеницама и оне личности културе којима судбина није била наклоњена, те нису имале среће да буду адекватно оцењене.

Након деценије од њене смрти, ипак се та неправда према овој сликарки, донекле, стидљиво почела исправљати. „Известан број слика Лизе Крижанић без зазора може да заузме часно место у сваком нашем музеју са пробраним експонатима познатих“, истакла је др Вера Јовановић, историчарка уметности (Јовановић: 2001, 8). Као аргумент том мишљењу, она објављује опсежну монографију *Лиза Крижанић живот и сликарство*, 2001, а потом и књигу *Лиза Крижанић сећања и писма*, 2005. Упркос активном присуству у уметничком животу Београда, а у том свету утицајног др Сретена Марића, њеног брата, као и супруга Пјера Крижанића, иако са лепим сликарским референцама од самих почетака, Лиза Крижанић се тек пред Други светски рат одлучније званично појавила на српској ликовној сцени, као већ успешна сликарка фигура, пејсажа и цветних аранжмана, у стилу поетског импресионизма.

Лизин живот почео је у идиличном, маленом Косјерићу, у Западној Србији. Њени родитељи, Стаменко и Јелена (Раковић) Марић, били су цењени учитељи, начитани, имали су богат и чист језик каквим се говорило у овом крају, подржавали су љубав према књизи, одржавајући и шире интелектуалне везе мимо маловарошког живота. Драга Марић, из милоште још тада је названа Лиза, и као да ово име постаје предзнак њеног будућег уметничког ореола. Расла је између двојице браће, старијег Сретена, потоњег знаменитог есејисте, професора и академика, и млађег Драгослава, касније правника и државног саветника за међународно право.

Илустрација бр. 1. Фото-портрет Лизе Марић

„Широки ормани усечени у зид, пуни књига и часописа, *Босанска вила*, *Српски књижевни гласник*, *Дело*. Мајка и тетке причале су о Еми Бовари, Наташи Ростовој, Ани Карењини као о живим знанцима“, сећа се Сретен Матић у својим раним успоменама на родни Косјерић (Поповић: 1996, 12). И његова сестра дели сличне осећаје о том добу, које је, како је говорила – „било моје грофовање, моје дивно детињство“. Оно се завршило са почетком Првог светског рата и голготом кроз коју је српски народ имао да прође, када се и породица Марић растурила. После рата, родитељи су по службеној дужности премештени у Скопље, где је Лиза са одличним успехом завршила гимназију (као изузетан ђак ослобођена усмених испита на матури 1923). Цртање јој је предавао професор и сликар Христифор Црниловић (некадашњи ученик Београдске уметничке школе и минхенске Академије), који је први открио њен сликарски дар, и упорно је подстицао да слика.

Енергична и пожртвована мајка Јелена, напредних погледа за разлику од конзервативнијег оца, све троје деце је слала на даље школовање у иностранство, сматрајући да је богатство у глави а не у материјалним добрима. Тако је после матуре, крајем 1924, и деветнаестогодишња Лиза отишла у Париз на годину дана ради усавршавања француског језика, али и ближег упознавања са светским сликарством. Радознала, скромна и у свему неискусна девојка из провинције, свакако је била опчињена „градом светлости“, епицентром европске уметности. Са њом је у истој соби на мансарди, у улици Сен Жак на Сен Мишелу, становала њена другарица и земљакиња из детињства Десанка Максимовић. Заједничке, узбудљиве париске дане младости, касније ће обе увек радо помињати.

Код њих је тада често навраћао познати карикатуриста и сликар Пјер Крижанић, са којим се Десанка знала из београдског књижевног круга, а он је био и уредник њене прве песничке књиге. Често су утроје посећивали позоришта, нарочито музеје, галерије и изложбе, књижне антикваријате. Пјер није крио своју очараност младом и лепом Лизом. Био је привучен и њеном надареношћу за сликарство и трудио се на све начине да је уведе у сликарску уметност, указујући јој на дела великих мајстора у Лувру, Клинију и другим галеријама. О томе времену Десанка Максимовић, између осталог, каже како је Пјер још тада приметио колико је „Лиза у колориту непогрешива“ (Максимовић, 1962, рукопис). Са Пјером су се њих две те године и фотографисале, видимо на атељејској фотографији у профилу, где се запажају правилне, класичне црте лица, глатка коса, склад пропорција, отменост линија и елеганција, нешто несвакодневно, племенито што је зрачило, а што није промакло ни париском фотографу.

Илустрација бр. 2 Троје младих уметника у Паризу

На другој, у анфас ставу, уочавају се мало укосо усађене очи и испупчене јагодице, што је све лицу давало, за наше поднебље, доста ретке и занимљиве источњачке црте. Чини се да је поред неких доминантних одлика у карактеру, она наследила црте лица од своје мајке, само још изразитије, профињеније. Своја оскудна теоријска знања Лиза је овако, на непосредан и занимљив начин, убрзано надомешћивала и све више напредовала, нарочито у техници цртежа, улазила полако у суштину сликарства. „Лиза у трансу слика“, примећивао је лаконски Пјер (Максимовић, 1983, 3) а његове лекције и похвале поспешивале су њене сликарске покушаје са видним резултатима. Одушевљене, обе младе уметнице су желеле да што више упију у себе, училе су, и често више гладне него сите медитирале о пролазности у музеју Клини. Десанка је тада написала песму „Опустели оклоп“, а Лиза је израдила и њен први „мали портрет“, који ће јој значити више од свих других што ће их њена пријатељица током година насликати.

Дакле, на уметничком путу ове сликарке десио се обрнути ток догађаја од оног којим је ишла већина српских уметника тада. Париз је био Лизи прва степеница, а онда обогаћена тим искуствима, уз ослонац на свој природни дар, настављала је да се усавршава. Проучавала је постављање композиције, стицала цртачку сигурности, звучност колорита, свежину осећања на слици. Десанка је као врсна лирска песникиња, учила тај суптилни Лизин осећај за лепоту и хармонију боја. „Та очараност бојама, још пре него што се Лиза објавила као сликар, показала се у њеном одевању као у жена на

платнима великих мајстора, виђених тада и касније током живота, у музејима света. За њеном лепотом и изабраним одевањем окретао се свет улицом...“ (Максимовић, 1983, 3).

Преко друштва занимљивих уметника са којима се упознала, Лиза је била сведок разних културних догађаја. Похађала је чувену Високу школу лепих уметности код Андре Лота на Монпарнасу, а истовремено на Сорбони присуствовала предавањима из естетике и историје уметности. Ту је упознала и Зору Петровић и Саву Шумановића, са којима је наставила пријатељство. Иако је Лот био добар педагог, Лизи и Зори Петровић није сасвим одговарао, поготову његов начин „калкулисања“ у стваралачком раду, па су обе напустиле његову школу. Зора Петровић је тада урадила њен први портрет, а сликаће је више пута касније, изузетно успешно.

У Паризу је тада живело више наших стваралаца: Стојан Аралица, Петар Добровић, Мило Милуновић, Милан Коњовић, Јефто Перић, Марко Челебоновић, Ристо Стијовић и други, са којима је Лиза долазила у контакт. Ипак, централна личност за Лизу је био један Пољак Ален, који је у Паризу имао свој атеље, на Монмартру. Он је упорно тврдио да је ова девојка талентована, и у одушевљењу је од њених тадашњих радова приредио самосталну изложбу (1925), насликао и њен портрет. Неодољиви сликарски изазов њеног лика убрзо ће се потврдити у Београду, када ће је на својим платнима овековечити многи наши уметници. Та изложба, ипак, била је њен први и једини самостални уметнички наступ за живота.

По повратку у Београд, Лиза-Драга Марић се удаје за Пјера Крижанића, наставља студије, а 1931. дипломира на дванаестој групи упоредне књижевности и француског језика на Филозофском факултету у Београду. Пошто је одбила службу у унутрашњости, наставила је интензивно да слика, махом аквареле и уља на платну. Почела је да слика и прве портрете своје мајке, за коју је била нежно и дубоко везана, особито у тешким годинама које ће заједно делити. Мајка је за Лизу била симбол љубави и среће, поготову што је сама остала бездетна. Затим је сликала поново Пјера и Десанку, а најрадије ипак своју мајку, све до краја њеног живота, а то ће бити и најуспелији портрети. *Моја мати са књигом* (1939), уз још неколико слика из овог периода, чува се данас у Народном музеју у Београду.

Уз помоћ уметника са којима је пријатељевала из прве руке допуњавала је своје темељно сликарско образовање и умеће. Радила је са жаром, једно време у атељеу Милоша Вушковића од кога је много научила, а краће време је посећивала и популарни вечерњи курс цртања код Петра Добровића. Још једном, на пола године, иде у иностранство као чланица Међународног уметничког клуба жена, када је послата (1937)

у Лондон на даље усавршавање. Потом су следила путовања у Рим и Букурешт. Поред портрета, омиљени мотиви су јој цвећа, мртве природе као и ентеријери које је одлично продавала. Међутим, због своје велике самокритичности, она први пут излаже у Београду тек 1939. на Једанаестој пролећној изложби сликарских и вајарских радова југословенских уметника, када постаје члан Удружења ликовних уметника. Критика се тада озбиљније огласила поводом њених слика, оценивши их веома повољно (Јовановић, 2001, 34). И на свим наредним, редовним изложбама УЛУС-а Лиза Крижанић ће излагати све до пред сам почетак рата.

Занимљиво је да је Лиза још 1932. године положила испит за возача моторних возила, набавила ауто и њиме одлазила на излете у околину Београда. О томе сведочи шоферска дозвола и једна драгоцена фотографија, на којој она као права светска дама, у елегантном костиму, седи за воланом свог аутомобила са отвореним кровом, пред улазом у Калемегдански парк (фотографија се чува у документацији легата Лизе Марић-Крижанић у Косјерићу). Била је ексклузивна, модерна, еманципована и самосвесна жена, ретка у тадашњем Београду. Из данашње перспективе, готово да једва можемо замислити необичност њене појаве, па и храброст.

У то време, млади уметнички пар сели се из Влајковићеве улице на Дорћол, у Господар Јевремову 49, и њихов пространи стан убрзо постаје познати уметнички „салон“, омиљено стециште београдског, елитног уметничког круга. Гостићи пријатеље чувеним „пасуљем са ребарцима“ и понеком посласицом, млади сликари су размењивали искуства и своје слике, полемисали, узајамно се портретисали. Пјер је каткад и сам узимао палету, и таквом приликом је настао један Лизин портрет који поклања Вушковићу. Стални гости су били: Александар Кумрић (Пјеров близак рођак), Светолик Лукић, Антун Хутер, Лазар Личеноски, Мило Милуновић, Миливој Узелац, Милош Вушковић и други. Кумрић и Лукић су остали они најређи, одани пријатељи у невољи. Драг гост им је био и Коста Страјнић из Дубровника и његова супруга Јованка, која је такође урадила два Лизина портрета, данас у приватном власништву (Јовановић: 2001, 156).

Тада су се дружили и са многим другим истакнутим људима свога доба, као што су Владислав Рибникар, Јован Дучић, Иво Андрић, Милица Зорић, Томо Росандић, Петар Палавичини, Ристо Стијовић који је излио и њен портрет у гипсу (Јовановић: 2010, 292). Али, Лизи ниједан од њих није био директан узор, и остајала је своја у тражењу сопственог ликовног израза и пута, ван разних „изама“ и програма. Да је по природи била предодређена за једно лирско, интимистичко сликарско исказивање, сазвучја

рафинованих боја, нијанси и тонова, указује и њен концизно изречени аутопоетички исказ: „Цело моје сликарство базира на осећању и на једној сликарској култури наслаганој у подсвести“ (Јовановић: 2005, 12).

Своје занимање за књижевност Лиза је дуги низ година усмерила на сарадњу са Пјером у комплетирању његових карикатура, које је често пратио одговарајући, кратак сатирични текст са убојитом жаоком. Као мудра и образована жена, домишљата и духовита, особа истанчаног смисла за језик, управо је она најчешће исписивала ону бритку, есенцијалну реченицу испод карикатура. А њом, постизао се онај жељени ефекат појачавања ударног значења цртежа. „По двадесет пута мењали смо неку реч“, говорио је Пјер Синиши Пауновићу, своме будућем биографу. Тако је било годинама, није крио, мада је то била „јавна тајна“ у Београду. Ипак, његова искрена захвалност, увелико одоцнела, стигла је када је приликом добијања „Политикине“ награде за животно дело (1962), рекао да половина награде припада Лизи (Пауновић, 1962, изјава у рукопису). Нехотице, потврдило се дуго важеће правило, да иза сваког успешног мужа у сенци стоји пожртвована жена, а у овом случају, уз то још и талентована уметница.

Лиза и Пјер Крижанић радо су виђани и у најотменијим београдским круговима књижевника различитих генерација и поетика. У дому дипломате и песника Милана Ракића упознала је Лиза и Иву Андрића, са којим ће остати у пријатељству и касније. Нарочито ће се често сретати када постану и суседи у Призренској, где код њих обоје навраћају Десанка Максимовић и Радован Зоговић. Одмах после Другог светског рата, Андрић је од Лизе купио слику „Ентеријер“, а тада му је поклонила и своје „Свеле руже“, слику рађену темпером (Поповић: 1992, 3). Андрић је уочио колико сликарка воли цвеће, да, на начин изразито лирске песникиње „у такве слике уноси целу себе, своју душу“ и зато препоручује: „Лизо, сликај цвеће...“ (Поповић: 1992, 3). Опет, неки други, као што су Стојан Аралица, Цуца Сокић и Пеђа Милосављевић, бодрили су је да слика пејсаже (Јовановић: 2001, 37), којима ће се она свестраније посветити у поратном периоду и током своје последње животне деонице.

Милан Ракић је такође је волео да сврати у Лизин атеље; потом би понекад цело друштво заједно ишло код „Два јелена“ или код њега на вечеру, а он би сео за клавир и музицирао за своје госте. У друштву са Андрићем, Ракићем, Маром и Топлицом Пешић, често су се састајали и код Ракићевог рођака, правника Драгана Милићевића. Дружили су се, размењивали идеје, књиге, слике (Јовановић: 2001, 39).

Још једно велико и славно песничко име током четврте деценије, преплиће се са именом Лизе Марић Крижанић. Наиме, кад год би се Јован Дучић нашао у Београду,

јављао се Лизи и Пјеру. Налазили су се обично у познатој кафани „Руска лира“ где је певала Олга Јанчевецка, или би Дучић навратио у њихов стан, који је био преко пута највећег српског књижара и издавача Геце Кона. Тако је, једном приликом Лизи донео на поклон *Велику историју француске књижевности* на француском језику. Шаливо присни тон његове посвете графитном оловком на овој књизи која се данас чува у њеном Легату у Косјерићу, указује на Дучићеве симпатије према младој интелектуалки и сликарки: „Драгој Лизи да се научи да чита...“ О посебној наклоности Дучићевој према брачном пару Крижанић, казује и посвета на његовој првој књизи *Сабраних дела*: „Лизи и Пјеру, својим добрим пријатељима за нежни спомен. Ј. Дучић, 1930.“ Такође, више сачуваних фотографија из албума Лизине заоставштине недвосмислено сведоче о врло интензивним међусобним везама прворазредних личности тадашње културе. Рецимо, у вили Милана Гавриловића, директора *Политике*, на Топчидерском брду, са домаћином се фотографишу Лиза, Пјер, Дучић и Милица Зорић. Затим, 1937. у Риму, видимо елегантну лепотицу Лизу на још једној фотографији, у јединственом друштву. Ведро расположења, после изложбе коју су посетили, стоји у средини поред Јована Дучића Лиза, затим Пјер, Тома Росандић, Петар Палавичини, и једна непозната дама.

О Лизи Крижанић је, у фрагментима, остало и доста лепих речи дивљења њених знаменитих савременика. Стојан Аралица касније бележи: „Сећам се нашег летовања у Оребићу, пре рата. Сретнем Црњанског, онда видим Лизу Марић Крижанић. Она је летовала на Корчули, па је свратила у Оребић... Како је то била лепа жена, најлепша жена у Београду...“ (Јовановић: 2005, 26). Али, за гласне уздахе својих обожавалаца, и пролазника који би се за њом окретали на београдским улицама, она није много марила. На туђу завист или оговарања није се освртала, остајући одана своме супругу, доследна својим осећањима и схватањима до краја. Код ње никада није било ни трага охолости, као да је велика пажња околине долазила мимо њене воље и намере. Обилазећи Спомен-збирку Павла Бељанског у Новом Саду 1963. године, и књижевник Густав Крклец, стојећи са још неколико писаца и културних радника пред Лизиним платнима, рекао је да се за њом, у своје време, много уздисало. Била је лепа и образована, дивио се и сањао о њој „али само спиритуално“ (Јовановић: 2001, 21). И сликар Милан Кечић, сећајући се Лизине појаве на Добровићевом курсу, у једној телевизијској емисији 1977. године, са усхитом је рекао: „Била је лепа као богиња!“

Диван и јединствен доказ за то, поред властитог сликарског опуса од око четири стотине каталожски пописаних дела, даје нам и њен лик на близу четрдесет портрета еминентних уметника, какви су: Пјер Крижанић, Владимир Жедрински, Александар

Кумрић, Зора Петровић, Игњат Јоб, Лазар Личеноски, Пенчо Обрешков, Марино Тартаља, Мило Милуновић, Миливој Узелац, Никола Бешевић, Коста Хакман, Вилко Геџан, Милош Вушковић, Петар Добровић, Никола Граовац, Јованка Страјнић, Габро Рајчевић, Олга Текавац и други. Многи од ових портрета су оцењени као ремек дела српске уметности двадесетог века (Јовановић, 2010, 295), и они сачувани заузимају достојно место у нашим музејима и другим институцијама културе.

Лиза Крижанић током година, није битније мењала начин свога рада. Само јој је „потез постајао слободнији, намаз лазурнији, боја кадшто светлија, а линија понекад нервознија. До рата је настојала да јој стил буде реалистичнији, дорађенији; у послератном раздобљу, стечено мајсторство и хитрина поступка, допринели су лакоћи, лепршавости, прозрочности њених слика“ (Јовановић: 2005, 13). А Тодор Манојловић, опширно коментаришући изложбу из 1940. у часопису *Belgrader echo*, дао је запажено место Лизи Крижанић, коментаришући уз репродуковани портрет, који је „са једним, у карактеру изврсно погођеним, и колористички, декоративно изванредно фином сликом песникиње Десанке Максимовић, и једним такође лепим пејсажом гробља“ (Манојловић: 1940, 7).

Бомбардовањем Београда 6. априла 1941. године у рушевинама је нестало много људи и културних добара, и Лиза тада остаје на улици, без стана, многих слика и без ичега, али је ипак преживела. На овај или онај начин, током ратних и поратних збивања, нестало је многих уметника, њених пријатеља. А она, која је засењивала друге својом умношћу, ведрином и лепотом, остала је нарушеног здравља, без припадности и потпоре супруга, без подршке у друштву. У окупираном граду, наставила је да слика упркос крајње несигурним и тешким околностима. Број тих радова није велики, али они спадају у ред њених најзрелијих остварења. Поред свега, везе са људима из света културе и уметности тада још нису сасвим биле покидане. Пјер се с почетка крио, и повремено долазио све док није отишао са партизанским покретом у Босну. Новинарка Нада Дорошки, пише да су свог заједничког пријатеља Рада Драинца, који умире у једној београдској болници (1943), њих две испратиле на Новом гробљу (Дорошки: 1977, 57).

По завршетку рата 1944. године брачни пар Крижанић је поново заједно у Београду, у новом стану, али у доста измењеним друштвеним и личним околностима. Већ 1950. Лиза је озбиљно болесна од окоштавања кичкичног стуба, и одлази на дуже лечење у болницу. Тада се и разводи од Пјера, јер је он, и сам уплашен болешћу и старошћу, нашао млађу жену, неговатељицу која га је лечила, и њоме се убрзо жени. Лиза се сели код мајке у Призренску 3, где ће остати све до краја живота.

Од јесени 1944. све се више инсистирало на новом уметничком правцу и стилу, у духу социјалистичког реализма, раскиду са предратним, декадентним опредељењима, индивидуализмом. Лиза се и даље држала свога начела да је уметност изнад политике, лепота универзалнија и трајнија од тренутног налога сваке власти. Иако је такво сликарство од тада, па и надаље, прећуткивано, она је као импресиониста са изразитом лирском нотом и у новим околностима пронашла самосвојно решење, као и неки други велики уметници и писци попут Исидоре Секулић. Са заносом је сликала панораме Београда и његове околине, иако је њено физичко кретање било све теже. Та платна ће бити изнад документарне вредности, те су због тога често откупљивана, највише за надлештва и установе. Другим, појединачним купцима у њеним пејзажима се чинила мање драстична слика свакодневне стварности и амбијента. Не очекујући похвале, држала се чисте лирске импресије, сликала утишаним, светлосним и колористичким ритмовима интиму своје теме у малим форматима (Јовановић: 2005, 36).

Илустрација бр. 3 „Море“, уље на платну

Усред њене уметничке активности, нашу сликарку је стигло беспопштедно окоштавање кичменог стуба, тело јој се савило према земљи, попут висибаве. Уз болест, стигла је и материјална оскудица, заборав и осамљеност. Физички бол и душевну патњу ипак је подносила без роптања, стоички. Сместила се код остареле мајке, у поткровљу које је прокишњавало. Када је мајка умрла (1962), остала је потпуно сама и од тада више није сликала ниједну људску фигуру. Једини стални дружбеник и главни јунак њених

цртежа и слика је вољени пас Локи. Најпосле, сликарство јој постаје једини смисао, а и хлеб.

Међу неколико ретких пријатеља који је нису заборавили нарочито место припада Десанки Максимовић, увек јој приврженој. Пеђа Милосављевић и Мило Милуновић, са којима је радила мозаик за Југословенско драмско позориште, нису јој се оглашавали а она није нипошто волела улогу молиоца, и није се ником обраћала (Јовановић: 2001, 73). Од родбине, само је брат Драгослав био у Београду, бринуо је о њој, а веома близак и привржен јој касније постаје новинар и публициста Радован Поповић са супругом Бранком (каснији биограф њеног брата Сретена Марића). Од пријатељица из младих дана, поред Десанке, посећује је још Нада Дорошки, те велики колекционар Павле Бељански, који откупљује њена платна, а такође и њен портрет (Игњат Јоб, из 1931) за своју Спомен збирку у Новом Саду. Од помоћи јој је била и њена ученица Олга Текавац, као и одана духовна подршка Светолика Лукића, старог обожавалаца. С времена на време, појављују се још нека имена сликара, и нарочито сликарки из њене генерације, више у њеном дневнику него у стварности. То би био, свакако, један невесео и малени списак у односу на онај дугачки, сачињен од мора људи који су јој се до рата дивили. И поред свега тога, умела је још да се подсмехне – себи самој: потресна су сведочења оних људи који су је тих година лично упознали, дивили се таквој духовној снази њене необичне личности, која је импоновала (Јовановић: 2005, 31).

Духовну радозналост и интересовање за књижевна и друга уметничка дешавања, она је задржала читавог живота. Стваралачка слобода, искреност и хуманост, били су њени врхунски идеали који чврсто повезују њено уметничко деловање до 1950. године, са оним које долази после овог усудног обрта. Истина је, пак, да и „кроз сјај боја, тонова или речи уметност зна да каже целог човека“, како је рекао Сретен Марић пишући предговор за књигу писама Ван Гога. Ове би речи могле стајати и уз приказ сликарства његове сестре. А велики Ван Гог био је Лизи онај први, одлични узор, приметила је др Вера Јовановић у предговору књиге *Лиза Крижанић, сећања и писма*.

Кроз целокупни опус ове сликарке, највише о њој и њеној поетици говоре цветни мотиви. Свагда полазећи од чулне сензације, усхићено, у једном даху, трудила се да ухвати трептаје материје, поезију простора бојом, чинећи је присном и тихом.

Илустрација бр. 4. „Цвеће у вази“, уље

У Лизином сликарству присутан је још један упечатљив, а ипак мало запажен детаљ – шкољка. Поред занимљиве ликовности, шкољку можемо видети и симболички, као један тајанствени, ненаметљиви предзнак жене и женске скривености, можда звон вибрације оног исконског праживота у вечном трајању и преображавању. Лизина бројна цвећа, баштенско, резано, цветни аранжмани, уцвало шибље, а нарочито – пољско цвеће. Као да оно, и асоцијативно, највише упућује на самониклост њеног властитог порива за сликањем. Талента што је упорно „као жилава биљка која се пробија кроз камењар и упира очи према сунцу“, цвао тихо и задуго на небу нашег сликарства. „Ако ју је Пауновић назвао песником београдске панораме, ми бисмо је назвали песником цвећа. Њено цвеће, махом цветало грање и шибље, ситни ливадски цветови, толико је убедљиво да вам се чини да му осећате мирис, да му можете руку завући између стабљика“, сећа се Десанка на годишњицу Лизине смрти, подсећајући да је између осталог, њен опојни „Зумбул“, заједно са „Сунцокретима“ и „Магнолијама“, био веома запажен на Изложби слика југословенских сликара у Лондону 1952 (Максимовић, 1983, 3). Па опет, ни овакав успех, није подстакао текућу критику да ову сликарку поново

активно врати у фокус интересовања, нити узнемирио савест наше, махом патријархалне културе.

Тихо, и неприметно како је дуго и живела, ипак ведро и пуна духа, Лиза Крижанић је решила да тако и оде са овог света. Нечујно, у своме кревету, без церемонија, људи и оглашавања датума сахране у новинама, њена је опорука. Тако је и било: самотно и тужно на Новом гробљу у Београду тога, 3. маја 1982, сахрањена је на парцели 34, у гробници 42, заједно са мајком. Само шест особа је испратило Лизу Крижанић, а међу њима Десанка. „Скоро неприметно, лагано, као кад боје бледе, изгубила се... Склопиле се очи које су нам тумачиле лепоту света“ (Максимовић: 1983, 3). Без речи, суптилни одејаји живота непролазних магновења, визуелна музика на платнима једне чисте осећајности, ипак неће престати да нас заносе, зраче и значе, и после нестанка ауторке. Незаборавни су сусрети са овом песникињом цвећа – њеним најуспешњим сликама, које је доводе у друштво изворних стваралаца најплеменитијег дара, непресушне свежине и лепоте света, упркос свему и надолазећим временима.

Мада ретки, темељнији историчари наше уметности Лизу Крижанић сврставају у значајне представнике поетског импресионизма српског сликарства прве половине двадесетог века. Остварена лакоћа поетске прозачности, искреност, осећајност и дух свевремене лепоте, одлике су које њено сликарство колико и необичну судбину, у сваком погледу чине привлачним и данас, у првим деценијама овог века.

Литература

Јовановић, Вера: *Лиза Крижанић: живот и сликарство*, издање аутора, Нови Сад, 2001.

Јовановић, Вера: *Лиза Крижанић, сећања и писма*, Народна библиотека Косјерић и ауторка, Нови Сад, 2005.

Јовановић, Вера: *Ликовни круг Павла Бељанског: Тиски цвет*, Нови Сад, 2010.

Поповић, Радован: *Прича о Сретену Марићу*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, 1996.

Максимовић, Десанка: рукопис, Изјава ради регулисана уметничког стажа Л. Крижанић, 1962. Чува се у Легату Лизе Марић-Крижанић у Косјерићу

Максимовић, Десанка: „Цвеће Лизе Крижанић“, *Политика*, 30. април, 1. и 2. мај 1983, 3.

Пауновић, Сениша: рукопис, изјава ради регулисања уметничког стажа Л. Крижанић, 1962. Чува се у Легату Лизе Марић-Крижанић у Косјерићу.

Пауновић, Сениша: „Песник београдске панораме“, *Политика*, 2. јул, 1966.

Поповић, Радован: *Фрагменти о Лизи*, Београд, 1992. Текст умножен у компјутеру, чува се у Легату Лизе Марић-Крижанић у Косјерићу.

Манојловић, Тодор: „Bilder in Belgrad und Zagreb“, *Belgrader echo*, 1. децембар 1940, 7.

Дорошки, Нада: *Отргнуто од заборава, сећања на људе и догађаје од 1922. до 1966. године*, изд. Слободана Машића, Београд, 1997.

Коришћена документација и каталози изложби: архива сликаркине заоставштине у поседу Легата Лизе Марић Крижанић у Косјерићу, Спомен-збирке Павла Бељанског у Новом Саду и других институција културе.

Liza Marić Križanić: Beauty and Sensibility

The history of Serbian art is often unjust towards artists, especially women who did not show ambition to emphasize their creation at all costs, or to make it more visible in the public eye. They most often lived in the shadows of their famous husbands, fathers or brothers. That is the case of Draginja-Draga Marić, better known as Liza Križanić, a beautiful, educated artist and the muse of many significant painters, sculptors and writers. According to Vera Jovanović, who wrote a comprehensive monograph about the author, despite her active presence in the artistic life of Belgrade, Liza Križanić appeared on the Serbian artistic scene more prominently just before World War II as an already accomplished artist. Even though she and her husband were friends with many other prominent artists of that age, Liza never took them as direct role models and tried to remain true to her artistic expression, always trying to find her own path. Aside from her own literary opus of around four hundred works, she was also the muse of many famous artists and her image can be found on some forty paintings. Some historians of Serbian art place Liza Križanić as one of the more significant representatives of poetic impressionism of the first half of the twentieth century.

Keywords: Liza Križanić, poetic impressionism, women artists, individual expression

Библиографија чланака из серијских публикација о српским музичаркама у периоду од 1825. до 1914. године

Музичка критика у Србији може се пратити од 1825. године. Знатно веће интересовање за бављење музиком приметно је од осамдесетих година XIX века, како код аматера тако и код професионалних музичара. Пошто је крајем XIX века образованих музичара и даље било веома мало, музичком критиком и извођењем су се поред њих бавили и адвокати, наставници, лекари, свештеници, политичари и многи други интелектуалци или само љубитељи музике. До почетка Првог светског рата на домаћој музичкој сцени биле су активне бројне музичарке које су стекле и међународну популарност. Већина жена које су се бавиле музиком у Србији до наведеног времена сада је заборављено или потпуно непознато широј и музичкој јавности. Рад представља библиографију новинских чланака од времена када се може пратити музичка критика до почетка Првог светског рата у којима се помињу жене које су се бавиле музиком у Србији.

Кључне речи: библиографија, српске музичарке, периодика, музички чланци.

Први музички чланак у Србији датира из 1825. године. Иако су данас понеке заборављене, а многе потпуно непознате, музичарке су биле веома активне на домаћој сцени до почетка Првог светског рата. Утицале су на формирање институције целовечерњих концерата и подједнако су заслужне за развој музичке педагогије у Србији.

Из датих чланака може се увидети да су многе наведене музичарке имале завидну интернационалну каријеру, да су се школовале код еминентних професора на конзерваторијумима у иностранству. Поред домаћих успешних извођачица, у Србији су неретко наступале и иностране музичарке.

У домаћој штампи највише су били заступљени текстови о пијанисткињама и соло певачицама, те се може рећи да су ово најбројније професије музичарки из наведеног периода. Не постоје подаци који указују на то да су у нашој средини деловале извођачице на неком другом инструменту поред клавира, осим гостујућих музичарки. Вероватно је разлог томе пракса кућног музицирања, која се никада није уздигла на већи ниво. Поред пијанисткиња, соло певачица и гостујућих музичарки на овој листи налазе се и референце текстова у којима се спомињу музичке активности у оквиру женских школа и

удружења, затим прве ауторке музичких критика у Србији и музичарке чији нам је рад у потпуности данас непознат.

Библиографија о музичаркама у Србији 1825–1914. није потпуна, самим тим и готова, јер се из наслова многих чланака не може утврдити да ли се у тексту спомињу музичарке или не. Мноштво је критика из позоришта и са изведби монументалних вокално-инструменталних дела, у којима би могле да се спомињу извођачице. Отуд приложена библиографија представља тек почетак прикупљања информација о музичаркама које су деловале у Србији до почетка Првог светског рата.

Библиографија је сачињена тематски по професијама музичарки, а спискови референци наведени су по азбучном реду аутора који су о њима писали.

Пијанисткиње:

Анониман аутор:

- Аноним. „Госпођица Синодија Илићева“. *Мале новине* бр. 260 (1888): 3.
- Аноним. „Госпођица Синодија Илићева“. *Мале новине* бр. 29 (1889): 1.
- Аноним. „Господична Људмила Задробилкова“. *Позор* бр. 101 (1862): 289.
- Аноним. „Јованка Стојковићева“. *Позориште* бр. 62 (1871–1872): 255.
- Аноним. „Јованка Стојковићева“. *Млада Србадија* бр. 20 (1872): 318–320.
- Аноним. „Јованка Стојковићева“. *Јавор* бр. 44 (1878): 1394.
- Аноним. „Концерат гђице Јованке Стојковићеве“. *Позориште* бр. 58 (1871/1872): 235.
- Аноним. „Концерат гђице Јованке Стојковићеве“. *Народ* бр. 50 (1872): 4.
- Аноним. „Концерт Јованке Стојковић у Београду“. *Јединство* бр. 97 (1872): 202.
- Аноним. „Концерт Јованке Стојковић у Београду“. *Исток* бр. 45 (1879): 3.
- Аноним. „Концерт Јованке Стојковић у Београду“. *Исток* бр. 56 (1879): 3.
- Аноним. „Концерт Миле Задробилкове“. *Србске новине* бр. 42 (1862): 170.
- Аноним. „Концерт Олге Васиљевић у Будимпешти“. *Видело* бр. 119 (1885): 2.
- Аноним. „Концерт Олге Васиљевић у Новом Саду“. *Српско коло* бр. 78 (1884): 4.
- Аноним. „Концерт Олге Васиљевић у Загребу“. *Србобран* бр. 14 (1885): 3; *Agramer Zeitung* (1885): 33.
- Аноним. „Људмила Задробилкова“. *Народне новине* бр. 278 (1861): 818.
- Аноним. „Људмила Задробилкова“. *Народне новине* бр. 279 (1861): 810–821.

- Аноним., „Нова звијезда на небу српске умјетности“. *Глас Црногораца* бр. 12, II свеска, (1883): 3.¹
- Аноним. „Ида Добринковић“. *Невен* бр. 7, 4. свеска (1883): 219.
- Аноним. „Ида Добринковић“. *Невен* бр. 9, 4. свеска (1883): 269–270.
- Аноним. „О концерту С. Илић у Београду“. *Народни дневник* бр. 16 (1889): 3.
- Аноним. „Олга Васиљевић свирачица“. *Орао* бр. 37–38 (1885): 115–116.
- Аноним. „Синодија Илићева у Суботици“. *Новости* бр. 26 (1894): 3.
- Аноним. „Синодија Илићева“. *Народни дневник* бр. 38 (1889): 3.
- Аноним. „Симфонијски концерт“. *Старе мале новине* бр. 188 (1901): 3.²
- Аноним. „Zweites Konzert der Glasbena matica“. *Laibcher Zeitung* бр. 259 (1913): 2410–2411.³

Г:

- Г. „Са концерта пијанисткиње српкиње Синодије Фани Илићеве“. *Браник* бр. 45 (1891): 4.

Ж:

- Ж. В. „Концерт гђе Јелице Суботићеве, уметнице на клавиру“. *Новости* бр. 335 (1913): 3.⁴

И:

- Илешић, Фран. „Концерт гђе Јелене Докић у Љубљани“. *Српски књижевни гласник* бр. 11–12, књига XXXI (1913): 957–958.

Ј:

- Ј. „Концерат гђе Јованке Стојковићеве“. *Позориште* бр. 58 (1871–1872): 235.
- Ј. „Други концерат гђе Јованке Стојковићеве“. *Позориште*, бр. 60 (1871–1872): 243.
- Јовановић Змај, Јован. „Јованка Стојковићева“. *Застава* бр. 52 (1872).
- Јовановић Змај, Јован. „Концерт Јованке Стојковић“. *Застава* бр. 55 (1872): 2–3.

К:

- Костић, Александар Ђ. „Концерат госпође Јеле Докићеве“. *Српски омладински гласник* бр. 2 (1911–1912): 59–62.
- Kozina, Pavel. „O koncertih J. Dokić in M. Vuškovića v Ljubljani“. *Novi akordi* br. 4, sveska br. 13 (1914): 6.

Л:

- Lajovic, Anton. „Koncerta Glasbene matice v Mestnem domu dne 21. X 1913; in dne 8 XI 1913“. *Slovan* br. 1 (1914): 30–31.⁵

М:

- М. „Концерт гђице Јелене Шоповићеве у Панчеву“. *Грађанин* бр. 39 (1901).
- Милојевић, Милоје. „Концерат гђице Јелице Суботић“. *Српски књижевни гласник* бр. 1, књига XXXII (1914): 54–58.

П:

- П. „Концерат гђице Зорке Сибинкић“. *Застава* бр. 24 (1891): 1–2.
- Поповић, Стеван Васин. „Олга Васиљевићева. Српкиња пијанисткиња“. *Наше горе лист*. бр. 36 (1884): 2–3.
- Поповић, Стеван Васин. „Олга Васиљевићева. Српкиња пијанисткиња“. *Застава* бр. 129 (1884): 1–2.

Р:

- Rorauer, Julije. „Koncert Olge Vasiljević u Zagrebu“. *Pozor* br. 34 (1885).

С:

- С. Н. „Нова звезда на небу српске уметности“. *Јавор* бр. 11 (1883): 351.⁶
- Стојановић, Љуб. С. „Госпођица Марија Уншулд пл. Меласфелд за српску академску омладину“. *Вечерње новости* бр. 71 (1903): 2.

Ф:

- -ф. „Концерт Олге Васиљевић у Панчеву“. *Наше горе лист* бр. 40 (1884): 1–2.
- Ф. „Концерт гдичне Стојковићеве“. *Народ* бр. 66 (1872).

Х:

- Х. „Концерат гђе Јованке Стојковић. Из захвалности. Шаљива игра у једном чину од Е. Лабиша“. *Исток* бр. 49 (1881): 3.

Ц:

- цки. „Пијанисткиња Јованка Стојковић“. *Позориште* бр. 46 (1871–1872): 187.
- Др В. Б. „Извештај о другом концерту гђе. Јованке Јованковићке, рођ. Стојковићеве“. *Исток* бр. 59 (1879): 2–3.

Соло певачице:**Анониман аутор:**

- Аноним. „Аделаида Зелда, оперска певачица“. *Вечерње новости* бр. 23 (1900): 1.

- Аноним. „Ангажман г-ђе Десанке Ђорђевић“. *Одјек* бр. 193 (1903): 2–3.⁷
- Аноним. „II концерат Адelaide Зелде“. *Вечерње новости* бр. 31 (1900): 1.
- Аноним. „Гђица Цијукова као Галета“. *Одјек* бр. 61 (1897): 3.
- Аноним. „Концерат гђице Софије Седмакове“. *Застава* бр. 98 (1989): 2–3.
- Аноним. „Концерт гђице Цијукове у Белој Цркви“. *Дневни лист* бр. 156 (1896): 2.
- Аноним. „Помозимо младој даровитој певачици“. *Српске илустроване новине* бр. 29 (1882): 270.⁸
- Аноним. *Српско коло* бр. 22 (1884): 3.⁹
- Аноним. „Концерат Надине Славјанскове“. *Застава* бр. 72 (1900): 3.
- Аноним. „Риђокоса. Певање гђе Драге Стефановићке“, *Застава* бр. 93 (1898): 2.
- Аноним. „Софија Седмакова“. *Нови Србобран* бр. 238 (1904): 4.
- Аноним. „Софија Седмакова“. *Опозиција* бр. 85 (1904): 3.
- Аноним. „Софија Седмакова“, *Позориште* бр. 6 (1907): 59–60.
- Аноним. „Српска уметница“, *Дневни лист* бр. 86 (1897): 2.¹⁰
- Аноним. „Марија Цветићка“, *Народни дневник* бр. 120 (1889): 3
- Аноним. „Српска уметница“, *Србобран* бр. 27 (1894).¹¹
- Аноним. „Умјетнички концерат у Мостару“, *Нови Србобран* бр. 90 (1904): 3–4.¹²

А:

- а. „Са концерта госпођице Вере и Надежде Черњецки“. *Нови покрет* бр. 60 (1906): 3.
- А толе-. „Са концерета кћери Д. А. Славјанског“. *Будућност* бр. 12 (1895): 6–7.¹³

Б:

- Борисављевић, Мома. „Девета симфонија и увертира Леонора“, *Правда* бр.105 (1910): 2–3.¹⁴

Д:

- Д. „Успех гђе Драге Спасићке“. *Вечерње новости* бр. 149 (1907): 6.
- ДОБ. „Гђа Султана Цијукова“. *Дневни лист* бр. 126 (1896): 3.

Ђ:

- Ђ. П. „Симфонијски концерат“. *Застава* (вечерње издање) бр. 268 (1905): 3.¹⁵
- Ђорђевић, Мита. „Султана Цијукова у Великој Кикинди“. *Српство* бр. 24 (1897): 1–2.

И:

- и. „Концерат Душана и Катице Јанковићеве“. *Одјек* бр. 178 (1889): 3.

З:

- Зорко, Јован. „Васкрсење, библијска поема. Музика од Ст. Христића, текст од Драгуртина Илића“. *Звезда* бр. 9 (1912): 571–573.¹⁶

М:

- М-ил. „Г-ђа Виталијани у улози Госпође с камелијама“. *Штампа* бр. 139 (1904): 3.
- М-ил. „Г-ђа Виталијани као Тоска“. *Штампа* бр. 143 (1904): 3.
- Милојевић, Милоје. *Српски књижевни гласник* бр. 11, књига XXVIII (1912): 862–868.¹⁷

Н:

- Н. Ђ. Б. „Концерт Јелене Кличкине“. *Застава* бр. 163 (1897).

П:

- Петровић, Петар П. „Концерат гђе Спасић“. *Борба* бр. 19 (1912): 3.

Р:

- Ретз. „Са концерта сестара Черњецких“. *Видело* бр. 16 (1906): 2.

Ћ:

- -ћ. „Султана Цијукова у Новом Саду“. *Женски свет* бр. 7 (1897): 101–102.

У:

- Угричић, Јевта. „Госпођа Спасићка као Мамзел Нитуш“. *Политика* бр. 1546 (1908): 2–3.

Х:

- Х. „Јелена Угљеша, свршена конзерватористкиња, борави у Новом Саду“. *Српско коло* бр. 56 (1884): 2–3.
- Х. „Адела Васиљевићева“. *Браник* бр. 77 (1890): 1–2;
- Х. „Адела Васиљевићева“. *Глас Црногораца* бр. 29 (1890).
- Х. „Певање госпође Десанке Ђорђевић“. *Штампа* бр. 262 (1903): 3.
- Хацић, Антоније. „Адела Васиљевићева“. *Женски свет* бр. 7 (1890): 104–105.
- Христић, Стеван. „Бетовенова девета симфонија у Београду“. *Српски књижевни гласник* бр. 8, књига XXIV (1910): 621–623.¹⁸

Ц:

- Царус. „Гостовање гђе Софије Симић-Седмакове“. *Радничке новине* бр. 132 (1914): 3.

Остале делатности музичарки:

Анониман аутор:

- Аноним. „Извештај о раду женског певачког и музикалног друштва“. *Српске новине* бр. 61 (1887): 242.
- Аноним. „Уметност у школи. Концерт женске учитељске школе“. *Штампа* бр. 347 (1906): 3.

Б:

- Б. „Женске као глазботворке“. *Јавор* бр. 28 (1889): 441–443.

Ј:

- Јаковљевић, Цв. „Концерат у В. ж. школи“. *Звезда* бр. 41 (1899): 327–328.

У:

- У. „Музикално вече у Вишој женској школи“. *Народни дневник* бр. 28 (1891): 2–3.
- Удцки, Јован. „Прилог успомени на Олгу Ковачевић, српску гусларку“. *Застава* бр. 96 (1911): 1–2.

Ауторке музичких чланака:

А:

- Антал Захаријевић, Јелена. *Женски свет* бр. 7–8 (1910): 116–167.

М:

- Максимовић-Маринковић, Милка. „Успомена са татиног гроба“. *Српско цвеће* бр. 9 (1906): 223.¹⁹

Р:

- Ружа. „Филхармонијски концерт“. *Народ* бр. 61 (1897): 3.²⁰
- Ружа. „Филхармонијски концерт“. *Народ* бр. 62 (1897): 3.²¹

С:

- Секулић, Исидора. „Поводом гостовања Београдске опере у Шапцу“. *Ново време*, 30. мај 1910.
- Секулић-Stremnicki, Исидора. „Допис“. *Женски свет* бр. 1 (1914): 10–11.
- Станковић-Недељковић, Тасика. „Од једне живе сестре Корнелија Станковића“. *Српски витез* бр. 9 (1910): 124–130.

Т:

- Томић, Милица Јаше. „Мали уметник – Србин“. *Застава* (вечерње издање) бр. 127 (1910): 1–2.²²
- Томић, Милица Јаше. „Једно необично дете“. *Жена* бр. 4 (1911): 234–238.²³
- Томић, Милица Јаше. „Успеси Милана Јовановића Браце. На прослави владалачке куће Петрограду“. *Застава* (јутарње издање) бр. 50 (1913): 2.

Х:

- Ховорка Калић, Зорка. „Један српски композитор“. *Коло* бр. 2 (1902): 109–113; *Коло* бр. 7 (1902): 447–451.
- Ховорка Калић, Зорка. „Аксентије Максимовић, један српски композитор“. *Српско цвеће* бр. 9 (1906): 222.

Гостовања иностраних музичарки:

Анониман аутор:

- Аноним. „Концерат румунске певачице Владаје“. *Народност* бр. 80 (1898): 3.
- Аноним. „Концерт пољске певачице Бељциковске у Београду“. *Србске новине* бр. 23 (1848): 113.
- Аноним. „Монарије Роке“. *Видов дан* бр. 57 (1862): 4.²⁴

Б:

- Б. „Треће вече гостовања бечке оперетске трупе гђице Хермине Херле чланице бечког Карл Театра“. *Трибуна* бр. 533 (1912): 3.

Г:

- Грчић, Јован. „Концерат Софије Менгар – Поперове, вештакиње на гласовиру и Д. Попера, вештака на вијончелу“. *Позориште* бр. 30 (1877): 118.
- Грчић, Јован, „Концерт виртуоза на виолини Фрање Крежме и сестре му Анке, вештакиње на гласовиру“. *Јавор* бр. 22 (1878): 691–692; *Јавор* бр. 23 (1878): 720–722.

Ж:

- Ж. В. „Концерат госпођице Тозели 12 IX 1912. у Народном позоришту“. *Новости* бр. 300 (1913): 3.²⁵

З:

- Зорко, Јован. „Концерт г-це Лоле Тези уметнице на виолини“. *Звезда* бр. 5 (1912): 317–318.

К:

- К. Вл. (Каракашевић Владимир), „Славјанскове у Панчеву“. *Весник* бр. 10 (1895): 1–2.²⁶

М:

- М. *Дневни лист* бр. 125 (1895): 2.²⁷
- Милојевић, Милоје. „Концерат госпођице Лоле Тези“. *Српски књижевни гласник* бр. 9, књига XXXI (1913): 704–706.

W:

- W. „Концерт гце Лоле Тези“. *Српска застава* бр. 636 (1913): 3.

Непознате музичарке

Анониман аутор:

- Аноним. „Гђа Мила Ст. Виловски“. *Ново време* бр. 103 (1910): 3.
- Аноним. „Концерат Ружице Хагенове у Београду“. *Световид* бр. 83 (1855): 3; *Световид* бр. 84 (1885): 3.
- Аноним. „Марија Вукићевићка“. *Позориште* бр. 5 (1894): 17–18.
- Аноним. „Симфонијски концерат у Београду“. *Београдске новине* бр. 308 (1902): 2–3.²⁸

Б:

- Б. „Госп. Вушковић и гђица Кочонда у Београду“. *Србобран* бр. 127 (1912).

Г:

- Грловић, Милан. „Концерат Драгице Ковачевић“. *Народне новине* бр. 283 (1898).

К:

- Kraus, Otto. „Konzert Kovačević“. *Agarmer Tagblatt* br. 283 (1898): 6–7.²⁹

М:

- М. „Са концерта гце. Дивне Гавриловићеве“. *Ново време* бр. 109 (1911): 3.

С:

- Суботић, Каменко. „Гђа Полакова као Маскота“. *Ново време* бр.69 (1900): 1.

¹ Текст о Иди Добринковић.

-
- ² Као гост солиста Београдског војног оркестра наступала је Јелена Шоповић.
- ³ О концерту Јелене Докић у Љубљани.
- ⁴ Аутор текста је вероватно Велимир Масука Живојиновић.
- ⁵ На концерту је учествовала и Јелена Докић.
- ⁶ Текст о Иди Добринковић.
- ⁷ Чланак о ангажману Десанке Ђорђевић у Београдској опери.
- ⁸ Текст о Јелени Угљешаић.
- ⁹ Текст о Јелени Угљешаић.
- ¹⁰ Чланак о С. Цијуковој-Савић.
- ¹¹ Текст о Адели Васиљевић.
- ¹² Приказ концерта Жарка Савића и Султане Цијукове-Савић.
- ¹³ Критика концерта Надине, Јелене и Олге Славијански у Београду.
- ¹⁴ На концерту је учествовала Мирослава Бинички.
- ¹⁵ На концерту су наступале и Софија и Јелва Јоцић.
- ¹⁶ Текст о премијерном извођењу ораторијума *Вскрсење* Стевана Христића, у којем је Мирослава Бинички наступала као солисткиња.
- ¹⁷ Критика премијерног извођења Христићевог ораторијумс *Васкресење*. У тексту се наводи Мирослава Бинички као солисткиња.
- ¹⁸ У чланку се спомиње суделовање Мирославе Бинички.
- ¹⁹ Текст о композитору Аксентију Максимовићу.
- ²⁰ Ауторка текста је Ружа Винавер.
- ²¹ Ауторка текста је Ружа Винавер.
- ²² Текст о 'чуду о детета' виолинисти Милану Браци Јовановићу.
- ²³ Чланак о Милану Браци Јанововићу.
- ²⁴ У питању је наступ соло певачице.
- ²⁵ Аутор текста је вероватно Велимир Масука Живојиновић.
- ²⁶ О концерту певачица Надежде, Олге и Јелене Славјански.
- ²⁷ О концерту Лиде Бакмансове у Београду.
- ²⁸ На концерту је гостовала пијанисткиња Марија Уншулд.
- ²⁹ Концерт Драгице Ковачевић у Загребу.

Литература:

Дујовић, Маријана. „Рецепција делатности Станислава Биничког“. У *Музиколошка мрежа, Музикологија у мрежи*. Уредник Ивана Перковић, 423–431. Београд: Факултет музичке уметности, 2014.

http://www.fmu.bg.ac.rs/dokumentacija/elektronske_publicacije/25.%20Marijana%20Dujovic.pdf (приступљено 7. 6. 2017)

Dujović, M. „Prilog istraživanju biografije Stanislava Biničkog“. Master teza, Fakultet muzičke umetnosti, odsek za muzikologiju, 2014.

Дујовић, Маријана. „Ауторке музичких критика у Србији до Првог светског рата“. Рад представљен на конференцији *Шта је књиженство?*, Београд, Србија, 17. октобар, 2015.

Kuntarić, Marija, ur. Tom 13 *Bibliografija rasprava i članaka. Muzika Struka VI*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1984.

Kuntarić, Marija, ur. Tom 14 *Bibliografija rasprava i članaka. Muzika Struka VI*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1986.

Пејовић, Роксанда. *Српско музичко извођаштво романтичарског доба*. Београд: Универзитет уметности у Београду, 1991.

Pejović, Roksanda, prir. *Popius kritika, članaka i studija poznatih i anonimnih autora srpske muzičke prošlosti iz novina i časopisa (1825–1918)*. Beograd: 1993.

Pejović, Roksanda. *Krtike, članci i posebne publikacije u srpskoj muzičkoj prošlosti (1825–1918)*. Beograd: Fakultet muzičke umetnosti, 1994.

Marijana DUJOVIĆ
Independent researcher
Belgrade

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.13>
UDC: 016:78.071(=163.41)"1825/1914"
Professional article

Bibliography of Articles from Serial Publications on Serbian Female Musicians 1825–1914

Musical criticism in Serbia can be traced back to 1825. Amateurs and professional musicians, however, started showing increased interest in making music in the 1880s. Since there were still very few educated musicians in the late nineteenth century, many lawyers, teachers, doctors, priests, and politicians, as well as many other intellectuals or music lovers wrote musical reviews. Many of them were also amateur performers. Until World War I, there were also plenty female musicians in Serbia and some of them were internationally recognized. Most women who were musicians at the time are today forgotten or unknown in the public. This paper represents a bibliography of newspaper articles from 1825 to the beginning of the Great War in which women who were musicians in Serbia are mentioned.

Keywords: bibliography, Serbian female musicians, periodicals, musical articles

Гордана Ђоковић
Драгана Грујић
Марина Милошевић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.12>
УДК: 016:64ЖЕНСКИ
СВЕТ(497.113)"1899/1903"
014.3ЖЕНСКИ СВЕТ(497.113)"1899/1903"
Стручни рад

**Библиографија часописа *Женски свет: лист добротворних задруга*
Српкиња
IV део (1899–1903)**

Библиографија представља четврти наставак библиографије часописа *Женски свет: лист добротворних задруга Српкиња*. Обухвата пет година излажења часописа, од 1899. до 1903. године, и садржи 973 библиографске јединице, описане *de visu* језиком и писмом публикације. Као и у претходним библиографијама, јединице су азбучно распоређене према презимену аутора, односно наслову чланка – када је реч о текстовима који нису потписани или су потписани иницијалима. Како су све јединице унете у узајамну базу података, уз категоризацију чланка, дат је COBISS. ID број – број записа у библиографској бази. У складу са информативним захтевима заступљени су регистри који из библиографског описа издвајају наслов, аутора и предмет.

Кључне речи: библиографија, часопис *Женски свет* (1899–1903)

1

АДА Негри / забиљежила Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 179-180.

- Биографије

COBISS.SR-ID [529279380](#)

2

АЛЕКСИЈЕВИЋ, Јован

Жеља пуста / Јова [Јован Алексијевић]// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 154.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528847252](#)

3

АЛЕКСИЈЕВИЋ, Јован

Заставник : (на заклетви) / Јова [Јован Алексијевић]// Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 142.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528843924](#)

4

АЛЕКСИЈЕВИЋ, Јован

Мојазвезда : (посвећено Даниции ---) / Јова [Јован Алексијевић]// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 72.

- Књижевност

COBISS.SR-ID 528899732

5

АМАНОВИЋ, Марија

Вјера, љубав и надежда / Марија [Амановић]// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 153.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528846740](#)

6

АМАНОВИЋ, Марија

Предноћ / Марија [Амановић] // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 106.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528915860](#)

7

АМОРИ!// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 155.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528848532](#)

8

АНА Обреновићева// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 50-52.

- Биографије

COBISS.SR-ID [529243540](#)

9

АНОНИМНО писмо// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 138-139.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529748884](#)

10

БАЈИЋ, Исидор

Позив / Исидор Бајић// Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 153.

- Вести

COBISS.SR-ID [528939924](#)

11

БАНДИЋ, Даница

Вера / Даница Бандић// Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 142.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528935572](#)

12

БАНДИЋ, Даница

Из начела : (монолог) / написала Даница Бандић ; овај монолог је приказала гђица Берта Манојловићева 28. дец. 1900. г. на забави темишварске добротворне задруге Српкиња// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 40-42.

- Књижевност

COBISS.SR-ID 529238164

13

БАНДИЋ, Даница

Милосрђе : (ћеретање) / Даница Бандић// Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 170-172.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529276820](#)

14

БАНДИЋ, Даница

О сујети / Даница Бандић// Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 90-91.

COBISS.SR-ID [528829332](#)

15

БАНДИЋ, Даница

Предавање г-ђе Данице Бандићке у Вел. Кикинди : (у недељу 4. (17) марта 1902.)// Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 51-55.

-Женско питање / Образовање

COBISS.SR-ID [529717140](#)

16

БАНДИЋ, Даница

Прича о „Радгосту“ : приказано гђи Анки А. Пајевића / Даница Бандић // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 172-174.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528854164](#)

17

БАНДИЋ, Даница

Своме сину / Даница [Бандић]// Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 55.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529806996](#)

18

БАНДИЋ, Даница

У културној мисији : (ћеретање) / Даница Бандић// Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 8-9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529706388](#)

19

БАЊАНИН, МиланТ.

Неколико речи нашим матерама / Милан Т. Бањанин, срп. нар. учитељ у Брчком (Босна)// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 33-35.

- Породица / Васпитање

COBISS.SR-ID [529236628](#)

20

БЕДНИ Божић / са мађарског превела Вида // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 184-185.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529761684](#)

21

БЕЛЕСЛИЈАН, Илија

Где си? / Илија Белеслијан// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 52.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529243796](#)

22

БЕЛЕСЛИЈАН, Илија

Из медених дана. [Део 1] / Илија Белеслијан// Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 21.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528806036](#)

23

БЕЛЕСЛИЈАН, Илија

Из медених дана. [Део 2-3] / Илија Белеслијан// Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 40.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528810644](#)

24

БЕЛЕСЛИЈАН, Илија

Из медених дана. [Део 4] / Илија Белеслијан// Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 53.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528816276](#)

25

БЕЛЕСЛИЈАН, Илија

Из медених дана. [Део 5] / Илија Белеслијан // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 72.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528821396](#)

26

БЕЛЕСЛИЈАН, Илија

Позна јесен / Илија Белеслијан// Год. 16, бр. 9 (1901), стр.133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529267092](#)

27

БЕЛЕСЛИЈАН, Илија

У градини / Илија Белеслијан// Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 100.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529258132](#)

28

БЕЛЕСЛИН, Илија

Пролог : Беседи српске омладине темишварско-фабричке о св. Сави 1902. / Илија Белеслин// Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 5.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529793172](#)

29

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Дора и свеучилиште / Јелица Беловић-Бернациковска// Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 154-155.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528940436](#)

30

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Нешто мало психологије / пише Јелица Беловић-Бернациковска// Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 37.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [529713812](#)

31

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Осамљенежене / ЈелицаБеловић-Бернациковска// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 65.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [528897684](#)

32

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Проза о мјесечини : (Потези пером) / Јелица Беловић-Бернациковска// Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 19.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528805524](#)

33

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Списатељица (Идила) / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 72-73.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528899988](#)

34

БЕЛОВИЋ-Бернациковска, Јелица

Цртице са колодвора / Јелица Беловић-Бернациковска// Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 169-170.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528945044](#)

35

БЕОГРАДСКО женско друштво / Т. Гл.// Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 104-105.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528832404](#)

36

БЛАГО мајци! : посвећено једној госпођи / Маринко// Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 106.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529741460](#)

37

БОГОМАЈЧИН лик / П.К. Розегер ; М-н Г.// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 53-54.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529244052](#)

38

БОРОВИЋ, ЗоркаТ.

Вјера / Зорка [Т. Боровић]// Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 88.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528909460](#)

39

БОРОВИЋ, ЗоркаТ.

Жеље / Зорка [Т. Боровић]// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 63.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528896916](#)

40

БОТА, Ђорђе

Славуј и ружа. [Део 1] / [Ђорђе пл. Бота]// Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 93-94.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529822612](#)

41

БОГА, Ђорђе

Славуј и ружа. [Део 2] / Ђ. [Ђорђе пл.] Бога// Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 102-103.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529826708](#)

42

БРАВАЧИЋ, Милева

На помолу новог века / Милева Бравачић// Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 178-179.

COBISS.SR-ID [528861332](#)

43

БРАТСКА писма : Вјечна слава дома Немањина (у славу седамдесетогодишњице Стевана Немање) / Родољуб// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 52-56.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528895892](#)

44

БРАТСКА писма : Данашње поштење / Родољуб// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 147-148.

- Педагогија

COBISS.SR-ID [528845460](#)

45

БРАТСКА писма : Двадесети Вијек / Родољуб// Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 3-5.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528884116](#)

46

БРАТСКА писма : Здравље / Родољуб// Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 68-71.

- Здравље

COBISS.SR-ID [528821140](#)

47

БРАТСКА писма : Издајство / Родољуб// Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 162-163.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528850324](#)

48

БРАТСКА писма : Један дичан спомен / Родољуб// Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 83-85.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528826772](#)

49

БРАТСКА писма : Љубав / Родољуб// Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 99-100.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528912788](#)

50

БРАТСКА писма : Љубимо свој праг! / Родољуб// Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 179-180.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528861588](#)

51

БРАТСКА писма : Надање / Родољуб // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 131-132.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528924052](#)

52

БРАТСКА писма : Наше дужности / Родољуб// Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 114-115.

COBISS.SR-ID [528836244](#)

53

БРАТСКА писма : Невјера / Родољуб// Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 115-116.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528917908](#)

54

БРАТСКА писма : Онеговању порода / Родољуб// Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 34-36.

- Здравље

COBISS.SR-ID [528809364](#)

55

БРАТСКА писма : Радиштедња / Родољуб// Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 19-21.

- Педагогија

COBISS.SR-ID [528805780](#)

56

БРАТСКА писма : Светосавље - Православље / Родољуб// Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 19-20.

- Педагогија

COBISS.SR-ID [528888212](#)

57

БРАТСКА писма : Српска породица / Родољуб// Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 5-7.

- образовање

COBISS.SR-ID [528798612](#)

58

БРКАНОВИЋ, Милка

Знаш ли --- / Милка М. Бркановићева// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 135.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529839252](#)

59

БРКАНОВИЋ, Милка

Своме ђеди : пок. пароху каменском Ђорђу Марковићу / Милка [Бркановић], једна од унака побратима виле са Папука// Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 38.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529802132](#)

60

БРКАНОВИЋ, Милка М.

Неувели вијенац --- : Константину Васићу, срп. уч. приправ. / Милка М. Бркановићева // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 68.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529816212](#)

61

БУКО, А.

Катин „Jour“ : Брачни дијалог / Од А. Буко ; С немачког Даница Коларов, рођ. Кузмановић // Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 183-184.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529852052](#)

62

БУЛАТОВИЋ-Ибријски, Љубомир

Што ће мирис --- / [Љубомир А. Булатовић] Ибријски // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 170.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528852628](#)

63

БУТА, Јован

Реч Српкињи о Рождеству Христовом / поп Јован Бута // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 1-2.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529792404](#)

64

ВАСПИТАЊЕ женскиња / Вл. В-ћ // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 102-103.

-Женско питање / Васпитање

COBISS.SR-ID [528831892](#)

65

ВЕЛИКО-кикиндском певачком правосл. друштву „Гусле“ / Л. Ђ. // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529821844](#)

66

ВЕРА Радаковића / с мађарског Симиклушанка // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 91-92.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529730964](#)

67

[**ВЕРНОСТ, то бесцен благо...**] / Зорислава // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 153.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529752980](#)

68

ВЕШТИНА// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 155.

COBISS.SR-ID [528848276](#)

69

ВИТКОВИЋ, Радослав

Моји јади : (из песама „Стара љубав“) / Радослав [Витковић] // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 169.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528852116](#)

70

ВИТКОВИЋ, Радослав

Моме ланету / Радослав [Витковић] // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 121.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528838036](#)

71

ВИТКОВИЋ, Радослав

Први пољубац : (из песама „Стара љубав“) / Радослав [Витковић] // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 162.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528850068](#)

72

ВИТКОВИЋ, Радослав

У споменицу гђици З.Ш. / Радослав [Витковић] // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 117.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528918932](#)

73

ВЛАДИКА Раде// Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 161-162.

- Некролог

COBISS.SR-ID [529274772](#)

74

ВРШАЧКОЈ кули / Маринко // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 181.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529279636](#)

75

ВУКОВИЋ, Катарина

Љубичица / Катарина Јов. Вуковићева // Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 36.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529713300](#)

76

ВУКОВИЋ, Катарина

„Крај воде“ / Катарина Јов. Вуковићева // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 117.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529262996](#)

77

ВУЧАНОВ, Јован

Говор Јована Вучанова, управитеља школског, држан у Митровици на друштв. забави женске задруге на св. Стевана 1899. год. / [Јован Вучанов] // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 21-22.

- Вести; Женски покрети

COBISS.SR-ID [528888724](#)

78

ВУЧЕТИЋ, Никола

Зашто нам деца пате од глиста? / написао др. Никола Вучетић из Београда // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 69-70.

- Здравље

COBISS.SR-ID [529248916](#)

79

ВУЧКОВИЋ, Јован

Говор : проте Ј. Вучковића, ректора богословије карловачке, на састанку „Женске задруге Српкиња Карловачких“, другог дана Божића 1901 // Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 17-20.

- Вести; Женски покрети

COBISS.SR-ID [529709972](#)

80

Г-ђа Елодија Мијатовићка// Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 100-101.

- Биографије

COBISS.SR-ID [528913556](#)

81

ГАВРИЛОВИЋ, Милутин

Говор : на ваведеније 1898. г. о крсном имену „Добротворне Жен. Задруге Српкиња Сомборкиња“ / Милутин Гавриловић, парох сомборски // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 61-63.

- Вести; Женски покрети

COBISS.SR-ID [528896660](#)

82

ГАГОВИЋ, Вукашин

Буди моја / Вук. [Вукашин] Гаговић-Пивљанин // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 116.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528918164](#)

83

ГАГОВИЋ, Вукашин

Гледао сам --- / Вукашин Гаговић // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 182.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528948116](#)

84

ГАГОВИЋ, Вукашин

Мојој синовници Зорки / Вукашин Гаговић // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 75.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529250708](#)

85

ГАГОВИЋ, Вукашин

Ој, у сну сам / Вукашин Гаговић // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 60.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529808020](#)

86

ГАГОВИЋ, Вукашин

У заносу / Вукашин Гаговић // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 170.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528945300](#)

87

ГАЈИЋ, Жарко

Очи њене --- / Жарко Гајић // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 98.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529825172](#)

88

ГДЕ и кад почиње васпитање деце / Славка // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 167-169.

- Педагогија

COBISS.SR-ID [528851860](#)

89

ГЕЛЕР, Оскар

О животу жена у Србији / Оскар Гелер ; прево М.// Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 163-164.

- Женско питање / Васпитање

COBISS.SR-ID [528942484](#)

90

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 158-160.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [528941460](#)

91

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 174-176.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [528946068](#)

92

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 186-188.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [528950164](#)

93

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 143.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [528936084](#)

94

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 9-11.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529228180](#)

95

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 158-159.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529273492](#)

96

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 173-174.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529277332](#)

97

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 189-190.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529282452](#)

98

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 28-29.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529234580](#)

99

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 45-46.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529239188](#)

100

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 61-62.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529246100](#)

101

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 77-78.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529251476](#)

102

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 92-93.

COBISS.SR-ID [529256084](#)

103

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 105-107.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529260436](#)

104

ГЛАСНИК // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 122-124.

- Вести / Забава.

COBISS.SR-ID [529264788](#)

105

ГЛАСНИК// Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 142-143.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529269140](#)

106

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 10-11.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529708180](#)

107

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 156-157.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529753748](#)

108

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 173-175.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529758100](#)

109

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 186.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529762196](#)

110

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 28-31.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529712276](#)

111

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 44-46.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529715860](#)

112

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 78-79.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529722004](#)

113

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 93-95.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529731476](#)

114

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 111.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529742228](#)

115

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 127.

COBISS.SR-ID [529745044](#)

116

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 140-141.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529749396](#)

117

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 12-13.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529795220](#)

118

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 158-159.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529845140](#)

119

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 172-173.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529848724](#)

120

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 185-186.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529852308](#)

121

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 29-30.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529799828](#)

122

ГЛАСНИК // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 43-45.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529803924](#)

123

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 61-62.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529808276](#)

124

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 78-79.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529818260](#)

125

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 94-96.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529823124](#)

126

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 107-109.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529828244](#)

127

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 122.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529836180](#)

128

ГЛАСНИК// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 139-141.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529841044](#)

129

ГЛАСНИК// Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 62-63.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529718420](#)

130

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 111-112.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [528916628](#)

131

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 126-128.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [528922772](#)

132

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 94-95.

- Вести; Књижевност

COBISS.SR-ID [528911508](#)

133

ГЛАСНИК. - Садржи: Прослава Змајева у „Матици Српској“ // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 14-15.

- Вести

COBISS.SR-ID [528886676](#)

134

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 46-48.

- Вести

COBISS.SR-ID [528812436](#)

135

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 30-31.

- Вести

COBISS.SR-ID [528890772](#)

136

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 46-47.

- Вести

COBISS.SR-ID [528894356](#)

137

ГЛАСНИК// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 78-79.

- Вести

COBISS.SR-ID [528901268](#)

138

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 14-15.

- Вести

COBISS.SR-ID [528804244](#)

139

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 160.

- Вести

COBISS.SR-ID [528849044](#)

140

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 174-176.

- Вести

COBISS.SR-ID [528854676](#)

141

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 186-187.

- Вести

COBISS.SR-ID [528863636](#)

142

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 32.

- Вести

COBISS.SR-ID [528808340](#)

143

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 62.

- Вести

COBISS.SR-ID [528818068](#)

144

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 79.

- Вести

COBISS.SR-ID [528824980](#)

145

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 94-96.

- Вести

COBISS.SR-ID [528830100](#)

146

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 111.

- Вести

COBISS.SR-ID [528835220](#)

147

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 126-128.

- Вести

COBISS.SR-ID [528840084](#)

148

ГЛАСНИК// Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 142-143.

- Вести

COBISS.SR-ID [528844180](#)

149

ГОВОР у свечаној седници „Просветне задруге Српкиња“ приликом њене 25-годишње прославе 15. августа 1899. год.. [Део 1] // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 132-133.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528840852](#)

150

ГОСПОЋИ Даринци Ивковић : чланица „Добротворне Задруге Српкиња Новосаткиња“ у знак поштовања// Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 19.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529797780](#)

151

ГОСПОЋИ Јелици Б... Б... : (сонет) / Љ. Дл.// Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 77.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529721492](#)

152

ГРГУР, Милка

Лепа Татијана. [Део 1] / Написала Милка Гргунова // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 91-93.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528910996](#)

153

ГРГУР, Милка

Лепа Татијана. [Део 2] / Написала Милка Гргунова// Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 106-110.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528916116](#)

154

ГРГУРОВА, Милка

Из ината. [Део 1] / написала Милка Гргунова // Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 140-141.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529268884](#)

155

ГРГУРОВА, Милка

Из ината. [Део 2] / написала Милка Гргурова // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 152-157.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529272980](#)

156

ГРГУРОВА, Милка

Ратари. [Део 1] / Милка Гргурова // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 139-142.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528843668](#)

157

ГРГУРОВА, Милка

Ратари. [Део 2] / Милка Гргурова // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 156-159.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528848788](#)

158

ГРГУРОВА, Милка

Све из љубоморе. [Део 1] / написала Милка Гргурова // Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 107-110.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529741716](#)

159

ГРГУРОВА, Милка

Све из љубоморе. Свршетак / написала Милка Гргурова // Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 122-126.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529744788](#)

160

ГРКИЊЕ// Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 116-117.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528918420](#)

161

ДА се размислимо// Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 180-181.

- Вести

COBISS.SR-ID [529760148](#)

162

ДАМЕ и господа при куповању / П. М.// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 133.

- Забава

COBISS.SR-ID [529747348](#)

163

ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊА прослава српске више девојач. школе у Нов. Саду// Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 100-101.

- Женско питање; образовање

COBISS.SR-ID [528831380](#)

164

ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊИЦА „Просветне задруге Српкиња у Старом Бечеју“. // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 129-131.

- Женско питање; Женски покрети

COBISS.SR-ID [528840596](#)

165

ДВЕ нове женске радничке школе// Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 178-180.

- Женско питање; образовање

COBISS.SR-ID [529759636](#)

166

ДЕВОЈАЧКИ интернат Добротворне задруге Српкиња у Загребу / П.// Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 113-114.

- Женско питање; образовање

COBISS.SR-ID [529262228](#)

167

ДЕДИЋ, Олга

По бурном мору / Олга Дедићева // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 132.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529746836](#)

168

ДИГОШЕ се! / А.// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 136.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529748372](#)

169

ДОБРОЉУБОВ, Николај Александрович

Тихи анђ'о / Н. А. [Николај Александрович] Доброљубов // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 88.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528827796](#)

170

ДОДЕ

Последњи часи Семијанте / од Доде-а ; са француског превела О. Г. Суботићева, матурант // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 76-78.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529818004](#)

171

ДОМАЋИЦЕ у привреди// Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 81-83.

- Женско питање / Привреда

COBISS.SR-ID [529819028](#)

172

ДОНКОЛЕ, Донке! --- : Из Битоља / Ив. Иванић // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529794452](#)

173

ДОПИС / Јел. К.// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 134-135.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529747604](#)

174

ДОПИС / Милица // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 153.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529752724](#)

175

ДОПИС / О.С.// Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 165-166.

- Вести

COBISS.SR-ID [528942996](#)

176

ДОПИС// Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 182.

- Вести

COBISS.SR-ID [529760660](#)

177

ДОПИС// Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 7-8.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529793428](#)

178

ДОПИС// Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 166.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529847700](#)

179

ДОПИС// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 134.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529838996](#)

180

ДОПИС// Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 148-149.

- Вести

COBISS.SR-ID [528937876](#)

181

ДОПИС// Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 104-105.

- Вести

COBISS.SR-ID [528914580](#)

182

ДОПИС// Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 121.

- Вести

COBISS.SR-ID [528920212](#)

183

ДОПИС// Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 7.

- Вести

COBISS.SR-ID [529227156](#)

184

ДОПИС // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 151.

- Вести

COBISS.SR-ID [529272212](#)

185

ДОПИС// Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 182-183.

- Вести

COBISS.SR-ID [529280404](#)

186

ДОПИС// Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 20-21.

- Вести

COBISS.SR-ID [529233044](#)

187

ДОПИС//Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 71-72.

- Вести

COBISS.SR-ID [529720724](#)

188

ДОПИСИ / И.Б. // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 86-88.

- Вести

COBISS.SR-ID [528827540](#)

189

ДОПИСИ / М.С. [Милица Суботић] // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 107.

- Вести

COBISS.SR-ID [528833172](#)

190

ДОПИСИ / М.С. [Милица Суботић] // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 137.

- Вести

COBISS.SR-ID [528842644](#)

191

ДОПИСИ / М.С. // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 40-41.

- Вести

COBISS.SR-ID [528810900](#)

192

ДОПИСИ / Милева // Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 53-56.

- Вести

COBISS.SR-ID [528816532](#)

193

ДОПИСИ / Млада Задругарка // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 38-39.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529802388](#)

194

ДОПИСИ // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 21-23.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529798548](#)

195

ДОПИСИ // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 85-86.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529820820](#)

196

ДОПИСИ// Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 5-6.

- Вести

COBISS.SR-ID[528884372](#)

197

ДОПИСИ// Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 22-23.

- Вести

COBISS.SR-ID[528888980](#)

198

ДОПИСИ// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 54-56.

- Вести

COBISS.SR-ID[529244564](#)

199

ДОПИСИ// Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 71.

- Вести

COBISS.SR-ID[529249428](#)

200

ДОПИСИ// Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 24-26.

- Вести

COBISS.SR-ID[529711252](#)

201

ДОПИСИ// Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 39-41.

- Вести

COBISS.SR-ID[529715092](#)

202

ДОПИСИ// Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 55.

- Вести

COBISS.SR-ID[529806740](#)

203

ДОПИСИ// Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 69.

- Вести

COBISS.SR-ID[529816724](#)

204

ДОПИСИ// Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 182.

- Вести

COBISS.SR-ID[528862100](#)

205

ДОПИСИ// Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 27-28.

- Вести

COBISS.SR-ID[528806804](#)

206

ДОПИСИ// Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 121-122.

- Вести

COBISS.SR-ID[528838292](#)

207

ДОСТОЈЕВСКИ, Теодор

Писмо Т. М. Достојевског једној мајци / Ваш слуга Теодор Достојевски // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 53-54.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529806228](#)

208

Др. Светозар Милетић // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 17-18.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529232020](#)

209

ДРАГАШЕВИЋ, Градимир

Обичан догађај : слика из живота. [Део 1] / [Градимиr Драгашевић] // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 58-60.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529245588](#)

210

ДРАГАШЕВИЋ, Градимир

Обичан догађај : слика из живота. [Део 2] / Градимир Драгашевић // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 73-75.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529250452](#)

211

ДРАГАШЕВИЋ, Градимир

Човеку / Град. [Градимиr] Драг. [Драгашевић] // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 148.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529271444](#)

212

ДУХ времена ---// Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 182.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529760916](#)

213

БАЧКА трпеза / [донели: Андра Ђорђевић, Сара Карамарковић и Катарина Холецова] // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 119-121.

COBISS.SR-ID [528837780](#)

214

БУГУМОВИЋ, Јован

Софији Пупић-Плетикосић / Јован Ристо Ђугуовић // Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 99.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529732756](#)

215

БУК, Милица

На размишљање нашим Српкињама / Милица [Ђукова] // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 134.

- Женско питање / Психологија

COBISS.SR-ID [528841364](#)

216

ЂУКИЋ, Мираш

Стефи Вој. Марка Миљанова / Мираш Ђукић // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 5.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529155988](#)

217

ЂУРТОВИЋ, Ј.

[Дивну мому какве ...] / Ј. Ђуртовићева // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 75.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529817748](#)

218

ЖЕКИЋ, Стеван

Говор у свечаној седници „Просветне задруге Српкиња“ приликом њене 25-годишње прославе 15. августа 1899. год. [Део 2] / Стеван Жекић // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 148-151.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528845972](#)

219

ЖЕНА као супруга и мати са хришћ. религиозног гледишта / П. А. // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 147-150.

- Женско питање / Педагодија

COBISS.SR-ID [529751700](#)

220

ЖЕНАЈ ме мајко! --- : Из Ђевђелије / Ив. Иванић // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529794196](#)

221

ЖЕНСКЕ као лекари у старом веку// Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 101.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [529258388](#)

222

ЖЕНСКИ медицински факултет у Петрограду / Б. // Год. 15, бр. 10 (1900), стр.

147-148.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [528937364](#)

223

ЖЕНСКИ свет / Др. Казбулбуц. - Право име аутора: Васа Крстић-Љубисав // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 56.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529244820](#)

224

ЖЕНСКИЊЕ - Ритери : посвећено гђици Види Увалићевој / превео Пришко Ст. // Год. 16, бр. 9 (1901), стр.135-136.

- Вести

COBISS.SR-ID [529267604](#)

225

ЖЕНСКО друштво// Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 129-131.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [528923540](#)

226

ЖЕНСКО питање на освитку 20. Века// Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 1-3.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [528883604](#)

227

ЖИВАНОВИЋ Николић, Стеван

„Сеји“ / Стеван Живановић Николић// Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 179.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529279124](#)

228

ЖИВОЈКОВИЋ, Јован

„Сељанчице“ Милорада М. Петровића : Приказао на селу Српске читаонице у Н. Саду 27. новембра 1902. Јован Живојковић, професор српске велике гимназије. [Део 1]

/ Јован Живојковић // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 35-37.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529801876](#)

229

ЖИВОЈКОВИЋ, Јован

„Селџанчице“ Милорада М. Петровића : Приказао на селу Српске читаонице у Н. Саду 27. новембра 1902. Јован Живојковић, професор српске велике гимназије. [Део 2] / Јован Живојковић // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 51-52.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529805716](#)

230

ЖИВОЈНОВИЋ, Јован

Милева М. Гавриловић, рођена Костићева : (Пречасном оцу Милутину, у знак поштовања и пријатељства) / Јован Живојновић// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 36-38.

- Некролог

COBISS.SR-ID [529237140](#)

231

ЖИВОТ. [Део 1] / Превела Мара Младена Гаванског // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 58-60.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529807764](#)

232

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 152.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528939412](#)

233

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 168.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528944532](#)

234

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 183.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528948628](#)

235

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 140.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528934548](#)

236

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 13.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529229716](#)

237

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 175-176.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529278356](#)

238

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 191.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529283476](#)

239

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 30.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529235604](#)

240

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 47.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529240212](#)

241

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 63.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529247124](#)

242

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 79.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529252756](#)

243

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 95.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529257108](#)

244

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 110.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529261460](#)

245

ЗА домаћице// Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 127.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529266068](#)

246

ЗА домаћице// Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 13.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529709204](#)

247

ЗА домаћице// Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 159.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529755028](#)

248

ЗА домаћице// Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 176.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529758868](#)

249

ЗА домаћице// Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 63.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529718932](#)

250

ЗА домаћице// Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 80.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529722772](#)

251

ЗА домаћице// Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 112.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529742740](#)

252

ЗА домаћице// Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 128.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529745556](#)

253

ЗА домаћице// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 143-144.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529750164](#)

254

ЗА домаћице// Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 14.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529796500](#)

255

ЗА домаћице// Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 160.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529845908](#)

256

ЗА домаћице// Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 175.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529849748](#)

257

ЗА домаћице// Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 187.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529852820](#)

258

ЗА домаћице// Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 112.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529829524](#)

259

ЗА домаћице// Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 125-126.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529837460](#)

260

ЗА домаћице// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 143-144.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [529842324](#)

261

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 9.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528885652](#)

262

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 70.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528899220](#)

263

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 90.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528910484](#)

264

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 105-106.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528915348](#)

265

ЗА домаћице// Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 122.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528921236](#)

266

ЗА домаћице// Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 9.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528803220](#)

267

ЗА домаћице// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 154-155.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528847764](#)

268

ЗА домаћице// Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 170.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528853140](#)

269

ЗА домаћице// Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 29.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528807572](#)

270

ЗА домаћице// Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 42-43.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528811668](#)

271

ЗА домаћице// Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 58-59.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528817044](#)

272

ЗА домаћице// Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 89.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528828308](#)

273

ЗА домаћице// Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 123.

- Женско питање / Савети

COBISS.SR-ID [528839060](#)

274

ЗА здравље// Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 122.

- Здравље

COBISS.SR-ID [528920980](#)

275

ЗА здравље// Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 139-140.

- Здравље

COBISS.SR-ID [528934292](#)

276

ЗА род / Јова // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 101.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528831636](#)

277

ЗА српску школу// Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 100.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529733012](#)

278

ЗАБАВИЉЕ као васпитачице у породици / превела и прерадила М. [Мила] С. [Суботић] // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 115-117.

- Женско питање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529262740](#)

279

ЗАКЛЕТВА / Прерадила Д. Ђурошевићка // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 136-137.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529840020](#)

280

ЗАПИСИ у албум : г-ђи Зорки М--- / Ник. Ст. Љубиша // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 138.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528842900](#)

281

ЗАРАД здравља// Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 171.

- Здравље

COBISS.SR-ID [528853396](#)

282

ЗАХВАЛА// Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 31.

- Вести

COBISS.SR-ID [529236116](#)

283

ЗВЕЗДА Сиријус. [Део 1] / по дру Х.И. Клајну ; [превео А.М.М.] // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 5-6.

COBISS.SR-ID[529226644](#)

284

ЗВЕЗДА Сиријус. [Део 2] / по дру Х.И. Клајну ; превео А.М.М. // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 18-20.

COBISS.SR-ID[529232532](#)

285

ЗДРАВЉЕ// Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 151-152.

- Здравље

COBISS.SR-ID[528939156](#)

286

ЗДРАВЉЕ// Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 168.

- Здравље

COBISS.SR-ID[528944276](#)

287

ЗДРАВЉЕ// Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 183-184.

- Здравље

COBISS.SR-ID[528949140](#)

288

ЗДРАВЉЕ// Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 41.

- Здравље

COBISS.SR-ID[528893076](#)

289

ЗДРАВЉЕ// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 70.

- Здравље

COBISS.SR-ID[528898964](#)

290

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 12-13.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529229460](#)

291

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 160.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529274260](#)

292

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 175.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529278100](#)

293

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 191.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529283220](#)

294

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 30.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529235348](#)

295

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 47.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529239956](#)

296

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 63.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529246868](#)

297

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 79.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529252500](#)

298

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 95.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529256852](#)

299

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 109-110.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529261204](#)

300

ЗДРАВЉЕ// Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 127.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529265812](#)

301

ЗДРАВЉЕ// Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 13.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529708948](#)

302

ЗДРАВЉЕ// Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 158-159.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529754772](#)

303

ЗДРАВЉЕ// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 142.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529750420](#)

304

ЗДРАВЉЕ// Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 14.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529796244](#)

305

ЗДРАВЉЕ// Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 174.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529849492](#)

306

ЗДРАВЉЕ// Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 111-112.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529829268](#)

307

ЗДРАВЉЕ// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 143.

- Здравље

COBISS.SR-ID[529842068](#)

308

ЗИМЊЕ вече / Марија// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 58.

Књижевност

COBISS.SR-ID[529245332](#)

309

ЗМАЈ Јован Јовановић// Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 97-99.

- Књижевност

COBISS.SR-ID[528830868](#)

310

И опет видим --- / Амелија. - Право име ауторке: Смиља Станојевић // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 152.

- Књижевност

COBISS.SR-ID[529272724](#)

311

ИБРИЈСКИ, Љубомир

Ј. / Љубомир Ибријски // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 26.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529233812](#)

312

ИБРИЈСКИ, Љубомир

Самац сједим --- / Љубомир Ибријски // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 167.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528943764](#)

313

ИЗ живота краљице Викторије / Гл. Ц.// Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 86-87.

- Биографије

COBISS.SR-ID [529254548](#)

314

ИЗВЕШТАЈ// Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 15.

- Вести

COBISS.SR-ID [529230228](#)

315

ИМАМ цуру! --- : По Росегеру / Маринко // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 187.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529281684](#)

316

ИСКАЗ// Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 96.

- Вести / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529257620](#)

317

ИСКАЗ// Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 48.

- Вести / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528895124](#)

318

ИСПОВЕСТ / Јелисавета // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 107.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529827732](#)

319

ЈАВАН рачун / одбор // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 31-32.

- Вести

COBISS.SR-ID [528891028](#)

320

ЈАВАН рачун / одбор // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 48.

- Вести

COBISS.SR-ID [528894868](#)

321

ЈАВАН рачун / одбор // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 80.

- Вести

COBISS.SR-ID [528902036](#)

322

ЈАВАН рачун // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 144.

- Вести

COBISS.SR-ID [528936596](#)

323

ЈАВАН рачун // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 16.

- Вести

COBISS.SR-ID [529230484](#)

324

ЈАВАН рачун // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 31.

- Вести

COBISS.SR-ID [529236372](#)

325

ЈАВАН рачун// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 48.

- Вести

COBISS.SR-ID [529240980](#)

326

ЈАВАН рачун// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 64.

- Вести

COBISS.SR-ID [529247636](#)

327

ЈАВАН рачун// Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 80.

- Вести

COBISS.SR-ID [529253268](#)

328

ЈАВАН рачун// Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 63-64.

- Вести

COBISS.SR-ID [528818580](#)

329

ЈАВАН рачун// Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 80.

- Вести

COBISS.SR-ID [528825492](#)

330

ЈАВНА благодарност// Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 188.

COBISS.SR-ID [528864148](#)

331

ЈАВНА захвала// Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 16.

- Вести

COBISS.SR-ID [528887188](#)

332

ЈАВНА захвала// Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 188.

- Вести

COBISS.SR-ID [528950676](#)

333

ЈАВНА захвала// Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 32.

- Вести

COBISS.SR-ID [528891284](#)

334

ЈАВНА захвала// Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 112.

- Вести

COBISS.SR-ID [528917140](#)

335

ЈАВНА захвала// Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 16.

- Вести

COBISS.SR-ID [529230740](#)

336

ЈАВНА захвала// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 48.

- Вести

COBISS.SR-ID [529240724](#)

337

ЈАВНА захвала// Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 32.

- Вести

COBISS.SR-ID [529801108](#)

338

ЈАВНА захвала// Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 47.

- Вести

COBISS.SR-ID [529804948](#)

339

ЈАВНА захвала// Год. 18, бр. 10 (1903), стр.160.

- Вести

COBISS.SR-ID [529846420](#)

340

ЈАВНА захвала// Год. 18, бр. 11 (1903), стр.176.

- Вести

COBISS.SR-ID [529850260](#)

341

ЈАВНА захвала// Год. 18, бр. 12 (1903), стр.187-188.

- Вести

COBISS.SR-ID [529853076](#)

342

ЈАВНА захвала// Год. 18, бр. 7 (1903), стр.112.

- Вести

COBISS.SR-ID [529830036](#)

343

ЈАВНА захвала// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 160.

- Вести

COBISS.SR-ID [528849556](#)

344

ЈАВНА захвала// Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 176.

- Вести

COBISS.SR-ID [528855188](#)

345

ЈАВНА захвала// Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 48.

- Вести

COBISS.SR-ID [528812948](#)

346

ЈАВНА захвала// Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 144.

COBISS.SR-ID [528844692](#)

347

ЈАВНА захвалност// Год. 16, бр. 8 (1901), стр.128.

- Вести

COBISS.SR-ID [529266580](#)

348

ЈАВНА захвалност// Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 96.

- Вести

COBISS.SR-ID [528830612](#)

349

ЈАВНЕ захвале// Год. 18, бр. 1 (1903), стр.15-16.

- Вести

COBISS.SR-ID [529797268](#)

350

ЈАВНЕ захвале// Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 16.

- Вести

COBISS.SR-ID [528804756](#)

351

ЈАГОВИЋ, Вукашин

Завет / Вукашин Јаговић // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 12.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529228692](#)

352

ЈАКШИЋ, Кринка

Б.--- / Кринка Јакшићева // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 185.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529761940](#)

353

ЈАКШИЋ, Кринка

Сушет / Кринка Јакшић// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 142.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529841556](#)

354

ЈАКШИЋ, Милутин

Говор проф. Милутина Јакшића, који је држао на свечаној седници „Добротворне Задрге Српкиња Карловкиња“ о крсном јој имену на дан Рођења Богородичина. [Део 1] / [Милутин Јакшић] // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 149-150.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529271700](#)

355

ЈАКШИЋ, Милутин

Говор проф. Милутина Јакшића, који је држао на свечаној седници „Добротворне Задрге Српкиња Карловкиња“ о крсном јој имену на дан Рођења Богородичина. [Део 2] / [Милутин Јакшић] // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 164-167.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529275796](#)

356

ЈАКШИЋ, Милутин

Матица Српска и Српкиње / М.Ј. [Милутин Јакшић] // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 145-146.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528936852](#)

357

ЈАН Хус// Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 117-118.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529834644](#)

358

ЈЕДНА успомена / Зорислава // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 137.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529840276](#)

359

ЈЕСЕН у пролеће / прерадила: Анна Мл. Ђуришић// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 74-

76.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528900500](#)

360

ЈЕСИ л' вид'о? / М-ва.// Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 42.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528893588](#)

361

ЈОЗАНОВА, Ленка

Брат и сеја!. [Део 1] / [Ленка Јозанова] // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 120-121.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529264276](#)

362

ЈОЗАНОВА, Ленка

Брат и сеја!. [Део 2] / Ленка [Јозанова] // Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 138-139.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529268372](#)

363

ЈОЈ, леле злато --- : Из Сереза / Ив. Иванић // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529793940](#)

364

КАД се ваља женити? : (по немачком) / булбуц // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 13.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529795732](#)

365

КАКО људи о женама суде : афоризми / сабрала и превела Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 105.

- Забава

COBISS.SR-ID [528832660](#)

366

КАКО људи о женама суде : афоризми // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 41-42.

COBISS.SR-ID [528811156](#)

367

КАКО постају снови / с немачког Ђорђе пл. Бота // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 116-117.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528836756](#)

368

КАКО се оженио руски цар Никола И.// Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 17-18.

- Биографије

COBISS.SR-ID [528887700](#)

369

КАЛИЋ, Даринка

О хуманим и просветним установама у браће Чеха / Говорила у скупу омладинског Кола у Нов. Саду, 6. (9.) септ. 1903. Даринка Калићева, председница истог Кола// Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 146-149.

- Женско питање / Одбори

COBISS.SR-ID [529843092](#)

370

КАЛИЋ, Даринка

Српско омладинско коло / Даринка Калићева, учитељица, председница женске стране, Тихомир Остојић, професор, председник мушке стране// Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 181.

- Вести / Образовање

COBISS.SR-ID [529851028](#)

371

КАЛИЋ, Мита

Анђео мира у српским, народним песмама : јавно предавање, које је држао у просторијама срп. читаонице у Сомбору 16. (28) јануара 1900. год. Мита Калић / [Мита Калић]// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 57-61.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528896148](#)

372

КАМО оно--- / С. Вл.// Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 59.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528817556](#)

373

КАРАБЕГОВИЋ, Авдо

Емири / Амро Карабеговић// Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 104.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529826964](#)

374

КАРАБЕГОВИЋ, С. Т.

Ој харемски дивни цвјете / С.Т. Карабеговић// Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 41.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529803156](#)

375

КАРАЦИЋ, Душан

Јесен / Душан Караџић// Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 28.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529712020](#)

376

КАРАЦИЋ, Душан

Пролеће / Душан Караџић// Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 46.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529804436](#)

377

КАРАЦИЋ, Душан

Сети ме се --- / Душан Караџић// Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 155.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529753492](#)

378

КАСТЕЛНУОВ, Е.

Хоћу да једем / Приповетка Е. Кастелнуова ; превео Јеша// Год. 18, бр. 7 (1903), стр.

104-107.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529827220](#)

379

КАТИЋ-Војвођанин, Душан

У ноћи / Душан Катић Војвођанин// Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 28.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528807060](#)

380

КАЧ, Лиза

Живот женских у Тунису / од Лизе Кач ; прев. Савка// Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 104-106.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529741204](#)

381

КЕЛНЕР, Л.

Две природе : студија / Л. Келнер ; превела Мара Младена Гаванског// Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 115-116.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529743764](#)

382

КЛУБСКИ живот женскиња у Лондону / превела Савка [Суботић]// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 63-65.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [528897172](#)

383

КНЕЖЕВИЋ, ЈованЈанко

Позив намењен учитељима и учитељицама свију школа, родитељима, нарочито матерама и забавиљама и осталим пријатељима просвете и познаваоцима деце / Јов. Ј. [Јован Јанко] Кнежевић// Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 153-154.

- Вести / Просвета

COBISS.SR-ID [528940180](#)

384

КНЕЖЕВИЋ, ЈованЈанко

Са језиком и народност живи : Писми г-ђици Иванки П. Гостовића / Јов. Ј. [Јован Јанко] Кнежевић // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 133-134.

- Вести / Путописи

COBISS.SR-ID [528932500](#)

385

КНЕЖЕВИЋ, ЈованЈанко

Српско православно девојачко васпиталиште у Будимпешти. [Део 1] / Јов. [Јован] Јанко Кнежевић// Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 3-5.

- Женско питање / Образовање

COBISS.SR-ID [528797844](#)

386

КНЕЖЕВИЋ, ЈованЈанко

Српско православно девојачко васпиталиште у Будимпешти. [Део 2] / Јов. [Јован] Јанко Кнежевић// Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 17-19.

- Женско питање/Образовање

COBISS.SR-ID [528805268](#)

387

КНИН, Драгољуб

Прољетни звуци. [Део 1] / Драгољуб Книн// Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 114.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529833876](#)

388

КНИН, Драгољуб

Прољетни звуци. [Део 2] / Драгољуб Книн// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529838740](#)

389

КНИН, Драгољуб

Прољетни звуци. [Део 3] / Драгољуб Книн// Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 151.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529843860](#)

390

КНИН, Драгољуб

Прољетни звуци. [Део 4] / Драгољуб Книн// Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 165.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529847444](#)

391

КНИН, Драгољуб

Прољетни звуци. [Део 5] / Драгољуб Книн// Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 179-180.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529850772](#)

392

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 152-153.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528939668](#)

393

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 176.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528946580](#)

394

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 183.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528948884](#)

395

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 140.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528934804](#)

396

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 106.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528915604](#)

397

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 13-15.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529229972](#)

398

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 160.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529274516](#)

399

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 176.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529278612](#)

400

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 192.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529283732](#)

401

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 30-31.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529235860](#)

402

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 47.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529240468](#)

403

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 63-64.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529247380](#)

404

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 79-80.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529253012](#)

405

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 96.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529257364](#)

406

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 111-112.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529261972](#)

407

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 128.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529266324](#)

408

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 144.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529269908](#)

409

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 13-15.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529709460](#)

410

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 159-160.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529755284](#)

411

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 176.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529759124](#)

412

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 80.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529723028](#)

413

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 96.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529732244](#)

414

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 112.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529742996](#)

415

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 128.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529745812](#)

416

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 144.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529750676](#)

417

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 46-47.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529804692](#)

418

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 112.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529829780](#)

419

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 64.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529719444](#)

420

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 9.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528885908](#)

421

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 27-28.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528890004](#)

422

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 41-42.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528893332](#)

423

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 71.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528899476](#)

424

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 91.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528910740](#)

425

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 187-188.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529762964](#)

426

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 15.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529796756](#)

427

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 160.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529846164](#)

428

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 175-176.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529850004](#)

429

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 31-32.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529800596](#)

430

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 63-64.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529809044](#)

431

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 80.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529818772](#)

432

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 96.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529823636](#)

433

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 126-128.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529837716](#)

434

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 144.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [529842580](#)

435

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 155.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528848020](#)

436

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 171.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528853652](#)

437

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 183-184.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528862868](#)

438

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 59.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528817300](#)

439

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 75-76.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528824212](#)

440

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 89.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528828820](#)

441

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 108.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528833940](#)

442

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 123-125.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528839316](#)

443

КЊИЖЕВНОСТ// Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 138.

- Вести / Књижевност

COBISS.SR-ID [528843412](#)

444

КОЛО српских сестара// Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 129-131.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529837972](#)

445

“КОЛО српских сестара“// Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 163-165.

- Женско питање / Васпитање

COBISS.SR-ID [529847188](#)

446

КОНГРЕС српских новинара// Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 161-165.

- Вести

COBISS.SR-ID [529755796](#)

447

КРАГУЉЕВИЋ, Милош П.

У споменицу : (Посвећено госпођици ---) / Милош П. Крагуљевић // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 157.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529844884](#)

448

КРАДЕНА невеста : Из Дојрана / Ив. Иванић // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529793684](#)

449

КРАЈ гроба / (Д.П.) ; Прерадио: Сергије Попић // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 156-157.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528940948](#)

450

КРАЈИШНИК, Богдан

Војводи Илији Пламенцу, Црногорском војном министру : поздрав о педесетогодишњем јубилеју / Богдан Крајишник// Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 162.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529275028](#)

451

КРАЈИШНИК, Богдан

Глед'о сам те --- / Богдан Крајишник // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 73.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528900244](#)

452

КРАЈИШНИК, Богдан

Госпођици --- : (приликом мога прогонства) / Богдан Крајишник// Год. 15, бр. 8

(1900), стр. 126.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528922516](#)

453

КРАЈИШНИК, Богдан

Дивотно је --- / Богдан Крајишник // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 151.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528846228](#)

454

КРАЈИШНИК, Богдан

Жеља / Богдан Крајишник // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 143.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528935828](#)

455

КРАЈИШНИК, Богдан

Пјесников занос : Сличица из царства сањалачке појезије / Богдан Крајишник // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 184-185.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528863124](#)

456

КРАЈИШНИК, Богдан

Разум'јеш ли? --- / Богдан Крајишник // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 71.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529249684](#)

457

КРАЈИШНИК, Богдан

Савјет Српкињици / Богдан Крајишник // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 117-118.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528837012](#)

458

КРАЈИШНИК, Богдан

Својој љуби / Богдан Крајишник // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 183.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529280660](#)

459

КРАЈИШНИК, Богдан

Сјети ме се --- / Богдан Крајишник // Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 44.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529238932](#)

460

КРАЈИШНИК, Богдан

Ти си! --- / Богдан Крајишник // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 126.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528839828](#)

461

КРАЈИШНИК, Богдан

У славу педесетогодишњег књижевног рада Змај - Јована Јовановића / Богдан Крајишник // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 75.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528823956](#)

462

КРАЉ ЧАБУКА (Tchabouk) : Српска прича / С француског раРа // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 140-141.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528935060](#)

463

КРИВОКАПИЋ, Радомир

Вијенац / Радомир Кривокапић // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 90.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528909972](#)

464

КРИВОКАПИЋ, Радомир

Зелиди / Радомир Кривокапић // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 114.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528917652](#)

465

КРИВОКАПИЋ, Радомир

Зрнца за Ђердан Зелиде / Радомир Кривокапић // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 10.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528803732](#)

466

КРИВОКАПИЋ, Радомир

Кандило / Радомир Кривокапић // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 174.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528945812](#)

467

КРИВОКАПИЋ, Радомир

Својој Весталки / Радомир Кривокапић // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 123.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528921492](#)

468

КРОС, Мара

Мара Крос. [Део 1] / Ваша искрена, Мара Крос ; С енглеског превела М. Морачина // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 154-157.

- Биографије

COBISS.SR-ID [529844628](#)

469

КРОС, Мара

Мара Крос. [Део 2] / Ваша искрена, Мара Крос ; С енглеског превела М. Морачина // Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 166-171.

- Биографије

COBISS.SR-ID [529848212](#)

470

КРСТИЋ, Васа

Крај обале --- / В. К. [Васа Крстић] – Љубисав// Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 22.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529710228](#)

471

КРСТИЋ, Васа

У живота школи --- / В. К. [Васа Крстић] – Љубисав // Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 11.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529708436](#)

472

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Гледао сам слику твоју --- / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 3.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528792980](#)

473

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Једна узор-Српкиња : (У споменицу врлоштоване госпође Савке Јов. Суботића) / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 34.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528809108](#)

474

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Кад би сваки --- / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 150.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528938644](#)

475

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Казаћу ти --- / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 148.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528937620](#)

476

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

На растанку : (У споменицу) / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 6 (1900),

стр. 84.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528908436](#)

477

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Ој девојко! --- / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 30.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528890516](#)

478

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Пољубих те --- / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 61.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528896404](#)

479

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Радост и жалост / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 7.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529227412](#)

480

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Сан / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 45.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528894100](#)

481

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

Сећаш ли се? --- / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 132.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528924308](#)

482

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

У самоћи --- / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 178.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528947092](#)

483

КРСТИЋ-Љубисав, Васа

У шумици --- / В. [Васа] К. [Крстић]-Љубисав // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 166.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528943252](#)

484

ЛАВЕДЕН, Хенри

Завичај / Ханри Лаведен // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 88-89.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529255060](#)

485

ЛАЗАРЕВА, Богданка

У споменицу : 25-годишњице суботичке „Добротворне задруге Српкиња“ / Богданка Лазарева // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 19-21.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529798036](#)

486

ЛАЗАРОВА, Богданка

На уранку 1899. године / Богданка Лазарева // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 1-3.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528792724](#)

487

ЛАКУ ноћ! / Амалија// Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 183.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529851796](#)

488

ЛАНГ, М.

Развијање чулних органа код детета / Ланг М. ; превела и прерадила М. С.// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 131-132.

- Здравље

COBISS.SR-ID [529746580](#)

489

ЛАНЕ још лане --- / Смиља // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 71.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529720468](#)

490

ЛЕДЕНА гора. [Део 1] // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 154-155.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529753236](#)

491

ЛЕДЕНА гора. Свршетак / превео Јеша // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 168-170.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529757332](#)

492

ЛЕПШИ ви --- / 3. // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 76.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528900756](#)

493

ЛЕТИЋ, Георгије

Говор Дра Георгија Летића, архимандрита и професора у богословији, држан у гимназијској свечаној дворани после малог освешања воде и резања свечарског колача на дан Рођења Богородичина, крсног имена Добротворне Задруге Карловкиња / [Георгије Летић] // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 167-170.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529276308](#)

494

[ЛИЈЕП је, мио ...] / М. А. // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 139.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529749140](#)

495

ЛИНА Моргенштерн// Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 177-178.

- Биографије

COBISS.SR-ID [528946836](#)

496

ЛОТИЋ, Љубомир

Задатак женске интелигенције у народу : говорио 3. (16) марта 1902. год. у вел. кикиндској Српској Добротворној Женској Задрузи Љубомир Лотић, срп. нар. учитељ // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 66-71.

- Женски покрети

COBISS.SR-ID [529720212](#)

497

ЛУЊЕВИЦА, ВладаМ.

Одбегоше --- / Влада М. Луњевица // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 139.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529840788](#)

498

ЛУЊЕВИЦА, ВладимирМ.

Имај стрпљења! : (посвећено моме пријатељу Н*) / Влада [Владимир] М. Луњевица // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 22.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529233300](#)

499

ЛУЊЕВИЦА, ВладимирМ.

Јунска ноћ / Влада [Владимир М.] Луњевица // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 136.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528842132](#)

500

ЛУЊЕВИЦА, ВладимирМ.

Мати / Влад. [Владимир] М. Луњевица // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 99.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528831124](#)

501

ЛУЊЕВИЦА, ВладимирМ.

Наша ластва : (Из јесењих песама) / Влада [Владимир М.] Луњевица // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 38.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528810132](#)

502

ЛУЊЕВИЦА, ВладимирМ.

Просјак / Влада [Владимир] М. Луњевица // Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 138.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529268116](#)

503

ЛУЊЕВИЦА, ВладимирМ.

Стара мајка / Влада [Владимир] М. Луњевица // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 92.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529255828](#)

504

ЛУЊЕВИЦА, Јела

Божична бајка / Јела Луњевица // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 7.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529226900](#)

505

ЛУЊЕВИЦА, Јела

Истина / Јела Луњевица // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 60.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529245844](#)

506

ЛУЊЕВИЦА, Јела

Поред ваше куће прођох --- / Јела Луњевица // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 90.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528829076](#)

507

ЛУЊЕВИЦА, Јела

Прва слана / Јела Луњевица // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 178.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528861076](#)

508

ЛУЊЕВИЦА, Јела

Сећаш ли се! --- / Јела Луњевица // Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 42.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529238420](#)

509

ЉЕРМОНТОВ / С. // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 76.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529251220](#)

510

ЉУБАВ/ Јова : (по прози Свет. Ник-а) // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 5.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528798100](#)

511

ЉУБИША, Ника Ст.

Дијете на умору : (Андерсен) / Ника Ст. Љубиша // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 181.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529760404](#)

512

ЉУБИША, Ника Ст.

Када мине то --- / Ник. [Ника] Ст. Љубиша // Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 23.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529710996](#)

513

ЉУБИША, Ника Ст.

Моја љубав / Ник. [Ника] Ст. Љубиша // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 21.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528888468](#)

514

ЉУДЕВИТ ХВИ. и Марија Антоанета : (Два јутра у версаљ- двору) / С немачког превео: Ђорђе пл. Бота // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 171-174.

- Биографије

COBISS.SR-ID [528945556](#)

515

М --- И / Амелија. - Право име ауторке: Смиља Станојевић // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 114.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529262484](#)

516

МАЈУ / Марија // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 70.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529249172](#)

517

МАКСИМЧЕВ, Витомир

Мојој звезди Даница / Витомир [Максимчев] // Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 51.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528813460](#)

518

МАКСИМЧЕВ, Витомир

Мојој љубимици : на дан рођења 17./29. IV / Витомир [Максимчев] // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 94.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528829844](#)

519

МАКСИМЧЕВ, Витомир

Српским материма / Витомир [Максимчев] // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 164-165.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528850836](#)

520

МАКСИМЧЕВ, Витомир

Српском женскињу / Витомир [Максимчев] // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 165.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528851092](#)

521

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Дете! / Даница Максимчев, рођ. Путник // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 184.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528949396](#)

522

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

И лисна гора! / Даница [Максимчев-Путник] // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 98.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528912532](#)

523

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Јагодина коса / По туђој замисли написала Даница Максимчев-Путник // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 76-77.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528901012](#)

524

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Јесењи сумрак : (По мађарском) / Даница Максимчев, рођ. Путник // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 163.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528942228](#)

525

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Лахор, Лахоре! / Даница [Максимчев-Путник] // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 167.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528851604](#)

526

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Мајчин сан : посвећено Змају / Даница [Максимчев-Путникова] // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 65.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528819092](#)

527

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

На гроб : Вукосави и Олгици Лубен / Даница Максимчев-Путник // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528841108](#)

528

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Својој милој кумици: Иванци Ереминовој : (У купци Мехадији) / Даница Максимчев-Путник // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 105.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529260180](#)

529

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Српкињице сестре моје! / Даница [Максимчев-Путник] // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 68.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528898452](#)

530

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Ти си, а ја не / Даница Максимчев-Путник // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 36.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528809620](#)

531

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Тужаљка : на гробу Вукосаве Лубенове, врсне учитељице земунске / Даница Максимчев-Путник // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 122.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528838548](#)

532

МАКСИМЧЕВ-Путник, Даница

Шта је оно? / Даница Максимчев-Путник // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 103.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528832148](#)

533

МАЛАЋ, Бранко

Извор песама / Бранко Малаћ // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 7.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528884884](#)

534

МАЛУШЕВ, Душан

Из збирке "Neuer Frühling" : Слободно по Хајнеу / Душан Малушев // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 93.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529822356](#)

535

МАМА / М. С.// Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 4-5.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [529705108](#)

536

МАРИНКОВИЋ, ЈулкаФ.

На гробу Јелене Ђ. Стерија-Поповића / Јулка Ф. Маринковића // Год. 16, бр. 10 (1901), стр.147.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529270932](#)

537

МАТИЈАШЕВИЋ, ДимитријеЈ.

Цвијеће брала / Димитрије Ј. Матијашевић // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 150.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529843348](#)

538

МАЋЕДОНСКЕ струне / Сл. : из збирке народних песама Ив. Иванића. - Садржи песме: Сирма војвотка ; Мара белогратка // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 165.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529756052](#)

539

МЕДАКОВИЋ, Богдан

Прослава Змаја Јована Јовановића / Богдан Медаковић // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 81-82.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528826004](#)

540

МЕРЗКОВСКА, А.

Психе и Амор / написала А. Мерзковска ; превела Јелица Беловић-Бернаџиковска // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 184-186.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528949652](#)

541

МИКОВИЋ, Н.

Одзив мојој Мари / Н. пл. Миковић // Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 171.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529848468](#)

542

МИКОВИЋ, Нестор

Мојој Мари : одјек мојих тужних осећаја / Нестор пл. Миковић // Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 114.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529743508](#)

543

МИЛАШИНОВИЋ, Зорица

Српкињама / Зорица Милашиновић // Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529706900](#)

544

МИЛИЋЕВИЋ, ВељкоМ.

Светозару Милетићу! / В. [Вељко] М. Милићевеић // Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 38.

- Књижевност / Некролог

COBISS.SR-ID [529237396](#)

545

МИЛКА// Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 119-121.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529835668](#)

546

МИЛОВАНОВ, Љуба

Прва беседа : монолог / Љуба Милованов// Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 136-138.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529748628](#)

547

МИЛОВАНОВ, Љуба

Први април : монолог / Љуба Милованов // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 185-186.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529281428](#)

548

МИРИСНОМ цвећу / З.// Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 172.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528853908](#)

549

МИРОСАВЉЕВИЋ, Мирослава

Молитва / Мирослава [Миросављевић] // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 58.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529807508](#)

550

МИСАЉЕВИЋ, Стојка Ј.

Рад добротворних задруга Српкиња / Стојка Ј. Мисаљевић // Год. 16, бр. 9 (1901), стр.137.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529267860](#)

551

МИСЛИ о карактеру / прибрао Милан П. Бањанин // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 103.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529259412](#)

552

МИСЛИ о карактеру / прибрао Милан П. Бањанин // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 119.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529263764](#)

553

МИТРОВИЋ, Исаије

„Женском свету“ / Исаије Митровић // Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 6.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529705620](#)

554

МИТРОВИЋ, Исаије

„Женском свету“ : (о Новој години) / Исаије Митровић // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 12.

- Књижевност COBISS.SR-ID [529794964](#)

555

МИТРОВИЋ, Исаије

Александру Хадији : правнику III год. / Исаије Митровић, учитељ // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 66.

COBISS.SR-ID [529815700](#)

556

МИТРОВИЋ, Исаије

Вера, језик и народност : (Поводом чланка у 9. бр. „Ж. Света“ од мога милога и штов. проф. Ј. Јанка Кнежевића: „Са језиком и народност живи“) / Исаије Митровић // Год.

15, бр. 10 (1900), стр. 146.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528937108](#)

557

МИТРОВИЋ, Исаије

Колеги Радоју Вуксану : учитељу / Исаије Митровић // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 118.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529834900](#)

558

МИТРОВИЋ, Исаије

Лишће је шуштало --- / Исаије Митровић // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 172.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529277076](#)

559

МИТРОВИЋ, Исаије

На глас смрти војводе Марка Миљанова / Исаије Митровић // Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 40.

- Књижевност / Некролог

COBISS.SR-ID [529237908](#)

560

МИТРОВИЋ, Исаије

На прагу пролећа / Милојко Исаије Митровић // Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 38.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529714836](#)

561

МИТРОВИЋ, Исаије

Не верујем цвете --- / Исаије [Митровић] // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 51.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528895636](#)

562

МИТРОВИЋ, Исаије

Не клони! / Исаије Митровић // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 119.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529264020](#)

563

МИТРОВИЋ, Исаије

Па тек мило што ми може бити --- : (Гђици Софији П ---) / Исаије Митровић // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 150.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529271956](#)

564

МИТРОВИЋ, Исаије

Побратиму Богдану Р. Милановићу : срп. песнику / Исаије Митровић // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 130.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529746324](#)

565

МИТРОВИЋ, Исаије

Поздрав првим женским задругама у Босни / Исаије Митровић // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 54.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529244308](#)

566

МИТРОВИЋ, Исаије

Последња песма / Исаије Митровић // Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 182.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529851284](#)

567

МИТРОВИЋ, Исаије

Прошло --- / Исаије Митровић // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 101.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529258644](#)

568

МИТРОВИЋ, Исаије

Сретни дани / Милојко Исаије Митровић // Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 61.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529718164](#)

569

МИТРОВИЋ, Исаије

У новембру / Исаије Митровић // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 184.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529761428](#)

570

МИТРОВИЋ, Исаије

Чика Јоци Тецином : (Одговор) / Исаије Митровић, учитељ // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 43.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529803668](#)

571

МИТРОВИЋ, Исаије

Српкињама на ново лето / Исаије Митровић // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 3.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529155476](#)

572

МИТРОФАН Шивић, епископ бачки // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 113.

- Биографија

COBISS.SR-ID [528835988](#)

573

МЛАДОМ песнику : Исаји М. Загорцу / З. // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 147.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529751444](#)

574

МОЈЕ успомене. [Део 1] / С.С. // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 33-34.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528808852](#)

575

МОЈЕ успомене. [Део 2] / С.С. // Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 51-52.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528813716](#)

576

МОЈЕ успомене. [Део 3] / С.С. // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 66-67.

- Књижевност

.SR-ID [528820116](#)

577

МОЈОЈ пјесми! / Пипер // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 170.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529276564](#)

578

МОЛБА // Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 144.

- Вести

COBISS.SR-ID [529270164](#)

579

МОЦИКА, Гизела

На гробу помајке / Гизела плем. Моцика // Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 26.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529711508](#)

580

МУДРЕ изреке Краљице Јелисавете // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 181-182.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528947860](#)

581

МУЗИКАЛИЈЕ // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 160.

- Култура / Вести

COBISS.SR-ID [529755540](#)

582

МУЗИКАЛИЈЕ // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 15.

- Култура / Вести

COBISS.SR-ID [529797012](#)

583

МУЗИКАЛИЈЕ // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 32.

- Култура / Вести

COBISS.SR-ID [529800852](#)

584

МУЗИКАЛИЈЕ // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 96.

- Култура / Вести

COBISS.SR-ID [529824148](#)

585

МУЗИКАЛИЈЕ // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 108.

- Култура / Вести

COBISS.SR-ID [528834196](#)

586

НА те мислим --- / Јелисавета // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 153.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529844372](#)

587

НАПОЛЕОНОВА мајка / Јуниус // Год. 16, бр. 9 (1901), стр.133-135.

- Биографије

COBISS.SR-ID [529267348](#)

588

НАПОМЕНА Српским женским задругама // Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 38.

Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529714580](#)

589

НАРОДНИ обичаји : - у очи недеље - / Прибележио Д. Е. Столповић // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 84.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529820052](#)

590

НАШЕ добротворне задруге. [Део 1] // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 33-35.

- Женски покрети

COBISS.SR-ID [528891540](#)

591

НАШЕ добротворне задруге. [Део 2] // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 49-51.

- Женски покрети

COBISS.SR-ID [528895380](#)

592

НАШЕ добротворне задруге. [Део 3] // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 81-82.

- Женски покрети

COBISS.SR-ID [528907668](#)

593

НЕ одобрава се Савез добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 33.

- Женско питање / Женски покрети.

COBISS.SR-ID [529801364](#)

594

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Вилин целив / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 86.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528827028](#)

595

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

На гробу Милетићевом! / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 18.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529232276](#)

596

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Пастирева јадованка! / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 82.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528907924](#)

597

НЕРАНЦИЋ-Брашованова, Даринка

Праштај! [Део 1] / [Даринка Неранцић-Брашованова] // Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 30-31.

COBISS.SR-ID [528808084](#)

598

НЕРАНЦИЋ-Брашованова, Даринка

Праштај! [Део 2] / [Даринка Неранцић-Брашованова] // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 43-46.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528812180](#)

599

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Праштај! [Део 3] / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 60-61.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528817812](#)

600

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

Пролеће / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 69.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529248660](#)

601

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

У последњи дан осванка --- / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 14, бр. 7

(1899), стр. 109.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528834452](#)

602

НЕРАНЦИЋ-Брашован, Даринка

У храму / Д. [Даринка] Неранцић-Брашованова // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 131.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528923796](#)

603

НИКОЛА Тесла – Србин // Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 113-114.

- Вести

COBISS.SR-ID [529743252](#)

604

НИКОЛИЋ, Божидар

Де ми речи : (посвећено: ***) / Божидар Николић // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 72.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529250196](#)

605

НИКОЛИЋ, Божидар

Дичној Српкињици / Божидар Николић // Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 41.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529715348](#)

606

НИКОЛИЋ, Јанко

Исповест / Јан. [Јанко] Николић // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 134.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528932756](#)

607

НИКОЛИЋ, Јанко

Ја бих желео / Јан. [Јанко] Николић // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 27.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529234324](#)

608

НИКОЛИЋ, Јанко

Ја нисам песник --- / Јан. [Јанко] Николић // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 149.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528938132](#)

609

НИКОЛИЋ, Јанко

Кад ме злбом --- / Јанко Николић // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 18.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529757076](#)

610

НИКОЛИЋ, Јанко

Мајка успављује своје чедо / Јан. [Јанко] Николић // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 188.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529282196](#)

611

НИКОЛИЋ, Јанко

Моја срећа / Јан. [Јанко] Николић // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 100.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528913300](#)

612

НИКОЛИЋ, Јанко

Моја фантазија / Јан. [Јанко] Николић // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 65.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528897428](#)

613

НИКОЛИЋ, Јанко

Моји јади / Јан. [Јанко] Николић // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 122.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529264532](#)

614

НИКОЛИЋ, Јанко

На гробу краља Милана / Јан. [Јанко] Николић // Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 35.

- Књижевност / Некролог

COBISS.SR-ID [529236884](#)

615

НИКОЛИЋ, Јанко

Нада / Јан. [Јанко] Николић // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 181.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528947604](#)

616

НИКОЛИЋ, Јанко

Слободна мисао / Јан. [Јанко] Николић // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 186.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528863380](#)

617

НИКОЛИЋ, Јанко

Смртно сам створење / Јан. [Јанко] Николић // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 174.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528854420](#)

618

НИКОЛИЋ, Јанко

Снови / Јан. [Јанко] Николић // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 102.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529259156](#)

619

НИКОЛИЋ, Јанко

Увели цветак / Јан. [Јанко] Николић // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529227924](#)

620

НИКОЛИЋ, Јанко

Успомена / Јан. [Јанко] Николић // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 40.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528892564](#)

621

НИКОЛИЋ, Јанко

Харемка / Јанко Николић // Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 110.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529741972](#)

622

НИКОЛИЋ, Јанко

Харемка / Јан. [Јанко] Николић // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 50.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529805460](#)

623

НОВ покрет за Савез добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 49-50.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529243284](#)

624

НОВАКОВИЋ, Анђелија

Допис / Анђелија Новаковићева, учитељица // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 118-119.

- Вести / Забава

COBISS.SR-ID [529835156](#)

625

НОВАКОВИЋ, Зорислава Ј.

За успомену : брату мухамеданцу Авди Карабеговићу младом српском песнику / Зорислава Ј. Новаковић // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 83.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529819284](#)

626

НОВАКОВИЋ, М.

Ком' ће? --- / М. Новаковић // Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 174.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529849236](#)

627

НОВАКОВИЋ, М.

Лампа / М. Новаковић // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 52.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529805972](#)

628

НОВИ захтеви на Добротворне Задруге Српкиња // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 17-19.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529797524](#)

629

НОВО средство, да се спасу бродоломници / с немачког превео: Ћ. [Ђорђе] пл. Бота // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 137-138.

- Вести

COBISS.SR-ID [528933524](#)

630

НОЋ : посвећено брату Чеди / К. Ј. В. // Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 104.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529740948](#)

631

ЊЕН одговор / Анђелко // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 23.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529798804](#)

632

ЊОЈ / певао Рудолф барун Мандини Вилденхајнски // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 180.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529759892](#)

633

О Алекси Шантићу као песнику. [Део 1]. - Садржи песме Алексе Шантића // Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 101-103.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529740436](#)

634

О Алекси Шантићу као песнику. Свршетак. - Садржи песме Алексе Шантића // Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 117-119.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529744020](#)

635

О васпитању. [Део 1] // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 65-66.

- Женско питање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529247892](#)

636

О васпитању. [Део 2] // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 81-83.

- Женско питање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529253524](#)

637

ОДЕЛО и дух времена. [Део 1] / По разним изворима приопћио: Ст. [Стеван] Влајковић-Риђица // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 161-163.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528941972](#)

638

ОДЕЛО и дух времена. [Део 2] / По разним изворима приопћио: Ст. [Стеван] Влајковић-Риђица // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 179-181.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528947348](#)

639

ОДЈЕК Српкиње на Загребачке изгреде // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 167.

- Вести

COBISS.SR-ID [529756820](#)

640

ОЈ цурице, белолице --- / Булбуц // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 115.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528836500](#)

641

ОЛГИ / Максим // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 90.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529255316](#)

642

ОПАЧИЋ, Олга

Утјега срцу! / Олга Опачић // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 89.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529730196](#)

643

ОПЕТ --- / Елна. // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 85.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529254292](#)

644

ОПОРУКА : - Приповетка - / Превео: Душан // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 138-139.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529840532](#)

645

ОПШТИ конгрес женскиња // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 135-136.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528841876](#)

646

ОСВЕТА једне краљице / Е.М. Вакано ; с немачког Александар // Год. 16, бр. 3

(1901), стр. 42-44.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529238676](#)

647

ОТВАРАЊЕ ђачке трпезе у Београду / К.Х. // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 145-146.

- Вести

COBISS.SR-ID [528844948](#)

648

ОХ љубим те! --- / М. // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 146.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528845204](#)

649

ПАНЧЕВАЧКА српска виша дев. [девојачка] школа // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 177-178.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528860820](#)

650

ПАСТИР / Михаил // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 102.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529826452](#)

651

ПЕСМА селу / Маринковићева // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 67.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528820372](#)

652

ПЕШИЋ Јованов, Лазар

Коштуџици! / Лазар Пешић Јованов // Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 140.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529268628](#)

653

ПЕШИЋ, Лазар

Вредној Српкињи : гђи Јелени Коњевић учитељици у Сомбору / Лазар Пешић Јованов // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 150.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529751956](#)

654

ПЕШИЋ, Лазар

И у ноћи / Лазар Пешић Јованов // Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 8.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529706132](#)

655

ПЕШИЋ, Лазар

Имао сам / Лазар Пешић Јованов // Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 37.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529714068](#)

656

ПЕШИЋ, Лазар

Мајци! / Лазар Пешић Јованов // Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 166.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529847956](#)

657

ПЕШИЋ, Лазар

Мајци! / Лазар Пешић Јованов // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 110.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529828756](#)

658

ПЕШИЋ, Лазар

На гробу! / Лазар Пешић Јованов // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 119.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529835412](#)

659

ПЕШИЋ, Лазар

Са Косова : Посвећено Барјактар Бојани у Мартинци / Лазар Пешић Јованов // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 131-132.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529838228](#)

660

ПЕШИЋ-Јованов, Лазар

Њојзи! / [Лазар Пешић-]Јованов // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 167.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529276052](#)

661

ПЕШТАНАЦ, Душан

Код старинара : посвећено гђи Јелисавети Г --- вој / написао Д. [Душан] Пештанац // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 104.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529259924](#)

662

ПИСМО злату / Милов. // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 118.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529263508](#)

663

ПИСМО једној Српкињи // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 110-111.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528834964](#)

664

ПОБРАТИМУ Исаји Митровићу / Милка // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 66.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529719956](#)

665

ПОГЛЕД на прошлу годину // Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 1-2.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [529631380](#)

666

ПОЕЗИЈА и проза : Диалог у стиховима // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 91-92.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529822100](#)

667

ПОЗДРАВЉАЊЕ! / Др. Казбулбуц. - Право име аутора: Васа Крстић-Љубисав // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 3.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528883860](#)

668

ПОЗИВ / одбор // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 128.

- Вести

COBISS.SR-ID [528923284](#)

669

ПОЗИВ на претплату / уредник // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 188.

- Вести

COBISS.SR-ID [528950932](#)

670

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 16.

- Вести

COBISS.SR-ID [528887444](#)

671

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 192.

- Вести

COBISS.SR-ID [529283988](#)

672

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 16.

- Вести

COBISS.SR-ID [528805012](#)

673

ПОЗИВ на претплату / уредништво // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 188.

- Вести

COBISS.SR-ID [528864404](#)

674

ПОКРАЈ мога родна места --- / Борислава // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 170.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529757588](#)

675

ПОМЕНУ Јелисавете Петровне Карцеве. [Део 1] / [Гл. Ц.]. // Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 22-23.

COBISS.SR-ID [528806292](#)

676

ПОМЕНУ Јелисавете Петровне Карцеве. [Део 2] / Гл.Ц. // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 37-38.

COBISS.SR-ID [528809876](#)

677

ПОНОЋ --- : посвећено гђици Достани Јакићевој / Д. // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 136.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529839764](#)

678

ПОПОВИЋ, МиланЛ.

Заман! / Милан Л. Поповић // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 122.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529835924](#)

679

ПОПОВИЋ, МиланЛ.

На гробу Александра Хадије, правника / Милан Л. Поповић // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 27.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529799316](#)

680

ПОПОВИЋ, Милан Л.

У споменицу Данице Стојићеве из Осека / Милан Л. Поповић // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 39.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529802644](#)

681

ПОПОВИЋ, Милан М.

Ја сам војник / Милан М. Поповић // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 142.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529749908](#)

682

ПОПОВИЋ, Милан П.

Написао сам писмо / Милан П. Поповић // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 135.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529747860](#)

683

ПОСЕСТРИМО! / Зорка // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 93.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529731220](#)

684

ПОСКУПИЛО // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 49-50.

- Вести

COBISS.SR-ID [529805204](#)

685

ПОСЛЕ испита // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 42-43.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529803412](#)

686

ПОСЛЕДЊА успаванка // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 103.

- Књижевност

COBISS.SR-ID[529259668](#)

687

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 9-10.

COBISS.SR-ID[528803476](#)

688

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 29-30.

COBISS.SR-ID[528807828](#)

689

ПОУКА, књижевност и уметност // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 43.

COBISS.SR-ID[528811924](#)

690

ПРАВИЛА за савез Добротворних Задруга Српкиња из Аустро-Угарске, Босне и Херцеговине : (као задруге) // Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 33-36.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID[529713044](#)

691

ПРВА раделичка школа // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 65-66.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID[529719700](#)

692

ПРВА скупштина Савеза Добротворних Задруга Српкиња // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 81-88.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID[529729428](#)

693

ПРИВРЕДНЕ школе // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 129-130.

- образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529746068](#)

694

ПРИЈАТЕЉСТВО : бајка. [Део 1] / Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 109-110.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528834708](#)

695

ПРИЈАТЕЉСТВО : бајка. [Део 2] / [приредила] Јелица Беловић-Бернациковска // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 125-126.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528839572](#)

696

ПРИЦА, Зорица

Задруге девојачких школа у Енглеској / Зорица Прица // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 99.

- Женско питање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529825428](#)

697

ПРОНАЈАЗАК // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 79.

- Вести

COBISS.SR-ID [528901524](#)

698

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 8-9.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528802964](#)

699

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 154.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528847508](#)

700

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 170.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528852884](#)

701

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 28.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528807316](#)

702

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 42.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528811412](#)

703

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 88-89.

COBISS.SR-ID [528828052](#)

704

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 107-108.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528833684](#)

705

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 123.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528838804](#)

706

ПРОСВЕТА // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 138.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528843156](#)

707

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 150-151.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528938900](#)

708

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 167-168.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528944020](#)

709

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 183.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528948372](#)

710

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 139.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528934036](#)

711

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 159-160.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529274004](#)

712

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 174.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529277844](#)

713

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 191.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529282964](#)

714

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 30.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529235092](#)

715

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 47.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529239700](#)

716

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 79.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529251988](#)

717

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 94-95.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529256596](#)

718

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 107-109.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529260948](#)

719

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 125-126.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529265556](#)

720

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 143-144.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529269652](#)

721

ПРОСВЕТА // Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 11-12.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529708692](#)

722

ПРОСВЕТА // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 158.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529754516](#)

723

ПРОСВЕТА // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 175-176.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529758612](#)

724

ПРОСВЕТА // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 187.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529762708](#)

725

ПРОСВЕТА // Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 63.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529718676](#)

726

ПРОСВЕТА // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 79.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529722516](#)

727

ПРОСВЕТА // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 95.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529731732](#)

728

ПРОСВЕТА // Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 111-112.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529742484](#)

729

ПРОСВЕТА // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 14.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529795988](#)

730

ПРОСВЕТА // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 159.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529845652](#)

731

ПРОСВЕТА // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 31.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529800340](#)

732

ПРОСВЕТА // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 63.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529808788](#)

733

ПРОСВЕТА // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 110-111.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529829012](#)

734

ПРОСВЕТА // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 124-125.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529836948](#)

735

ПРОСВЕТА // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 143.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529841812](#)

736

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 63.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529246612](#)

737

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 8-9.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528885396](#)

738

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 27.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528889748](#)

739

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 41.

- Образовање / Педагогија.

COBISS.SR-ID [528892820](#)

740

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 69.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528898708](#)

741

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 90.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528910228](#)

742

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 105.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528915092](#)

743

ПРОСВЕТА // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 122.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [528920724](#)

744

ПРОСВЕТА // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 12.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529228948](#)

745

“ПРОСВЈЕТА“ / Аркадије Варађанин // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 177.

- Вести

COBISS.SR-ID [529759380](#)

746

ПРОТИВ раскоши // Год. 17, бр. 7 (1902), стр. 97-99.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [529732500](#)

747

ПУТОВАЊЕ девојчица / А.В. // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 97-100.

- Женско питање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529257876](#)

748

РАД Београдског женског друштва // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 166-167.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529756308](#)

749

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 183-185.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529280916](#)

750

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 22-26.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529233556](#)

751

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 38-40.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529237652](#)

752

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 56-58.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529245076](#)

753

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 72.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529249940](#)

754

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 6-7.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529705876](#)

755

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 182-183.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529761172](#)

756

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 26-28.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529711764](#)

757

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 41-44.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529715604](#)

758

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 55-61.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529717908](#)

759

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 73-76.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529721236](#)

760

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 990-91.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529730452](#)

761

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 120-121.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529744276](#)

762

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 135-136.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529748116](#)

763

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 152-153.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529844116](#)

764

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 182.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529851540](#)

765

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 23-27.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529799060](#)

766

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 40-41.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529802900](#)

767

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 56-58.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529807252](#)

768

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 70-75.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529817236](#)

769

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 87-91.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529821588](#)

770

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 100-102.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529825940](#)

771

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 135.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529839508](#)

772

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 151-152.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [529272468](#)

773

РАД добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 118.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [529263252](#)

774

РАДИЋ, Душан

Говор : проф. Душана Радића, који је држао на свечаној седници „Добротворне Задруге Српкиња Соморкиња“ о крсном јој имену на дан Ваведења // Год. 17, бр. 2 (1902), стр. 22-23.

- Вести / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529710484](#)

775

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / М. // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 88-90.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528909716](#)

776

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / С. Гл. // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 106.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528832916](#)

777

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / С. Гл. // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 118-119.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528837268](#)

778

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / Ж. // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 73-75.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528821652](#)

779

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / М. // Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 23-26.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528806548](#)

780

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / М. // Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 56-58.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528816788](#)

781

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / С. // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 39-40.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528810388](#)

782

РАДЊА добротворних задруга Српкиња / Српкиња Сегединкиња // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 37-40.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528892308](#)

783

РАДЊА добротворних задруга Српкиња. - Садржи: Добротворна задруга Српкиња Новосаткиња // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 8.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528799636](#)

784

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 149-150.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528938388](#)

785

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 166-167.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528943508](#)

786

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 138-139.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528933780](#)

787

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 23-26.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528889236](#)

788

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 66-68.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528898196](#)

789

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 102-103.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528914068](#)

790

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 119-120.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528919700](#)

791

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 153-154.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528846996](#)

792

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 169.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528852372](#)

793

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 183.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528862356](#)

794

РАДЊА добротворних задруга Српкиња // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 136-137.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528842388](#)

795

РАЈКОВИЋ, Тинка

Када бих те --- / Тинка Рајковић // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 21.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529798292](#)

796

РАЈС, Зојо

Маћеха : из живота једне младе жене. [Део 1] / Зојо Рајс ; [превео Иван Мартиновић] // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 76-78.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528824468](#)

797

РАЈС, Зојо

Маћеха : из живота једне младе жене. [Део 2] / Зојо Рајс ; превео Иван Мартиновић // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 91-93.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528829588](#)

798

РАКИЋ, Богдан

Септембар / Михаило Ракић // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 187-188.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529281940](#)

799

РАКИЋ, Зорка

Зашто сузе? / Зора [Зорка Ракић] // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 120.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528919956](#)

800

РАКИЋ, Зорка

Јесен / Зора [Зорка Ракић] // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 10.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528886164](#)

801

РАКИЋ, Зорка

Јесен / Зора [Ракић] // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 157.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528941204](#)

802

РАКИЋ, Зорка

Пролетњи сан / Зорка [Ракић] // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 107.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528833428](#)

803

РАКИЋ, Зорка

Пролеће / Зорка [Ракић] // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 104.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528914324](#)

804

РАКИЋ, Зорка

Срце мало / Зора [Зорка Ракић] // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 93.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528911252](#)

805

РАЧУН // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 96.

- Вести

COBISS.SR-ID [528912020](#)

806

РАЧУНСКИ извештај // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 112.

- Вести

COBISS.SR-ID [528835732](#)

807

РЕДАК брак // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 97-98.

- Биографије

COBISS.SR-ID [528912276](#)

808

“РУЖА и лептир“ / Ј. // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 125-126.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528922260](#)

809

РУСКА жена : превод с рускога // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 151-152.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [529752212](#)

810

САВЕЗ добротворних задруга Српкиња // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 177-178.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529278868](#)

811

САНДИЋ, А.

„Српска Зора“ у Дубровнику : (и један пример родољубља Српкиња Новосаткиња) / А. Сандић // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 4-5.

- Образовање / Педагогија

COBISS.SR-ID [529792916](#)

812

САРАЧЕВИЋ, НиколаЈов.

Несуђеница : слике из српскога живота. [Део 1] / Написао: Никола Јов. Сарачевић // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 28-29.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528890260](#)

813

САРАЧЕВИЋ, НиколаЈов.

Несуђеница : слике из српскога живота. [Део 2] / Написао: Никола Јов. Сарачевић // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 42-45.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528893844](#)

814

СВАТОВСКИ обичаји код неких страних народа / превела Савка [Суботић] // Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 49-51.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [528813204](#)

815

СВЕ је лијепо! / Зорка // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 183.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528862612](#)

816

СВЕЧАРСТВО „Добротворне задруге Српкиња Ново-Сеоских“ // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 86-88.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [528909204](#)

817

СВЕЧАРСТВО Карловкиња // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 151-153.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528846484](#)

818

СВОЈОЈ пријатељици = Дедие à ММeJ--- / Салих. // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 87.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529254804](#)

819

СВОМЕ љубимцу / Милка // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 152.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529752468](#)

820

СЕЈАМА преко Саве : посвећено „Женском Свету“ / Јета // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 67.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529248148](#)

821

СЕРГИЈЕВ, Иван

О женском ручном раду / Иван Сергијев, педагог // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 113-114.

- Женско питање / Ручни рад

COBISS.SR-ID [529833620](#)

822

СЕРГИЈЕВ, Иван

Од почетка све зависи / Иван Сергијев, педагог // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 67-68.

- Образовање

COBISS.SR-ID [529815956](#)

823

СЕСТРЕ и Српкиње / Управа „Кола срп. сестара“ // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 145-146.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529842836](#)

824

СЕЋАШ ли се / М-ва. // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 18.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528887956](#)

825

СИМИЋ, Милева

Срећа и радост : бајка за одрасле / написала Милева Симићева // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 170-173.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529757844](#)

826

СИРОВИНА, РистоВ.

Тугованка за покојним синчићем Предрагом / Ристо В. Сировина // Год. 15, бр. 2 (1900), стр. 26-27.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528889492](#)

827

СЈЕТИ ме се! / Елна // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 88.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529729684](#)

828

СЈЕЋАМ те се! : (Олги Сиф---е Темишвар) / С---. // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 135.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528841620](#)

829

СЛИКА и прилика / -ика-. // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 117.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529834388](#)

830

СОМБОРКИЊЕ // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 82-84.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528908180](#)

831

СОНЕТИ. [Део 1] / Драгољуб // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 34.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529801620](#)

832

СОНЕТИ. [Део 2] / Драгољуб // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 54.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529806484](#)

833

СОНЕТИ. [Део 3] / Драгољуб // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 69.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529816980](#)

834

СОНЕТИ. [Део 4] / Драгољуб // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 84.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529820564](#)

835

СОНЕТИ. [Део 5] / Драгољуб // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 100.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529825684](#)

836

СПОМЕН Игњи Димићу / С. С. // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529730708](#)

837

СРБИ и Српкиње // Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 144.

- Вести

COBISS.SR-ID [529270420](#)

838

СРПКИЊА : посвета пријатељу Љ. Х. И. Париз / Ј.С.Ћ. // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 66.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528897940](#)

839

СРПКИЊА добротворка // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 150-151.

- Биографије

COBISS.SR-ID [529843604](#)

840

СРПКИЊЕ на прагу 20. века // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 1-2.

- Женско питање / образовање.

COBISS.SR-ID [529155220](#)

841

СРПСКИ добротвор Исидор Добровић // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 67-69.

- Вести

COBISS.SR-ID [529248404](#)

842

СРПСКИ женски интернат у Загребу // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 3-4.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [529155732](#)

843

СРПСКИ приправнички интернат у Сомбору // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 113-114.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [528917396](#)

844

СРПСКОМ народу! // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 161-162.

- Вести

COBISS.SR-ID [528849812](#)

845

СРПСТВО у Америци // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 65-66.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529815444](#)

846

СТАНОЈЕВИЋ, Смиљана

Глас слоге / Смиљана [Станојевић] // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 86.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528908948](#)

847

СТАНОЈЕВИЋ, Смиљана

Мемоире / Смиља [Смиљана Станојевић] // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 140-141.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528935316](#)

848

СТАНОЈЕВИЋ, Смиљана

Сило небесна! : посвећено конференцији мира у Хагу / Смиљана [Станојевић] // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 82.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528826516](#)

849

СТАНОЈЕВИЋ, Смиљана

Удаљеном / Смиљана [Станојевић] // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 7.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528799124](#)

850

СТЕФАНОВИЋ, Олга

Писмо госпођи Олги Костић рођеној Стефановић : дична Српкињо и љубазна пријатељице / Олга Стефановић // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 88-89.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529729940](#)

851

СТЕФАНОВИЋ, Олга

Услужност : Теретања. [Део1] / Olga Wohlbrück // Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 52-53.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [528816020](#)

852

СТЕФАНОВИЋ, Олга

Услужност : Теретања. [Део 2] / Olga Wohlbrück // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 67-68.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [528820628](#)

853

СТИХОТВОРАЦ // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 77-78.

. - Књижевност

COBISS.SR-ID [529721748](#)

854

СТОЈАНОВИЋ, Љубица

Ој цвеће --- / Љубица Стојановић // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 186.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528949908](#)

855

СУБОТИЋ, Милица

Жене / М.С. [Милица Суботић] // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 123-124.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528921748](#)

856

СУБОТИЋ, Савка

Беседа Савке Суботићке у Сентомашу / [Савка Суботић] // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 84-86.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528908692](#)

857

СУБОТИЋ, Савка

Говор гђе Савке Суботићке / [Савка Суботић] // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 6-7.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [528884628](#)

858

СУБОТИЋ, Савка

Говор госпође Савке Суботићке : држан на главном скупу Женског Друштва 25-фебруара 1901. год. / [Савка Суботић] // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 84-85.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529254036](#)

859

СУБОТИЋ, Савка

Говор госпође Савке Суботићке на збору „Добротворне задруге Српкиња“, који се одржао у Земуну на Велику Госпојину 1901. године Суботићке. [Део 1] / [Савка Суботић] // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 162-163.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529275284](#)

860

СУБОТИЋ, Савка

Говор госпође Савке Суботићке на збору „Добротворне задруге Српкиња“, који се одржао у Земуну на Велику Госпојину 1901. године Суботићке. [Део 2] / [Савка Суботић] // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 181-182.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529279892](#)

861

ТАТИЋ, Олга

Вечита љубав, вечито пријатељство / Олга Татић // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 28-29.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529799572](#)

862

ТЕБИ --- / Томир. // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 182.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529280148](#)

863

ТЕЦИН, Јоца

Моја нада / чика Јоцо Тецин // Год. 17, бр. 1 (1902), стр. 3-4.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529631636](#)

864

ТЕЦИН, Јоца

Слатка варка / Чика Јоца Тецин // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 72.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529720980](#)

865

ТЕЦИН, Јоца

Српски геније / чика Јоца Тецин // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 3-4.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529792660](#)

866

ТЕШИЋ, Лазар

Анђелак си! / Лазар Тешић Јованов // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529747092](#)

867

ТИ не знадеш / Иконија // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 119.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528837524](#)

868

ТРАЖИО сам --- / Свет. // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 163.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528850580](#)

869

ТУРГЕЊЕВ, Иван Сергејевич

Састанак / И.С. [Иван Сергејевич] Тургењев ; с руског превео Александар // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 10-14.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528886420](#)

870

ТУРСКЕ жене / прев. Савка [Суботић] // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 118-119.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [528919188](#)

871

ЋУК, Милица

Прва крсна слава Срп. дјев. интерната у Загребу 1901. г. : (посвећено загр. добр. задрузи Српкиња) / Милица Ћук // Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 55.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529717396](#)

872

ЋУРТОВИЋ, Јелена

У споменици Ружи. - Врања / Јелена Ћуртовићева // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 86.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529821332](#)

873

ЋУРТОВИЋ, Јелена С.

На гробу Лулином / Ј. [Јелена С.] Ћ. [Ћуртовић] // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 62.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529246356](#)

874

У / Смиљана // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 121.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528920468](#)

875

У **горици зора** / Даница // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 105.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528914836](#)

876

У даљини / Сл. // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 158.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529754260](#)

877

У коло сестре : (Посвећено Колу срп. сестара) / Милица // Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 163.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529846932](#)

878

УВАЛИЋЕВА, Вида

Реч-две као одговор на чланак Г. Пришка Ст. / Вида Увалићева // Год. 16, бр. 10 (1901), стр.148.

- Женско питање

COBISS.SR-ID [529271188](#)

879

УВЕЛА ружа : (по туђој мисли) / Цв. // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 167.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529756564](#)

880

УМЕТНОСТ // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 110-111.

- Вести / Култура

COBISS.SR-ID [529261716](#)

881

УМЕТНОСТ // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 144.

- Вести / Култура

COBISS.SR-ID [529750932](#)

882

УСПАВАНКА принцези Јоланди Маргарети // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 102.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529258900](#)

883

ФУЦХС, Јосип

Задужбина Петра Кулића. [Део 1] / Dr. Josip Fuchs // Год. 16, бр. 9 (1901), стр.129-132.

- Вести / Завештање

COBISS.SR-ID [529266836](#)

884

ФУЦХС, Јосип

Задужбина Петра Кулића. [Део 2] / Dr. Josip Fuchs // Год. 16, бр. 10 (1901), стр.145-147.

- Вести / Завештање

COBISS.SR-ID [529270676](#)

885

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Доцкан. [Део 1] / приповетка Данице Чакловићке // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 8-9.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529227668](#)

886

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Доцкан. [Део 2] / приповетка Данице Чакловићке // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 26-27.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529234068](#)

887

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Јесењи листићи / Даница Чакловић // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 157.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529273236](#)

888

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Пуница / Даница Чакловић // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 11-14.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528803988](#)

889

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Срећа и сан / Даница Чакловић // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 119.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528919444](#)

890

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Срце и море / Даница Чакловић // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 8.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528885140](#)

891

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Увела ружа / Даница Чакловић // Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 50.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529716628](#)

892

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Умрла бих --- / Д. [Даница] Чакловић // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 20.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529232788](#)

893

ЧАКЛОВИЋ, Даница

Химна двадесетпетогодишњице / Даница Чакловић ; (Ову је химну компоновао г. Мита Топаловић и певана је о прослави двадесетпетогодишњице панчевачке више дев. школе) // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 35.

- Женско питање / образовање

COBISS.SR-ID [528891796](#)

894

ЧАРОЛИЈА / М-ћа. // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 84.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529253780](#)

895

ЧЕХОВ, АнтонПавлович, 1860-1904

Сирота кнегиња / А. [Антон] [Павлович] Чехов // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 10-12.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529794708](#)

896

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 1 (1899), стр. 15-16.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528804500](#)

897

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 160.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528849300](#)

898

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 176.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528854932](#)

899

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 187-188.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528863892](#)

900

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 2 (1899), стр. 32.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528808596](#)

901

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 3 (1899), стр. 48.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528812692](#)

902

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 4 (1899), стр. 62.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528818324](#)

903

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 5 (1899), стр. 80.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528825236](#)

904

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 6 (1899), стр. 96.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528830356](#)

905

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 7 (1899), стр. 111-112.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528835476](#)

906

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 8 (1899), стр. 128.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528840340](#)

907

ЧИТУЉА // Год. 14, бр. 9 (1899), стр. 144.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528844436](#)

908

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 10 (1901), стр. 159.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529273748](#)

909

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 174.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529277588](#)

910

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 12 (1901), стр. 190-191.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529282708](#)

911

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 3 (1901), стр. 46.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529239444](#)

912

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 4 (1901), стр. 62.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529252244](#)

913

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 78.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529251732](#)

914

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 94.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529256340](#)

915

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 7 (1901), стр. 107.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529260692](#)

916

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 124-125.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529265044](#)

917

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 9 (1901), стр. 143.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529269396](#)

918

ЧИТУЉА // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 157.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529754004](#)

919

ЧИТУЉА // Год. 17, бр. 11 (1902), стр. 175.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529758356](#)

920

ЧИТУЉА // Год. 17, бр. 12 (1902), стр. 187.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529762452](#)

921

ЧИТУЉА // Год. 17, бр. 3 (1902), стр. 46-47.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529716116](#)

922

ЧИТУЉА // Год. 17, бр. 5 (1902), стр. 79.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529722260](#)

923

ЧИТУЉА // Год. 17, бр. 6 (1902), стр. 95.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529731988](#)

924

ЧИТУЉА // Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 127.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529745300](#)

925

ЧИТУЉА // Год. 17, бр. 9 (1902), стр. 141.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529749652](#)

926

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 1 (1903), стр. 13.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529795476](#)

927

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 10 (1903), стр. 159.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529845396](#)

928

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 173.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529848980](#)

929

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 186.

COBISS.SR-ID [529852564](#)

930

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 2 (1903), стр. 30.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529800084](#)

931

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 3 (1903), стр. 45-46.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529804180](#)

932

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 4 (1903), стр. 62.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529808532](#)

933

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 5 (1903), стр. 79.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529818516](#)

934

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 96.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529823380](#)

935

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 123.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529836436](#)

936

ЧИТУЉА // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 141-142.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529841300](#)

937

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 1 (1900), стр. 15-16.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528886932](#)

938

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 160.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528941716](#)

939

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 176.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528946324](#)

940

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 12 (1900), стр. 188.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528950420](#)

941

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 3 (1900), стр. 47-48.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528894612](#)

942

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 4-5 (1900), стр. 79-80.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528901780](#)

943

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 6 (1900), стр. 95-96.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528911764](#)

944

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 112.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528916884](#)

945

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 128.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528923028](#)

946

ЧИТУЉА // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 143-144.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [528936340](#)

947

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 1 (1901), стр. 11.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529228436](#)

948

ЧИТУЉА // Год. 16, бр. 2 (1901), стр. 29.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529234836](#)

949

ЧИТУЉЕ // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 109-110.

- Вести / Некролог

COBISS.SR-ID [529828500](#)

950

ЧОЧИЋ, ДаницаС.

Кад ми рече / Д. С. Ч. [Даница С. Чочић] // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 110.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528916372](#)

951

ЧОЧИЋ, ДаницаС.

Кријеш очи / Д. С. Ч. [Даница С. Чочић] // Год. 15, бр. 7 (1900), стр. 101.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528913812](#)

952

ЧОЧИЋ, Даница С.

Ми се разумемо / Даница С. Чочић // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 137.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528933268](#)

953

ЧОЧИЋ, Даница С.

Песме певам / Даница С. Чочић // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 165.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528942740](#)

954

ЧОЧИЋ, Даница С.

Посвећено Змају Јов. Јовановићу / Даница С. Чочић // Год. 15, бр. 8 (1900), стр. 125.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528922004](#)

955

ЧОЧИЋ, Даница С.

У заносу / Даница С. Чочић // Год. 15, бр. 10 (1900), стр. 156.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528940692](#)

956

ЧУВАЈМО децу од назеба! / М. // Год. 14, бр. 11 (1899), стр. 166.

- Здравље

COBISS.SR-ID [528851348](#)

957

ЧУДНОВАТА љубав / З. // Год. 16, бр. 5 (1901), стр. 76.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529250964](#)

958

ЧУДОМИРОВИЋ, Миливоје

О меду и његовој употреби у кућанству / приказује Миливоје Чудомировић // Год. 14, бр. 12 (1899), стр. 181-182.

- Здравље

COBISS.SR-ID [528861844](#)

959

ШАНТИЋ, Јаков Р.

[Гдје, бјел галеб ...] / Јаков Р. Шантић // Год. 17, бр. 8 (1902), стр. 121.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529744532](#)

960

ШАНТИЋ, Јаков Р.

Ја не знам --- / Јаков Р. Шантић // Год. 16, бр. 8 (1901), стр. 125.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529265300](#)

961

ШЕСТОНЕДЕЉНИ „спомен“ нашој незаборављеној Мари. [Део 1] / Н. пл. Миковић // Год. 16, бр. 11 (1901), стр. 164.

- Књижевност / Некролог

COBISS.SR-ID [529275540](#)

962

ШОПЕН и жене. [Део 1] / -ика- // Год. 18, бр. 8 (1903), стр. 115-117.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529834132](#)

963

ШОПЕН и жене. [Део 2] / -ика- // Год. 18, бр. 9 (1903), стр. 132-133.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529838484](#)

964

ШТА би ваљало сад да раде наше Добротворне задруге Српкиња // Год. 18, бр. 11 (1903), стр. 161-163.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529846676](#)

965

ШТА би могла чинити девојачка друштва // Год. 18, бр. 7 (1903), стр. 97-98.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529824916](#)

966

ШТА вреди Савез // Год. 17, бр. 4 (1902), стр. 49-50.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529716372](#)

967

ШТА ли јеца / Свет. // Год. 15, бр. 11 (1900), стр. 169.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [528944788](#)

968

ШТА нам је дужност / Задругарка // Год. 18, бр. 12 (1903), стр. 177-179.

- Женско питање / Женски покрети

COBISS.SR-ID [529850516](#)

969

ШТА нам је сад дужност // Год. 17, бр. 10 (1902), стр. 145-147.

- Вести

COBISS.SR-ID [529751188](#)

970

[ШТА ти груди...] / Др. // Год. 18, бр. 6 (1903), стр. 94.

- Књижевност

COBISS.SR-ID [529822868](#)

971

ШТА ће бити са нашим ћеркама? : Посвећено гђици Види Увалићевој / превео: Пришко Ст. // Год. 15, бр. 9 (1900), стр. 135-137.

- Женско питање

COBISS.SR-ID[528933012](#)

972

ШТО не пјеваш? / Свет. // Год. 14, бр. 10 (1899), стр. 148.

- Књижевност

COBISS.SR-ID[528845716](#)

973

ШУМСКИ цветови / превео Јеша // Год. 16, бр. 6 (1901), стр. 90-91.

- Књижевност

COBISS.SR-ID[529255572](#)

РЕГИСТАР НАСЛОВА

- Ада Негри [1](#)
- Александру Хадији [555](#)
- Амори! [7](#)
- Ана Обреновићева [8](#)
- Анђелак си! [866](#)
- Анђео мира у српским, народним песмама [371](#)
- Анонимно писмо [9](#)

- Б.--- [352](#)
- Бедни Божић [20](#)
- Београдско женско друштво [35](#)
- Беседа Савке Суботићке у Сентомашу [856](#)
- Благо мајци! [36](#)
- Богомајчин лик [37](#)
- Божићна бајка [504](#)
- Брат и сеја!. [Део 1] [361](#)
- Брат и сеја!. [Део 2] [362](#)
- Братска писма [43](#), [44](#), [45](#), [46](#), [47](#), [48](#), [49](#), [50](#), [51](#), [52](#), [53](#), [54](#), [55](#), [56](#), [57](#)
- Буди моја [82](#)

- Васпитање женскиња [64](#)
 - Велико-кикиндском певачком правосл. друштву „Гусле“ [65](#)
 - Вера [11](#)
 - Вера Радаковића [66](#)
 - Вера, језик и народност [556](#)
 - [Верност, то бесцен благо...] [67](#)
 - Вечита љубав, вечито пријатељство [861](#)
 - Вештина [68](#)
 - Вијенац [463](#)
 - Вилин целив [594](#)
 - Вјера [38](#)
 - Вјера, љубав и надежда [5](#)
 - Владика Раде [73](#)
 - Војводи Илији Пламенцу, Црногорском војном министру [450](#)
 - Вредној Српкињи [653](#)
 - Вршачкој кули [74](#)
-
- Г-ђа Елодија Мијатовићка [80](#)
 - Где и кад почиње васпитање деце [88](#)
 - Где си? [21](#)
 - [Гдје, бјел галеб ...] [959](#)
 - Глас слоге [846](#)
 - Гласник [90](#), [91](#), [92](#), [93](#), [94](#), [95](#), [96](#), [97](#), [98](#), [99](#), [100](#), [101](#), [102](#), [103](#), [104](#), [105](#), [106](#), [107](#), [108](#), [109](#), [110](#), [111](#), [112](#), [113](#), [114](#), [115](#), [116](#), [117](#), [118](#), [119](#), [120](#), [121](#), [122](#), [123](#), [124](#), [125](#), [126](#), [127](#), [128](#), [129](#), [130](#), [131](#), [132](#), [133](#), [134](#), [135](#), [136](#), [137](#), [138](#), [139](#), [140](#), [141](#), [142](#), [143](#), [144](#), [145](#), [146](#), [147](#), [148](#)
 - Гледао сам --- [83](#)
 - Гледао сам слику твоју --- [472](#)
 - Глед'о сам те --- [451](#)
 - Говор [79](#), [81](#), [774](#)
 - Говор гђе Савке Суботићке [857](#)
 - Говор госпође Савке Суботићке [858](#)
 - Говор госпође Савке Суботићке на збору „Добротворне задруге Српкиња“, који се одржао у Земуну на Велику Госпојину 1901. године Суботићке. [Део 1] [859](#)
 - Говор госпође Савке Суботићке на збору „Добротворне задруге Српкиња“, који се одржао у Земуну на Велику Госпојину 1901. године Суботићке. [Део 2] [860](#)
 - Говор Дра Георгија Летића, архимандрита и професора у богословији, држан у гимназијској свечаној дворани после малог освећања воде и резања свечарског колача на дан Рођења Богородичина, крсног имена Добротворне Задруге Карловкиња [493](#)
 - Говор Јована Вучанова, управитеља школског, држан у Митровици на друштв. забави женске задруге на св. Стевана 1899. год. [77](#)
 - Говор проф. Милутина Јакшића, који је држао на свечаној седници „Добротворне Задруге Српкиња Карловкиња“ о крсном јој имену на дан Рођења Богородичина. [Део 1] [354](#)

- Говор проф. Милутина Јакшића, који је држао на свечаној седници „Добротворне Задрге Српкиња Карловкиња“ о крсном јој имену на дан Рођења Богородичина. [Део 2] [355](#)
 - Говор у свечаној седници „Просветне задруге Српкиња“ приликом њене 25-годишње прославе 15. августа 1899. год.. [Део 1] [149](#)
 - Говор у свечаној седници „Просветне задруге Српкиња“ приликом њене 25-годишње прославе 15. августа 1899. год.. [Део 2] [218](#)
 - Госпођи Даринци Ивковић [150](#)
 - Госпођи Јелици Б... Б... [151](#)
 - Госпођици --- [452](#)
 - Гркиње [160](#)
-
- Да се размислимо [161](#)
 - Даме и господа при куповању [162](#)
 - Двадесетпетогодишња прослава српске више девојач. школе у Нов. Саду [163](#)
 - Двадесетпетогодишњица „Просветне задруге Српкиња у Старом Бечеју“ [164](#)
 - Две нове женске радничке школе [165](#)
 - Две природе [381](#)
 - Де ми реци [604](#)
 - Девојачки интернат Добротворне задруге Српкиња у Загребу [166](#)
 - Dedie à ММе Ј--- [818](#)
 - Дете! [521](#)
 - [Дивну мому какве ...] [217](#)
 - Дивотно је --- [453](#)
 - Дигоше се! [168](#)
 - Дијете на умору [511](#)
 - Дичној Српкињици [605](#)
 - Домаћице у привреди [171](#)
 - Донколе, Донке! --- [172](#)
 - Допис [173](#), [174](#), [175](#), [176](#), [177](#), [178](#), [179](#), [180](#), [181](#), [182](#), [183](#), [184](#), [185](#), [186](#), [187](#), [624](#)
 - Дописи [188](#), [189](#), [190](#), [191](#), [192](#), [193](#), [194](#), [195](#), [196](#), [197](#), [198](#), [199](#), [200](#), [201](#), [202](#), [203](#), [204](#), [205](#), [206](#)
 - Дора и свеучилиште [29](#)
 - Доцкан. [Део 1] [885](#)
 - Доцкан. [Део 2] [886](#)
 - Др. Светозар Милетић [208](#)
 - Дух времена --- [212](#)
-
- Бачка трпеза [213](#)
-
- Емири [373](#)

- Жеља [454](#)
 - Жеља пуста [2](#)
 - Жеље [39](#)
 - Жена као супруга и мати са хришћ. религиозног гледишта [219](#)
 - Женај ме мајко! --- [220](#)
 - Жене [855](#)
 - Женске као лекари у старом веку [221](#)
 - Женски медицински факултет у Петрограду [222](#)
 - Женски свет [223](#)
 - Женскиње - Ритери [224](#)
 - Женско друштво [225](#)
 - Женско питање на освитку 20. века [226](#)
 - „Женском свету“ [553](#), [554](#)
 - Живот женских у Тунису [380](#)
 - Живот. [Део 1] [231](#)
-
- За домаћице [232](#), [233](#), [234](#), [235](#), [236](#), [237](#), [238](#), [239](#), [240](#), [241](#), [242](#), [243](#), [244](#), [245](#), [246](#), [247](#), [248](#), [249](#), [250](#), [251](#), [252](#), [253](#), [254](#), [255](#), [256](#), [257](#), [258](#), [259](#), [260](#), [261](#), [262](#), [263](#), [264](#), [265](#), [266](#), [267](#), [268](#), [269](#), [270](#), [271](#), [272](#), [273](#)
 - За здравље [274](#), [275](#)
 - За род [276](#)
 - За српску школу [277](#)
 - За успомену [625](#)
 - Забавиле као васпитачице у породици [278](#)
 - Завет [351](#)
 - Завичај [484](#)
 - Задатак женске интелигенције у народу [496](#)
 - Задруге девојачких школа у Енглеској [696](#)
 - Задужбина Петра Кулића. [Део 1] [883](#)
 - Задужбина Петра Кулића. [Део 2] [884](#)
 - Заклетва [279](#)
 - Заман! [678](#)
 - Записи у албум [280](#)
 - Зарад здравља [281](#)
 - Заставник [3](#)
 - Захвала [282](#)
 - Зашто нам деца пате од гљиста? [78](#)
 - Зашто сузе? [799](#)
 - Звезда Сиријус. [Део 1] [283](#)
 - Звезда Сиријус. [Део 2] [284](#)
 - Здравље [285](#), [286](#), [287](#), [288](#), [289](#), [290](#), [291](#), [292](#), [293](#), [294](#), [295](#), [296](#), [297](#), [298](#), [299](#), [300](#), [301](#), [302](#), [303](#), [304](#), [305](#), [306](#), [307](#)
 - Зелиди [464](#)
 - Зимње вече [308](#)
 - Змај Јован Јовановић [309](#)
 - Знаш ли --- [58](#)
 - Зрнца за ђердан Зелиде [465](#)

- И лисна гора! [522](#)
- И опет видим --- [310](#)
- И у ноћи [654](#)
- Из живота краљице Викторије [313](#)
- Из збирке „Neuer Frühling“ [534](#)
- Из ината. [Део 1] [154](#)
- Из ината. [Део 2] [155](#)
- Из медених дана. [Део 1] [22](#)
- Из медених дана. [Део 2-3] [23](#)
- Из медених дана. [Део 4] [24](#)
- Из медених дана. [Део 5] [25](#)
- Из начела [12](#)
- Извештај [314](#)
- Извор песама [533](#)
- Имај стрпљења! [498](#)
- Имам цуру! --- [315](#)
- Имао сам [655](#)
- Исказ [316](#), [317](#)
- Исповест [318](#), [606](#)
- Истина [505](#)

- Ј. [311](#)
- Ја бих желео [607](#)
- Ја не знам --- [960](#)
- Ја нисам песник --- [608](#)
- Ја сам војник [681](#)
- Јаван рачун [319](#), [320](#), [321](#), [322](#), [323](#), [324](#), [325](#), [326](#), [327](#), [328](#), [329](#)
- Јавна благодарност [330](#)
- Јавна захвала [331](#), [332](#), [333](#), [334](#), [335](#), [336](#), [337](#), [338](#), [339](#), [340](#), [341](#), [342](#), [343](#), [344](#), [345](#), [346](#)
- Јавна захвалност [347](#), [348](#)
- Јавне захвале [349](#), [350](#)
- Јагодина коса [523](#)
- Јан Хус [357](#)
- Једна узор-Српкиња [473](#)
- Једна успомена [358](#)
- Јесен [375](#), [800](#), [801](#)
- Јесен у пролеће [359](#)
- Јесењи листићи [887](#)
- Јесењи сумрак [524](#)
- Јеси л' вид'о? [360](#)
- Јој, леле злато --- [363](#)
- Јунска ноћ [499](#)

- Кад би сваки --- [474](#)
 - Кад ме злбом --- [609](#)
 - Кад ми рече [950](#)
 - Кад се ваља женити? [364](#)
 - Када бих те --- [795](#)
 - Када мене то --- [512](#)
 - Казаћу ти --- [475](#)
 - Како људи о женама суде [365](#), [366](#)
 - Како постају снови [367](#)
 - Како се оженио руски цар Никола I [368](#)
 - Камо оно--- [372](#)
 - Кандило [466](#)
 - Катин „Још“ [61](#)
 - Клубски живот женскиња у Лондону [382](#)
 - Књижевност [392](#), [393](#), [394](#), [395](#), [396](#), [397](#), [398](#), [399](#), [400](#), [401](#), [402](#), [403](#), [404](#), [405](#), [406](#), [407](#), [408](#), [409](#), [410](#), [411](#), [412](#), [413](#), [414](#), [415](#), [416](#), [417](#), [418](#), [419](#), [420](#), [421](#), [422](#), [423](#), [424](#), [425](#), [426](#), [427](#), [428](#), [429](#), [430](#), [431](#), [432](#), [433](#), [434](#), [435](#), [436](#), [437](#), [438](#), [439](#), [440](#), [441](#), [442](#), [443](#)
 - Код старинара [661](#)
 - Колеги Радоју Вуксану [557](#)
 - Коло српских сестара [444](#)
 - „Коло српских сестара“ [445](#)
 - Ком' ће? --- [626](#)
 - Конгрес српских новинара [446](#)
 - Кошутици! [652](#)
 - Крадена невеста [448](#)
 - „Крај воде“ [76](#)
 - Крај гроба [449](#)
 - Крај обале --- [470](#)
 - Краљ Чабука (Tchabouk) [462](#)
 - Кријеш очи [951](#)
-
- Лаку ноћ! [487](#)
 - Лампа [627](#)
 - Лане још лане --- [489](#)
 - Лахор, Лахоре! [525](#)
 - Ледена гора. [Део 1] [490](#)
 - Ледена гора. Свршетак [491](#)
 - Леп Татијана. [Део 1] [152](#)
 - Леп Татијана. [Део 2] [153](#)
 - Лепши ви --- [492](#)
 - [Лијеп је, мио ...] [494](#)
 - Лина Моргенштерн [495](#)
 - Лишће је шуштало --- [558](#)
-
- Љермонтов [509](#)

- Љубав [510](#)
- Љубичица [75](#)
- Људевит XVI и Марија Антоанета [514](#)

- М --- И [515](#)
- Мајка успављује своје чедо [610](#)
- Мају [516](#)
- Мајци! [656](#), [657](#)
- Мајчин сан [526](#)
- Мама [535](#)
- Мара Крос. [Део 1] [468](#)
- Мара Крос. [Део 2] [469](#)
- Мати [500](#)
- Матица Српска и Српкиње [356](#)
- Маћедонске струне [538](#)
- Маћеха. [Део 1] [796](#)
- Маћеха. [Део 2] [797](#)
- Мемоire [847](#)
- Ми се разумемо [952](#)
- Милева М. Гавриловић, рођена Костићева [230](#)
- Милка [545](#)
- Милосрђе [13](#)
- Мирисном цвећу [548](#)
- Мисли о карактеру [551](#), [552](#)
- Митрофан Шевић, епископ бачки [572](#)
- Младом песнику [573](#)
- Моја звезда [4](#)
- Моја љубав [513](#)
- Моја нада [863](#)
- Моја срећа [611](#)
- Моја фантазија [612](#)
- Моје успомене. [Део 1] [574](#)
- Моје успомене. [Део 2] [575](#)
- Моје успомене. [Део 3] [576](#)
- Моји јади [69](#), [613](#)
- Мојој звезди Даници [517](#)
- Мојој љубимици [518](#)
- Мојој Мари [542](#)
- Мојој пјесми! [577](#)
- Мојој синовци Зорки [84](#)
- Молба [578](#)
- Молитва [549](#)
- Моме ланету [70](#)
- Мудре изреке Краљице Јелисавете [580](#)
- Музикалије [581](#), [582](#), [583](#), [584](#), [585](#)

- На глас смрти војводе Марка Миљанова [559](#)
 - На гроб [527](#)
 - На гробу Александра Хадије, правника [679](#)
 - На гробу Јелене Ђ. Стерија-Поповића [536](#)
 - На гробу краља Милана [614](#)
 - На гробу Лулином [873](#)
 - На гробу Милетићевом! [595](#)
 - На гробу помајке [579](#)
 - На гробу! [658](#)
 - На помолу новог века [42](#)
 - На прагу пролећа [560](#)
 - На размишљање нашим Српкињама [215](#)
 - На растанку [476](#)
 - На те мислим --- [586](#)
 - На уранку 1899. године [486](#)
 - Нада [615](#)
 - Написао сам писмо [682](#)
 - Наполеонова мајка [587](#)
 - Напомена Српским женским задругама [588](#)
 - Народни обичаји [589](#)
 - Наша ластва [501](#)
 - Наше добротворне задруге. [Део 1] [590](#)
 - Наше добротворне задруге. [Део 2] [591](#)
 - Наше добротворне задруге. [Део 3] [592](#)
 - Не верујем цвете --- [561](#)
 - Не клони! [562](#)
 - Не одобрава се Савез добротворних задруга Српкиња [593](#)
 - Неколико речи нашим матерама [19](#)
 - Несуђеница. [Део 1] [812](#)
 - Несуђеница. [Део 2] [813](#)
 - Неувели вијенац --- [60](#)
 - Нешто мало психологије [30](#)
 - Никола Тесла - Србин [603](#)
 - Нов покрет за Савез добротворних задруга Српкиња [623](#)
 - Нови захтеви на Добротворне Задруге Српкиња [628](#)
 - Ново средство, да се спасу бродоломници [629](#)
 - Ноћ [630](#)
-
- Њен одговор [631](#)
 - Њој [632](#)
 - Њојзи! [660](#)
-
- О Алекси Шантићу као песнику. [Део 1] [633](#)
 - О Алекси Шантићу као песнику. Свршетак [634](#)
 - О васпитању. [Део 1] [635](#)
 - О васпитању. [Део 2] [636](#)

- О женском ручном раду [821](#)
 - О животу жена у Србији [89](#)
 - О меду и његовој употреби у кућанству [958](#)
 - О сујети. [Свршетак] [14](#)
 - О хуманим и просветним установама у браће Чеха [369](#)
 - Обичан догађај. [Део 1] [209](#)
 - Обичан догађај. [Део 2] [210](#)
 - Од почетка све зависи [822](#)
 - Одбегоше --- [497](#)
 - Одело и дух времена. [Део 1] [637](#)
 - Одело и дух времена. [Део 2] [638](#)
 - Одзив мојој Мари [541](#)
 - Одјек Српкиње на Загребачке изгреде [639](#)
 - Ој девојко! --- [477](#)
 - Ој харемски дивни цвјете [374](#)
 - Ој цвеће --- [854](#)
 - Ој цурице, белолице --- [640](#)
 - Ој, у сну сам [85](#)
 - Олги [641](#)
 - Опет --- [643](#)
 - Опорука [644](#)
 - Општи конгрес женскиња [645](#)
 - Осамљене жене [31](#)
 - Освета једне краљице [646](#)
 - Отварање ђачке трпезе у Београду [647](#)
 - Ох љубим те! --- [648](#)
 - Очи њене --- [87](#)
-
- Па тек мило што ми може бити --- [563](#)
 - Панчевачка српска виша дев. [девојачка] школа [649](#)
 - Пастир [650](#)
 - Пастирева јадованка! [596](#)
 - Песма селу [651](#)
 - Песме певам [953](#)
 - Писмо госпођи Олги Костић рођеној Стефановић [850](#)
 - Писмо злату [662](#)
 - Писмо једној Српкињи [663](#)
 - Писмо Т. М. Достојевског једној мајци [207](#)
 - Пјесников занос [455](#)
 - По бурном мору [167](#)
 - Побратиму Богдану Р. Милановићу [564](#)
 - Побратиму Исаји Митровићу [664](#)
 - Поглед на прошлу годину [665](#)
 - Поезија и проза [666](#)
 - Поздрав првим женским задругама у Босни [565](#)
 - Поздрављање! [667](#)
 - Позив [10](#), [668](#)
 - Позив на претплату [669](#), [670](#), [671](#), [672](#), [673](#)

- Позив намењен учитељима и учитељицама свију школа, родитељима, нарочито мајкама и зајављивама и осталим пријатељима просвете и познаваоцима деце [383](#)
- Позна јесен [26](#)
- Покрај мога родна места --- [674](#)
- Пољубих те --- [478](#)
- Помену Јелисавете Петровне Карцеве. [Део 1] [675](#)
- Помену Јелисавете Петровне Карцеве. [Део 2] [676](#)
- Поноћ --- [677](#)
- Поред ваше куће прођох --- [506](#)
- Посвећено Змају Јов. Јовановићу [954](#)
- Посестримо! [683](#)
- Поскупило [684](#)
- После испита [685](#)
- Последња песма [566](#)
- Последња успаванка [686](#)
- Последњи часи Семијанте [170](#)
- Поука, књижевност и уметност [687](#), [688](#), [689](#)
- Правила за савез Добротворних Задруга Српкиња из Аустро-Угарске, Босне и Херцеговине [690](#)
- Праштај! [Део 1] [597](#)
- Праштај! [Део 2] [598](#)
- Праштај! [Део 3] [599](#)
- Прва беседа [546](#)
- Прва крсна слава Срп. дјев. интерната у Загребу 1901. г. [871](#)
- Прва раделичка школа [691](#)
- Прва скупштина Савеза Добротворних Задруга Српкиња [692](#)
- Прва слана [507](#)
- Први април [547](#)
- Први пољубац [71](#)
- Пред ноћ [6](#)
- Предавање г-ђе Данице Бандићке у Вел. Кикинди [15](#)
- Привредне школе [693](#)
- Пријатељство. [Део 1] [694](#)
- Пријатељство. [Део 2] [695](#)
- Прича о „Радгосту“ [16](#)
- Проза о мјесечини [32](#)
- Пролетњи сан [802](#)
- Пролеће [376](#), [600](#), [803](#)
- Пролог [28](#)
- Прољетни звуци. [Део 1] [387](#)
- Прољетни звуци. [Део 2] [388](#)
- Прољетни звуци. [Део 3] [389](#)
- Прољетни звуци. [Део 4] [390](#)
- Прољетни звуци. [Део 5] [391](#)
- Проналазак [697](#)
- Просвета [698](#), [699](#), [700](#), [701](#), [702](#), [703](#), [704](#), [705](#), [706](#), [707](#), [708](#), [709](#), [710](#), [711](#), [712](#), [713](#), [714](#), [715](#), [716](#), [717](#), [718](#), [719](#), [720](#), [721](#), [722](#), [723](#), [724](#), [725](#), [726](#), [727](#), [728](#), [729](#), [730](#), [731](#), [732](#), [733](#), [734](#), [735](#), [736](#), [737](#), [738](#), [739](#), [740](#), [741](#), [742](#), [743](#), [744](#)
- „Просвјета“ [745](#)

- Просјак [502](#)
 - Прослава Змаја Јована Јовановића [539](#)
 - Против раскоши [746](#)
 - Прошло --- [567](#)
 - Психе и Амор [540](#)
 - Пуница [888](#)
 - Путовање девојчица [747](#)
-
- Рад Београдског женског друштва [748](#)
 - Рад добротворних задруга Српкиња [550](#), [749](#), [750](#), [751](#), [752](#), [753](#), [754](#), [755](#), [756](#), [757](#), [758](#), [759](#), [760](#), [761](#), [762](#), [763](#), [764](#), [765](#), [766](#), [767](#), [768](#), [769](#), [770](#), [771](#), [772](#), [773](#)
 - Радња добротворних задруга Српкиња [775](#), [776](#), [777](#), [778](#), [779](#), [780](#), [781](#), [782](#), [783](#), [784](#), [785](#), [786](#), [787](#), [788](#), [789](#), [790](#), [791](#), [792](#), [793](#), [794](#)
 - Радост и жалост [479](#)
 - Развијање чулних органа код детета [488](#)
 - Разум'јеш ли? --- [456](#)
 - Ратари. [Део 1] [156](#)
 - Ратари. [Део 2] [157](#)
 - Рачун [805](#)
 - Рачунски извештај [806](#)
 - Редак брак [807](#)
 - Реч Српкињи о Рождевству Христовом [63](#)
 - Реч-две као одговор на чланак Г. Пришка Ст. [878](#)
 - „Ружа и лептир“ [808](#)
 - Руска жена [809](#)
-
- Са језиком и народност живи [384](#)
 - Са Косова [659](#)
 - Савез добротворних задруга Српкиња [810](#)
 - Савјет Српкињици [457](#)
 - Самац сједим --- [312](#)
 - Сан [480](#)
 - Састанак [869](#)
 - Сватовски обичаји код неких страних народа [814](#)
 - Све из љубоморе. [Део 1] [158](#)
 - Све из љубоморе. Свршетак [159](#)
 - Све је лијепо! [815](#)
 - Светозару Милетићу! [544](#)
 - Свечарство „Добротворне задруге Српкиња Ново-Сеоских“ [816](#)
 - Свечарство Карловкиња [817](#)
 - Својој Весталки [467](#)
 - Својој љуби [458](#)
 - Својој милој кумици: Иванци Ереминовој [528](#)
 - Својој пријатељици [818](#)
 - Своме ђеди [59](#)
 - Своме љубимцу [819](#)

- Своме сину [17](#)
- Сејама преко Саве [820](#)
- „Сеји“ [227](#)
- „Селјанчице“ Милорада М. Петровића. [Део 1] [228](#)
- „Селјанчице“ Милорада М. Петровића. [Део 2] [229](#)
- Септембар [798](#)
- Сестре и Српкиње [823](#)
- Сети ме се --- [377](#)
- Сећаш ли се [824](#)
- Сећаш ли се! --- [508](#)
- Сећаш ли се? --- [481](#)
- Сило небесна! [848](#)
- Сирота кнегиња [895](#)
- Сјети ме се --- [459](#)
- Сјети ме се! [827](#)
- Сјећам те се! [828](#)
- Славуј и ружа. [Део 1] [40](#)
- Славуј и ружа. [Део 2] [41](#)
- Слатка варка [864](#)
- Слика и прилика [829](#)
- Слободна мисао [616](#)
- Смртно сам створење [617](#)
- Снови [618](#)
- Сомборкиње [830](#)
- Сонети. [Део 1] [831](#)
- Сонети. [Део 2] [832](#)
- Сонети. [Део 3] [833](#)
- Сонети. [Део 4] [834](#)
- Сонети. [Део 5] [835](#)
- Софији Пупић-Плетикосић [214](#)
- Списатељица (Идила) [33](#)
- Спомен Игњи Димићу [836](#)
- Срби и Српкиње [837](#)
- Сретни дани [568](#)
- Срећа и радост [825](#)
- Срећа и сан [889](#)
- Српкиња [838](#)
- Српкиња добротворка [839](#)
- Српкињама [543](#)
- Српкињама на ново лето [571](#)
- Српкиње на прагу 20. века [840](#)
- Српкињице сестре моје! [529](#)
- „Српска Зора“ у Дубровнику [811](#)
- Српски геније [865](#)
- Српски добротвор Исидор Добровић [841](#)
- Српски женски интернат у Загребу [842](#)
- Српски приправнички интернат у Сомбору [843](#)
- Српским материма [519](#)
- Српско омладинско коло [370](#)
- Српско православно девојачко васпиталиште у Будимпешти. [Део 1] [385](#)

- Српско православно девојачко васпиталиште у Будимпешти. [Део 2] [386](#)
- Српском женскињу [520](#)
- Српском народу! [844](#)
- Српство у Америци [845](#)
- Срце и море [890](#)
- Срце мало [804](#)
- Стара мајка [503](#)
- Стефи Вој. Марка Миљанова [216](#)
- Стихотворац [853](#)
- Сусрет [353](#)

- Теби --- [862](#)
- Ти не знадеш [867](#)
- Ти си! --- [460](#)
- Ти си, а ја не [530](#)
- Тихи анђ'о [169](#)
- Тражио сам --- [868](#)
- Тугованка за покојним синчићем Предрагом [826](#)
- Тужаљка [531](#)
- Турске жене [870](#)

- У [874](#)
- У горици зора [875](#)
- У градини [27](#)
- У даљини [876](#)
- У живота школи --- [471](#)
- У заносу [86](#), [955](#)
- У коло сестре [877](#)
- У културној мисији [18](#)
- У новембру [569](#)
- У ноћи [379](#)
- У последњи дан осванка --- [601](#)
- У самоћи --- [482](#)
- У славу педесетогодишњег књижевног рада Змај - Јована Јовановића [461](#)
- У споменици Ружи. - Врања [872](#)
- У споменицу [447](#), [485](#)
- У споменицу гђици З.Ш. [72](#)
- У споменицу Данице Стојићеве из Осека [680](#)
- У храму [602](#)
- У шумици --- [483](#)
- Увела ружа [879](#), [891](#)
- Увели цветак [619](#)
- Удаљеном [849](#)
- Уметност [880](#), [881](#)
- Умрла бих --- [892](#)
- Услужност. [Део1] [851](#)

- Услужност. [Део 2] [852](#)
 - Успаванка принцези Јоланди Маргарети [882](#)
 - Успомена [620](#)
 - Утјеха срцу! [642](#)
-
- Харемка [621](#), [622](#)
 - Химна двадесетпетогодишњице [893](#)
 - Хоћу да једем [378](#)
-
- Цвијеће брала [537](#)
 - Цртице са колодвора [34](#)
-
- Чаролија [894](#)
 - Чика Јоци Тецином [570](#)
 - Читуља [896](#), [897](#), [898](#), [899](#), [900](#), [901](#), [902](#), [903](#), [904](#), [905](#), [906](#), [907](#), [908](#), [909](#), [910](#), [911](#), [912](#), [913](#), [914](#), [915](#), [916](#), [917](#), [918](#), [919](#), [920](#), [921](#), [922](#), [923](#), [924](#), [925](#), [926](#), [927](#), [928](#), [929](#), [930](#), [931](#), [932](#), [933](#), [934](#), [935](#), [936](#), [937](#), [938](#), [939](#), [940](#), [941](#), [942](#), [943](#), [944](#), [945](#), [946](#), [947](#), [948](#)
 - Читуље [949](#)
 - Човеку [211](#)
 - Чувајмо децу од назеба! [956](#)
 - Чудновата љубав [957](#)
-
- Шестонедељни „спомен“ нашој незаборављеној Мари. [Део 1] [961](#)
 - Шопен и жене. [Део 1] [962](#)
 - Шопен и жене. [Део 2] [963](#)
 - Шта би ваљало сад да раде наше Добротворне задруге Српкиња [964](#)
 - Шта би могла чинити девојачка друштва [965](#)
 - Шта вреди Савез [966](#)
 - Шта је оно? [532](#)
 - Шта ли јеца [967](#)
 - Шта нам је дужност [968](#)
 - Шта нам је сад дужност [969](#)
 - [Шта ти груди...] [970](#)
 - Шта ће бити са нашим ћеркама? [971](#)
 - Што не пјеваш? [972](#)
 - Што ће мирис --- [62](#)
 - Шумски цветови [973](#)

- Александар (преводиалац) 869
 - Алексијевић, Јован 2, 3, 4
 - Амановић, Марија 5, 6
-
- Бајић, Исидор 10
 - Бандић, Даница 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18
 - Бањанин, Милан П. (приређивач, сакупљач) 551, 552
 - Бањанин, Милан Т. 19
 - Белеслијан, Илија 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27
 - Белеслин, Илија 28
 - Беловић-Бернациковска, Јелица 29, 30, 31, 32, 33, 34
 - Беловић-Бернациковска, Јелица (преводиалац) 540
 - Беловић-Бернациковска, Јелица (приређивач, сакупљач, преводиалац) 1, [65](#), 694, 695
 - Бернациковска, Јелица Беловић – види Беловић-Бернациковска, Јелица
 - Боровић, Зорка Т. 38, 39
 - Бота, Ђорђе 40, 41
 - Бота, Ђорђе (преводиалац) 367, 514, 629
 - Бравачић, Милева 42
 - Брашован, Даринка Неранџић – види Неранџић-Брашован, Даринка
 - Бркановић, Милка 58, 59, 60
 - Буко, А. 61
 - Булатовић-Ибријски, Љубомир 62
 - Буга, Јован 63
-
- Витковић, Радослав 69, 70, 71, 72
 - Влајковић Риђица, Стеван (приређивач, сакупљач) 637, 638
 - Влајковић, Стеван Риђица – види Влајковић Риђица, Стеван
 - Војвођанин, Душан Катић – види Катић-Војвођанин, Душан
 - Вуковић, Катарина 75, 76
 - Вучанов, Јован 77
 - Вучетић, Никола 78
 - Вучковић, Јован 79
-
- Гавански, Мара (преводиалац) 231, 381
 - Гавриловић, Милутин 81
 - Гаговић, Вукашин 82, 83, 84, 85, 86
 - Гајић, Жарко 87
 - Гелер, Оскар 89
 - Гргур, Милка 152, 153
 - Гргурова, Милка 154, 155, 156, 157, 158, 159

- Дедић, Олга 167
 - Доброљубов, Николај Александрович 169
 - Доде 170
 - Достојевски, Теодор 207
 - Драгашевић, Градимир 209, 210, 211
 - Душан (преводицац) 644
-
- Ђорђевић, Андра (приређивач, сакупљач) 213
 - Ђугумовић, Јован 214
 - Ђук, Милица 215
 - Ђукић, Миrash 216
 - Ђуришић, Ана Мл. (приређивач) 359
 - Ђурошевић, Д. (приређивач) 279
 - Ђуртовић, Ј. 217
-
- Жекић, Стеван 218
 - Живановић Николић, Стеван 227
 - Живојковић, Јован 228, 229
 - Живојновић, Јован 230
-
- Ибријски, Љубомир [311](#), [312](#) – види и Булатовић-Ибријски, Љубомир
 - Иванић, Ив. (сакупљач народне грађе) [172](#), [220](#), [363](#), [448](#)
-
- Јаговић, Вукашин 351
 - Јакшић, Кринка 352, 353
 - Јакшић, Милутин 354, 355, 356
 - Јеша (преводицац) 378
 - Јозанова, Ленка 361, 362
-
- Калић, Даринка 369, 370
 - Калић, Мита 371
 - Карабеговић, Авдо 373
 - Карабеговић, С. Т. 374
 - Карамарковић, Сара (приређивач, сакупљач) 213
 - Карацић, Душан 375, 376, 377
 - Кастелнуов, Е. 378
 - Катић-Војвођанин, Душан 379

- Кач, Лиза 380
- Келнер, Л. 381
- Кнежевић, Јован Јанко 383, 384, 385, 386
- Книн, Драгољуб 387, 388, 389, 390, 391
- Коларов, Даница (преводица) 61
- Крагуљевић, Милош П. 447
- Крајишник, Богдан 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461
- Кривокапић, Радомир 463, 464, 465, 466, 467
- Крос, Мара 468, 469
- Крстић, Васа 470, 471, [472](#), [473](#), [474](#), [475](#), [476](#), [477](#), [478](#), [479](#), [480](#), [481](#), [482](#), [483](#)

- Лаведен, Хенри [484](#)
- Лазарева, Богданка [485](#), [486](#)
- Ланг, М. [488](#)
- Летић, Георгије [493](#)
- Лотић, Љубомир [496](#)
- Луњевица, Владимир М. [497](#), [498](#), [499](#), [500](#), [501](#), [502](#), [503](#)
- Луњевица, Јела [504](#), [505](#), [506](#), [507](#), [508](#)

- Љубиша, Ника Ст. [511](#), [512](#), [513](#)

- Максимчев, Витомир [517](#), [518](#), [519](#), [520](#)
- Максимчев-Путник, Даница [521](#), [522](#), [523](#), [524](#), [525](#), [526](#), [527](#), [528](#), [529](#), [530](#), [531](#), [532](#)
- Малаћ, Бранко [533](#)
- Малушев, Душан [534](#)
- Манојловић, Берта [12](#)
- Маринковић, Јулка Ф. [536](#)
- Мартиновић, Иван (преводица) [796](#), [797](#)
- Матијашевић, Димитрије Ј. [537](#)
- Медаковић, Богдан [539](#)
- Мерзковска, А. [540](#)
- Миковић, Н. [541](#)
- Миковић, Нестор [542](#)
- Милашиновић, Зорица [543](#)
- Милићевић, Вељко М. [544](#)
- Милованов, Љуба [546](#), [547](#)
- Миросављевић, Мирослава [549](#)
- Мисаљевић, Стојка Ј. [550](#)
- Митровић, Исаије [554](#), [555](#), [556](#), [557](#), [558](#), [559](#), [560](#), [561](#), [562](#), [563](#), [564](#), [565](#), [566](#), [567](#), [568](#), [569](#), [570](#), [571](#)
- Морачина, М. (преводица) [468](#), [469](#)
- Моцика, Гизела [579](#)

- Неранцић-Брашован, Даринка [594](#), [595](#), [596](#), [597](#), [598](#), [599](#), [600](#), [601](#), [602](#)
 - Николић, Божидар [604](#), [605](#)
 - Николић, Јанко [606](#), [607](#), [608](#), [609](#), [610](#), [611](#), [612](#), [613](#), [614](#), [615](#), [616](#), [617](#), [618](#), [619](#), [620](#), [621](#), [622](#)
 - Николић, Стеван Живановић – види Живановић Николић, Стеван
 - Новаковић, Анђелија [624](#)
 - Новаковић, Зорислава Ј. [625](#)
 - Новаковић, М. [626](#), [627](#)
-
- Опачић, Олга [642](#)
 - Остојић, Тихомир [370](#)
-
- Пешић, Лазар [652](#), [653](#), [654](#), [655](#), [656](#), [657](#), [658](#), [659](#), [660](#)
 - Пештанац, Душан [661](#)
 - Пивљанин види Гаговић, Вукашин
 - Попић, Сергије (прерађивач) [449](#)
 - Поповић, Милан Л. [678](#), [679](#), [680](#)
 - Поповић, Милан М. [681](#)
 - Поповић, Милан П. [682](#)
 - Прица, Зорица [696](#)
 - Путник, Даница Максимчев – види Максимчев-Путник, Даница
-
- Радић, Душан [774](#)
 - Рајковић, Тинка [795](#)
 - Рајс, Зојо [796](#), [797](#)
 - Ракић, Богдан [798](#)
 - Ракић, Зорка [799](#), [800](#), [801](#), [802](#), [803](#), [804](#)
-
- Сандић, А. [811](#)
 - Сарачевић, Никола Јов. [812](#), [813](#)
 - Сергијев, Иван [821](#), [822](#)
 - Симић, Милева [825](#)
 - Сировина, Ристо В. [826](#)
 - Ст., Пришко (преводацац) [224](#)
 - Станојевић, Смиљана [846](#), [847](#), [848](#), [849](#)
 - Стефановић, Олга [850](#), [851](#), [852](#)
 - Стојановић, Љубица [854](#)
 - Столповић, Д. Е. (сакупљач народне грађе) [589](#)
 - Суботић, Мила (преводацац, прерађивач) [278](#)
 - Суботић, Милица [855](#)

- Суботић, О. Г. (преводиалац) [170](#)
 - Суботић, Савка [856](#), [857](#), [858](#), [859](#), [860](#)
 - Суботић, Савка (преводиалац) [382](#), [814](#), [870](#)
-
- Татић, Олга [861](#)
 - Тецин, Јоца [863](#), [864](#), [865](#)
 - Тешић, Лазар [866](#)
 - Топаловић, Мита (композитор) [893](#)
 - Тургењев, Иван Сергејевич [869](#)
-
- Ћук, Милица [871](#)
 - Ћуртовић, Јелена [872](#)
 - Ћуртовић, Јелена С. [873](#)
-
- Увалићева, Вида [878](#)
-
- Fuchs, Josip [883](#), [884](#)
-
- Холецова, Катарина (приређивач, сакупљач) [213](#)
-
- Чакловић, Даница [885](#), [886](#), [887](#), [888](#), [889](#), [890](#), [891](#), [892](#), [893](#)
 - Чехов, Антон Павлович (1860-1904) [895](#)
 - Чочић, Даница С. [950](#), [951](#), [952](#), [953](#), [954](#), [955](#)
 - Чудомировић, Миливоје [958](#)
-
- Шантић, Јаков Р. [959](#), [960](#)
-
- Wohlbrück, Olga види Стефановић, Олга

- Арсеније IV Јовановић Шакабента [437](#)

- „Банатски Гласник“ 398
- Баштован 401
- „Баштована“ 421, 422
- Београдско женско друштво 35, 135
- Берлинска женска задруга 495
- Богословски гласник 419
- Богословски завод 718
- Богословско-учитељска школа 707
- Бонапарте, Наполеон види Наполеон
- „Босанка Вила“ 426, 430
- „Бранково Коло“ 442, 423

- „Васкрсеније“ 423, 441
- Велика школа - Београд 744
- Вера - Обичаји 817
- „Весник“ 436
- Викторија, британска краљица 313
- Виша девојачка школа 130
- Виши завод за васпитање девојака 707
- Владика Раде види Петровић-Његош, Петар
- „Воскрсеније“ 396
- „Вртарски весник“ 422

- Гај, Људевит 514
- „Глас“ 426
- Голуб 402
- Горњокарловачка виша и ниша пучка школа 718
- Горњокарловачка српска женска учитељска школа 720
- „Грађанин“ - панчевачки лист 623
- „Гуслар на збору“ 880
- Гутенберг, Јохан - штампа 130

- Девојачки институт царице Марије 718
- Девојачки интернат 733
- Девојачко друштво 104
- Деца
 - - Васпитање 278
 - - Лечење 288

- Дечје болести - Здравље - Нега 956
 - Диоба Јакшића - Обрада народне песме 371
 - Дјевојачки институт царице Марије 737
 - „Добра нада“ 100
 - Добротворна задруга 842
 - Добротворна задруга Српкиња 117, 143, 150, 317, 485, 628, 649, 755, 756, 757, 758, 759, 793, 811, 856
 - Добротворна задруга Српкиња 79, 81, 91, 92, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 145, 147, 149, 150, 163, 164, 166, 173, 183, 184, 188, 192, 194, 195, 196, 204, 218, 354, 355, 485, 493, 550, 572, 628, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 794, 810, 811, 816, 817, 830, 843, 857, 859, 860
 - Дом за свеучилишне ђаке 712
 - Домаћи лекови - Србија 274, 275, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306
 - - Практични савети 305, 307
 - Домаћинство - Практични савети 265, 271
 - Домаћинство - Практични савети 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273
 - Домаћица 401
 - Драга Машин-Обреновић 90, 91
 - Друштво - Жене 971
 - Друштво „Дечји пријатељ“ 96
 - Друштво за подизање српских основних народних школа 740
 - Друштво за реформу женског одеа 125
 - Друштво за узајамно потпомагање при удаји и женидби у Краљевини Србији 141
 - Друштво „Просвјета“ 745
 - Друштво Св. Саве 96
 - Дучић, Нићифор 941
-
- Бази - Исхрана 647
 - - Правилник 213
-
- Жене
 - - Друштвена делатност 356
 - - Друштвени положај - Србија 89
 - - Образовање - Стари век 221
 - - Русија 716
 - Женска деца
 - - Васпитање 35, 64
 - - Образовање 519
 - - Будимпешта 385, 386

- - Васпитање 88, 843
 - - 20. век 226, 535, 665
 - - Слободно време - Дружење 382
 - Женска друштва - Конгреси - Лондон 645
 - Женска учитељска школа 719
 - Женски конгрес - Бугарска 104
 - Женски матуранти - Будимпешта 742
 - Женско друштво 90, 93, 132, 146, 225, 840, 858
 - Женско друштво „Мајке Анђелије“ 130
 - Женско питање - Образовање
 - - Васпитање 635, 636
 - - Излети 747
 - - Немачка 736
 - Женско православно црквено певачко друштво 130
 - Женско свеучилиште 710
 - Животопис Ђорђа Николајевића 687
-
- Загребачка српска народна школа 718
 - Зборник позоришних дела 395
 - „Змајев Видовдан“ 132
 - „Змајевка“ 585
 - Змајованка 420
 - Знаменити Срби 19. века - Збирка 406
 - „Зора“ 423
-
- „Исток“ 398
 - Историја - Ритери - Француска 224
-
- Јовановић-Змај, Јован 120, 309, 461, 526, 539, 954
-
- Календар Матице српске 427
 - Карађорђевић, Петар - Крунисање 126
 - „Карацић“ - лист за српски народни живот, обичаје и предања 688
 - Каталог српских књига 439
 - Кнез Градоје од Орлова Града - Приповетка 443
 - „Књига Староставних“ 43
 - „Коло“ 426
 - Коло српских сестара 120
 - Конгрес за заштиту деце 699
 - Конференциј за мир - Хаг 145, 147
 - „Косово“ 400
 - Крајишкиња 420

- Краљ Александар Обреновић види Обреновић, Александар
 - „Краљевина Србије и кратак преглед српских земаља“ 436
 - Кулић, Петар 883, 884
-
- Летопис Матице српске 396, 397, 398, 400, 401, 423, 431, 440, 687
-
- Мађарска - Путописи 384
 - Мајка - Васпитање деце 19
 - „Мала Библиотека“ 423, 424, 430, 431, 433
 - „Мали забавник“ 436
 - Манастир Бездин - Банат 708
 - Манастир Гргетег - Фрушка Гора 103
 - Манастир Хиландар 100
 - Марија Антоанета 514
 - Матерински лист 404
 - Матица српска 148, 356, 399
 - Медицина - Образовање 222
 - Међневенче - Читанка 443
 - Мијатовић, Елодија 80
 - Мијатовић, Чеда 80
 - Милетић, Светозар 208, 544
 - Миљанов, Марко 559
 - Мистерије - Сиријус (звезда) 283, 284
 - Монашка школа 700
 - Монашко удружење 105
 - Моргенштерн, Лина 495
 - Мостар 437
 - Мостарски цепни календар 400
 - Мухамеданско руска женска школа 727
 - Мушко-женски односи 224
-
- Наполеон 587
 - Народни Дом 103
 - Народни обичаји 814
 - „Народно Коло“ 688
 - „Наша прошлост“ 397
 - „Невен“ 435
 - Нега болесника - Русија 501, 675, 676
 - Негри, Ада 1
 - Некролози 73, 208, 230, 544, 559, 614, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949
 - Немачка - Проналасци 629

- Немачко-бугарски речник 424
 - Нижа гимназија 739
 - Нова српска виша девојачка школа 713
 - Ново српско забавиште 706
 - Новосадска српска велика гимназија 720
 - Новосадска српска виша девојачка школа 718
-
- Обреновић, Александар 91
 - Обреновић, Ана 8
 - Обреновић, Милан 614, 948
 - „Обртник“ 407
 - Одбор за подизање православне цркве - Сантово 844
 - „Орао“ 437
 - Осечка српска вероисповедна школа 718
-
- Панчевачка српска виша девојачка школа 700, 718, 720, 893
 - Панчевачка црквена општина 94
 - Панчевачко српско црквено певачко друштво 101, 137
 - Париско свеучилиште 709
 - Патриотизам - Домовина 50
 - Патриотизам 44, 52
 - - Поштење 47
 - - Српство 42
 - Певачко дилетантско друштво 191
 - Певачко друштво српских учитеља 102
 - Педагошки Зборник 438, 688, 689
 - Петровић-Његош, Петар - 50. годишњица од смрти 73
 - Покрет за оснивање добротворне женске задруге 188
 - Положај жена
 - - Грчка 160
 - - Турска 870
 - Пољопривредни календар 400
 - Породични односи 154, 155
 - Породично васпитање 156, 157
 - „Правителствени Весник“ 710
 - Православна српска парохија 399, 402
 - Празник - Мала Госпојина 817
 - Прва српска школа 711
 - Проналасци 697
 - Психологија успеха - Жене 215, 828
 - Пчеларство - Практични савети 958
-
- „Рад“ 398
 - Радничка школа 35

- Речник српског и мађарског језика 427
 - Родољубље - Српство 486, 845
 - „Ручни рад“ 398
-
- Савез добротворних задруга 121
 - Савез српских земљорадничких задруга 123
 - Св. Савски фонд 740
 - „Света три јерарха“ 421
 - Свештеничка библиотека 103
 - Симеон Мироточиви види Стеван Немања
 - Сликарска школа 719
 - Словенка 31, 423
 - Сомборска учитељска школа 711
 - „Србин“ 97
 - „Србобран“ 101, 437, 623
 - Српка Зора 811
 - Српска велика Гимназија 707, 718
 - Српска виша девојачка школа 132, 649, 705, 742
 - Српска добротворна задруга 140
 - Српска Домаја 409
 - Српска женска добротворна задруга 192, 329, 806
 - Српска женска учитељска школа 92, 710
 - Српска женска школа 739
 - Српска Зора 811
 - - Дубровник 730
 - Српска књижевна задруга 442
 - Српска краљевска трговачка академија 719
 - Српска народна кујна 136
 - Српска православна виша девојачка школа 649
 - Српска учитељска школа 743
 - Српска штампарија 48
 - „Српске народне приповетке“ 438
 - „Српске Новости“ 417
 - „Српски Гласник“ 132, 689
 - „Српски дом“ 687
 - Српски женски интернат 132, 717, 720
 - Српски кикиндски календар 394
 - Српски Магазин 392
 - Српски учитељски конвикт 131, 147
 - - Нови Сад 105
 - Српско академско друштво 92
 - - Беч 120
 - Српско гостољубље 16
 - Српско Девојачко Коло 118, 128
 - Српско забавиште 718
 - Српско православно црквено певачко друштво 97
 - Српско трговачко удружење 105, 119
 - Стеван Немања [43](#)

- Тесла, Никола 603
 - Тестамент - Тумачење 883, 884
 - Трговачка академија 739
 - Трговачке новине 409
 - Трговачко удружење 95
 - Турска књижевност 744
-
- Универзитет - Будимпешта 714
 - „Уредба за српске народне школе“ - 1872. 149
 - Устав - Босна и Херцеговина 440
 - Учитељска школа 712
 - Учитељски весник 401
 - Учитељски дом 707
 - Учитељско удружење 105
-
- Фрања Фердинанд 807
-
- Хрватска женска задруга 103
 - Хришћанство 56
 - - 20. век 45
 - - Љубав - Дом 49
 - - Молитве 43
 - Хус, Јан 357
-
- Шабачко женско друштво 135
 - „Шарен Венчић“ - Књига за децу 443
 - Школе - Нови Сад 706
 - Школски музеј 708
 - Шопен, Фредерик [962](#), [963](#)

Gordana ĐOKOVIĆ
Dragana GRUJIĆ
Marina MILOŠEVIĆ
Faculty of Philology
University of Belgrade

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2017.7.7.12>
UDC: 016.64ЖЕНСКИ СВЕТ(497.113)"1899/1903"
014.3ЖЕНСКИ СВЕТ(497.113)"1899/1903"
Professional article

**Bibliography of the magazine *Ženski svet: list dobrotvornih zadruga*
Srpkinja
part IV (1899–1903)**

This bibliography represents the fourth sequel of the bibliography of magazines *Ženski svet: list dobrotvornih zadruga Srpkinja* [Women's World: The Newsletter of Charity Cooperatives of Serbian Women]. It encompasses the five years in which the magazine was published, from 1899 to 1903 and contains 973 bibliographic units described with *de visu* language using the script of the publication. As in the previous bibliographies, the units are placed in alphabetical order, according to the author's surname or the title of the article – when the texts were not signed or when initials were used. Since all units have been entered into the joint database, the COBISS.ID number was provided together with the categorization of the article. In accordance with informative requests, registers that separate the title, the author and the topic have been included.

Keywords: bibliography, women's magazine *Ženski svet: list dobrotvornih zadruga Srpkinja* (1899-1903) [Women's World: The Newsletter of Charity Cooperatives of Serbian Women]

Биљана Дојчиновић
Ана Коларић

Линија испод које се не може ићи

Разговор са Светланом Слапшак

Проф. др Светлана Слапшак
Фотографија: Исток Димц

Светлана Слапшак је рођена у Београду, где је завршила Класичну гимназију. Студије закључно са докторатом завршила је на Одељењу за античке студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду. У Институту за књижевност и уметност у Београду била је запослена од 1972. до 1988. године, када је изгубила службу

после интерног самоуправног суђења организованог у институту, мада је на суду исте године ослобођена кривице. Преселила се у Љубљану 1991. Предавала је на многим југословенским, европским и америчким универзитетима. На Филозофском факултету у Љубљани је предавала српску и хрватску књижевност (1985–1992) на славистици и Балканске жене (1995–2012) на социологији културе. Главна је уредница часописа *ProFemina* у Београду од 1994, директорка Српског културног центра „Данило Киш” у Љубљани (2009–2013), уметничка директорка СКЦ „Данило Киш” (од 2013), директорка Института за балканске и средоземне студије и културу у Љубљани (од 2009). На ISH водила европске пројекте Marie Curie EST и GEMMA, у европској мрежи ATHENA 1–3 водила је пројекат Red Athena. Чланица је (као представница ISH) Centre for Humanities Универзитета у Утрехту, HUMED (конзорцијум за медитеранску хуманистику) Универзитета у Гранади. Објавила је (написала и/или уредила) преко 70 књига и зборника, више од 400 студија из лингвистике, античких студија, компаративне књижевности, балканологије, студија рода, преко 1500 есеја, један роман, две драме (на www.dkis.si), неколико комада за позориште сенки Карађоз, преводе са грчког, новогрчког, латинског, француског, енглеског и словеначког. Од пензионисања (2014) бави се писањем студија, прича, драма, романа, путописа, либрета, драматургијом, превођењем и писањем књига из хуманистике, самостално и у двојном ауторству са својим некадашњим студенткињама. Освојила је бројне награде, а најновије су Златни сунцокрет за роман *Ravnoteža*, 2016; и награда женске секције словеначког PEN-а MIRA, 2017. Разговарале смо пре свега о историји часописа *ProFemina*, као и о писању за новине, те прозном и драмском стваралаштву.

Први број ProFemine изашао је у зиму 1994/1995. Зашто сте се одлучили на покретање овог часописа? Реците нам нешто о уредништву, сарадницама/сарадницима, првим бројевима.

То је била идеја Верана Матића и Соње Лихт. Они су добили средства и позвали ме да се договоримо око формирања часописа. У том тренутку била сам у САД, на Ратгерсу.

Идеја ми се веома допала, те сам се у време пролећног распуста вратила у Љубљану, а потом, договора ради, отишла у Београд аутобусом, што је у то време значило пут од 24 сата. Врло брзо смо се сагласили око редакције – скоро спонтано смо одлучили да ту буду Љиљана Ђурђић, Дубравка Ђурић и Радмила Лазић. Било је разговора и са неким колегама, попут Јовице Аћина, али се нико осим нас четири није задржао у редакцији која је тако постала потпуно женска. Договориле смо се за рубрике, а од самог почетка сматрале смо да поред прозе, поезије, критика, есеја и портрета савременице, треба да буде и нечег што се тиче прошлости – портрет претходнице. Такође смо одлучиле да на крају сваког броја имамо својеврсну књигу: једну драму, краћи роман, збирку поезије, приповетке, превод. Све је ишло невероватно глатко и први број је изашао релативно брзо. Помогла нам је група “Шкарт” одличним дизајном који је остао исти до краја.

У Вашем уводном тексту из првог броја, објављеног у периоду када избеглице из Хрватске пристижу у Србију, а оружани сукоби у Босни и Херцеговини су у јеку, истиче се женски активизам у мировном покрету и критикује (српска) националистичка идеологија. Како се тај антиратни и антинационалистички став одразио на уређивање часописа, односно избор сарадница и сарадника, те књижевних и теоријских/критичких прилога?

Није било само ауторки, било је и много аутора и часопис се оформио око једне основне идеје, а то је била противратна идеја и повезивање са свима са којима смо некада били повезани. Часопис је требало да представи ону домаћу сцену која тада већ сасвим јасно не може да уђе у национално опредељене часописе. Појавило се код нас јако много нових ауторки и аутора – први пут смо објавили ромску песникињу, на шта сам посебно поносна, албанске ауторке са Косова су имале своје место од почетка. Без икаквог написаног програма часопис је почео да функционише од самог почетка, у најгорим могућим условима, и таква се сарадња наставила наредне две-три године: мислим да је најбоља од свих година била 1996, када смо успеле да дамо и један број на енглеском језику. Мислим да се из читања *ProFemine* јако добро види дух времена, не као некакво идеолошко језгро, већ као резултат рада жена које су мислиле својом главом.

Да ли се и како тај став одразио на рецепцију часописа (пре свега, у стручној јавности)?

Ми смо сматране толико маргиналним, да се нико није нарочито трудио да нас уништи. И сама се чудим томе - нико нас није угрожавао. Једино је једном полиција упала у Радио Б92 и запленила и све *ProFemine* тако да само имали проблем да неке ствари реконструишемо. Од 1999. је почела друга фаза, када је било све мање новца, а од такозване промене 2000. постало је страшно. *ProFemina* већ неколико година не излази, награду „Биљана Јовановић” присвојили су други.

Упркос свим тим мукама, Љиљана и Дубравка су невероватно много радиле на издавању часописа, али онда смо дошле у ситуацију у којој је велики број невладиних организација. Нове *ProFemine* нема већ годинама, часопис не може да изађе ни електронски јер ни ја ни остале уреднице немамо институцију која би давала средства за тај вид објављивања, а без такве подршке се не може.

Како сте конципирале рубрику „портрет претходнице“ која је у основи свих истраживања женског стваралаштва на овом тлу, укључујући и Књижевство? У првом броју објављен је темат о Даници Марковић који је обухватао њено стваралаштво као и текстове о њој.

Све смо имале неке своје претходнице које су нам биле важне. Љиљана и ја смо, на пример, биле опседнуте Даницом Марковић, али и неким другим женама. То су добрим делом сећања београдских жена на своје претходнице. Нисмо имале никаквих предрасуда: планирале смо да направимо зборник о Мир-Јам, што, на жалост, нисмо успеле. Загрепчанке су, на пример, потпуно “преновиле” Загорку. Ни о једној жени ништа није завршено, увек можемо још нешто да кажемо.

Идеја је била да истражујемо сваку жену, мање-више спонтано и стихијски, које се сетимо или на коју нас неко подсети. Почеле смо са списком претходница који је толико богат да и сада на њему има имена за неких шездесетак бројева. Лекарке, медицинарке, архитекте, жене у музици, балету, у моди.

Цела се ствар родила из чињенице да у тада новим историјама књижевности – Палавестриној, Деретићевој – није било жена или су жене које сам увелико читала

описане по једном, углавном полунегативном, реченицом. Јулка Хлапец Ђорђевић је у тим историјама неважна, а ја се питам како би било данас – данас, 2017. године, објавити те две књиге њених феминистичких есеја у Београду?! Можемо ли то да замислимо? Ко би их објавио?

Велико откриће ми је била књига Властоја Алексијевића о српским ауторкама – мала књига од шездесетак страна, драгоценог садржаја, необично прецизно и необично похвално написана. Њу смо објавиле у првом броју *ProFemine*.

Потом, књига Зорке Јанковић, панорама светског феминизма, коју сам, као и претходну, нашла у антикваријату. Први пут сам из те књиге сазнала, на пример, да је постојао швајцарски феминизам. Сви национални феминизми су ту побројани и описани, а то је писала једна жена у Новом Саду уочи Првог светског рата.

Зашто није било Милице Стојадиновић Српкиње међу претходницама у ProFemini? Милица је била изузетно важна и дубоко злоупотребљена у деведесетим – да ли је то ово друго разлог?

Рубрика о Милице је била на нашој листи претходница, али није стигла на ред, то је једини разлог. Милица је била веома важна за нас, јер све време кроз њено писање пробија нешто друго. Било је важно да се види о чему заправо она пише кад пише о Фрушкој гори, па и у својој поезији, и управо зато што је њено име било тако употребљено. Било би потребно истражити шта се све са њом у животу дешавало, при чему треба узети у обзир и роман Милице Мићић Димовске који је сјајан, а са друге стране испитати визуелне ефекте њених фотографија и коначно, сачинити суптилну анализа њених записа и поезије. Она је богат извор емоција које се претварају у речи. Миличино дописивање са Вуком је изузетно. А Вук је за мене први српски феминиста – то видимо и по његовим поделама усмене поезије које нису жанровске већ родне, као и из биографије где постоји многи знаци потпуно новог рационализма, француског, револуционарног, скупа са једним новим феминизмом.

Ваш текст у Портрету претходнице посвећеном Јелени Димитријевић, „Харем, номади”, отворио је нове перспективе тумачења ове ауторке и пресудно утицао на

обнову интересовања за њен рад. Како сте сазнали за Јелену Димитријевић? Знамо да сте предложили Слободанки Пековић да напише пропратни текст за ново издање Писама из Ниша о харемима. Да ли је тај репринт био Ваша идеја? Какво је место ове књижевнице у српској култури?

Јелену Димитријевић сам читала још као гимназијалка када сам у антикваријату СКЗ нашла њен роман *Нове* који ме је фасцинирао. Репринт *Писама из Ниша* нисам предложила ја - рукопис смо добиле од Љиљане Ђурђић и тако је почела женска кооперација. Јелена Димитријевић је била избачена из српске књижевности и крајње је време било да се у њу врати.

Да ли имате било какве податке или макар претпоставке о читалачкој публици ProFemina (бројност, образовање, године...)?

ProFemina је ишла од руке до руке. Од продаје никад ништа нарочито нисмо видели, мада је стајала у неким књижарама по Београду. Можда је највећи искорак био када се број на енглеском 1998. појавио у излогу књижаре *De Fat* у Паризу. Те књижаре, међутим, више нема. У земљи је проблем био у томе што је *ПроФемина* тешко допирала до средина изван Београда. Стизала је до Загреба, чак и Сарајева, али у унутрашњости Србије је није било.

Како видите место и улогу штампаних феминистичких (и других критичких) гласила у Србији и региону данас?

Премда их има неколико, имају мало утицаја на већу културну публику, због превладавајућег сексизма. Још увек се запрепасти кад видим како су професионално уређени феминистички часописи, за разлику од неких закрпаних и склепаних књижевних - којима наравно не недостаје државни новац...

Како бисте описали везу између Универзитета и шире јавности, посебно у вези са родном равноправношћу и феминистичким ангажманом? Да ли су, по вама, академски

феминистички часописи присутни у јавности у данашње време? Како видите њихову улогу?

Богатство и разноликост академских феминистичких часописа у свету, штампаних и електронских је изузетно, и важни су и изван свог основног дисциплинарног поља. Врло се мало истраживача у хуманистици данас усуђује да представи неки феномен без призива на феминистичка истраживања о томе. Реч је о младој дисциплини, која је брзо и темељно заузела место у академском свету. Истовремено, такви су часописи присутнији кад погледамо њихов политички и друштвени ангажман. Академија због њих данас другачије изгледа. Што се тиче српске ситуације, скоро ништа од тога се у академским публикацијама не види, премда су феминистичке конференције, чланци и књиге створили врло импресиван простор.

*Већ 19 година пишете за мариборски лист *Večer* колумну која излази суботом. Шта за Вас значи та врста текста?*

Никада нисам престала да пишем за новине. Између 1975. и 1991. године живела сам као номад, између Љубљане и Београда. У том периоду стално сам сарађивала са неким новинама: прво је то била *Књижевна реч*, онда сам врло мало писала у *Старту*, потом у *Vremenu* већ крајем 90их, па у љубљанском *Teleksu* неколико година. Када је почео рат неко време сам писала за новосадски *Независни*, па за неке кратковечне словеначке часописе и, коначно, за *Večer* у Марибору. Мој основни ангажман је увек био минималистички – основна људска права, ништа друго. То је она линија испод које се не може ићи. Понекад је то врло осетљива линија, али, то је заиста минимум. Писала сам и када сам коначно приспела у Љубљану да будем само ту, али нисам могла да објављујем, све до средине деведесетих. Нападали су ме, и сада ме нападају, и то увек врло примитивно, искључиво на националној основи.

У сваком случају, моје писање произилази из феномена који смо сви препознали: угрожено је оно што подразумевамо, што је наша тековина и тековина претходних генерација до, рецимо, 200 година уназад: људска права, женска права која су млађа, неке законске основе које смо сматрали кључним и једно осећање за које одајем признање

социјалистичком систему, а то је осећање једнакости. То нам је било усађено, све смо то изгубили и схватили да морамо да их обновимо.

Да ли је роман Ravnoteža настао из жеље да се очува сећање на доба од пре 20 година на посебан, уметнички начин? Шта може да се учини у роману што не може у есеју?

Историја тог романа је прилично забавна: написала сам га између 1994. и 1996. Један део је и објављен 1996. у *ProFemini* и то поглавље сада нисам мењала. Покушала сам да га објавим на неколико места, али нисам успела. Када сам пензионисана, дошла сам у контакт са Јасмином Радојичић, једном изузетном младом женом, уредницом у “Лагуни”. Она ме је питала да ли имам нешто да предложим за штампу. Имала сам роман који сам написала 2014, и који сада иде у штампу. Овај други, заправо први, тада се звао *Једномесечићи*. Наслов *равнотежа* је Јасминин: она је хтела да објави прво тај роман, па сам му се вратила, дописала сам неке делове а неке избацила.

У роману могу да урадим много тога што не могу у есеју. Пре свега, могу да ствари кажем јасније. Роман који је сада у штампи је био чиста терапија – када сам насилно пензионисана и остала потпуно без средстава и без институције коју смо стварали 20 година, лишена много чега, добила сам наједном време и почела сам да пишем не бих ли се спасла. Могла сам да довршавам и ствари које нисам раније успевала.

Камерна опера „Julka i Janez” о Јулки Хлапец Ђорђевић премијерно је изведена почетком 2017. Када је настао тај либрето? А други драмски текстови?

Либрето сам написала 2005, по поруџбини, али је са извођењем ишло споро, што је честа судбина драмских текстова. Премијера је била тек у јануару 2017. Било и неколико реприза, и сваки пут је публика напунила салу... Словеначка публика је очито јако уживала у причи о еманципованој српској феминисткињи и Словенцу затвореном у католичку породицу. Налепши део опере је дует који изводе када се коначно сретну и оживе младеначку љубав: текст арије је Дучићева песма, коју певају на српском. Публика је сваки пут поздравила аплаузом овај део. Написала сам и неке кратке, комичне текстове

за позориште сенки, које смо интензивно изводили између 2011. и 2014. Међу њима је и једна драма о Загорки која је изведена у Загребу и коју је публика јако волела. Реч је о познатој епизоди када су Загорку ухапсили, али како су све ћелије биле препуне, феминисткињу која је протестовала ставили су у складиште са метлама. Драма прати њена размишљања, а на крају долази, наравно, Гордана, и њих две на метли заједно одлазе. Уживала сам у тим драмским текстовима и у либрету, то су заиста били потпуно нови простори слободе.

Вишња Крстић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Трагом источних цивилизација¹

Седам мора и три океана: путем око света / Јелена Ј. Димитријевић; приредила Биљана Дојчиновић. – Београд: Лагуна, 2016. – 445 стр.: фотогр.; 20 см. – ISBN 978-86-521-2306-3

У оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, Биљана Дојчиновић, руководитељка пројекта, приредила је поновљено издање путописа Јелене Ј. Димитријевић (1862-1945) *Седам мора и три океана: путем око света*, које се 2016. појавио на домаћем тржишту у издању Лагуна. Иако мало позната широј јавности, ауторка Јелена Димитријевић, описана на корицама као „прва српска светска путница”, фасцинантна је личност, чије писање о – и данас, по много чему, егзотичним – пределима и цивилизацијама Блиског истока завређује пуну пажњу, пре свега зато што је у питању сведочанство о једном турбулентном периоду у историјама народа који живе на тим древним просторима.

У путопис нас уводи предговор Биљане Дојчиновић „Вилословка’ путем око света”, који не само да смешта дело у културно-историјски контекст, већ га и анализира, превасходно у светлу феминистичке књижевне критике, указујући будућим читаоцима на комплексност текста пред њима. Уз напомену да су у овом издању извршена „само најнужнија језичка усклађивања са савременим правописом” (стр. 442), што се пре свега односи на интерпункцијске интервенције, издање настоји да очува „призвук времена из којег нам ауторка говори” (стр. 442). У прилог томе говори и *Речник мање познатих речи* (стр. 443-45) на крају књиге, који броји шездесет одредница, а где је поред значења дата и етимологија наведених речи. Књига је обogaћена десетинама илустрација које пажљиво прате текст, визуелно га допуњујући сликама знаменитости, предела и људи које Јелена Димитријевић описује.

Писан у интимној форми епистоларног дневника, овај путопис карактерише јасан и концизан стил. Подељен је у три тематске целине, који су редом насловљене: „Од Ђенове до Александрије”, „По земљи фараона” и „У Светој земљи и Сирији”. Путопис почиње записом од 17. новембра 1926. који је Јелена Димитријевић забележила у Ђенови, уочи самог поласка на „пут око света”. Након обиласка територија које чине данашњи Египат, где се, између осталог, задржала у Александрији, Каиру и Луксору, пут ју је даље водио, преко Суеца, до такозване Свете земље. Највише пажње притом посвећује Јерусалиму и околним местима, а путопис се завршава поглављима о Дамаску, Бејруту и Хаифи. Поткрепљен пажљиво одабраним историјским, географским и етнографским подацима, али и анегдотама и поређењима, овај путопис пружа много више од пуких описа. Чежња за новим и непознатим избија из сваке странице, што књижи даје посебан лирски тон. Космополитски дух Јелене Димитријевић огледа се и у њеном вишејезичном изразу: текст обилује мултилингвалним упливима, највише на енглеском и француском, али и на језицима локалних заједница.

Оно што овај путопис заиста издваја из мора сличних текстова јесу ауторкини критички осврти на различите аспекте друштва са којима се сусреће, укључујући обичаје, традицију, митологију, религију, политику, образовање, али и социјалне и родне разлике. Феминистички аспект њеног писања, који у академским круговима последњих деценија привлачи велику пажњу, наговештен је већ у уводном поглављу, где Јелена Димитријевић књигу посвећује ником другом до женама. И заиста, читав путопис прожет је размишљањима о – махом неправедном – положају жена у различитим деловима света, почев од античких времена, па све до савременог доба. Феминистичку визуру провлачи, између осталог, кроз описе локалитета, као и наизглед безазлених обичаја, раскринкавајући притом и најскривеније механизме којима су жене угњетаване. У том светлу, посебно су занимљиве и бројне паралеле које повлачи између тада недавно модернизоване Турске и још увек строго патријархалног Египта. Читаво поглавље посвећено је сусрету Јелене Димитријевић са Ходом Шарави, једном од најутицајнијих феминисткиња у Египту тог времена, која се, између осталог, залагала да жене у овој земљи добију право гласа.

Интересантно је да на „пут око света” ауторка полази непосредно након тешке болести, приликом које је умало изгубила вид. Из тог разлога, диви се

сопственој храбрости да, након периода „малодушности”, како га назива, када се плашила да уопште погледа у папир у страху да више неће видети да чита, сада не само да чита, већ и пише, и то не о било чему, већ о далеким пределима у које се отиснула сасвим сама. Међутим, пре свега диви се својој трансформацији од једне плашљиве и нормама оптерећене особе, која у младости без мушке пратње није смела путовати „ни од Ниша до Алексинца, а камоли даље” (стр. 53) у одважну и смелу путницу која се не плаши болести и недаћа, које је у туђини могу задесити. Сопствено искуство путовања „жене [њених] година” (стр. 50) користи као основ за промишљање устаљених веровања и преиспитивање стереотипа у сопственом друштву, у коме „старији свет” не сме да крене ни на какав пут у бојазни „да га смрт не снађе ван места у коме живи” (стр. 48). Балканском менталитету, на више места у књизи, супротставља искуства и погледе припадника других нација које упознаје на путовању, посебно Енглеза и Американаца: баш као и сама ауторка, они готово да се не базирају на препреке које им намећу што године, што непознате државе и језици.

Авантуре Јелене Димитријевић на овом импресивном пропутовању, међутим, не завршавају се у Хаифи; она даље путује по Далеком истоку, боравећи у Индији, Кини, Јапану... Док пишем овај приказ, истраживачи анагжовани на пројекту *Књиженство* вредно декриптују рукопис претходно необјављене друге књиге *Седам мора и три океана: путем око света*, у коме ауторка документује доживљаје и утиске са наставка путовања.

Иако је ширење и преобликовање националног канона изразито спор процес, остаје нада да ће објављивање како приказаног путописа, тако и његовог наставка, успети да скрене пажњу шире јавности на дело Јелене Димитријевић, те да ће се њена књижевност, након деведесет година, коначно читати и ван оквира академских заједница. Либерална ауторка и боркиња не само за женска права, већ и за права свих угњетаваних слојева друштва, Јелена Димитријевић је у својим делима дала глас многим групама са маргина. Чини се да је сада куцнуо час да ми њој вратимо глас, који је у политичко-идеолошкој мешавини повода, деценијама био неправдно ућуткан.

¹ Овај текст је настао у оквиру пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (178029) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Višnja Krstić
Faculty of Philology
University of Belgrade

Following the Traces of Eastern Civilizations¹

Sedam mora i tri okeana: putem oko sveta [Seven Seas and Three Oceans: Travelling around the Globe]² / Jelena J. Dimitrijević; edited by Biljana Dojčinović. – Belgrade: Laguna, 2016 – 445 str.: photo.; 20 cm. – ISBN 978-86-521-2306-3

Within the research project *Knjiženstvo – Theory and History of Women’s Writing in Serbian until 1915*, sponsored by the Serbian Ministry of Education, Science, and Technological Development, the principal investigator Professor Biljana Dojčinović edited a renewed publication of Jelena Dimitrijević’s (1862-1945) travelogue *Sedam mora i tri okeana: putem oko sveta* [Seven Seas and Three Oceans: Travelling around the Globe], which Laguna published in 2016 in Serbian. Although little known to a wider audience, author Jelena Dimitrijević, labelled on the cover as ‘the first Serbian female world traveller’, is a fascinating figure, whose writings about – in many respects still exotic – landscapes and civilizations of the Middle East are worthy of closer consideration, insofar as they are a testimony to a turbulent period in national histories of the people inhabiting these ancient regions.

The book opens with Biljana Dojčinović’s preface “‘Viloslovka’ putem oko sveta” [‘Fairy Whisperer’ Travelling around the Globe], which not only places the text in its cultural and historical context, but analyses it, primarily in the light of feminist literary theory, thereby revealing some of the text’s complexities to the prospective readers. With a note that “only the necessary linguistic adaptations have been made to match contemporary orthography” (p. 442), which refers to punctuation interventions, this edition aims to preserve “the flavour of the time from which the author speaks to us” (p. 442). A glossary of little known words (pp. 443-45) is provided at the end of the book; it contains sixty entries that specify the etymology as well as the meaning of the given words.

Written in the form of an epistolary diary, this travelogue is characterized by a clear and concise style. Thematically, the book is divided into three sections, entitled “From Genoa to Alexandria”, “Across the Land of the Pharaohs”, and “In the Holy

Land and Syria” respectively. The travelogue opens with an entry written on 17th November 1926 in Genoa, some hours before Jelena Dimitrijević set off on her journey “around the world”. After having toured the territories that nowadays belong to Egypt, where she visited Alexandria, Cairo, and Luxor, among other places, she travelled further, through the Suez Canal to the so-called Holy Land. Once there, she dedicated much attention to Jerusalem and nearby sites; the travelogue closes with chapters on Damascus, Beirut, and Haifa respectively. Underpinned with carefully selected pieces of information of historical, geographical, and ethnographical kind, as well as with various anecdotes and comparisons, this travelogue offers much more than mere descriptions. Longing for the unknown fills every page of the book, giving it a distinct lyrical tone. A cosmopolitan spirit of Jelena Dimitrijević is reflected in her multilingual expression: the text abounds in multilingual insertions, most notably in English and French, but also in the languages of local communities.

What makes this travelogue truly stand out from the plethora of similar texts is the author’s critical commentary on different aspects of the societies that she encounters, including their customs, tradition, mythology, religion, politics, education, as well as social and gender differences. A feminist aspect, which has captured close academic attention in previous decades, is evident from the very first chapter, where Jelena Dimitrijević dedicates her book to no one else but to women. Indeed, the whole travelogue is interspersed with contemplations of the rather inequitable status of women in different parts of the world, from ancient until modern times. It is through a feminist perspective, which is present, *inter alia*, in the descriptions of the localities and apparently harmless local practices, that the author points towards subtle mechanisms of women’s oppression. In this light, of particular interest are numerous parallels that Jelena Dimitrijević draws between at that time recently modernized Turkey and still strictly patriarchal Egypt. A whole chapter is dedicated to the author’s meeting with Huda Sha’arawi, prominent Egyptian feminist at the time, who advocated the right to vote for women in this country.

It is interesting that the author sets off on her journey “around the world” shortly after recovering from a serious illness, which almost impaired her eyesight. For this reason, Jelena Dimitrijević admires her own courage not only to start reading again but to start writing – and not just about anything, but about distant places, to which she travels on her own – after this prolonged period of “dejectedness”, as she calls it, when she was afraid even to look at a piece of paper, for fear of being unable to read. What

is more, she admires her transformation from a timid and norm-burdened person, who could not even travel on her own “from Niš to Aleksinac, let alone further” (p. 53) in her youth, into a brave and daring traveller who fears no illness or misfortune that could befall her in a foreign land. Her own experience of travelling as “a woman of her age” (p. 50) sets a basis for the examination of customary beliefs and for the questioning of stereotypes common in her society, where “older lot” dare not travel on their own, for fear of “dying away from their home town” (p. 48). A typical Balkan mindset is often contrasted with the views and experiences of those from other countries, especially England and the US: similarly to the author herself, they take little notice of obstacles imposed by their advanced age or by foreign countries and languages.

Adventures of Jelena Dimitrijević on this impressive journey, however, do not end in Haifa; she further travels to the Far East, visiting India, China, Japan, to name but a few. While I write this review, the researchers involved in the *Knjiženstvo* project are working on deciphering the second part of the previously unpublished manuscript *Sedam mora i tri okeana: putem oko sveta* [Seven Seas and Three Oceans: Travelling around the Globe], in which the author carefully documented her experiences and impressions from the latter half of the journey.

Even though widening and redefining a national canon is an incredibly slow process, hopes remain that the publication of the reviewed travelogue, as well as of its sequel, will manage to excite attention of a wider audience to Jelena Dimitrijević’s oeuvre, and that, after some ninety years, her books will finally be read outside the confines of academia. A liberal and a fighter not just for women’s rights but for the rights of various oppressed groups, her works gave voice to many of those dwelling on the margins. It seems the time has come for us to give Jelena Dimitrijević back her own voice, which has been unfairly silenced, in an odd mixture of political and ideological reasons.

¹ This review has been published as a part of the research project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915* (Project No. 178029), funded by the Ministry of Education, Science, and Technological Development of the Republic of Serbia.

² Unless otherwise indicated, all translations are my own.

Марија Булатовић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Мајка Индија Јелене Димитријевић¹

Писма из Индије / Јелена Ј. Димитријевић; приредила др Ана Стјеља; [превод на енглески Жељко В. Митић, превод на хинди Latika Chawda]. – реиздање. – Београд : А. Стјеља, 2017 (Београд : Digitalart Company, 2017). – 106 стр. – ISBN 978-86-918903-6-0

Кратки епистоларни записи, *Писма из Индије* Јелене Ј. Димитријевић (1862-1945), објављени су први пут давне 1928. године у Београду, као интегрални део путописног рукописа *С пута око света*. После скоро пуних 90 година, 2017. године појављује се издање *Писама из Индије* које је приредила и објавила др Ана Стјеља, већ годинама заокупљена књижевним делом крушевачке књижевнице и светске путнице.² У част 155-годишњице рођења Јелене Димитријевић и 90-годишњице њеног сусрета са поетским сином Индије, песником Рабиндранатом Тагором,³ *Писма* су, као подсећање на књижевни и културолошки значајан текст, поново објављена, али овог пута уз коментаре издавача и паралелни превод на енглески и хинди језик као својеврстан читалачки куриозитет, омогућивши књижевном раду Јелене Димитријевић да постане доступнији и читанији.

У релативно позној животној доби за далека путовања, Јелена Димитријевић 1926. године започиње свој „поход“ на Исток, током којег су настали њени значајни путописни записи. *Писма из Индије* чине два епистоларна записа из Мадраса упућена неодређеним адресатима, тачније студенткињама, односно младим девојкама. У првом писму, датираним 11. марта 1927. године, ауторка описује први контакт са индијским тлом, народом и његовим навикама и обичајима. Живи описи који прате унутрашње стање и узбуђење рашчаравају текстуалну конструкцију и топосе о источњачкој култури и егзотичним пределима. Прво писмо наговештава неизмерну жељу ауторке да се састане са Рабиндранатом Тагором и представља увертиру у друго, незнатно дуже писмо које подробно упризорује сусрет две поетске душе у Индији. Друго писмо настало 12. марта 1927. године представља детаљно описивање првог уласка у свети храм, разговоре о колонијализму и тада актуелним политичким дешавањима у Индији. Све подробне дескрипције, запажања, околна дешавања и појединости „оквир су око духовног лика

Тагорова, као што су они разни богови и божанства у облику људи и животиња по индуским храмовима оквир око светог бића Брамина.“⁴ Но, чини се ипак да је фасцинација Јелене Димитријевић Индијом, егзотичном, мистериозном и необузданом, најснажније осећање које читалац путем стилски наглашених места наслућује у тексту. Осећање припадности Индији постепено се претапа у нацрт феноменологије женског, имајући у виду да ауторка у више наврата индијску земљу екстатично назива мајком.

Писма из Индије не представљају само лична запажања и есејистичке записе аутобиографског карактера, већ и сведочење о етосу и умећу живљења једног народа с којим, премда географски и културно удаљеним, српска ауторка проналази духовну спону:

И ја сам уобразио да су ме ова два необична човека примили у кућу само зато што сам ја младићу казала, кад сам рекла своје име, да сам из Србије. Јер великој Индији импонује мала Србија; и њу узимају као идеал за остварење својих идеала.⁵

Захваљујући спони велике Индије и мале Србије, Тагор, видно болестан, прима у посету Јелену Димитријевић и узвраћа љубазном обичајношћу и пожртвованошћу, присећајући се „словенског гостољубља“⁶ које је искусио приликом свог боравка у Београду. Премда је централни наративни догађај сусрет са индијским песником, кључна, сложена поетска слика постаје ауторкино калеидоскопско предочавање Истока кроз лик бенгалског песника, софистицирана запажања и демистификацију свега раније прочитаног и имагинираног о удаљеним, мистичним пределима:

Индија није онаква како сам о њој читала и слушала. Али о њој су писали и о њој су ми причали страни људи који њу нису умели видети онакву каква је. Индија није остарела, а није се ни подмладила: и данас је онаква каква је била у оно доба кад је Буда држао прву проповед, у Сарнату, у близини светог града Бенареса... Мајка Индија!⁷

Слику Индије као једног дела источњачког мозаика ауторка конструише једноставним стилем и кратким реченицама. Песничка поређења и оригинални спојеви речи уз изражену ноту аутентичне сентименталности и усхићености последично су праћени и спорадичном редувантношћу у изразу. Мангово дрвеће и кокос-палме на

вредом ваздуху, искежени мајмуни и жене лагано одевене у традиционални *сари* само су неки од наративних детаља који читаоцима приближавају важност приступања Тагоровој кући као духовном средишту и важност сусрета са поетским сином Индије, што за Јелену Димитријевић, чини се, представља сусрет са бенгалском поезијом самом.

Ревитализација *Писама из Индије* Јелене Ј. Димитријевић значајна је и због превода текста на енглески и хинди језик који су укључени у ово издање. Енглески превод *Писама* прецизан је и јасно прати мисао поетског „ја“ транспоновану у други језик. Недостаци енглеског превода у суштини обележени су границама једног језика, најчешће прозодијског и лексичког типа. Отуда, на пример, синтагма „изливена река од света“⁸ преводи се као „the overflown river of people“⁹ при чему се губи лепота контекста речи *свет*. Превод на хинди у суштини је превод „из друге руке“, односно са енглеског, те би било упутно у будућности да познаваоци хинди језика прокоментаришу квалитет и поступак таквог превода, с обзиром на то да превођење не подразумева искључиво пренос значења текста, већ и разумевање дате културе.

Било у Индији, на енглеском или српском говорном подручју, данашњем читаоцу *Писма из Индије* пружају наговештај дугогодишњег стваралаштва Јелене Ј. Димитријевић, које је неоправдано читалачки и критички запостављено. Поновно издање *Писама из Индије* заправо је подсећање и на све друге путописе Јелене Ј. Димитријевић из Солуна, Египта или Америке, као и на њен специфичан културолошко-антрополошки увид у друге светове и народе. Рашчаравање литерарно окамењеног света Истока у *Писмима* уједно представља и стварање новог света путем слике о топлој и безбрижној унутрашњости Индије – Велике Мајке Индије Јелене Димитријевић.

¹ Овај текст настао је у оквиру пројекта *Књижевство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (178029) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Др Ана Стјеља докторирала је 2012. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду на тему „Елементи традиционалног и модерног у делу Јелене Димитријевић“.

³ Како у фуснотама издања напомиње и др Ана Стјеља, исправно је рећи Тагор (премда је у српском језику прихваћена енглеска транслитерација Tagore) и презиме у таквом облику управо употребљава и Јелена Димитријевић.

⁴ Димитријевић Ј., Јелена. *Писма из Индије*. Прир. др Ана Стјеља (Београд: Ана Стјеља, 2017), 33.

⁵ Исто, 17.

⁶ Исто, 28.

⁷ Исто, 9.

⁸ Исто, 21.

⁹ Исто, 47.

Mother India of Jelena Dimitrijević

Писма из Индије / Јелена Ј. Димитријевић; приредила др Ана Стјеља ; [превод на енглески Жељко В. Митић, превод на хинди Latika Chawda]. – реиздање. – Београд : А. Стјеља, 2017 (Београд : Digitalart Company, 2017). – 106 стр. – ISBN 978-86-918903-6-0

Станислава Бараћ
Институт за књижевност и уметност
Београд

Феминистичка компаратистика: о два модела еманципације

Rod, modernost i emancipacija: uredničke politike u časopisima "Žena" (1911–1914) i "The Freewoman" (1911–1912) / Ana Kolarić – Beograd: Fabrika knjiga, 2017 – (Beograd: Standard 2) – 253. str., 22 cm. – ISBN 978-86-7718-168-0

У пољу саду већ стабилизваних студија феминистичке периодике унутар домаће академске хуманистике, објављена је монографија Ане Коларић под насловом *Rod, modernost i emancipacija: uredničke politike u časopisima „Жена“ (1911–1914) и “The Freewoman“ (1911–1912)*. Ова лепо опремљена књига (која излази као 102. наслов у реномираној Едицији РЕЧ), настала делимичном прерадом ауторкине докторске дисертације, заправо је резултат петогодишњег истраживања у оквиру научног пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

О контексту настанка књиге ауторка нас детаљније обавештава у завршним „Захвалама“, као што о изабраној теми, сопственој методолошкој и идеолошкој позицији, и предузетим истраживачким корацима, прецизно говори у „Уводу“. Овај поступак Ана Коларић спроводи доследно до краја књиге, тако да се слободно може рећи да не постоји методолошки, идеолошки, теоријски и садржајни аспект књиге који ауторка није и аутометакритички елаборирала. Другачије речено, у 250 страница комплексног научног текста садржан је практично и њихов могући приказ. Комплексност овде не подразумева отежану читљивост, већ је, напротив, последица истраживачких, мисаоних и језичких способности ауторке, које као крајњи резултат дају текст са више паралелних значењских нивоа, а који се чита са лакоћом.

Зато, и на почетку назначени субдисциплинарни оквир монографије, јесте само један од њених дисциплинарних и методолошких оквира. Уколико бисмо покушали да направимо одређену „хијерархију“ проблемско-методолошких слојева ове студије, рекли

бисмо да њен највиши ниво представља теоријска анализа односа између рода и модерности; на другом месту налази се, такође теоријска, елаборација историјског феномена еманципације жена, процеса који још увек траје; затим, ту је компаративна анализа два феминистичка часописа преко које се спроводи компаративна анализа два модела женске еманципације у конкретном историјском тренутку; а завршни слој студије чине њени дескриптивни делови: описи конкретних часописа и конкретних услова који их обликују.

Како ови слојеви у тексту постоје паралелно, тако и читаоци истовремено откривају животне приче Доре Марсден и Милице Томић, прате узбудљиву историју оба часописа, упознају се са њиховом унутрашњом жанровском и идеолошком динамиком, следе ауторкину аргументацију о плуралном – феминистичким истраживањима унапређеном – разумевању модерности и (књижевног) модернизма, и упознају се са богатом литературом из области студија периодике, рода и модернизма, како англоамеричких тако и домаћих. На овом месту треба напоменути да Ана Коларић многе појмове, дефиниције и разматрања енглеских и америчких теоретичарки и теоретичара, уједно и практичара проучавања периодике (Роберт Скоулс, Клифорд Вулфман, Барбара Грин, Луси Дилеп), прва преводи са енглеског на српски језик. Исто тако, постојећа знања и дефиниције домаћих истраживача периодике (пре свега, Ђорђија Вуковића и Слободанке Пековић) ауторка поставља у глобални контекст. Довршење оваквих племенитих компаративистичких настојања било би остварено преводом целокупне ауторкине монографије на енглески језик, која као оригиналан прилог англистици (да скренемо пажњу на још једну дисциплину којој ова интердисциплинарна студија припада) то свакако заслужује.

Сва ова сложена грађа организована је у 11 делова. Основни део књиге чине „Увод“ и „Поговор“, као оквир, и између њих следећих седам поглавља: [1] Студије модерне и феминистичке периодике; [2] Дора Марсден, “The Freewoman” и слободна жена; [3] Милица Томић, “Жена” и еманципована Српкиња; [4] Родни идентитети, сексуалност и морал у часопису “The Freewoman”; [5] Родни идентитети и сексуална педагогија у часопису “Жена”; [6] Темељи феминистичке књижевне критике: рани радови Ребеке Вест; [7] Негователнице и верне љубе: у књижевним прилозима у “Жени”. Након главног дела следе „Захвале“ и „Библиографија“.

Као што се може видети, Ана Коларић је компаративну анализу два часописа/модела еманципације/модерности извела тако што је наизменично, у засебним поглављима анализирала три основна проблемска поља која је уочила и у британском и у српском „случају“: (1) прво поље чине биографија уреднице и друштвени контекст њеног феминистичког деловања, концепција часописа и феминистичка идеологема (слободна жена / еманципована Српкиња) односно модел еманципације који часопис промовише; (2) друго проблемско поље чине репрезентације родних идентитета и, посебно, сексуалности; (3) док треће поље представља сфера књижевности. Захваљујући оваквом начину излагања, читаоци студију могу да прате као теоријску анализу поменутих проблемских комплекса а не нужно и као компаративну анализу; такође, могу да се ограниче на само једну од две „националне“ студије случаја – јер међу њима нема додира и узајамног утицаја; а могу и да јој приступе као првенствено компаративној анализи. У последњем случају, вредност монографије Ане Коларић лежи у чињеници да поређење није учињено ни по контактном начелу ни на основу типолошке сродности, већ се пошло од једне прецизне историјске датости: два геокултурно удаљена феминистичка часописа почела су да излазе исте, 1911. године. Из ове компаративистички иновативне, а феминистички ангажоване, позиције, произашла је и теза односно утемељена спознаја о постојању индивидуалистичког и колективистичког модела еманципације жена у Европи на почетку двадесетог века.

Књига *Род, модерност и еманципација: уредничке политике у часописима „Жена“ (1911–1914) и “The Freewoman“ (1911–1912)* представља изузетан допринос домаћим студијама рода, периодике и културе. Једна од њених врлина је и чињеница да је писана тако да је могу читати и искусни истраживачи и почетници. Они који добро познају историју домаћег и британског феминизма, па чак и садржај одговарајућих репрезентативних часописа, сазнаће и много тога новог, а свакако ће у будућа истраживања поћи опремљени поузданим појмовним и методолошким оруђима. С друге стране, студенти који се са овом темом тек упознају, разумеће је без тешкоћа али и без поједностављивања, захваљујући ауторки која уме да исприповеда причу а да ни на трен не занемари захтеве научног дискурса.

Жељка Јанковић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Брисање историографске прашине: живот Крагујевца из женске перспективе¹

Женско лице историје Крагујевца / Лела Вујошевић. – 1. изд. – Крагујевац : Клуб „Видосав“, 2016 (Крагујевац : Сквер). – 216 стр. – ISBN 978-86-914625-1-2

Монографија Леле Вујошевић *Женско лице историје Крагујевца* представља још један значајан допринос ревизионистичком приступу „објективној и неутралној“ историографији и помак од историје ратовања и знаменитих политичара ка „history from below“, то јест сагледавању друштвене стварности „одоздо“, из перспективе „обичног“ човека, што води свеобухватнијем увиду у живот нација и градова где жене, иако скрајнуте, чине значајан стваралачки субјекат.

У Предговору ауторка даје кратак приказ стања анализа заснованих на студијама рода у нас и запажа да на пољу историографије, поред идеолошких препрека, овештала методологија истраживања искључиво писаних података, и то о мушкарцима као историјским актерима и агенсима, непријатељски гледа на продирање оралне методе, ослањања на аутобиографску грађу и усмена сведочанства. Ауторка потом пружа историјску и демографску слику Крагујевца од 1735. до 2011. године, описује некадашње престоничке институције, предочава значај отварања читалишта и других места окупљања и размена знања и идеја. Особито занимљив део овог поглавља јесте предочавање првих еманципаторских трзаја, али и патријархалних реакција дворског света, затим упућивање на записе путописаца који су запажали тежак и маргинализован положај српске жене с једне стране, и на обиље народних веровања, обичаја, усмених и писаних умотворина којима се жени приписују негативна својства са друге стране.

Главни део књиге састоји се из три поглавља која се баве женским школама, женским друштвима и знаменитим женама појединачно. Одељак „Женске школе“ трасира пут еманципације Крагујевчанки од почетака њиховог описмењавања на челу са Анком и Савком Обреновић и уредбама о образовању из 1844. и 1846. године, преко оснивања основних и виших женских школа, међу којима се издвајају Женска учитељска

школа (прва школа тог типа у Кнежевини Србији утемељена одлуком Народне скупштине из октобра 1870), Женска (реална) гимназија и Женска стручна школа Крагујевачког женског друштва, те Женска занатска школа Шумадијског кола српских сестара. Ученице су у њима углавном оспособљаване за „женске“ послове и практичан рад, а највећи део њих настављао је учитељски или наставнички позив по завршетку школовања. Ауторка наводи и друге облике друштвеног и уметничког ангажовања и удруживања ученица, као што су литерарне дружине на чијим се окупљањима, између осталог, разматрало женско васпитање и образовање, затим Књижевно-педагошка дружина *Доситеј*, Подмладак Црвеног крста, Подружница Феријалног савеза, Коло планинки итд. У завршном делу овог поглавља названом „Одбрана права жене“, ауторка у кратким цртама осветљава главне еманципаторске идеје зачете код Мери Вулстонкрафт (Mary Wollstonecraft) и Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill) и њихов одјек у Југославији захваљујући, између осталог, Светозару Марковићу, и скреће пажњу на дискриминишуће законе и отпоре на које су наилазиле жене, пре свега учитељице, покушавајући да се запосле.

У поглављу „Женска друштва“ разматра се шири контекст у којем је зачето друштвено-политичко ангажовање жена и истиче рад Катарине Миловук у првом Женском друштву и при месечнику *Домаћица*, затим Паулине Лебл-Албале при Удружењу универзитетски образованих жена, као и активизам жена (и реакције на њега) с циљем добијања права гласа и изједначавања примања. Од крагујевачких организација и подружница истакнути су Крагујевачко женско друштво, једно од првих у Кнежевини Србији, основано 1876, првенствено окренуто добротворном раду, хуманитарним мисијама и неговању рањеника, као и Шумадијско коло српских сестара, основано 1903. и нарочито заслужно за отварање приватне Женске стручне школе, потоње Женске занатске школе. Ауторка затим предочава како је крагујевачка штампа, афирмативно или омаловажавајући, писала о улози жене и женским удружењима и политичким организацијама до почетка Другог светског рата, да би се осврнула на допринос добровољки у Балканским и Првом светском рату, а затим и на рад и борбу партизанки. Ауторка се не либи критичког осврта на популарне новинске текстове списатељица попут Милице Јаковљевић, за коју уочава да у „прози за госпођице“ учвршћује патријархални концепт мушког престижа, то јест женске потчињености, како би подвукла да часописи намењени женама представљају један од најјачих механизма којима се системски обликују женски идентитет и реалност. Закључни део овог

поглавља осветљава рад женских организација после 1945. године (АФЖ, Друштво жена, Коло српских сестара, Жене у музици).

Трећи део књиге посвећен је знаменитим женама које су рођене и/или живе и делале да подручју Крагујевца. Истакавши у Предговору да је из разматрања изузела оне жене које историја мање или више памти јер су се уклапале у патријархални конструкт мита о жени (славне градске лепотице, жене у удружењима која подупиру патријархалну структуру и родну хијерархију, жене које су остале запамћене по породичним улогама), ауторка посебну пажњу у овом одељку даје најпре кнегињи Љубици Обреновић, затим женама у социјалистичким и комунистичким покретима, у култури, у спорту, научницама и стручњакињама, добротворкама и задужбинаркама, те припадницама страних хуманитарних мисија у Крагујевцу. На овим страницама нашла су се позната, али у уџбеницима историје и даље недовољно истакнута имена сестара Нинковић, Катарине Богдановић, Наде Наумовић, Драгиње Тодоровић, Софије Николић, Катарине Барјактаровић, оживљено је сећање на једну од најбољих српских глумица с краја 19. века Јелену Ленку Хацић, прву српску костимографкињу и шминкерку Јелену Вуковић, значајну књижевницу Милицу Јанковић, хемичарку Персиду Илић – прву жену асистента на Београдском универзитету, и многе друге знамените личности.

После Београда, Новог Сада, Кикинде, Крушевца, Ужица и Бајине Баште, Лесковца и других места, бивша престоница добила је заслугом Леле Вујошевић пажње вредну студију која се придружује важним резултатима истраживања историје свакодневног живота на територији Србије и бивше Југославије. Ауторка је у прикупљању грађе консултовала и анализирали исцрпан корпус написа из крагујевачких и београдских гласила од 1903. до 2013. године, преко Билтена судске праксе, оскудног материјала у Историјском архиву, до превода и домаћих значајних публикација из области студија рода и историје свакодневног живота, не занемаривши усмена сведочанства потомака или познаника, те доказавши да оваква „нетрадиционална“ историографска методологија представља изузетан „додатак“ конвенционалној грађи и немерљив допринос бољем познавању друштвених феномена.

¹ Овај текст је настао у оквиру пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* (178029) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Угљеша Белић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Време одважних

Храброст између редова: Ани Христић у Србији и време одважних / Славица Поповић Филиповић – Београд: Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић“, 2015 – (Ниш: Медивест), 500 стр.; 23 см. – ISBN 978-86-87877-04-7

Након књига *За храброст и хуманост, Болница шкотских жена са Србима и у Србији* (Београд 2007) и *Из постојбине јавора: канадско-британска медицинска и хуманитарна помоћ Србији у Првом светском рату* (*From the Homeland of Maple Tree – The Canadian-British Medical and Humanitarian Help to Serbia in the First World War*) (Београд 2013), Славица Поповић Филиповић¹ се појављује са делом које по њеним речима „обухвата друштвене прилике у Србији крајем 19. и почетком 20. века, с посебним освртом на женску борбу за женску равноправност.“ Реч је о веома обимној студији, подељеној у тринаест поглавља, која није посвећена само Ани Христић и њеној породици, већ и многим значајним женама, родоначелницама и утемељитељкама женског покрета, које су истовремено биле веома значајне у разним областима живота: здравство, образовање, уметност... Посебну вредност овој књизи даје ауторка својим истраживачким доприносом, будући да је предано прегледала и прочитала аустралијску, новозеландску, енглеску и америчку дневну штампу, и тако по први пут, публиковала на српском језику вести из ње, које су се односиле на догађаје из балканских ратова, Првог светског рата и периода између два светска рата, као и на читав низ личности. На самом почетку књиге *Храброст између редова* налазе се предговори на српском и енглеском језику (превео их је Боб Филиповић), а сви документи које је ауторка користила и навела у књизи цитирани су у оригиналу, на енглеском језику.

У првом поглављу *Ани Христић, унука Николе Христића* ауторка детаљно описује родбинске односе ове значајне породице, пореклом цинцарске, а насељене у Сремској Митровици. Анин отац био је Љубомир Н. Христић, као млад потпоручник био је

стипендиста царске војне академије у Петрограду. До познанства са Иркињом Елизабет Беси О’Брајан дошло је у Познању, где је она радила као гувернанта у грофовској породици Свинарски, а он као капетан у руском коњичком пуку. У браку су имали две кћери и једног сина.

Ани Христић је рођена 1885. у Београду, где је и стекла основно образовање. Током 1897. породица Христић напушта Београд и одлази у Петроград где је њен отац обављао дужност војног изасланика.² Гимназију, као и студије уметности, успешно је завршила у Лондону. Дипломирала је 1909. на Универзитету у Лондону (The School of Arts, The University of London), као једна од малобројних студенткиња. Тада је постала сарадница дневних новина *Дејли Експрес*, а заједно са мајком се активно укључује у женски покрет.³ Објављивала је књижевне прилоге под псеудонимом Обрен Саветовић.⁴ Током 1910. одржала је предавање о књижевном раду Ђуре Јакшића и Лазе К. Лазаревића у Словенском клубу у Лондону. Превела је на енглески језик Лазаревићеву приповетку *Први пут са оцем на јутрење*.

Истовремено, у овом поглављу сазнајемо и даљу судбину њене рођене сестре Цени-Иванке (добровољне болничарке у Првом светском рату, рођ. 1891. у Београду),⁵ као и брата Николе.⁶

Четврто и пето поглавље *Жене Србије у време балканских ратова* и *Ани Христић извештава у време балканских ратова* врло сликовито и у појединостима говоре о укључивању жена у Србији у образовне, културне, научне и родне европске токове, као и о напорима Ани Христић да обавести европску и светску јавност о њима, уз то, дајући конкретан пример личне храбрости и ангажовања.

Њени напори највише су дошли до изражаја током Првог светског рата, нарочито оснивањем укупно десет Болница шкотских жена у Србији (The Scottish Women’s Hospital, SWH) у: Крагујевцу, Младеновцу, Лазаревцу, Ваљеву, Ђевђелији и Солуну, на Корзици, на Солунском фронту, Добруци и Руском фронту док је десета болница основана за туберкулозне болеснике у Француској.

Ани Христић је позвала др Елси Инглис да се придружи Другој болници и да обавља преводилачке послове, односно да Шкотланђанке подучава српском језику, уз обављање новинарских послова.⁷ Будући да су ратна разарања била праћена великим људским жртвама, а њихов број је далеко премашивао санитарске могућности Ваљева, Ани

и Елизабет Христић су својим многобројним апелима у британској штампи и штампи Комонвелта, успеле да анимирају велики број донатора и филантропа и да тако формирају „Мисију Христић“ у Ваљевоу, свакако и уз подршку Српског потпорног фонда. Неуморно су анимирале и Црвени крст.⁸ Захваљујући њиховим напорима, западноевропска, америчка и аустралијска јавност су одлично упознате са ратним страхотама у Србији током 1915. и 1916. године.

Ани Христић је велики део времена посвећивала и раду у женским друштвима и организацијама. Споменуто је већ њено предавање из 1909. у Лондону које је одржала испред Српског народног женског савеза на Међународном женском конгресу за право гласа.⁹ Од 1924. до 1936. била је на дужности секретарке Међународног женског савеза (the International Council of Women). Са Јеленом Лозанић, заступала је жене из Србије на Међународном конгресу сифражеткиња у Женеви 1920,¹⁰ а у истом граду, али 1927. била је представница на Међународном конгресу жена. У периоду између два светска рата, радила је као стална дописница из Лондона за *Њујор Векли (New York Weekly)*. Током Другог светског рата, помагала је југословенске ратне заробљенике, заједно са краљицом Маријом Карађорђевић.¹¹ Ани Христић је преминула 4. јуна 1977. у болници Св. Терезе (Bath, Gloucestershire).

Животна прича о Ани Христић јесте главна нит ове књиге, која нас истовремено упознаје са ратним дешавањима, превасходно у балканским ратовима и у Првом светском рату, огромном хуманошћу и пожртвованошћу жена из Србије, Шкотске, Енглеске, Ирске, Аустралије, Новог Зеланда. Богатство новинских извора то документује на најбољи могући начин.

Књига Светлане Поповић Филиповић представља значајан допринос проучавању историје здравствене културе у Србији,¹² такође и развоја и историје женских удружења и њихових активности у борби за родну равноправност. На сликовит, али и документован начин описује допринос и хуманост лекарки и болничарки из Шкотске, Енглеске, Ирске, Аустралије, Новог Зеланда, САД, Белгије, Данске и других земаља у превазилажењу ратних страхота, али и успостављању и развоју здравственог система у Србији у складу са савременим принципима његовог функционисања, што све заједно јесте универзални културни и цивилизацијски допринос.¹³ Цео текст књиге *Храброст између редова* праћен

је великим бројем фотографија, компетентном и разноврсном литературом и именским регистром што само по себи ауторкин напор чини садржајнијим.

¹ Славица Поповић Филиповић (Ратково, 1949) англисткиња и ауторка већег броја научно-стручних чланака из области историје медицине и историје штампе (неколицина радова доступна на СЦИИндексу). Ауторка је и неколико књига: *За храброст и хуманост. Болнице шкотских жена у Србији и са Србима за време Првог светског рата 1914/1918. године* (Београд, 2007); *Из постојбине јавора: канадско-британска медицинска и хуманитарна помоћ Србији у Првом светском рату* (Београд 2013); *Храброст између редова: Ани Христић у Србији и време одважних* (Београд 2015). Живи и ради у Аустралији.

² О формалном току Аниног основног образовања не знамо ништа поуздано, тако да можемо само да претпоставимо да је оно текло под брижним оком неке приватне гувернанте или да је похађала државну школу у Београду.

³ Елизабет Христић је већ тада била позната сарадница неколицине британских и америчких дневних листова и новина.

⁴ У издању World Fiction, Today's Best Stories у јануару 1923. објављена је њена приповетка „Судбина“ (Destiny).

⁵ Као последица дуготрајног учешћа у Великом рату, код Цени се појавило тешко обољење и она је постала монахиња у Тиборн Конвенту (Tyborn Convent) у Лондону. Преминула је 1968. у болници St. Mary у Падингтону, *Ани Христић*, 46.

⁶ Никола Христић (1884–1945) је завршио Нижу војну школу на Војној академији у Београду, а потом Ратну школу у Торину. У Првом светском рату био је у чину капетана командант санитетског воза бр. 1 у Нишу, којим је превезен велики број рањених и болесних војника. После тога, био је и војни изасланик у Италији затим начелник Генералштаба Тимочке дивизије, па начелник Штаба команде III армијске области у Скопљу, наставник на Вишој школи за офицере у Београду, ађутант краља Александра, командант Прве коњичке дивизије и ађутант краља Петра. Пензионисан је 1940. у чину бригадног генерала.

⁷ Др Елси Инглис (Elsie Inglis 1864–1917) била је предавачица на предмету гинекологија на Медицинском факултету у Единбургу и позната сифражеткиња. Организовала је рад Болница шкотских жена у Крагујевцу, а после и у Крушевцу. Пратећи Прву српску добровољачку дивизију на Руском фронту, тешко се разболела. Пребачена је у Шкотску, где је и преминула у Единбургу. О њој је писано у већини западноевропске, аустралијске, новозеландске и америчке штампе. За своје заслуге, одликована је орденом Белог орла. На иницијативу Друштва београдских жена лекара и Болнице шкотских жена, на Дедињу је 1922. подигнута Меморијална болница за жену и дете која је носила њено име. И данас се у амфитеатру Медицинског факултета у Београду налази спомен-обележје др Елси Инглис. У Единбургу постоји The Elsie Inglis Nursing Home, а њена биста, рад вајара Ивана Мештровића, смештена је у Шкотској националној галерији у Единбургу.

⁸ О детаљима ангажовања мајке и кћерке Христић 1915. и 1916, уп. *Ани Христић*, 236–246.

⁹ *Ани Христић*, 395–399.

¹⁰ О њеним утисцима са тог конгреса писала је и аустралијска штампа.

¹¹ Искрено пријатељство између ове две жене је било толико велико да је краљица Марија у свом тестаменту као наследницу ван породице Карађорђевић навела једино Ани Христић (1961).

¹² Поготово за време Балканских ратова и Првог светског рата.

¹³ Оно што би се могло упутити као замерка јесте спорадична и недоследна употреба родно осетљивог језика (Уп. Родно осетљива употреба језика: предлог основних упутстава, у: *Род и језик*, ур. Свенка Савић, Нови Сад 2009), прим. аут.

Uglješa Belić
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

The Time of the Brave Ones

Догађаји

Рад “s.h.e. & she“ стиже на Филолошки факултет

На Филолошком факултету одржана је 15. 12. свечана предаја рада “s.h.e. & she“ проф. др Наташе Теофиловић који је Филолошки факултет откупио на конкурс Министарства културе и информисања за финансирање уметничких дела из области визуелних уметности за 2017. годину.

Рад “s.h.e. & she“ технички представља дигитални композит 3Д слике и фотографија које су постављене и обрађене тако да формирају динамични однос стварног и виртуелног портрета, кроз покрет, гест и боју.

Ауторка рада, проф. др Наташа Теофиловић, дипломирала је архитектуру на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, а докторирала и магистрирала Дигиталну уметност на Интердисциплинарним уметничким студијама Универзитета уметности у Београду. Предаје на Факултету за медије и комуникације (ФМК) Универзитета Сингидунум у Београду. Излагала је на 16 самосталних и више од 120 групних изложби у Србији и свету. Добитница је великог броја признања од којих је најновије почасна награда на међународном фестивалу дигиталне уметности Ars Electronica одржаном у Линцу 2016. године. Стална је сарадница пројекта *Књиженство*, заслужна је за његов целокупни визуелни идентитет.

У име Филолошког факултета рад “s.h.e. & she“ примила је проф. др Весна Половина.

Фотографије

1. Проф. др Наташа Теофиловић и доц. др Ана Коларић

2. Проф. др Наташа Теофиловић и проф. др Весна Половина

3. Проф. др Наташа Теофиловић и проф. др Весна Половина
са диптихом "s.h.e. & she"

Белешке о ауторкама и ауторима

Станислава Бараћ је рођена 1977. године у Зрењанину. Дипломирала је на групи за српску књижевност са општом књижевношћу на Филолошком факултету Универзитета у Београду. На истом факултету је магистрала (са тезом *Авангардне тенденције у часопису Мисао у време уређивања Ранка Младеновића 1922–1923*, објављеном у виду монографије *Авангардна Мисао*, 2008) и одбранила докторску тезу *Жанр женског портрета у српској периодици 20-их и 30-их година 20. века* (2014), која је преточена у књигу *Феминистичка контрајавност*, 2015. Учествовала на бројним домаћим, регионалним и међународним конференцијама и објавила око тридесет студија у научним часописима и зборницима радова. Од 2004. године запослена у Институту за књижевност и уметност на пројекту специјализованом за проучавање (књижевне) периодике, којим од 2016. и руководи. Посебне сфере интересовања и проучавања: опус Иве Андрића, авангардна књижевност и женска књижевност и активизам у периоду између два светска рата, односно женски часописи на српском језику.

Угљеша Белић је рођен 1968. у Новом Саду, где је завршио основну школу. У Сремским Карловцима је завршио Карловачку гимназију, смер: класични филолог. Студије историје уписао је и завршио на Филозофском факултету у Новом Саду (1990–1995). Исте године је на Одсеку за историју на Филозофском факултету у Новом Саду изабран за асистента на предмету Историја старог века, где је магистрирао 2000. и радио до 2001. Потом је обављао функцију помоћника покрајинског секретара за науку и технолошки развој до 2005, директора Музеја Војводине и саветника за науку у Војвођанској академији наука и уметности.

Марија Булатовић (Краљево, 1990) дипломирала је на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. На истој катедри 2014. године завршила је мастер академске студије одбравивши мастер рад под насловом „Дијалектика насиља у Расиновом трагичком свету“. Од 2014. године похађа докторске академске студије на студијском програму *Језик, књижевност, култура*, модул *Књижевност*, на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Стипендисткиња је *Фонда за младе таленте* за школску 2013/2014. и 2014/2015. годину. Добитница је *Похвале* Филолошког факултета у Београду за изузетан успех у току основних академских студија. Пише књижевну критику у *Свескама*. Служи се енглеским, француским и шпанским језиком. Области интересовања: теорија уметности, српска књижевност у европском контексту, француска књижевност и француска савремена књижевна теорија.

Драгана Грујић је доценткиња на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду. Од 2016. главни и одговорни уредник часописа за теорију и праксу библиотекарства – *Библиотекар* (издавач Библиотекарско друштво Србије). Чланица је Одбора *Сусрета библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића* и Одбора Рукописног одељења и уредништва едиције Библиографије Матице српске. Предаје на семинарима за стручно усавршавање наставника и школских библиотекара и на скуповима које акредитује Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Учествовала је

на више међународних конференција у земљи и иностранству. Чланица је пројекта *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*.

Биљана Дојчиновић је редовна професорка и управница Катедре за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. Једна је од оснивачица Центра за женске студије у Београду као и Индок центра Асоцијације за женску иницијативу. Главна уредница *Генера*, часописа за феминистичку теорију, од 2002. до 2008. Од 2009. чланица управног одбора COST Action IS0901, *Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture* (2009–2013). Од 2011. руководитељка истраживачког пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Објавила је књиге *Гинокритика: Род и проучавање књижевности коју су писале жене* (1993); *Одабрана библиографија радова из феминистичке теорије/женских студија 1974–1996* (1997); *Градови, собе, портрети* (2006); *GendeRingS: Gendered Readings in Serbian Women's Writing* (CD) (2006); *Картограф модерног света* (2007); *Сусрети у тами: увод у читање Вирџиније Вулф* (2011) и *Право сунца: Другачији модернизми* (2015).

Маријана Дујовић (1989, Београд) је самостална истраживачица – музиколошкиња у области националне историје музике. Основне и мастер студије музикологије завршила је на Факултету музичке уметности, на Универзитету уметности у Београду. Написала је неколико музиколошких студија, које су објављене у домаћим и иностраним часописима и зборницима; и књигу *Станислав Бинички и његово доба* (2017). Сарадница је на пројекту „Великанима у походе“ фондације НАДА. Ауторка је изложбе *Моја мала библиографија* (2016) и коауторка изложбе *Српска Африкијада 1916–1919* (2017).

Гордана Ђоковић је дипломирала на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду. На истој Катедри завршила је и мастер студије. Докторску дисертацију под називом „Народне библиотеке и целоживотно учење“ одбранила је у марту 2014. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Од 2002. до 2010. године радила је у Народној библиотеци Србије као каталогизатор и класификатор у Одељењу монографских публикација. Од 2008. ради на Катедри за библиотекарство и информатику као стручни сарадник, од 2010. као асистент, новембра 2014. изабрана је у звање доцента за научну област Библиотекарство. Предаје на семинарима за школске библиотекарке, акредитованих од Завода за унапређење образовања Републике Србије. Чланица је Одбора Рукописног одељења и уредништва едиције Библиографије Матице српске. Чланица је Комисије за полагање стручног испита у Народној библиотеци Србије, испитивач за предмет Основе библиотекарства. Учествује на пројекту *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*

Милица Ђуричић Ђњатовић је рођена 1988. године у Београду. Дипломирала је на Катедри за иберијске студије на Филолошком факултету у Београду 2011. године, где је 2012. године завршила мастер студије. На Филолошком факултету у Београду одбранила је у јуну 2017. године докторску дисертацију са темом

Критички приступ садржају уибеника за шпански као страни језик у Србији са аспекта рода. Током основних и мастер студија била је стипендисткиња Министарства просвете, као и Министарства омладине и спорта и Фонда за младе таленте Републике Србије - 1000 најбољих студената Србије. Од априла 2013. до априла 2017. године била је стипендисткиња Министарства просвете, науке и технолошког развоја и учествовала је на пројекту *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године.* Од 2012. до 2015. године била је ангажована као сарадница у настави на Катедри за иберијске студије Филолошког факултета у Београду. Учествовала је на бројним семинарима за професоре шпанског као страног језика у Србији и Шпанији. Своје радове презентовала је на неколико научних конференција и скупова у земљи. Објавила је двадесет радова у домаћим и страним научним часописима и зборницима самостално и у коауторству.

Жељка Јанковић је асистенткиња и докторанткиња на Катедри за романистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, где држи вежбе из француске књижевности 17. и 18. века. Дипломирала је на истој катедри (2011) и одбранила мастер рад 2012. године. Носилац је преко 20 награда и признања из области језика и књижевности које су јој донеле и стручна усавршавања у иностранству (Француска, Белгија, Чешка, Кина, Румунија). Ауторка је 12 радова у домаћим и међународним часописима и зборницима и једне двојезичне монографије, у чијем фокусу се налазе стилистика, компаративна књижевност, класична и савремена француска књижевност, студије рода, српско-француске књижевне и културне везе. На пројекту *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године* ангажована је од 2013. године.

<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/romanistika/francuski-jezik/zaposleni/zeljka-jankovic/>

Јасмина Катински је дипломирала и мастерирала српску књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду Од априла 2012. године запослена је на Институту за књижевност и уметност, на пројекту *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* под звањем истраживач сарадник. Похађа докторске студије и припрема тезу под називом *Етички кодекс и жанр усменог предања.*

Ана Коларић је доценткиња на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а магистрирала на одсецима за студије рода на Централноевропском универзитету у Будимпешти и на Факултету за хуманистичке науке Универзитета у Утрехту. Године 2015. одбранила је докторску дисертацију „Род, књижевност и модерност у периодици с почетка 20. века: *Жена* (1911-1914) и *The Freewoman* (1911-1912)” на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Од 2011. учествује у раду пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године.* Са проф. Биљаном Дојчиновић, води курс на докторским студијама о феминистичкој штампи из 90-их и 2000-их година у Југославији/Србији који су подржали WUS Austria и ERSTE фондација, у оквиру програма PATTERNS Lectures. Бави се студијама књижевности, рода и културе. Објављује редовно у часописима *Књиженство* и *Реч.*

Вишња Крстић (1991) је докторанткиња на Филолошком факултету Универзитета у Београду, где је завршила основне и мастер студије енглеског језика и књижевности. На Универзитету Ворик (Велика Британија), стекла диплому мастера енглеске књижевности. Учествовала на конференцијама у организацији: Америчке асоцијације за компаративну књижевност (ACLA) (Универзитет Харвард; Универзитет Утрехт), Међународне асоцијације за компаративну књижевност (ICLA) (Универзитет у Бечу), Британске асоцијације за словенске и источноевропске студије (BASEES) (Универзитет у Кембриџу), Европске мреже за компаративну књижевност (ENCLS) (Универзитет у Хелсинкију), Америчког друштва за модерни језик (MLA) (Њујорк). Похађала програме Института за светску књижевност (IWL) Универзитета Харвард и Британског центра за књижевно превођење (BCLT) Универзитета Источна Англија. Добитница стипендије Института за светску књижевност Универзитета Харвард, Британске асоцијације за компаративну књижевност, Британске асоцијације за словенске и источноевропске студије, Фонда за младе таленте *Доситеја*, Министарства просвете. Ангажована је на пројекту *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915*. Аутор приказа у *Oxford Comparative Criticism and Translation Review*. Области истраживања: превођење, вишејезичност, феминизам.

Магдалена Кох је професорка на Универзитету Адам Мицкјевич у Познању (Пољска), где предаје српску, хрватску и босанску књижевност у Институту словенске филологије; раније је радила на Универзитету у Вроцлаву. Објавила је књиге *Путовање кроз време и простор. Проза Исидоре Секулић* (Вроцлав 2000) и *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку 20. века (канон – жанр – род)* (издање на пољском - Вроцлав 2007, српско проширено издање - Београд 2012). Коауторка је књиге *Milena Pavlović Barilli EX POST* (Београд 2009, поглавље: *У потрази за Миленом Павловић Барили у српској књижевности*). Учествовала је (2010-2013) у европском пројекту COST action IS0901 „*Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture*”. Учесница је пројекта „*Књиженство: теорија и историја књижевности на српском језику до 1915*” (2011-2017). Бави се студијама рода, феминистичком критиком, постколонијалном теоријом, српском и хрватском савременом драмом, теоријом и праксом српског феминистичког есеја.

Јелена Лалатовић (1994, Београд) је феминистичка активисткиња која се бави и књижевном критиком. Дипломирала је и мастерирала на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности, одбравивши мастер рад под насловом „Женска страна рата: меморија и поетика у роману *Равнотежа* и часопису *ProFemina* ауторке и уреднице Светлане Слапшак“. Тренутно је на првој години докторских студија на матичном факултету. Објавила је рад о романима Елене Феранте „Напуљска тетралогја под лупом феминистичке наратологије“ у *Генеру: часопису за феминистичку теорију и студије културе*. Једна је од уредница *Буквице – портала за побуњена читања*, где објављује књижевну критику. Објављивала је текстове у *Данасу*, *Речи*, *Лицеулице*, као и на порталима *Машина*, *Билтен*, *Муф*, *Пешчаник*, *Либела*.

Мирјана Маринковић је ванредна професорка турског језика и књижевности на Филолошком факултету у Београду. Предаје турску књижевност, историју

Османског царства, културну историју Турака. Магистрирала је националну историју на Филозофском факултету у Београду 1996, а докторирала на Филолошком факултету у Београду 2002. године. Бави се историјом Османског царства, историјом српског народа под турском влашћу, културном историјом Турака, класичном и савременом турском књижевношћу. Објавила је пет монографија – *Шта је писао књаз Милош турском цару и везирима*, 1996, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815-1839)*, 1999, *Преглед турско-српских књижевних веза 1965-2000*, 2008, *Турци са стране кнезу Милошу*, 2009, *Стара турска књижевност*, 2012. Ангажована је на пројекту *Европа и Срби (1804-1918): подстицаји и искушења европске Модерне (Ев. Бр. 177031)* који се реализује у Историјском институту у Београду.

Јасмина Милановић је рођена у Панчеву 1963. године. Дипломирала је 1987. године на Одељењу за историју Филозофског факултета. Радила је у издавачком предузећу „Књижевне новине“ на припреми *Енциклопедије Београда*. Од 1996. године радила је у Филолошкој гимназији. Од 2004. године радила је у *Заводу за уибенике* у Београду, као уредник за историју. Магистрирала је јуна 2006. године, а докторирала је 2011. на Одељењу за историју Филозофског факултета. Звање виши научни сарадник стекла је 2016. године. Од 2013. године ради у Институту за савремену историју на пројекту *Конфликти и кризе: сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку*. Бави се историјом медицине и женских друштава у Србији крајем 19. и у првој половини 20. века. Објавила је пет монографија и више студија и чланака објављених у страним и домаћим зборницима радова и часописима. Од 2015. члан Српског лекарског друштва. Један је од оснивача Друштва „Јелена Димитријевић“, основаног у априлу 2016. године у Београду. Од 2016. члан је редакције часописа „Српске студије“. Исте године је изабрана за члана Одбора Лексикографског одељења Матице српске.

Јелена Милинковић (Београд, 1981) дипломирала је 2006. на Филолошком факултету у Београду на групи српска књижевност и језик са општом књижевношћу. На истом факултету је 2016. одбранила докторску тезу *Женска књижевност у часопису Мисао 1919–1937*. Коауторка је књиге *Двадесет жена које су обележиле XX век у Србији* (Београд, НИИ 2013). Једна је од уредница зборника *Нова реалност из сопствене собе, књижевно стваралаштво Милице Јанковић* (Београд, Велико Градиште: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Народна библиотека „Вук Караџић“). Чланица је редакције *Књиженства, часописа за студије књижевности, рода и културе*. Координаторка је и једна од ауторки базе података *Књиженство* (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/>). Запослена је као научна сарадница на Институту за књижевност и уметност у Београду на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (<http://periodika.ikum.org.rs/>).

Марина Милошевић је дипломирала на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета Универзитета у Београду, где је завршила мастер студије. Докторске академске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду уписала је школске 2017/18. године. Током 2017. године била је ангажована на Катедри за библиотекарство и информатику као демонстратор за ужу научну област Библиотекарство, предмет Библиотекарство.

Милуника Митровић је рођена 1950. у Сечој Реци (Косјерић, Западна Србија). Похађала је гимназију у Ужицу, дипломирала 1975. године на Филолошком факултету у Београду, на Групи за југословенску књижевност и српскохрватски језик. Као руководитељка Матичне библиотеке у Косјерићу и вишегодишња директорка Дома културе стакла је звање библиотекара. Основала је легат сликарке Лизе Марић Крижанић. У есејистичким и другим текстовима бави се животом и делом ове до сада неправедно запостављене сликарке. Објавила је збирке поезије: *Биографија душе* (1996), *Старохришћанкина љубав* (1997), *Додир тајне* (1999), *Несавладано* (2004), *Отпис* (2007), *Листопадне и друге* (2010), *Зимско писмо* (2015); Драму посвећену Лизи Марић Крижанић *Пољско цвеће у белом бокалу* (2004), збирку прича *Записи на ветру* (2012), сентенце и хаику *Успутнице* (2015). У актуелној књижевној периодици објављује поезију, књижевну критику и прозу (*Летопис Матице српске*, *Поља*, *Повеља*, *Диоген*, *Балкански књижевни гласник*, *Књижевне новине*, *Књижевни лист*, *Међај*, *Златна греда*, *Књижевни магазин*, *Сент*, *Свеске*, *Кораџи*, *Савременик*, *Бдење...*).

Жарка Свирчев је дипломирала на Одсеку за српску књижевност и језик на Филозофском факултету у Новом Саду, где је одбранила и мастер рад. Докторске студије је завршила на Филолошком факултету у Београду. Бави се истраживањем српске/југословенске књижевности 20. века, привилегујући гинокритички приступ и феминистичку теоријску базу; проучава различите аспекте стваралаштва Станислава Винавера и епохе у којој је деловао. Књижевну критику и огледе објављује у домаћој и иностраној периодици и тематским зборницима. Наставница је српског језика и књижевности у Економској школи у Бечеју и спољна сарадница на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* у Институту за књижевност и уметност у Београду. Објавила је књиге „*Ах, тај идентитет!*” *Деконструкција родних стереотипа у стваралаштву Дубравке Угрешић* (2010) и *Винаверова књижевна република* (2017).

Марина Хјусон је научна саветница у *Институту за криминолошка и социолошка истраживања* у Београду. Она је социолошкиња, социјална демографкиња, истраживачица и теоретичарка рода, као и међународна родна експерткиња. Марина Хјусон је била универзитетска професорка у САД, Немачкој, Мађарској, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Аустрији. Као експерткиња била је ангажована од стране UNDP, IFAD, USAID, UNIFEM, UNWOMEN и различитих влада у региону Балкана и Источне Европе. Њене најновије књиге укључују: *Родни Барометар: Развој и свакидашњи живот* (UN Women Serbia, 2013); *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective* (IKSI, 2009); *Жене и мушкарци у Србији: Шта нам говоре бројеви?* (UN Women, 2012); *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations* (co/ed. with J.Hearn and K. Harrison, Routledge, 2013), *Полупериферија и род: побуна контекста* (ИКСИ:2015), *Мушкарци у Србији: друга страна родне не/равноправности*, (ИКСИ, 2017), *Мушкарци у Србији: друга страна родне не/равноправности*, (ИКСИ, 2017), *The Unsustainable Institutions of Men: Gender Power and the Contradictions of Transnational Dispersed Centres* (Edited by Jeff Hearn, Ernesto Vasquez del Aguila, and Marina Blagojević, Routledge, 2018).

Notes on contributors

Stanislava Barać was born in Zrenjanin, Serbia in 1977. She graduated from the Department of Serbian and Comparative Literature, Faculty of Philology, University of Belgrade, where she also obtained her master's degree (thesis: *Avant-Garde Tendencies in Misao Journal while Edited by Ranko Mladenović 1922–1923*, published as a monograph *Avangardna Misao (Avant-Garde Thought)*, 2008) and defended her doctoral dissertation *Genre of the Female Portrait in Serbian Periodicals in 1920s and 1930s*, which was published as a book *The Feminist Counterpublic: the Female Portrait Genre in Serbian Periodicals from 1920 to 1941*. She has participated in numerous Serbian, regional and international conferences and published around thirty studies in scientific journals and conference proceedings. Since 2004, she has been working at the Institute for Literature and Arts on a project specialized in studying (literary) periodicals. Her spheres of interest include the work of Ivo Andrić, avant-garde and women's literature and activism during the interwar period and women's journals in Serbian.

Uglješa Belić was born in 1968 in Novi Sad. He graduated from the Gymnasium of Karlovci in Sremski Karlovci, class: Classical Philology. He obtained his undergraduate degree at the Faculty of Philosophy in Novi Sad (1990-1995). Upon finishing university, he was elected as a teaching assistant at the History Department of the Faculty of Philosophy in Novi Sad, on the course Ancient History, where he received his magister's degree and worked until 2001. After that, he was the province secretary assistant for science and technological development until 2005, the director of the Museum of Vojvodina, as well as the science advisor at the Vojvodina Academy of Sciences and Arts.

Marija Bulatović (Kraljevo, 1990) graduated from the Department of Comparative Literature and Literary Theory, Faculty of Philology, University of Belgrade. MA thesis: *The Dialectics of Violence in Racinian Tragic Universe*. Since 2014, Marija Bulatović has been a PhD student of the *Literature* module at the Faculty of Philology in Belgrade. In the academic years 2013/2014 and 2014/2015, she was awarded the Scholarship for Young Talents provided by the Serbian Ministry of Youth and Sports. She has received a high honors award of recognition from the Faculty of Philology for the exceptional success during her undergraduate studies. She writes criticism for the journal *Sveske*. She speaks English, French and Spanish. Research interests: art theory, Serbian literature in the European context, French literature and French contemporary literary theory.

Dragana Grujić is as an assistant professor at the Department of Library Science and Information Science, Faculty of Philology, University of Belgrade. Since 2016, she has been the editor-in-chief of the journal for the theory and practice of library science – *Bibliotekar (Librarian)*, published by the Serbian Library Association. She is a member of the Board of *Susreti bibliografa u spomen na dr Georgija Mihailovića (Meetings of Bibliographers in Memory of Georgije Mihailović)* and a member of the manuscript department and editorial staff of the Bibliography of Matica srpska. She teaches on seminars for the professional training of teachers and librarians; she also holds lectures on gatherings accredited by the Ministry of

Education, Science and Technological Development. She has participated in several international conferences in the country and abroad. She is a member of the project *Knjiženstvo, Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*.

Biljana Dojčinović, PhD, is the Head of the Department of Comparative Literature and Theory of Literature, Faculty of Philology, Belgrade University in Serbia. She was one of the founders of the Women's Studies Center in Belgrade, as well as the Indoc Center in the Association for Women's Initiative. Between 2002 and 2008, she was editor-in-chief of *Genero*, a Serbian journal of feminist theory. She has been a member of the Management Committee of the COST (European Cooperation in the field of Science and Technical Research) Action IS 0901 "Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture" since 2009 and a member of its core group (www.costwwih.net) since 2011. She is the director of the national project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915* (www.knjizenstvo.rs) and editor-in-chief of *Knjiženstvo, A Journal in Literature, Gender and Culture* (www.knjizenstvo.rs/magazine.php). She has also been a member of John Updike Society since its founding, one of the editors of *John Updike Review* since 2010, and one of the JUS directors since 2015. She has published seven academic books.

Marijana Dujović (1989, Belgrade) works as an independent researcher – musicologist in the area of national music history. She obtained her undergraduate and master's degrees at the Faculty of Music, University of Arts in Belgrade. She has written several musicology studies, which have been published in domestic and foreign magazines and conference proceedings; she also wrote the book *Stanislav Binički and His Work*, 2017. She is an associate on the project *Velikanima u pohode (Visiting the Greats)* by the NADA foundation. She is also the author of the exhibit *Moja mala bibliografija (My Little Bibliography)*, 2016, and the co-author of the exhibit *Srpska Afrikijada 1916-1919 (Serbian Africiade 1916-1919)*, 2017.

Gordana Đoković is an assistant professor at the Department for Library Science and Information Science, Faculty of Philology, University of Belgrade, where she graduated and completed the Master studies. She defended her PhD thesis entitled *Public Libraries and Lifelong Learning* at the Faculty of Philology, University of Belgrade in 2014. From 2002 until 2010, she worked in the National Library of Serbia, as a cataloguer and classifier at the Department for Monographic Publications. She lectures also at seminars for school librarians, accredited by the Institute for Advancement of Education of the Republic of Serbia and has been a member of the Board of the Manuscript Department and Lexicography Department at Matica Srpska; a member of the Commission for the professional exam at the National Library of Serbia; an examiner for the subject of the Fundamentals of Library Science. Đoković is a member of the project *Knjiženstvo, Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*.

Milica Đuričić Gnjatović was born in 1988 in Belgrade. She graduated from the Department of Iberian Studies at the Faculty of Philology in Belgrade in 2011, where she completed her master's studies in 2012. In June 2017, she defended her

doctoral dissertation at the Faculty of Philology in Belgrade – “Critical Approach to Contents of Textbooks for Spanish as a Foreign Language in Serbia from the Gender Perspective.” During her undergraduate and master studies, she was a scholarship holder of the Ministry of Education, as well as the Ministry of Youth and Sports and the Young Talent Fund of the Republic of Serbia - 1000 best students of Serbia. From April 2013 to April 2017, she was a scholar of the Ministry of Education, Science and Technological Development and participated in the project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*. From 2012 to 2015, she worked as a teaching assistant at the Department of Iberian Studies at the Faculty of Philology in Belgrade. She has participated in numerous seminars for teachers of Spanish as a foreign language both in Serbia and Spain. She has presented her papers at several scientific conferences and gatherings in the country. Up to this moment, she has published twenty papers in national and foreign scientific journals and collections both independently and in co-authorship.

Marina Hughson (former Blagojević), PhD, is a research professor at the Institute for Criminological and Sociological Research (IKSI) in Belgrade. She is a sociologist, social demographer, as well as gender scholar and gender expert. Hughson has been a professor at the University of Belgrade, as well as a visiting professor in USA, Germany, Hungary, and Montenegro, Bosnia and Herzegovina and Austria. As an expert, Hughson was hired by UNDP, IFAD, USAID, UNIFEM, UNWOMEN and different governments in the region of the Balkans and Eastern Europe. Her most recent books are: *Gender Barometer: Development and Everyday Life*, (UN Women Serbia, 2013); *Knowledge Production at the Semi-Periphery: A Gender Perspective* (IKSI, 2009); *Women and Men in Serbia: What do the Numbers Tell us?* (UN Women, 2012); *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations* (co/ed. with J.Hearn and K. Harrison, Routledge, 2013) and *The Semi-Periphery and Gender: The Rebellion of the Context* (IKSI, 2015), *Men in Serbia: The Other Side of Gender In/equality* (IKSI, 2017), *The Unsustainable Institutions of Men: Gender Power and the Contradictions of Transnational Dispersed Centres* (Edited by Jeff Hearn, Ernesto Vasquez del Aguila, and Marina Blagojević, Routledge, 2018).

Željka Janković is a teaching assistant and PhD student at the Department of Romance Languages at the Faculty of Philology, University of Belgrade, where she teaches French Literature of the 17th and the 18th century. She graduated from the same Department (2011) and defended her master's thesis in 2012. She has received over twenty awards and recognitions in the area of language and literature which also lead to various specializations abroad (France, Belgium, the Czech Republic, China, Romania). She is the author of twelve papers in Serbian and international journals and proceedings and one bilingual monograph. The main focus of her work is on stylistics, comparative literature, classical and contemporary French literature, gender studies, and Serbian-French literary and cultural liaisons. Since 2013, she has been a member of the project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*.
<http://www.fil.bg.ac.rs/lang/sr/katedre/romanistika/francuski-jezik/zaposleni/zeljka-jankovic/>

Jasmina Katinski graduated from the Department of Serbian Literature at the Faculty of Philology, University of Belgrade. Since April 2012, she has worked at the Institute for Literature and Arts, on the project *Srpsko usmeno stvaralaštvo u interkulturalnom kodu* (*Serbian Oral Literature in Intercultural Code*) as a researcher assistant. She is currently attending doctoral studies and preparing her thesis, under the title *Etički kodeks i žanr usmenog predanja* (*Ethical Code and Oral Tradition Genre*).

Magdalena Koch is a professor at the Adam Mickiewicz University in Poznań (Poland), where she teaches Serbian, Croatian and Bosnian literature at the Institute for Slavic Philology. She also used to work at the University of Wrocław. She published *The Journey through Space and Time. The Prose of Isidora Sekulić* (Wrocław, 2000) and *When We Mature as a Culture. Early 20th-Century Serbian Women's Writing (canon-genre-gender)* (the Polish edition – Wrocław 2007; the Serbian extended edition – Belgrade 2012). She is the co-author of the book *Milena Pavlović Barili EX POST* (Belgrade 2009, chapter: *Searching for Milena Pavlović Barili in Serbian Literature*). From 2010 to 2013, she participated in the COST action program *Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture*. She is a member of the project *Knjiženstvo, Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915* (2011-2017). Her field of interest encompasses gender studies, feminist criticism, postcolonial theory, Serbian and Croatian contemporary drama, theory and practice of the Serbian feminist essay.

Ana Kolarić is an assistant professor at the Department of Comparative Literature and Literary Theory, Faculty of Philology, University of Belgrade. She graduated from the Department of Comparative Literature and Literary Theory and obtained her joint master degree in Women's and Gender Studies in Europe from the Department of Gender Studies, Central European University, Budapest, and the General Graduate Gender Programme, Faculty of Humanities, Utrecht University. In 2015, she defended her PhD dissertation – “Gender, Literature, and Modernity in Periodicals from the Early 20th Century: *Žena/The Woman* (1911-1914) and *The Freewoman* (1911-1912)” at the Faculty of Philology, University of Belgrade. Since 2011, she has been working on the research project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*. Together with Prof. Biljana Dojčinović, she teaches a doctoral course in feminist press from the 90s and 2000s in the former Yugoslavia and Serbia; this course is supported by the PATTERNS Lectures (initiated and implemented by the WUS Austria and ERSTE Foundation). Her research interests encompass studies of literature, gender and culture. She publishes regularly in journals *Knjiženstvo* and *Reč* (*The Word*).

Višnja Krstić (1991) is a PhD student at the Faculty of Philology, University of Belgrade. She holds an MA in English Literature from the University of Warwick as well as an MA and a BA in English Language and Literature from the University of Belgrade. She has presented at multiple international conferences, including those organized by: the American Comparative Literature Association (Harvard University; Utrecht University), the International Comparative Literature Association (University of Vienna), the European Network for Comparative Literary Studies (University of Helsinki), the British Association for Slavonic and East European Studies (University of Cambridge), the Modern Language

Association (New York). She has attended Harvard University's *Institute for World Literature* as well as the University of East Anglia's *International Literary Translation and Creative Writing Summer School*. She has been awarded scholarships from Harvard University's Institute for World Literature, the British Comparative Literature Association, the British Association for Slavonic and East European Studies, Fund for Young Talents *Dositeja*, the Serbian Ministry of Youth and Sports. As a young researcher, she is involved in the project of the Serbian Ministry of Education *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Writing in Serbian until 1915*. She is also the author of a review in *Oxford Comparative Criticism and Translation Review*. Research interests: translation, multilingualism, feminism.

Jelena Lalatović (1994, Belgrade) is a women's rights activist and a feminist literary critic. She graduated from the Faculty of Philology in Belgrade at the Department of Comparative Literature and Literary Theory, having defended her master thesis entitled *Women's Side of War: Memory and Poetics in the Novel Ravnoteža and Journal ProFemina Written and Edited by Svetlana Slapšak*. She is currently in the first semester of PhD program at the Faculty. She published a paper on Elena Ferrante's novels named "*Neapolitan Novels under the Magnifying Glass of Feminist Narratology*" in *Genero: Journal of Feminist Theory and Cultural Studies*. She is a member of the editorial board of *Bookvica – the Portal of Rebelled Readings*, where she has published literary critiques. She has been publishing articles in periodicals *Danas*, *Reč*, *Liceulice*, as well as on portals *Mašina*, *Bilten*, *Muf*, *Peščanik*, *Libela*.

Mirjana Marinković is an associate professor of the Turkish language and literature at the Faculty of Philology in Belgrade. She teaches Turkish Literature, History of the Ottoman Empire and Cultural History of the Turks. She obtained her MA degree in the field of national history at the Faculty of Philosophy in Belgrade in 1996 and her PhD degree at the Faculty of Philology in Belgrade in 2002. Her work encompasses the history of the Ottoman Empire, the history of the Serbian people under the Turkish rule, cultural history of the Turks, classical and contemporary Turkish literature. She has published six monographs - *Шта је писао књаз Милош турском цару и везирима*, (*What Did Duke Miloš Write to the Turkish Emperor and Viziers*, 1996), *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815-1839)* (*The Turkish Office of Duke Miloš Obrenović (1815-1839)*, 1999), *Преглед турско-српских књижевних веза 1965-2000* (*An Overview of Turkish-Serbian Literary Ties*, 2008), *Турци са стране кнезу Милошу* (*Turks on the Side of Duke Miloš*, 2009), *Стара турска књижевност* (*Old Turkish Literature*, 2012), *Nova turska književnost* (*New Turkish Literature*, 2017). She works as a researcher in the project *Europe and Serbs (1804-1918): Stimuli and Temptations of European Modernity (No: 177031)* that is being carried out at Historical Institute in Belgrade.

Jasmina Milanović was born in Pančevo in 1963. She graduated from the History Department of the Faculty of Philosophy in 1987. She has worked at the publishing house "Književne novine," at the Philological High School, at *Zavod za udžbenike* in Belgrade. She obtained her magister's degree in June 2006, and her PhD in 2011 at the History Department of the Faculty of Philosophy. She became a senior

research associate in 2016. Since 2013, she has been working at the Institute for Contemporary History on the project *Conflicts and Crises: Cooperation and Development in Serbia and the Region in the 19th and 20th Century*. Her field of work includes the history of medicine and women's societies in Serbia at the end of the 19th century and in the first half of the 20th century. She has published five monographs and several studies and articles published in Serbian and foreign conference proceedings and journals. Since 2015, she has been a member of the Serbian Doctor's Society. She is one of the founders of the "Jelena Dimitrijević" Society, founded in Belgrade in April 2016. Since 2016, she has been a member of the editorial board of the journal *Srpske studije (Serbian Studies)*. She was elected a member of the Board of the Lexicographic Department of Matica Srpska that same year.

Jelena Milinković (Belgrade, 1981) graduated from the Department of Serbian Literature and Language with Comparative Literature of the Faculty of Philology in Belgrade. She defended her doctoral thesis at the same faculty – *Ženska književnost u časopisu Misao 1919-1937 (Women's Writing in the Journal Misao 1919-1937)*. She is the co-author of the book *Twenty Women Who Marked the 20th Century in Serbia* (Belgrade, NIN 2013). She is one of the editors of the proceedings *New Reality from the Room of One's Own, the Literary Work of Milica Janković*. She is a member of the editorial board of *Knjiženstvo, Journal for Studies in Literature, Gender and Culture*. She is the coordinator and one of the authors of the *Knjiženstvo* database (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr>). She works as a research associate at the Institute for Literature and Arts in Belgrade on the project *The Role of Serbian Periodicals in Forming Literary, Cultural and National Patterns* (<http://periodika.ikum.org.rs/>).

Marina Milošević graduated from the Department of Library Science and Information Science at the Faculty of Philology, University of Belgrade, where she also completed her master studies. She enrolled at the PhD studies at the Faculty of Philology in 2017. She has worked at the Department for Library Science and Information Science as a demonstrator for the scientific field Librarianship, subject Librarianship.

Milunika Mitrović was born in 1950 in Seča Reka, western Serbia. She graduated from the Faculty of Philology in Belgrade in 1975, at the Department for Yugoslav Literature and Serbo-Croatian Language. She founded the legacy of the painter Liza Marić Križanić. In her essays and other texts, she deals with the life and work of this unjustly neglected painter. She published poetry collections *Biography of the Soul* (1996), *The Love of an Old Christian* (1997), *The Touch of a Secret* (1999), *Unconquered* (2004), *The Write-Off* (2007), *Deciduous and Others* (2010), *A Winter Letter* (2015); a drama dedicated to Liza Marić Križanić *Wild Flowers in a White Pitcher* (2004), a collection of stories *Writings in the Wind* (2012), sentences and haiku *Along the Way* (2005). She publishes poetry, literary criticism and prose in current literary periodicals.

Žarka Svirčev graduated from the Department of Serbian Literature and Language at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, where she also defended her master's thesis. She completed her doctoral studies at the Faculty of Philology in

Belgrade with the thesis *Vinaver's Contribution to Comparative Literature*. Her research interests include Serbian/Yugoslav literature of the 20th century, with the focus on the gynocritical approach and feminist theoretical base; she also studies different aspects of the work of Stanislav Vinaver. She is a member of the organizational board of Vinaver's Days of European Culture, a yearly scientific meeting held in Šabac. She has published literary criticism and essays in Serbian and foreign periodicals and thematic proceedings. She teaches Serbian Language and Literature in the School of Economics in Bečej; she is also an external associate on the project *The Role of Serbian Periodicals in Forming Literary, Cultural and National Patterns*. She published a book *Ah, That Identity! A Deconstruction of Gender Stereotypes in the Works of Dubravka Ugrešić* (2010) and *Vinaver's Literary Republic* (2017).

Knjiženstvo, Journal for Studies in Literature, Gender and Culture

Volume 7, Number 7

UDC 82

ISSN 2217-7809 (Online) (electronic journal)

Published annually, in December

The journal is part of the project *Knjiženstvo – Theory and History of Women's Literature in Serbian until 1915*, which is financed by **The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia**

Editor-in-Chief Biljana Dojčinović, University of Belgrade.

Deputy Editors Zorica Bečanović Nikolić and Ana Kolarić, University of Belgrade

Editorial Board

Gwen Alexander, Emporia State University

Vladislava Gordić Petković, University of Novi Sad

Suzan van Dijk, Huygens Institute for Dutch History of the Royal Dutch Academy of Arts and Sciences, The Hague

Dunja Dušanić, University of Belgrade

Dubravka Đurić, Singidunum University, Belgrade

Gordana Đoković, University of Belgrade

Slavica Garonja Radovanac, University of Kragujevac

Dragana Grujić, University of Belgrade

Željka Janković, University of Belgrade

Snežana Kalinić, University of Belgrade

Magdalena Koch, “Adam Mickiewicz” University, Poznan

Ana Kolarić, University of Belgrade

Jasmina Lukić, Central European University (CEU), Budapest

Bonnie S. McDougall, University of Sydney
Jelena Milinković, University of Belgrade
Zoran Milutinović, University College London
Rita Monticelli, University of Bologna
David Norris, University of Nottingham
Ivana Pantelić, Institute of Contemporary History, Belgrade
Slobodanka Peković, Institute for Literature and Arts, Belgrade
Slavko Petaković, University of Belgrade
Jelena Pilipović, University of Belgrade
Nina Sirković, University of Split
Svetlana Tomin, University of Novi Sad
Aleksandra Vraneš, University of Belgrade.

Advisory Board

Ljiljana Banjanin, University of Torino
Katerina Dalakoura, University of Crete
Krassimira Daskalova, University of Sofia
Tamara Đermanović, University Pompeu Fabra, Barcelona
Donald Greiner, South Carolina University, emeritus
Ljiljana Marković, University of Belgrade
Vesna Matović, Institute for Literature and Arts, Belgrade
Dragana Popović, University of Belgrade
Angela Richter, University of Halle
Dragan Stojanović, University of Belgrade

Boguslaw Zielinski, “Adam Mickiewicz” University, Poznan.

Design Nataša Teofilović, Singidunum University

Web design Dragan Vranešević, Faculty of Philology, University of Belgrade

Assistance

Marija Bulatović, Višnja Krstić and Radojka Jevtić, University of Belgrade;

Proofreading

Knjiženstvo

Reviewers

Ksenija Aykut, University of Belgrade

Stanislava Barać, Institute for Literature and Arts, Belgrade

Zorica Bečanović Nikolić, University of Belgrade

Lilijana Čičkarić, Institute of Social Sciences, Belgrade

Gordana Đoković, University of Belgrade

Zorica Hadžić, University of Novi Sad

Ana Kolarić, University of Belgrade

Ana Kuzmanović Jovanović, University of Belgrade

Magdalena Koch, “Adam Mickiewicz” University, Poznan

Mirjana Marinković, University of Belgrade

Vesna Marjanović, College of Vocational Studies for the Education of Pre-School Teachers
Kikinda

Jelena Milinković, Institute for Literature and Arts, Belgrade

Sanela Nikolić, University of Belgrade

Milena Vladić Jovanov, University of Belgrade

Aleksandra Vraneš, University of Belgrade

Dragica Vujadinović, University of Belgrade

Cover

Design: Nataša Teofilović

Part of the dyptich “s.h.e. & she”

Publisher

Faculty of Philology, University of Belgrade

Studentski trg 3

Belgrade

Serbia

+381 11 2638622 / 115

knjizenstvo@fil.bg.ac.rs

knjizenstvo@gmail.com

[**www.knjizenstvo.rs**](http://www.knjizenstvo.rs)

Also accessible in Ebsco and CEEOL data bases